

JØRGEN TROLLE

RET
OG VRANG

Erindringer

G·E·C GAD · KØBENHAVN

1977

© G · E · C Gads Forlag 1977

Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDD
Sat og trykt i Fr. Bagges kgl. Hofbogtrykkeri
København

ISBN 87-12-88461-8

Indholdsfortegnelse

Forord *side 7*

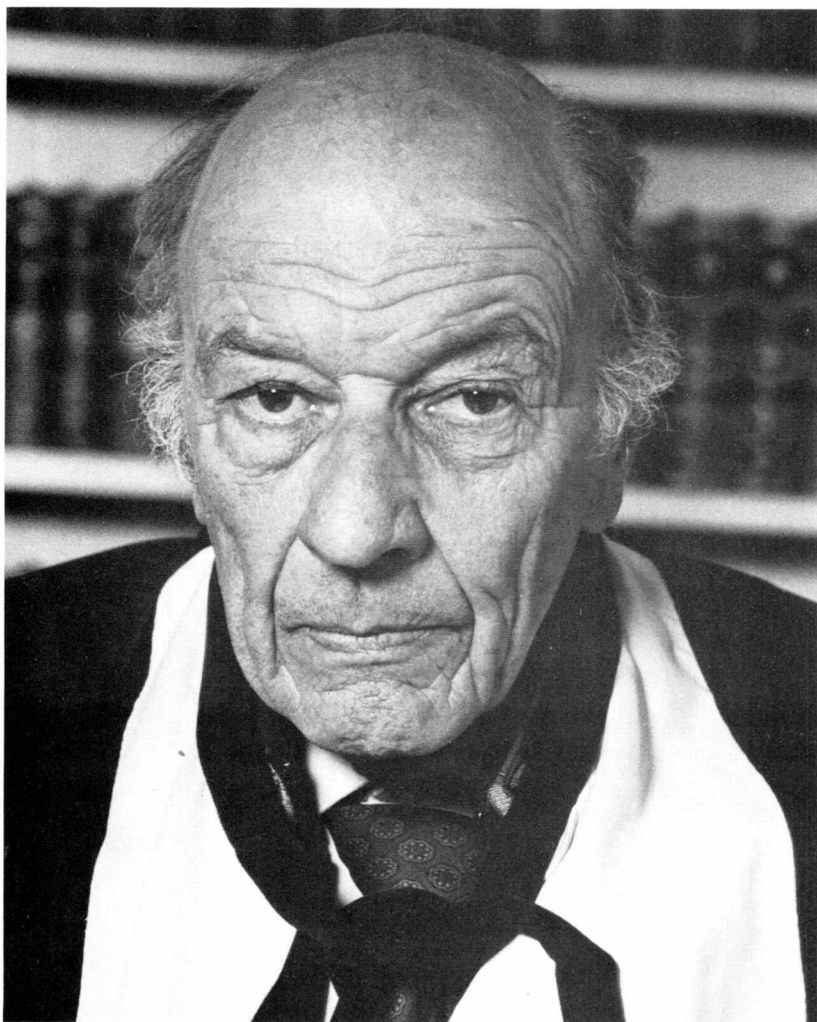
1. Baggrund. 9
1. Barndom. 16
3. Juridisk student. 37
4. På sagførerkontor, Ny Vestergade 13. 48
5. Berlin, november 1932. 60
6. Justitsministeriet. 68
7. Statsadvokat for København. 80
8. Den politiløse tid 1944-45. 96
9. Nürnbergsagen januar-februar 1946. 130
10. Udrensningen. 150
11. Statsadvokat igen. 160
12. Landsret. 170
13. Højesteret. 179
14. Præsident for Højesteret. 198
15. Censor. 202
16. Forfatter, dr. jur. 207
17. Grønland. 214
18. International voldgift. 245
19. Kommissioner og udvalg. 252
20. Fritid, fugle, museer. 257
21. Tanker om tilværelsen. 264

Navneregister. 271

Forord

Når denne bogs undertitel er erindringer, skal det tages bogstaveligt. Jeg har – når bortses fra kapitlerne om Nürnbergsagen og tiden uden politi – skrevet efter hukommelsen uden benyttelse af samtidige notater og uden i større omfang at have søgt til skriftlige kilder.

Bogen er altså det, jeg husker – mine »erindringer«.

1. Baggrund

Min oldefar godsejer, justitsråd *Lars Trolle*, var født i 1803 som trettende barn af en gård- og møllejejer på Fåborgkanten, som hed Trolde, men som kaldte sine børn Trolle. Dette barn nr. 13 havde en lidt usædvanlig løbebane. Han blev sendt tidligt hjemmefra uden midler, men i 50-års alderen købte han herregården Krabbesholm i Horns Herred – en ejendom med to kirker under sig – og opførte i 50'erne den nuværende hovedbygning. Han var kommet frem gennem forpagtninger og ved køb af dårlige gårde, som han drev op og derefter solgte for så at købe en anden og større.

Hans ældste søn blev landmand som han selv, men den yngste, *Marius* som var min bedstefar og var født i 1839 blev sat til studierne. Han tog juridisk embedseksamen med kancellilaud, som det da hed, og hvoraf der dengang kun faldt ét ved hver eksamen. Han kom derfor i Justitsministeriet, hvor han blev kontorchef og siden blev han overretsassessor og højesteretsassessor. Han forlod imidlertid Højesteret et halvt år efter sin udnævnelse, fordi de mange straffesager, som var en overvejende del af de sager, Højesteret dengang havde, kedede ham. Han blev overformynder og dermed chef for et af landets betydende pengeinstitutter, som Overformynderiet dengang var. Han var en myndig og karakterstærk mand. Jeg husker ham kun fra de ugentlige familiemiddage om søndagen, hvor hans børn og svigerinder – og vi to små børnebørn – samledes. Her sad han munter ved bordenden med en serviet i halsen og et fuldskæg, der skjulte at han, der dog var en velsitueret mand, som 70-årig ikke havde tænder i munden og samtidig – så vidt jeg husker – fik noget søbemad ind gennem skægget.

Han havde seks børn, tre sønner og tre døtre, hvoraf min fader *Erik Trolle*, født i 1872, var den ældste. Hans løbebane var ganske magen til min bedstefars, dog at han til sin død i 64-års alderen forblev i Højesteret, hvis civile sager – som nu var blevet det store flertal af Højesterets sager – var hans store interesse. I den tid, han var i Justitsministeriet var han samtidig – i 13 år – formiddagsfuldmægtig hos højesteretssagførerne *C. Shaw* og *Dietrichson*, der drev forretning fra det kendte kontor Amagertorv 24, hvor den yngre højesteretssagfører Guy Shaw senere fortsatte, og hvor der stadig er et af vore største advokatfirmaer, hvis senior i dag er dr. jur. *Bernt Hjejle*.

På kontoret var dengang foruden de to højesteretssagførere overretssagførerne Børge Jacobsen og Johs. Werner. Den sidste skylder jeg indirekte en del, idet han bibragte far en interesse for kobberstik og raderinger, som siden gik videre til mig.

Min bedstefars to andre sønner, der var tvillinger, var dr.med. *Axel Trolle*, der ved siden af sin huslægepraksis i mange år drev en velrenommeret kirurgisk privatklinik, og højesteretssagfører *Esbern Trolle*. Han var sagfører for Københavns »Kommyne«, som vi dengang sagde, og som jeg også sagde indtil to velmenende skolekammerater pillede det ud af mig. Døtrene var alle ugifte. De boede hjemme, til begge mine bedsteforældre var døde, og fortsatte så i forening hjemmet.

Min bedstefar var som så mange embedsmænd i forrige århundredes slutning af konservative anskuelser, men næppe synderlig politisk interesseret og sagde nej til at blive justitsminister i et af de konservative ministerier inden systemskiftet. Han var imidlertid på mange måder moderne indstillet. Da hans ældste datter, *Birgit*, skulde være student, vilde hun vælge den matematiske linie, men den fandtes dengang slet ikke på nogen pigeskole. Min bedstefar bekostede så sammen med et par andre fædre en matematisk linie på Zahles Skole, som dermed producerede de første kvindelige matematiske studenter. Min faster blev siden magister i fysik og skrev trods et svagt helbred en guldmedailleafhandling. Hun var et meget begavet og alsidigt menneske, som jeg skylder meget. I mine studenterdage tog hun mig således med til nogle populære – men meget svære – forelæsninger over Einsteins dengang nye relativitetsteori.

I det hele skal man ikke tro, at borgerskabets døtre omkring århundredskiftet alle sad på forhøjningen og ventede på en frier. Min bedstefars svoger, astronomen *Nikolaj Thiele*, der var gift med hans søster, lod sin datter tage en magisterkonferens i fransk; hun udgav senere sammen med Blinkenberg »Den store franske Ordbog«. – Og min farbror Axels kone, der var datter af kriminalretsjustitiarius Ingerslev, havde taget svendeprøven som snedker.

Min morfar var højesteretsadvokat, dr.jur. *A. L. Hindenburg* (udtalt Hinnenbor). Han var født i 1832 og nedstammede fra en række officerer fra garnisonen i Fredericia, af hvilke den første var indvandret fra Tyskland i slutningen af det 18. århundrede. Her havde de giftet sig med døtre af andre indvandrede fremmede officerer, Lüttichau, Castonier (Cache-denier). I 1848 var medlemmer af slægten garnisoneret både i Holsten og kongeriget,

og de deltog i Treårskrigen på begge sider. Morfars navn fik i øvrigt i 1914 en af familien uønsket berømmelse, idet den senere så kendte tyske feltmarskal og rigspræsident tilføjede russerne et knusende nederlag i de Masuriske Sumpe. I familien betragtede man sig (med rette?) som stammende fra den ældgamle østpreussiske slægt; men feltmarskallen ansås som en slags usurpator af navnet; han hed egentlig Benickendorff.

I min morfar var der altså som antydnet foruden tysk også fransk og spansk blod; en af hans forfædre havde bortført en spansk nonne fra et kloster, og en anden skal have deltaget i slaget ved Malplaquet. Det var måske dette indslag, der gjorde, at han og hans søskende var noget stejle og temperamentsfulde. De kunde med en vis ret sige om sig selv noget i retning af det, den spanske ambassadør siger i Offenbachs *Røverne*:

*Jeg er chef for de spanske ambasser
og spansk ind til hjerte og lev'r,
og mit blod det syder og kradser,
som det røddeste spanskeste peb'r.*

Morfar havde haft en vanskelig ungdom; hans far, som var major, blev afskediget efter Treårskrigen, og gav stolt afkald på pension, men kunde ikke klare sig, og endte på Sct. Hans, så morfar og hans 4 år yngre broder, *Theodor Hindenburg*, senere overretsassessor og udgiver af den kendte og indtil for nylig brugte *Hindenburgs Formularbog*, selv måtte klare sig til juridisk embedseksamen og hjælpe den yngste broder, der oparbejdede en stor, endnu eksisterende tømmerhandel på Amager.

Morfar blev i 1863 højesteretsadvokat – som det hed inden højesterets-sagførernes tid og dengang, da sagførere og overretssagførere hed prokuratorer og overretsprokuratorer. Han tog doktorgraden på en afhandling om køb, som der dengang ikke var nogen lov om. Bogen blev i mange år benyttet som lærebog ved universitetet i Oslo. Han fik efterhånden en meget betydelig praksis, som han drev sammen med den kendte og ansete højesteretsadvokat *F. Asmussen*, der senere blev sagførerstandens nestor.

Morfar var stærkt politisk interesseret, overbevist højremand, tilhænger af Estrup og ven med Nellesmann og Matzen. I en periode var han folketingsmand for Højre, men han sagde nej til at blive justitsminister. Han skrev i 90'erne i *Berlingske Tidende* en række meget omtalte politiske artikler under pseudonymet Z, og han udgav også i eget navn – og på egen bekostning – en

række politiske pjecer, vistnok næsten lige til før han døde 80 år gammel. Jeg har i en bog om Estrup set ham betegnet som den sidste Estrup'er. Han var kammeradvokat i en snes år op til 1904, da han blev afskediget af venstreministeriet. Det er muligt, som familietraditionen sagde, at han med sine synspunkter ikke passede i ministeriet. Han har højst sandsynlig været besværlig, og det må også retfærdigvis siges, at han da var 73 år gammel, og nok har kunnet trænge til en mere moderne afløser.

Selv om han politisk var konservativ var han – som mange af datidens højremænd – ikke uden social interesse. Morfar interesserede sig således for de kristelige arbejderforeninger og var en af stifterne af Arbejderbanken, der dog tidligt gik op i Den danske Landmandsbank.

Morfars politiske interesse satte sig i øvrigt mange år efter hans død for mit vedkommende spor i, at der i mormors hjem var en række indbundne årgange af det konservative vittighedsblad *Punch*, som vi børnebørn i mangel af bedres havelse bladede i med iver, når vi besøgte mormor og mine to ugifte mostre. Mange er de farvelagte billeder, jeg har set af Sigurd Berg i de forskellige og mest forbavsende situationer og med tekst, man næsten ikke kunde forstå. Og forskelligt har jeg også læst om »den Ledre«, som var Holstein-Ledreborg. Da hjemmet blev opløst, efter at den sidste af mine ugifte mostre var død, blev »Punch«erne fordelt, og jeg fik én. Det er i dag forbavsende primitiv og grov læsning.

Min mormor var 15-16 år yngre end morfar. Hun var født på Sct. Thomas som datter af guvernementssekretær, etatsråd og plantageejer *A.J. Holm* og hans hustru, som var datter af en anden embedsmand på Sct. Thomas, toldkasserer, justitsråd *Chr. Pedersen Walløe*. Mormor var en lille spinkel dame, der havde rigtige huller i ørerne til ørenringe, og hun kunde, skønt hun var blevet sendt hjem fra Vestindien til København for at blive opdraget hos et par gamle frøkener, fortælle et og andet om Vestindien og negrene, bl.a. om en slave, som havde været konge og engang, da hun var livsfarligt syg, havde reddet hende ved et medicinsk bad. Hun mente i øvrigt i al uskyldighed – ca. 1920 – at negrene havde haft det bedre som slaver, end de fik det som frie. Salget af de Vestindiske Øer var hende en stor sorg.

Morfar drev altså sammen med Asmussen en betydelig sagførerforretning – der var omkring århundredskiftet foruden de to kun en snes højesterets-sagførere. Kontoret var 3-4 værelser i den ene ende af den meget store 13 værelsers lejlighed i Dronningens Tværgade, som morfar og mormor bebo-

ede sammen med deres ni børn, to sønner og syv døtre, foruden diverse husassistenter.

Denne forening af kontor og lejlighed med stor familie kunde nok have ulemper i form af uro etc., men ikke for morfar, som efter sigende arbejdede på sine højesteretssager i spisestuen, mens hans børn løb på rulleskøjter om ham.

Vi børnebørn syntes, at hjemmet var pragtfuldt, ikke mindst kontoret, hvor man kunde bestige de høje skrivetaburetter, som kopisterne sad på, og lege med kopimaskinens skruepresse og kost og vand. Men lejligheden må trods størrelsen og til trods for, at morfar, som må have haft betydelige indtægter, førte et stort hus i den, have haft væsentlige mangler: Børnene har været flere om hvert værelse, og nogle af dem delte det med et gammelt faktotum (som havde været amme?). I hvert fald fik et par stykker af dem tuberkulose, som dengang hærgede overalt, og som J.P.Jacobsen døde af. Det taler højt om forholdene i København ca.1900, at det kunde ske i et velhavende hjem hvor middagen ved selskaberne var 8-10 retter. En af husets døtre døde ca.1908 af tuberkulose, og min mor fik et angreb, som blev neutraliseret, men som fornyede sig i 1917 med den følge, at hun døde 42 år gammel. Theodor Hindenburgs eneste søn døde også 23 år gammel af sygdommen.

Toiletforholdene var også primitive. Der var som i de fleste københavnske ejendomme retirader i gården, men man var så moderne, at der – til ægteparret, de ni børn, pigerne og kontorpersonalet – var indrettet et – ét – kloset, foran hvilket der blev kø. Min norske onkel foretrak, når han var på besøg, at begive sig til Kongens Nytorv.

Lejligheden, der var en bryggergård fra det 18. århundrede havde i øvrigt den ejendommelighed, at der var en matros, der gik igen i den – sagde mine mostre. Han havde i tidligere tid ret ofte vist sig, men var i senere tid kun set en enkelt gang med blå bluse og rød halsklud. Men han hørtes stadig ikke helt sjældent, når han åbnede og lukkede entrédøren og skridtede gennem gangen, men han var i øvrigt rar og gjorde ikke noget.

Som omtalt havde mormor og morfar ni børn, der kaldte dem papá og mamá, måske en skik som mormor havde medbragt fra Vestindien – sammen med den skik før middag at servere en drink, en »bitter«, portvin med angostura, noget man ellers ikke mødte dengang. Angosturaen havde mormor selv lavet efter en recept, der blev betragtet som en familieskat, og hun

havde lavet sådanne mængder, at de syv børn, der overlevede, blev forsynet for det meste af deres liv. Selv arvede jeg et par halvflasker af denne gudeessens.

Med hensyn til sine døtre havde morfar samme moderne indstilling som bedstefar, at de skulde lære noget, så de kunde forsørge sig selv. Min ældste moster, som var svagelig – hun havde en svær astma – blev således urmagersvend, og en anden af dem blev en af vore første kvindelige cand.jur.'er.

Her blev min far, der var studiekammerat med den ældste søn, der tragisk tog sig af dage lige inden sin juridiske eksamen, forlovet og gift med min moder. Det skete ikke uden vanskeligheder fra mormors side. For det var dengang anset for pænt, at man først friede til den ældste ledige datter, som var urmagersvend, og mor var kun nr.3 (nr.2 var for længst blevet gift med den lige omtalte nordmand).

Noget senere blev også de to yngste døtre gift, *Agnete*, der var cand.jur., med den senere kendte overlæge *Knud Krabbe*, der i sine erindringer har givet billeder af livet i mine morforældres hjem, og *Zelia* (der efter sagnet blev stavet med Z og ikke med C for at ihukomme det mærke, hvorunder morfar skrev sine hvasse politiske artikler) med magister *Otto Andrup* – den senere navnkundige direktør for Frederiksborgmuseet. Disse to livlige par førte et muntert hus, hvor mange interessante venner kom, og mange er de selskaber og fester, jeg har deltaget i fra jeg var barn og op til de voksne år, indtil de gik bort.

Andrup er skildret af så mange – bl.a. har hans kone skrevet en god lille bog om ham – så jeg næppe kan føje noget til. Der var de store runde fester, hvor der blev dækket i staldbygningen op til ridebanen ved siden af det lille tårn på Frederiksborg Slot, hvor familien boede, og hvor onkel Otto førte forsædet med en enormt stor og pragtfuld norsk glaspokal foran sig. Ved sådanne lejligheder blev der ofte holdt en del taler. Onkel Otto's taler – og det gjaldt også hans udtalelser i private diskussioner – var som regel gode af indhold, men hans indlæg kunde være noget lange og svævende. Hans ven professor *Carl Roos* sagde engang i en tale til ham med sin læspende stemme: »Jeg kender ingen, der som du, Otto, forstår at zvøbe dig i våz!« Det var ikke uden føje, men så må det tilføjes, at der var et indhold i svøbet.

Om det nu var hans beskæftigelse med Eleonora Christine, der gjorde det, ved jeg ikke, men han var som Ulfelt over for Christian IV chef for en art svigersønnernes parti i familien – de var jo ikke blevet alt for godt behandlet. Det bevirkede, at han, da jeg som den første i næste generation

blev gift, tog hjerteligt imod min kone og indlemmede hende i dette parti, der måtte trodse den rædsomme familie, hun var kommet ind i. Og han trøstede hende kønt, da hun var kommet i omstændigheder og var noget besværet: »Det er, om Gud vil, kun en overgang, min søde Pige.«

Han var altid sød mod familiens unge. Det år, jeg var blevet student, tog han mig med på en tur til Nysø, hvor han i anledning af lensafløsningen skulde forhandle med baronen. Vi fik en dejlig frokost i Præstø, og jeg kom med til Nysø, hvor den lille samling udkast i ler til Thorvaldsens arbejder var under indretning, og vi var til te hos baronen – slottets interiør var pragtfuldt – og dagen sluttede med en vidunderlig aften på Nimbs Terrasse ud til Tivoli.

I årene efter at min kone og jeg var blevet gift, kunde det hændes, at onkel Otto ringede en aften, når han lige var kommet hjem fra et eller andet udland, og vilde vi ikke ud med ham? Joh, det vilde vi jo gerne, og så tog vi ind til *Davidson*. Her begyndte man altid med et »badekar«, et meget stort glas portvin med angostura – som undertiden blev til to – mens man ventede på maden, og så kunde det senere knibe for de utrænede unge mennesker at gå lige, når de skulde op ad trappen. Efter maden blev vi så ved kaffen spurgt, hvad vi vilde have til: »Hvad vil du have, Eva?« Det vidste min kone ikke rigtig, for hvad havde de. Så slog Otto ud med armen: »Tjener, bring alt hvad De har!« Og så kom tjeneren, der af erfaring vidste, at det var alvorlig ment, med en mægtig bakke med et batteri af flasker – til vælgen og vragten.

2. Barndom

Jeg er født i en lille lejlighed på Sortedam Dossering, men den kan jeg ikke huske meget af, forholdene har været beskedne. Jeg kan af en lille voksbogs bog, som far i et par måneder af 1905 førte regnskab i, se, at mor hver måned fik 100 kr. til huset og 25 kr. til sig selv; pigen fik 24 kr. I december kostede far 30 kr. på sin mors julegave og 6 kr. på sin fars. Hans søstre fik hver for 4 kr. og jeg der var trekvart år, fik for 1 kr. og 30 øre. Der blev købt juleknaas for 1 kr. og 50 øre, og selskab i julen kostede 20 kr.

Jeg husker ikke meget af vores første lejlighed, for vi flyttede kort efter hen i Vendersgade, hvor vi boede til jeg var 8-10 år. Denne lejlighed havde kakkelovne og ikke elektrisk lys, men der var hyggeligt.

Min bror Ib, der er halvandet år yngre end jeg, og nu er gået af som politimester i Århus, og jeg, havde legestue i spisestuen under det store vindue mod gården. Dér tilbragte vi megen tid på gulvet med jernbanetog, klodser eller en righoldig og varieret samling af legetøjsdyr – de var nydelige og vistnok lavet af et stof der hed letol og som – meget praktisk for forældre – ikke kunde tåle vand. Eller også blev to bordplader lagt på fire stole, og så sad vi dér på vore små stole og legede med tinsoldater. De kostede 12 øre stykket, så hvis man fik en 25-øre ved ugens slutning, kunde der, efter megen vælgen og vragen, købes to i legetøjsbutikken i Frederiksborggade, og så havde man 1 øre tilovers, så hvis der næste gang vankede en 10-øre, havde man 11 og kunde nok lirke sig til den 12.

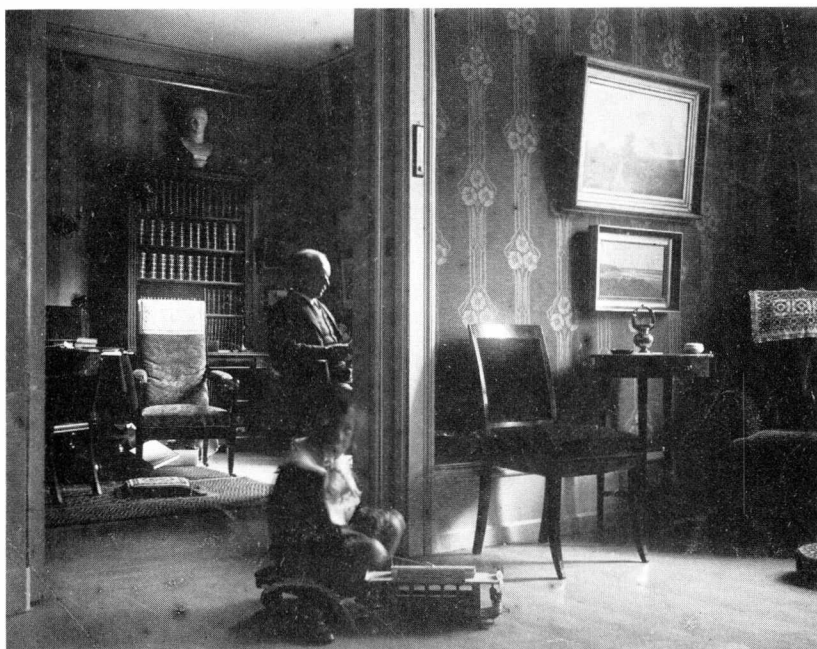
Middagsmaden var kl.5, og da kom far, som var fuldmægtig i Justitsministeriet, svingende med sin spadserestok, men uden mappe. For dengang var det sådan, at de sager, som hr. fuldmægtigen skulde arbejde med om aftenen, blev bragt ham af ministeriets bud, som hentede dem igen næste morgen.

Efter middag blev rullegardinet trukket ned og fars petroleumslampe, som var lavet af en stor og pragtfuld messingstage, blev tændt og sat på lysedugen oven på det tykke tæppe på egetræsbordet i herreværelset. Der måtte hele tiden passes på, at flammen ikke blev så høj, at den osede.

Så hentede vi drenge hver én af de solide skamler, som mor havde broderet med korssting på, og anbragte dem i en stol, så vi kunde sidde med ved bordet, til vi skulde i seng; den faste sengetid var tidlig, men vi fik jo med

Mine bedsteforældre omgivet af familie ved deres landsted i Klampenborg, Strandvejen 300. Stående som nr. 2 fra venstre, min moder. Nr. 3 er min faster magisteren. Far stående til højre.

Herreværelse og dagligstue i Vendersgade. Far ved skrivebordet

Parat til cykeltur i Fredensborg

mellemrum, og navnlig ved begyndelsen af en sæson, tilforhandlet os et kvarter eller en halv time mere. Sengetiden var i de år altid inden aftenteen, som pigerne serverede klokken halv ni i spisestuen, og hvortil der var brød og smør og pålæg.

Vi havde en vanvittig sød barnepige, som i køkkenet – for enden af den lange gang fra spisestuen – modtog besøg af sin kæreste, hvor han ligesom hos Fritz Jürgensen sad på huggeblokken. Han hed Peter og var noget ved et lager, og han gjorde indtryk, fordi han altid gik med bowlerhat.

I løbet af dagen skulde vi naturligvis gå tur. Tuberkulosen var et problem, så frisk luft var påkrævet, ligesom det var ønskeligt at man blev tyk, for det var sundt – men det lykkedes nu ikke for min bror og mig, vi vedblev at være nogle splejse, selv om vi ofte fik den dobbeltøl, som blev drukket til midt-dagsmaden, afløst af en maltøl. Turen kunde gå til Søerne forbi Nilguden, der var bekravlet af forbavsende mange børn – og dens pendant på den anden side af gaden, den kedelige Tiber, der kun havde et par stykker. Her kunde man på Dronning Louises Bro købe et papir med udskårne stykker sild til mågerne, og man kunde se på de mange, mange kommunale svaner, der af og til brusende opførte vrede kampe. De var der ikke om vinteren, for inden dens komme blev de ved hjælp af mange robåde indfanget – de var stækkede og kunde ikke flyve – for at blive overflyttet til vinterophold i Ørstedsparken.

Turen kunde også gå med spand og skovl til en af de kommunale sandkasser: Enten Ørstedsparken, Kongens Have eller Østre Anlæg. Dér har vi tilbragt megen tid, mens barnepigen eller mor med hat og slør og om vinteren skindmuffe, trippede om i nærheden. Et mørkt minde for livet var det, at mor og jeg en dag i Ørstedsparken blev antastet af den hvidskæggede, bøse havebetjent og udskældt, udvist og fulgt ud af haven, fordi jeg med min kæphest havde lavet grimme furer i gangenes pæne grus.

Gaderne i vor omegn var naturligvis præget af hestekøretøjerne, som luntede af sted eller holdt ved fortovskanten, mens hestene fik sig en mulepose. Man skulde, når man passerede dem, lægge mærke til, om de havde en halmvisk ved øret, for så betød det, at de béd, og havde de én ved halen, kunde man risikere at de sparkede. Flyttedag, som var to gange om året, holdt der overalt i gaderne store hestetrukne flyttevogne – der var ingen bolignød, og folk flyttede hyppigt. Et par af sporvognene – som det kostede 5 eller 10 øre at køre med – var endnu med heste – »Hønen«, som gik på skinner med én hest i Nørregade, og linie 12, som var en omnibus med to heste, og som gik

fra Sørtorvet ad Købmagergade til Højbro. Også brandsprøjterne var hestetrukne. Det var ikke sjældent, man kunde se stationssprøjten med en hest for komme galoperende eller den lange stigevogn med to heste. Dampsprøjten, der også havde to heste, var et spændende syn, men så var der til gengæld også fare på færde, så man forsøgte at overtale barnepigen til at følge én hen til brandstedet. Det lykkedes nu ikke. Den eneste brand, jeg husker at have set lidt til, var Sukkerhusets brand imellem Borberggade og Adelgade. Det var lige ved siden af morfars lejlighed i Dronningens Tværgade, hvor mor gik ud med os. Vi så nu ingen ild, men en masse brandmænd, som løb op og ned ad trappen til morfars lejlighed, hvor mine mostre skænkede kaffe for dem. De kunne trænge til det, for de havde is på uniformerne; derimod må det vist være forkert, når det står for min erindring, som om de også var kandiserede.

Da jeg var ca. 10 år, flyttede vi til en noget større lejlighed i Niels Juelsgade 3, som var nabo til ØK. Den var god, men billig, for der lugtede noget surt, fordi familien Bähncke, der drev assuranceforretning i forhuset, havde eddike- og sennepsbryggeri i baghuset. Men det vænnede man sig nu til.

Her havde man den oplevelse, det var at få elektrisk lys, mest 15- eller 25-lys pærer. I den stue, vi drenge fik tildelt, var der 25-lys i en krone, som bestod af en glasskærm med brune blomster og med en frynse af snore med små glasperler; i vore øjne en vidunderlig smuk ting.

Der var derimod ikke centralvarme, men kakkelovne. Til almindelig brug var der kun fyret i fars stue, herreværelset, hvor der stod en »stedsebrænder«, der kunde brænde natten over. Temperaturen blev holdt på 14 Réaumur – Celsius kendte man ikke – som far somme tider bragte op til 15 om aftenen. Om vinteren var far da også altid, når han var hjemme, iført en lang, svær slobrok med en gardinsnor med kvaster som bælte. Under skrivebordet lå der også et tykt, sort lammeskind, og der var en træskammel til at sætte benene på, og en skindfodpose for at beskytte benene mod den fodkulde, som kom fra de andre stuer. Det var nok af samme grund, der var broderede skamler foran stolene.

Spisestuen var ikke opvarmet. Men det kunde om søndagen hænde, at far, lidt før vi skulde spise, bad én af pigerne lægge en lille pind i kakkelovnen, hvilket vilde sige et par stykker pindebrænde. Det var købt i en kælderhals i ruller med ståltråd om – og somme tider flækket yderligere på huggeblokken i køkkenet.

Heller ikke i dagligstuen, hvor der var en flisekamin, var der i almindelighed opvarmet. Jeg husker dog ikke at have frosset i de uopvarmede stuer, men nok at man var kold om fødderne, når man kom i seng, noget der kunde bevirke, at det tog sin tid at falde i søvn. Varmedunkene var kun sjældent i brug, og de var ikke praktiske. Det var stendunke, der havde indeholdt trekvart liter genever, og de havde ikke anden prop end én fra en vinflaske, som blev skåret til. Den lækkede naturligvis, og man blev lidt våd, selv om den – også for at man ikke skulde brænde sig – var svøbt ind i en af de uldtrøjer, mor hæklede til os drenge.

Dagligstuen var mors stue; dér stod hendes skrivebord, foran hvilket der var et bambusstativ med potteplanter, bl.a. en aspidistra og en ret stor palme. På hendes bord stod en sleben krystallflakon med Eau de Cologne. I solskin kastede den med sine facetter kulørte lyspletter op på loft og vægge. Foran et af vinduerne var der en forhøjning, hvor mors sybord stod. Ved et andet af vinduerne lå skindet af en sibirisk ulv med udstoppet hoved med glasøjne, skarpe tænder og tunge af papmaché! Den var flot, men ikke så flot som de isbjørne man kunde møde på andre godtfolks gulve, f.eks. hos min kvindelige tandlæge, hvor en sådan lå i hendes dagligstue ved siden af torturstolen, hvor boret snurrede ved damens fodkraft. Isbjørneskind får mig altid til at mindes den tandlægelugt, som slog én i møde allerede i trappeopgangen, og som fyldte én med navnløs grø, der øgedes mens man i hendes spisestue ventede på sin tur og hørte de uhyggelige lyde fra behandlingen på den anden side af skydedøren.

Om foråret blev stuerne skiftet om til deres sommerskikkelse. Jeg tror nok det havde noget med hovedrengøringen at gøre; den var med sine åbne vinduer, flyvende gardiner, opstablede møbler, gulvspande med sæbevand og forskellige lugte ikke rar, men uundgåelig. Driften til at gøre hovedrent, der om foråret griber damer, har en naturkrafts styrke, ligesom trækdriften, der ved samme tid griber fuglene. Og de ligner hinanden derved, at hvis ydre omstændigheder – f.eks. derved at en fugl er i bur – hindrer deres udfoldelse, så dør driften bort, når den kritiske periode er passeret: der trækkes ikke, der gøres ikke hovedrent.

Efter krisen havde stuerne ikke det samme hyggelige præg som om vinteren. De tykke, mørke, portiere-agtige gardiner, som kunde trækkes sammen foran rullegardinet, var forsvundet, og det samme gjaldt ulveskindet og de bløde gulvtæpper. De var erstattet af nogle lyse sivtæpper eller lignende, som gjorde ondt i knæene, når man skulde lege og kravle på dem. Nej, så

var der en ganske anden hygge ved at komme hjem fra skolen en efterårsdag og se, at stuerne nu havde fået det lune vinterydre igen.

Var stuernes dragtskifte i anledning af sommerens komme således ikke nogen forbedring, gjaldt det modsatte vor egen påklædning. Hvilken lethed fornemmede man ikke, når fedtlæderstøvlerne – der skulde, men ikke kunde holde vand ude – afløstes af sandaler. Og så var der glæden ved at få »halvstrømper« på – det er det, der i dag hedder sokker. De afløste nogle lange, sorte eller rødbrune uldne nogen, der kradsede og gik til over knæene og blev holdt oppe ved en elastik med knaphuller i, der inden i bukserne gik op til livstykket og dets knapper. Og så fik man et par sæt »kadettøj« – noget let hvidt stof med tynde lyseblå striber. Hvorfor det hed kadettøj, ved jeg ikke; jeg har aldrig set kadetter med det – heller ikke i *Fjernt fra Danmark*.

Sommerens komme betød også, at far, i hvert fald når vi flyttede på landet, anlagde sommerurkæde, idet den smukke guldkæde til hans lommeur blev erstattet med en af sort hestehår og sølv. Det har nok været en sparsommelighedsforanstaltning.

I september 1917, da jeg var 12 år, døde min mor (42 år gammel) efter et halvt års sygdom. Det var brystsyge, som lungetuberkulose dengang hed. Hun havde i sin ungdom haft et lille angreb af sygdommen, som var blevet indkapslet, men nu brød den op – efter hvad der senere er sagt mig som følge af krigstidens dårlige ernærings- og opvarmningsforhold. Det er muligt, at det er rigtigt, men jeg synes nu, at vi havde det godt. I de første tre måneder var hun sengeliggende hjemme i soveværelset, og vi havde som ved tidligere lejligheder, hvor mor eller min bror og/eller jeg holdt sengen i lidt længere tid, privatsygeplejerske, som kom og boede hos os. Disse hvidklædte sygeplejersker vakte til trods for, at de var vældig søde, altid hos os drenge en vis uhyggestemning. Efter disse første ca. tre måneder blev mor og sygeplejersken flyttet til en villa i Lyngby, som mormor havde lejet, og derefter kom hun på Øresundshospitalet, hvor min bror og jeg besøgte hende en eller to gange egentlig efter skoletid. Jeg husker, at hun lå med sit spyttekrus ved siden af sig, og at vi drenge ikke måtte nærme os mere, end at vi til farvel stak hovedet frem, så hun kunde klappe os på håret.

Hendes død påvirkede far så meget, at han en dag, da han gik tur med os, var ved at gå omkuld på Skt. Annæ Plads. Og senere lige før jul fik han et galdestensanfald, som bragte ham på min onkels privatklinik i et par måneder. Derefter var livet i Niels Juelsgade meget stille og monotont. Far blev

lidt menneskesky. Han gik aldrig ud og førte ingen selskabelighed, bortset fra at han holdt én årlig middag for sine søskende, sine svogre og to ugifte ungdomsvenner. Dertil kom, at mine tre ugifte fastre kom til middag hver anden søndag, og vi var til middag hos dem de andre søndage. Så fik man god mad og der blev serveret en flaske rødvin, som de voksne delte, efter at vi drenge havde fået lidt i vore dåbssølvbægre, som herefter blev fyldt op med vand og sukker.

Men ved juletid gik det løs: Juleaften var fastrene hos os, og første juledag havde de middag for familien. Anden juledag hvilede man, men tredje juledag var der middag hos min farbror, højesteressagføreren. Så var der igen lidt fred, til fastrene kom hos os nytårsaften, hvor der blev spillet »Halvtolvt« om nyslåede kobber-enører – 25 til hver – som far havde hentet i Nationalbanken lige ved siden af. Nytårsdag var det min farbror, doktorens, tur: Middag med kogt kalkun og peberrodssauce og meget stærk romfromage med kirsebærsauce (»sås«, ikke sovs).

Helligtrekongers aften, aftenen inden dagen, hvor skolen igen begyndte (det var årets værste dag), var der lotteri, denne gang om godter – marcipangrise og frugter og lignende. Det skete ved hjælp af et gammelt tallotteri i læderpose og med træbrikker med tallene på – 90 var »Gamle Ole« og 77 »stive støvler«. – Og der var glasstumper til at lægge på pladerne. På Thorvaldsens Museum kan man se ét magen til, som han spillede med i Rom – og vistnok ikke om marcipanfigurer. Jeg har endnu vores og bruger det, når mine børnebørn kommer i julen.

Når vi havde fødselsdag, kom mine fastre også til middag medbringende deres fødselsdagspresent, som det dengang hed i stedet for gave. Kuriøst nok var det kun fødselsdagsgaven, der var en present; det man fik til jul eller konfirmation, var gaver. Dog kunde en gave, man fik uden særlig anledning, af giveren omtales som en lille present, han havde med.

Dermed var årets selskabelighed praktisk set tømt ud, men vi børn kunde jo lejlighedsvis komme til børneselskab eller meget sjældent til et børnebal, hvor balkortet med 1.-5. vals, Française, Lancieren, borddansen og Cottillonon skulde udfyldes på balkortene med vedhængt blyant. Her gjaldt det at sikre sig hjertets dame til borddansen eller Cottillonon, hvor hun skulde have sløjfen – men man fik jo også pålæg om at give andre sløjfer til de mindre behængte piger.

Her bør det måske af hensyn til dem, der interesserer sig for sligt, bemærkes, at jeg ved påsketider i børneselskaber har været med til at »trante på-

skeæg«. Det er en leg eller et spil, som Troels-Lund omtaler fra det 16. århundrede, og som vist nu er glemt. Den består, så vidt jeg husker, i, at man triller farvede hårdkogte æg ned ad et skråt bræt, der ender i en bakke med sand, og hvis man krokerer et æg, får man det. – Og af samme grund kan det også nævnes, at den friluftslæg, som mine børnebørn kalder kroneskjul, og hvor man frier sig ved at løbe hen og sige: »en, to, tre – krone for mig«, dengang – i hvert fald lejlighedsvis – hed »Saltebrød«. Man friede sig ved at råbe: »en, to, tre, saltebrød for mig«! Det med salt og brød går vist meget langt tilbage.

I samme forbindelse kan det måske nævnes, at der også ved lejlighed blev spillet »Gnav« med træbrikker – et spil som vist endnu lever i Sverige under navnet »Kille« – og hvor den bedste brik var gøgen; den, der fik den, kunde standse spillet ved at sige »stå for gøj« som rimende på løg, røg, møg og støj, skønt man i min barndom var gået over til at sige en gøg og en bøg (men til gengæld hed det et spøjelse, som jeg også siger endnu).

Hverdagene var ret ensformige: I skole fra 9 til 3, og så den pligtmæssige spadseretur. Den foretoges nu på egen hånd og til andre mål end sandkasserne i parkerne. Ofte var målet Smedelinien og Kastelsvolden, hvortil man ved nytårstid på Sølvgades Kaserne, løste et adgangskort til 2 kr., som forevistes skildvagten. Eller man kunde gå på Langelinie ud til fyret. Under første verdenskrig lå der mange handelsskibe med påmalede neutralitetsmærker, store danske og svenske flag, som under turen over Nordsøen skulde værne dem mod de tyske u-bådes torpedoer; det gjorde de imidlertid ikke altid, vidste man fra avisen. Men der var også ikke-neutrale både med broget camouflagemaling, som man betragtede med en vis gru vidende om, at de havde en yderst farlig hjemtur foran sig.

Efter hjemkomsten måtte der læses lektier, og der kunde leges. Legene var bybarnets indendørslege, tinsoldater, hvor man i al uskyldighed med klodser og sandsække søgte at efterligne Vestfronten i 1917 og avisens dunkelt forståede beretninger om kampene ved Verdun.

Lidt senere kom der imidlertid også dukketeater til. En jul fik vi det, far og hans søskende havde leget med, og med dertil hørende dekorationer, personer og stykker. Teksterne var i nogle små med gotiske bogstaver trykte hæfter, i kulørte omslag. De hed *Souffløren* og må være udkommet periodisk. Stykkerne var aktuelle for datiden. Der var ikke blot *Kaptajn Grants Børn* og *Jorden rundt*, som nu er blevet klassikere, men der var også *Orfeus*

i *Underverdenen*, og *Kalifen paa Eventyr*, der begge indeholdt vitser og betydninger, som må have været aktuelle dengang, men var vanskeligt forståelige for os drenge. Til gengæld må de have moret de voksne. Jeg syntes, at *Orfeus*, som jeg senere har moret mig vidunderligt over i Det kongelige Teater og *Comedie Française* var et underligt stykke. Det var forargeligt og ikke særlig morsomt, at Euridike løb fra sin ganske vist noget underlige mand. Og hvad var det med det sætstykke, som man tændte, så der i ildskrift kom frem: »Fanden tog mig«. Og det med spyfluen og drotten blandt de bøotier, der kurtiserede Euridike i et rødt værelse i helvede, var også mærkeligt. Så var Jules Verne helt anderledes kontant.

Om aftenen læste far, der som nævnt aldrig gik ud, højt for os drenge i en halv eller hel time, mens vi tegnede og malede med vandfarver – mest soldater og skibe, som vi siden legede med. Ved juletid var det nisser, gæs og grantræer. Højt læsningen varede ved omtrent til vi flyttede hjemmefra. Der ved stiftede vi bekendtskab med mange gode dengang ansete børne- og ungdomsbøger og senere klassisk litteratur. Skal jeg nævne et enkelt eksempel, må det være, at det altid var en fornøjelse, når Fritz Jürgensens tegninger kom frem og far under megen munterhed tydede de med gotisk håndskrift skrevne klassiske tekster.

Selv læste vi også meget. Vi holdt *Børnebladet*, der vistnok udkom hver 14. dag, og som indeholdt både korte og fortsatte fortællinger, gåder, logogriffer og primitive vittigheder. De færdige årgange, som kostede 2 kr., var indbundet i pragtfulde røde bind og var éns trøst, når man lå i sengen. I en lidt senere alder kom meget af éns åndelige ernæring fra de mange fortrinlige bøger i Martin's halvkroneserie, der for 50 øre bragte en broget blanding af bøger, der, om jeg husker rigtigt, strakte sig fra de rene knaldromaner over Rider Haggard (*Kong Salomons Miner*) til Balzac.

Det, far mest læste højt, var næsten altid romaner, eller sjældnere rejsebeskrivelser, men aldrig digte. Han læste imidlertid selv en del digte. Det hændte ikke sjældent, at han, iført sin slåbrok, gik op og ned ad stuerne og fremsagde digte, han kunde udenad, mest af Drachmann. En del af dem kan jeg endnu, og jeg har under de uendelige sangtimer i skolen, som vi »brummere« skulde overvære, udvidet repertoiret med både lyriske og dramatiske elementer, eksempelvis med mordet i Finderup Lade, som vel nok er det mest dramatiske fortættede stykke poesi, der findes på dansk. Når jeg vil glæde mig ved poesi fremfører jeg den dog oftest ikke højt, men siger den inden i mig selv.

Vi kom ret meget i teatret, særlig Det kongelige Teater, som vi boede lige ved siden af, og som far passerede på sin vej hjem fra Østre Landsret. Når det så hændte, at der var »rød plakat«, som dengang betød at der blev givet en anden forestilling end den averterede, tog han ofte billetter.

Til kuturlivet hørte også, at man besøgte museer og udstillinger, og navnlig Charlottenborgs forårs- og efterårsudstillinger. Den udstilling, jeg husker bedst fra mine helt unge år, er en udstilling af Gauguin's malerier som i første omgang virkede chokerende, men i anden omgang var vidunderlige.

Om sommeren lå vi på landet; det vil sige, det var i skoleferien, fra begyndelsen af juli til ca.20.august, som for mig var ensbetydende med sommeren. I tiden inden mine bedsteforældre døde – det var da jeg var ca.8 år gammel – besøgte vi dem lejlighedsvis i deres sommervilla, Strandvejen nr.300. Mine bedsteforældre rejste aldrig. Bedstefar havde, da han i 1863 blev kandidat, efter tidens skik gjort den store rejse på et eller to år, og det var ham mere end nok. Men de havde her i Klampenborg et stort hus med hestestald og vognport og to dasser i gården samt en have med bolværk ud til vandet. Her var der et trælysthus, som ikke blev benyttet og en kort bådbro, hvor en robåd lå fortøjet – en mindre model af flådens både, som far havde fået til sin konfirmation. På denne bro tilbragte min bror og jeg det meste af dagen, hver udstyret med et net, hvormed vi fangede krabber, hundestejler, tangsnarer og i sjældne tilfælde én ulk. Fangsten blev anbragt i en gulvspand, der dog til vor sorg og harme blev tømt om aftenen, efter at vi var gået i seng.

Det hændte også ofte, at vi besøgte vores mormor og mine to ugifte mostre, som havde en villa i Lyngby med have der skrånede ned til jernbanen (som vi var kommet med efter at have løst det, mine mostre kaldte »biljet«). Det var navnlig om foråret, hvor auriklerne blomstrede – og forsommeren, før vi tog på landet, at vi der kom sammen med fætre og kusiner og legede i haven med det pragtfulde kirsebærtræ eller i den lille skov ved siden af. Eller vore mostre arrangerede animerede og fantasifulde ordsprogslege. Navnlig den yngste af dem var fantastisk til at beskæftige børn. De små malede på porcelæn, som blev brændt til næste besøg, og de fik morsomme gaver. Jeg husker en 6-årig der blev henrykt for at få en paraply. Og hun syede hagesmækker med dyr i røde kontursting: Elefanter, ænder, høns eller heste. De blev syet på hovedet, hvad der jo så mærkeligt ud for voksne, men det var jo helt rigtigt, når den lykkelige ejermand løftede dem ved snipperne for at besigtige underet.

Ellers var det, vi så til naturen uden for sommerferier, at vi i den gode årstid »tog i skoven« om søndagen. Vi kørte oftest til Klampenborg enten med toget fra den forlængst nedrevne Klampenborgbanegård. Det havde om sommeren to-etages-vogne, eller med linie 14, der havde åbne bivogne med tykke, snoede lædertorve i stedet for døre. Linien endte i en sløjfe, der hvor Staunings Plæne nu er. Derfra gik vi så tur i Dyrehaven. Sjældnere gik turen fra Nordbanegården til Holte, hvorfra man gik til Lyngby.

De første landophold, jeg husker noget videre af, var hos en familie i Skodsborg, der boede mellem banen og Strandvejen, og som flyttede op i et par lofts værelser, mens vi var der. Man ankom med en flyttevogn med en hest for, og der blev foretaget en grundig udluftning, og min mor fangede en del lopper. Disse, nu forsvundne dyr, som jeg kun møder igen under rejser syd for Alperne, var ret almindelige, og det var i det hele ikke usædvanligt, at min mor eller en af mine mostre bad sig undskyldt et øjeblik, for de skulde ind i soveværelset for at fange en loppe. Og det gjorde de, og min bror og jeg fik af og til lov at se byttet blive druknet i et vandfad.

Vi tilbragte mest tiden på et lille stykke alment tilgængelig strand nord for Strandmøllekroen, hvor vi under opsyn af mor eller barnepigen legede og soppede og – men kun i godt vejr – gik i vandet, men ikke over 10 minutter én gang – meget sjældent to gange. Eller vi gik til Skodsborg Dam i Jægersborg Hegn, hvor der var grønne frøer, haletudser og salamandre og vandkalve etc., som blev hjemført og anbragt i viktoriabadekarret – et stort fladt galvaniseret kar, som ellers blev brugt til at bade os i.

De sommerferier, der rummer de bedste og mest levende minder fra min barndom, var dog dem fra 1913 til 1919, hvor vi var i Fredensborg. Det var en lang tur med toget til Fredensborg station, hvor der som på de andre stationer dengang var talrige spyttebakker og opslag om, at spytning på gulvet var forbudt. Spyttetrangen må dengang have været større end nu. Fra Fredensborg gik der dengang en gul hestetrukket dagvogn til Esrum.

I årene 1915-19 lejede vi os ind hos gartner Engholm og hans søster. De boede på Thinghusvej over for alderdomshjemmet i et lille stråttækt hus vistnok fra det 18. århundrede med lidt hældende vægge og lavloftede stuer og en alkove i det ene værelse, som jeg sov i. Toiletforholdene var også noget primitive. Jeg husker min bror (8 år) efter første besigtigelse erklærede, at han ville »holde sig«, til vi flyttede ind.

Engholm var en meget venlig og meget smuk mand med et pragtfuldt bølget hvidt hår, lyseblå øjne og en stor ørnenæse. Han talte meget sjællandsk,

og han havde i mange år været kammertjener hos en adelig godsejer. Det var nok derfor han til- og omtalte mor som assessorinden (far var dengang overretsassessor). Frk. Engholm var lille og rund og bagte vidunderlige småkager, som var berømt over hele Fredensborg, og som i Fredensborgs store tid, da Christian IX holdt hof på det hvide slot for det halve Europa, var blevet indkøbt af mange kongelige højheder. Og endnu nød de ry både i byen og hos slottets nu mere fåtallige beoere.

Engholm kaldte sig altså gartner, men gjorde nu, da han var til års, ikke meget ud af virksomheden. Bag hans hus og strækkende sig op til slotsparken lå en meget stor have med en kraftig fordybning i midten. Måske er det lidt meget at tale om en have, for grunden var i realiteten et vildnis, overgroet med store valnøddetræer og kirsebærtræer, der om sommeren var tunge af røde og sorte bær. Under træerne var der krat af ribsbuske med enorme klaser og stikkelsbærbuske – hvis bær nu havde stikkelsbærdræber, så vi drenge ikke måtte røre dem. Og så var der hindbær i massevis. De var mere end mandshøje, og de fleste med gule hindbær, store ravgyldne frugter med en vidunderlig smag. I den tid, vi lå på landet, plukkede Engholm blot af frugten og solgte – det hele kunde han ikke overkomme. Det var naturligvis et vidunderligt sted for min bror og mig, og det blev ikke mindre vidunderligt af den omstændighed, at der alle vegne i haven, i hindbær- og stikkelsbærkrattene oven på jorden lå ben og kranier og løse underkæber med tænder fra heste og køer. Mine forældre drøftede, hvorfor i alverden de lå der, og hvorfra de var kommet, og jeg filosoferer såmænd også endnu af og til over spørgsmålet. Mon det ikke har været i et forsøg på at tilføje jorden kalk?

Nå, men hvorom alting er, så var de et fund for os drenge. Vi fik ryddet en plads i fordybningen, hvor vi fik vore to små telte slået op. Og her samlede vi så alle kranier og kæber sammen og anbragte dem på indianervis i dekorativ kreds om teltene. Det vakte forbløffelse, når far og mor havde gæster.

Til sommerens glæder hørte også, at vi fangede sommerfugle og andre insekter, som vi på datidens barbariske vis dræbte med æter og satte på nåle i en kasse med glaslåg. Da æteren slap op, gik jeg på Fredensborg Apotek for at købe noget mere til at slå insekter ihjel med. Jeg fik en pose med hvidt pulver, som ekspedienten på sit nordsjællandske kaldte »indsigtspulver«, og som han varmt anbefalede som virkningsfuldt. Det var det nu ikke, for sommerfuglen reagerede ikke det mindste på det. Det varede noget, før det gik op for mig, hvad det var for insekter, pulveret var beregnet til, og at jeg havde blameret familiens renommé ved at spørge efter det.

Da min mor var død i september 1917, inviterede Engholm min far og os drenge og mine tre fastre til frokost en dag i efterårsferien. Engholm modtog os på stationen iført jaket og bowlerhat og sagde: »Jeg kondolerer« til os alle, hvorved jeg lærte et nyt ord. Da vi blev sat ved frokostbordet i den lavloftede stue, sad vi gæster alene. Frk. Engholm stegte og brasede i køkkenet, og Engholm, der havde taget hvide bomuldshandsker på, serverede, hvad der vist var en opulent frokost, men jeg husker ikke meget af den, den var mit livs første »frokost«, og jeg var ikke kyndig. Jeg husker dog, at mine fastre bagefter beklagede sig noget over, hvor meget de havde måttet spise, men det har vel hjulpet, at vi spadserede fra Fredensborg til Hillerød.

Også efter at vi havde holdt op at ligge på landet hos Engholm i Fredensborg, sendte han os valnødder om efteråret – de havde den grønne yderskal som gjorde én sort om fingrene, og det var vanskeligt, men livsaligt at pille dem. Og som regel kom han på visit, når han i december tog til byen for at betale terminsydelse på huset og et par mindre udlejningshuse, han ejede i Fredensborg.

Foruden haven var der mange andre glæder i Fredensborg. Der var parken med de dybe svale lindealleer, hvor det duftede og hvor bierne summede. Her prøvede man at køre sit tøndebånd parken rundt ad alleerne uden at det væltede en eneste gang – der var og er en snoet stejl bakke, som var vanskelig at forcere – eller man legede skjul el.lign. på en af plænerne, navnlig den hvor bronzebusten af Kong Georg af grækenland står. Plænerne var netop af en sådan størrelse og med en sådan bevoksning, at de var et passende område. Eller man kunne prøve at køre på den trehjulede dræsine ned ad bakkerne – navnlig den lange i Sukkenes Allé var god.

Man kunde bade i Esrum Sø, hvor der dengang var en lille badeanstalt ved siden af Skipperhuset, men der var det minus ved det, at den afsvaling, man på en varm dag opnåede ved et bad, helt forsvandt, når man derefter – med badetøj – skulde ase op ad den lange Skipper Allé, med dens toppede bro-lægning. Når man var blevet lidt træt af det tunge ferske vand, kunde det hælde, at vi tog med toget til Snekkersten for at bade fra stranden der. Jeg husker en sådan augustdag, hvor vi skulde hjem derfra, og hvor toget ad Nordbanen til Fredensborg var meget forsinket. Det skyldes første verdenskrigs udbrud; flere tog rullede fra Helsingør mod København stoppet med tyskere, der fra Norge skulde hjem for at trække i uniformen. De lå bogstavelig ud ad vinduerne og råbte hurra. Min fars betagelse af situationen

gjorde et sådant indtryk på mig 9-årige, at jeg endnu ikke har glemt begivenheden.

Fra Skipperhuset, denne henrivende bindingsværksbygning med en stor bådahal, kunde man komme med motorbåd i fast fart til Nødebo eller Esrum. Man kunde også – og det gjorde far i stille vejr – leje en robåd og enten lægge sig i sivene eller ro ned til søens sydende, som var fyldt med åkander.

Et par gange i sommerens løb arrangerede far ved hjælp af de lokale vognmænd en skovtur med hestevogn. Den gik oftest syd om Esrum Sø og op i Grib Skov i karet (eller var det wiernervogn eller landauer?) med to heste. Vognen lignede i hvert fald dem, der endnu kører i Dyrehaven på sommer-søndage. Jeg kan endnu fornemme lugten af hestene, som man især mærkede, når man fik lov at sidde på bukken ved siden af kusken. Når man skulde op ad tungere bakker med dybt sand, måtte man stå af og gå ved siden af vognen.

A'propos hestevogne: De var talrige og almindelige dengang. Vi var en sommerdag til en blomsterfest i Espergærde, hvor der skulde uddeles præmier til de bedst blomstersmykkede hestevogne. De kørte op ad Strandvejen i en, som jeg syntes uendelig række: Kareter, charabancer, wiernervogne, landauere, dogcarter, giger, jumber, jagtvogne med en eller to heste for og smykkede med blomster af alle arter, nogle næsten begravet i dem med guirlander om hjulenes eger.

Vi cyklede også ture til omegnens mange småskove eller Grib Skov, idet min bror og jeg i de år fik en cykel, som dengang udtaltes sikkell – og det siger jeg stadig, hvis jeg ikke siger søkkell – og lærte at cykle. Min far kørte på en gammel Adlercykel fra 90'erne, som han kaldte *Malle*. Man må sige, at den var »vælig«, man kunde kun bestige den bagfra ved hjælp af en pind, som stak ud i forlængelse af baghjulets aksel. Cyklen havde nemlig ikke fri-løb, så hjulet fulgte automatisk pedalerne, som også gik, når man trak den. Det så livsfarligt ud, når far kørte ned ad bakke, for så hvirvlede benene rundt med pedalerne, og bremse kunde den kun ved, at man med benene holdt igen på pedalernes vilde flugt. Det gik imidlertid altid godt, skønt far ikke kan have være meget trænet, for han brugte kun cyklen i sommerferien, og han var i øvrigt ikke nogen stor sportsmand. Hjemme gjorde han kun lidt gymnastik efter en bog, som var meget på mode, og som hed »Mit System« (og var af I.P. Müller?). Gymnastikken skete delvis ved hjælp af en håndvægt – det var også på mode – og vi drenge fulgte med, hver med sin lille håndvægt.

Jeg arvede *Malle*, som jeg i vandalisme forsynede med frihjul, og så brugte jeg den som reservecykel til langt efter anden verdenskrig, hvor den altså var fyldt 50.

Fra 1921 lejede far sommerhus i Tisvilde – altid en villa i skovkanten – og det vedblev han med, med enkelte års undtagelse, indtil sin død i 1936. I Tisvilde havde min farbror, doktoren, i mange år haft sommerhus, og i 1919 havde mine tre fastre købt en grund der, på hvilken de havde opført et ganske lille stråttækt sommerhus, som jeg i dag er ejer af. Det havde, da det blev bygget, hverken el eller vand. Vandet fik de fra en 33 m dyb brønd, som vi drenge hejsede spande op af som skyldig tribut, når vi så ind til fastrene. Det havde i øvrigt været vanskeligt at finde et sted på den ret højt liggende grund, hvor der var vand, men det lykkedes for en vandviser med en pilekvist at finde stedet. Mine fastre har fortalt, hvordan de så pilekvisten give udslag.

Tisvilde var dengang langt borte, Gribskovbanen gik kun til Helsingø, og jeg tror nok, at der derfra gik en hestedagvogn til Tisvilde. Når min onkel og tante flyttede ud, tog de med toget til Frederiksværk og gik derfra med deres børn – de var ikke store – til huset i Tisvildeleje.

Et par år senere købte familien Gudmandsen – på min onkels tilskyndelse – en omnibus, som kørte i fast fart mellem Hillerød og Tisvildeleje. Det var først noget senere, at banen mellem Helsingø og Tisvildeleje blev vedtaget og anlagt.

Som en følge af disse trafikforhold, var bebyggelsen tynd – en enkelt og endda ikke helt sammenhængende række sommerhuse i skovkanten fra Lejet og til Byvejen; resten, som nu er huse, var sandet mark med tyndt græs, harekløver og evighedsblomster.

Hegnet var med sine forskelligheder fra alle de skove, jeg hidtil havde set, en stor oplevelse. Der var langt færre veje end nu, og de var smallere og meget dårlige. Nåletræerne, lyngen, de brede sandede solbagte brandbælter, hvor fluerne summede i tætte skarer, var en helt ny og underfuld verden at fordybe sig i. Stængehuset lå fjernt og øde, og gik man derud og tilbage til Tisvildeleje ad stranden så man, selv i juli-august, næsten ikke et menneske.

I Hegnet og på stranden gik jeg i dagevis med en god kikkert, som jeg havde fået til min konfirmation, og skaffede mig ved hjælp af den og datidens meget primitive farvelagte bog mit første kendskab til fugle i naturen.

Sommeren 1928, da jeg var blevet kandidat, var min sidste i mange år i Tisvilde. Efter at jeg var blevet gift, kom vi der kun sporadisk, mest som

gæster hos min faster. Men i den sidste halve snes år, har jeg på ny været der meget, efter at jeg er blevet ejer af hendes lille hus.

Da jeg var seks år, begyndte min skolegang. Det var i Krohns Skole, som Krebs' Skole dengang blev kaldt. Dertil begav man sig i de næste fem år iført matrostøj med krave og med matroshue med et eller andet af krigsski-benes navne i guldbogstaver på huens bånd, og med sit tornyster med tavle, penalhus med grifler og blyanter. Og der var man så de næste fem år mellem kammeraterne. Vi blev tiltalt med efternavn, og kaldte hinanden ved efternavn, noget der også senere var tilfældet i Metropolitanskolen. Jeg er den dag i dag på efternavn med mine ældste venner fra skoletiden.

Skolen blev endnu, da jeg kom i den, ledet af *J. Krohn*, men han blev tre år senere afløst af *Erik Schmidt*. Da der af andre er skrevet adskilligt om denne skole, skal jeg ikke opholde mig ret længe ved den. Den var ret streng og gammeldags, der skulde læres noget, for flertallet af eleverne – undskyld disciplene – skulde efter de fem år i skolen indskrive sig til optagelsesprøven til Metropolitanskolen. I historie – som i anden klasse begyndte meget hyggeligt med Nordens Mytologi og Thors Rejse til Utgårdsløke – skulde i de senere klasser kongerækken læres – og kunnes springvis. Og de slesvigske krige og deres datoer, måtte man også være helt hjemme i. Køllerpolitikken i Slesvig blev skildret på tilsvarende måde som nutidens børn får fortalt om besættelsen under anden verdenskrig. Til tysk – som trods Krohns fanatiske tyskerhad begyndte i 4. klasse – skulde man lære 20 gloser til hver time, og i disse blev der hørt i timens sidste 10 minutter.

I geografi fik man på halvt sungne remser puttet Fyns og Bornholms byer, de norske fjorde og Donaus bifloder ind i hovedet. Jeg har grædt meget over de svære franske byer, som ikke gik på remse – men jeg er til gengæld i dag hjemme i dem. Naturhistorien gik efter den fineste systematik: Gnavernes familie havde gnavertænder, insekttænderne insekttædertænder, og tandsættet var afbildet og beskrevet, og det blev lært, og – i modsætning til kongerækken – totalt glemt. I naturhistorie, hvor vi havde Krohn selv, havde jeg en af min skoletids værste forskrækkelser. Det var i 1. klasse, og vi havde lært – og det blev stærkt indprentet – at lærken havde en lang bagklo, ikke en lang bagtå. Jeg forbandt ikke noget med nogen af delene, og svarede naturligvis forkert, da jeg næste uge blev spurgt, og jeg blev gevaldig skældt ud. (»Tåbelige dreng, ligger Rom i Vestindien ...«). Det er først i en moden alder, jeg har opdaget forskellen.

Vi fik karakterbog hjem hver uge – med karakter for hver af ugens timer – og hver måned fik man nummer i klassen efter den opnåede kvotient. Efter disse numre – med duksene forrest – stillede man op på legepladsen, når fløjten forkyndte, at frikvarteret var endt. Og så defilerede vi op i klasserne foran Krohns magre skikkelse med fuglehovedet og dryppet fra ørnenæsens spids.

De korporlige straffe fandtes. Spanskrøret blev vist ikke meget brugt, men det gjorde til gengæld linealen med hvilken der – som i sin tid med ferlen – blev givet slag i den flade hånd; og der kunde også falde en lussing eller to af. I sang havde vi en lærer, som havde en højst kedelig måde at straffe på: Han kneb med tommel- og pegefinger – og deres negle – en dreng i struben lige over Adamsæblet og trak ham op, så han stod på tåspidserne. Jeg, der ellers var en artig dreng, og som ikke havde været ude for denne behandling, fik (det må have været i 4. eller 5. klasse) organiseret, at klassen ikke vilde synge, næste gang det skete. Og det gjorde det, og vi mumlede bare, da han begyndte at spille. Jeg husker endnu hans forbløffelse; han stoppede og slog kraftigt an en gang til – og så sang vi; der blev ikke gjort noget ud af episoden.

Nå, der var også mange behagelige stunder, men i det hele var jeg ikke særlig glad for at gå i skole. Det skal nu ikke bebrejdes den, for vi lærte end- og særdeles godt.

Efter fem år i Krohns skole bestod jeg optagelsesprøven til Metropolitan-skolen, som stammer fra det Kannikkollegium, som Peder Sunesøn havde stiftet engang i 1200-tallet. Den havde i 1916 til huse i den 100-årige bygning på Frue Plads, som nu er universitetets »Metro-annex«. Den rummede 4 mellemskoleklasser à ca. 24 »disciple« og 3 tredelte gymnasieklasser, i alt et par hundrede drenge. Klasseværelserne var i klassisk stil, men malet i grimme farver. De blev opvarmet af kakkelovne, hvori der fyredes med bølgebrænde fra skolens skove. Pasningen af ilden var ordensduksens sag, og det gav naturligvis anledning til megen skæmt. Gymnastiksalen var efter min erindring uopvarmet, og der var ikke noget bad. Renligheden varetoges ved, at salen før hver time blev gået over med en svaber. I de første år havde vi ikke gymnastiktøj, kun et par gymnastiksko.

På legepladsen med det store lindetræ i midten, var den nye klasse, »Sut-terne«, i begyndelsen udsat for en vis forfølgelse, som man havde hørt en del om forinden. Der faldt nu ikke så mange klø af, som det blev fortalt, men de

nye »Sutter« skulde »dypes«, dvs. deres hoved blev holdt under vandpotten, hvad der jo ikke var det værste i de hede augustdage.

Den klasse, jeg kom ind i, og som ligesom skolens andre klasser, var ret spændende – det vil man i hvert fald sige i dag – idet adskillige af mine kammerater senere i livet gjorde sig gældende på en række områder, ikke mindst på de kunstneriske områder. Fra Krohns Skoles 1. klasse var jeg ven og sidekammerat med *Jørgen Sthyr*, senere kunsthistoriker og direktør for Ny Carlsbergfondet. Fra en anden skole kom maleren og kunstkritikeren *Erik Clemmesen*, med hvem jeg også har bevaret venskab til i dag. I klassen var derudover teaterkritikeren *Fr. Schyberg*, maleren og grafikereren *Mogens Ziebler*, og maleren og forfatteren *Hans Scherfig*, der har skildret vor klasse i *Det forsømte Forår*. Dertil kom teologen, professor *K. E. Løgstrup* og et antal senere kendte læger, ingeniører og jurister.

Lærerstaben var gammel, meget gammel. Flertallet havde undervist min far 33 år tidligere, de som ikke havde gjort det, havde mine farbrødre haft 30 år før. De kunde derfor virke noget mølædte. En undtagelse i så henseende var gymnastiklæreren, en flot midaldrende mand, tidligere underofficer, hvis zünftige sprog til vor henrykkelse stod i skærende modsætning til hans elegante påklædning. Jeg kan ikke med Scherfig være enig i, at lærerne var så rædselsvækkende, som han giver udtryk for. En del af de scener, han skildrer har ganske vist fundet sted. Men når man alene fremdrager det værste af, hvad der er sket i syv år, bliver det almene billede fortegnet. Lærerne var som sagt gamle, og adskillige af dem var den inden for faget, som netop ikke havde fået det professorat, der var i det. Derfor havde de i et langt liv – og dengang for ringe betaling – år ud og år ind undervist i begyndelsesgrundene i deres fag. Et par af dem var måske noget bitre og kunde blive hidsige, men jeg og adskillige andre tog det nu ikke så tungt. Og så må der siges en ting, som mange kammerater fra klassen og fra andre klasser før og efter mig er enige om: Lærerne var dygtige, og de lærte os meget, og adskilligt mere end elever fra de fleste andre skoler, som vi har mødt. Denne dygtighed kendetegnede ikke blot de gamle lærere, men også det antal yngre som kom til, før og mens jeg var i gymnasiet.

Om mellemskolen har jeg ikke meget at berette udover at vi i første mellem vistnok som den eneste klasse blev undervist i tegning af kemilæreren, den gamle hr. Weiss – kaldet »Guf«. Hos ham tegnede og skraverede vi ikke de sædvanlige klodser, trekanter, krukker. Men vi skulde kopiere nogle akvareller af huse, Weiss kom med, idet vi fik forklaret grundreglerne for

Mor i spisestuen i Vendersgade

Student

perspektivet. Det var der ingen af mine senere tegnelærere, der lærte os, og jeg synes, at jeg har haft en del glæde af det – men ikke af trekanterne og krukkerne.

Man lærte os altså meget. I overensstemmelse hermed forlangtes der også ret meget af os. Da vi begyndte i første gymnasium, blev det sagt til os, at man ved studentereksamen i dansk vilde kræve ikke blot, at man havde fulgt med i undervisningen i dansk og de der gennemgåede stykker dansk litteratur, men det vilde også være forudsat, at man på egen hånd havde læst en række nærmere opgivne værker i den danske litteratur: Et par af Holbergs komedier, et par af Oehenschlägers tragedier og hans *Nordens Guder*, et par romaner af Hauch, Ingemann og Goldschmidt, Paludan Müllers *Adam Homo*, noget af Poul Martin Møller, Drachmanns *Forskrevet*, Pontoppidans *Lykkeper*, og sikkert forskelligt andet, jeg ikke kan huske. Nogle af os læste tingene – dem var jeg iblandt – men andre ikke. Mærkværdigvis var Egede Schack: *Phantasterne* ikke på listen. Denne, en af det forrige århundredes betydeligste værker i dansk litteratur, var dengang glemt, og er først senere draget frem. Jeg fandt den på fars bogreol – under forfatterbetegnelsen E.S. – og læste den med den allerstørste interesse. Et års tid efter, at jeg havde læst bogen, hændte det, at pastor *Neiiendam* (senere Holmens provst), som vi havde i religionshistorie, læste et stykke for os af Frejlf Olsens memoirer (redaktør ved *Ekstra Bladet*, hvorfor mon han læste den?), og de havde skildringer af dagdrømmerier, som ganske lignede dem i *Phantasterne*.

I tysk krævedes der ligesom i dansk læst forskellig litteratur foruden den gennemgåede – Klopstock Lessing, Heine, Kleist og andre romantikere.

Af størst interesse var dog gennemgangen af første del af Goethes *Faust*, som vi dengang kun halvvejs forstod. De berømte steder, som ofte citeres, blev streget ind og lært udenad. Jeg kan endnu mange af dem ikke mindst de første dybe 20-30 linier af begyndelsesscenen i Studerekammeret, som man ikke sjældent tænker på.

*Habe nur, ach! Philosophie,
Juristerei und Medizin,
und leider auch Theologie
durchaus studiert, mit heissen Bemühen.
Da steh ich mir, ich armer To
und bin so klug als wie zuvor,*

...

und sehe, dass wir nichts wissen können!

Dass will mir schier das Herz verbrennen ...

Det er nok rigtigt, at der her var tale om udenadslæren af noget, vi ikke var modne nok til helt at forstå, men den var efter min mening af værdi, fordi det her gjaldt, som med så meget andet, vi lærte, at det senere gik op for én og blev til en værdi. Man kan med en let omskrivning af: »Was du ererbt von deinen Vätern hast, erwirb es um es zu besitzen« sige, at man bør skaffe sig åndeligt gods, mens hjernen er ung og frisk for siden at erhverve den og gøre den til sin ejendom. Den megen moderne tale om, at man ikke skal lade børn lære udenad og ikke lære dem noget, før de kan forstå det, er efter min mening tåbelig, man kan jo ikke holde dem i skole til de bliver gråskæggede.

Det vilde dog være misvisende at sige, at læren udenad indtog en fremtrædende plads i gymnasiet. Der blev i en række fag æstetiseret meget. Det var i dansk, i tysk, i engelsk, hvor drama, prosastykker, digte og versefødder blev gennemgået og deres skønheder fremhævet. Det gjaldt også i oldtidskundskab, ja også i religionshistorie, hvor Neiiendam i mere end et år brugte den ugentlige time til gennemgang af Kierkegaard med tilbørlig hensyntagen til hans stilistiske mesterskab.

Jeg var tilbøjelig til at synes, at det var lidt for meget, og at det også var lidt for meget med den dengang moderne tendens til at skildre de store digteres privatliv for at belyse deres værker, som jeg syntes måtte tale for sig selv. Jeg husker endnu en af mine kammerater komme styrtende ind i klasseværelset og råbe, at vi til næste gang skulde kunne ikke blot Goethes fire hovedpiger, men også bipigerne, (hvoraf der vist var en halv snes stykker). Og jeg ved ikke, hvilken glæde jeg i dag har af at huske, at den unge Werther's elskede i begyndelsen af bogen om hans lidelser har blå øjne som Goethes Lottchen men at de i sidste kapitel er brune, fordi Goethe i mellemtiden havde truffet Friederike Brion. Man kunde vel have lært det, der var nyttigere – og dog følt med den unge Werther. Der var også noget om at Goethe om natten skanderede digte ved at tromme på ryggen af en af sine andre venner, der i denne anledning er blevet verdensberømt og hvis ryg i dag – 200 år senere – optager en af erindringscellerne i min hjerne.

Vor klasse var ret splittet – det sagde også dr. Neiiendam til os, inden vi forlod skolen. Det viste sig bl.a. ved juletid, da vi gik i 2.g. På det tidspunkt skulde vi efter traditionen besætte flertallet af bestyrelsespladserne i gym-

nasieforeningen, idet drengene fra 3.g. gik ud, fordi de skulde læse til eksamen. Så var der to fløje i vor klasse, den ene vilde have det sjovt, og den anden vilde have åndsliv, og denne fløj, som jeg hørte til, ønskede Schyberg til formand. Det viste sig imidlertid ret hurtigt, at vi nok vilde komme i mindretal ved valget – der foregik efter noget så fint som den Andræske forholdstalsvalgmetode. Jeg begik så – i åndslivets interesse – den taktløshed, at jeg sonderede stemningen i 1.g., og her var der tilhængere af Schyberg, hvis litterære interesser og kyndighed var kendt. I 1.g. var der ved skoleårets begyndelse kommet en ny dreng ind, som hurtigt – og til trods for at han gik i jakkesæt mens flertallet brugte matrostøj – havde fået en vis førerposition i klassen. Han hed *Heineke*. Med ham forhandlede jeg, og vi tilrettelagde valget, som vi vandt. Denne episode var ganske morsom at mindes, da jeg ca.50 år senere ved en middag, som Det internationale Handelskammer gav i Børssalen, kom til at sidde ved siden af Heineke, som formand for Arbejdsgiverforeningen.

Det blev også en litterær sæson. Schyberg, der var søn af en skuespiller, og tænkte sig at skulle være skuespiller, interesserede sig levende for de mest romantiske af de tyske romantikere (og vor forlængst glemte og meget bombastiske Chr.Hviid Bredahl) og vilde give en oplæsningsaften. Han vilde oplæse nogle højst dramatiske scener – jeg har glemt af hvad. På hjemvejen fra skole – hvor han og jeg altid fulgtes, fordi vi havde fælles skolevej – overtalte han mig til at læse den ene rolle (vistnok som en kølig statsmand), mens han selv tog den anden som statsmandens unge og lidenskabelige modspiller. Jeg troede, at vi skulde stå sammen på katederet og læse hen til hinanden, men sådan gik det til min overraskelse ikke. Jeg læste nok, men Schyberg spillede den anden rolle med fuldt klem. Han gik op og ned ad gulvet, og gestikulerede så voldsomt, at han, da han sluttede var helt drivvåd. Det var imidlertid godt, og det gjorde indtryk, selv om nogle af de ikke litterært interesserede smilede lidt ad det.

Der blev nok, som anført, forlangt en del af os drenge, men dog ikke mere, end at jeg havde ret god tid i de første af årene til at lege og i gymnasieårene til at læse. Udover de påbudte bøger læste jeg bl.a. fra reolerne hjemme Jonas Lie, Bjørnson, Ibsen, Kielland. Jeg foretrak langt Jonas Lie for den noget sentimentale Bjørnson, den noget krampagtige Ibsen, og den, synes jeg, meget triste Kielland, og jeg købte antikvarisk en del bøger af Lie, som ikke fandtes hjemme. Også Hauch's digte og dramaer dyrkede jeg noget samt Hertz' elegante komedier som langt overgår Hostrups.

Men derudover læste jeg en del populære værker om naturvidenskab. Alle-rede i mellemskolen havde jeg læst Anker Heegaards populære astronomi og den lærte mig noget, jeg næsten ikke vidste noget om fra skolen om sol-systemet og de enorme afstande inden for det, og om de andre planeter. Jeg slugte de få populære bøger, jeg kunde få fat i. Og i mit senere liv har jeg da også – bl.a. gennem Urey's og Hoyle's bøger søgt at følge hovedtrækkene af den voksende astronomiske viden, kendskabet til vor galakse og senere til rummets andre utalte galakser, der hver med sine millioner af stjerner med ufattelig hast fjerner sig fra hinanden. Og derudover hvad man ved eller formoder at vide om universets opståen, historie, indhold og fremtid. Ak ja, man forstår at Faust vilde hengive sig til magien:

dass ich erkenne, was die Welt im innersten zusammenhält.

Jeg læste også det ikke helt så sparsomme stof, der var tilgængeligt, om jordens geologiske fortid og om livets opståen og dyrenes udvikling.

I sommeren 1923 blev vi studenter, og i den anledning skulde vi have smoking, som vi skulde have på til studentergildet, og når klassen inden det skulde fotograferes med de hvide huer på. Jeg fik imidlertid ikke smoking. Far var jo enkemand og havde ikke forstand på tøj, så jeg havde i 3.g. sammen med en kammerat været de eneste, som gik i matrostøjet fra konfirmationen. Til fint brug havde jeg et sæt »salt og peber« med knæbukser. Nu da de andre skulde have smoking, mente far at jeg lige så godt med det samme kunne få et kjolesæt – for det skulde jeg jo alligevel have – og så kunde jeg ved smokinglejligheder gå i »kjole og sort« – nemlig sort slips. Sådan havde det været god latin omkring århundredskiftet, inden smokingen rigtig var trængt igennem. Men nu var det unægtelig forældet, noget jeg opdagede i de følgende par år, og så fik jeg en smoking.

Vi kørte den obligate tur i charabanc omkring »Hesten« og ud ad Strandvejen – ikke til Skodsborg, hvor de fleste studentergilder holdtes – men til Fortunen, som vi havde valgt som hyggeligere og billigere. På vejen ud var vi flere steder af glade forældre inviteret ind til et glas vin eller punch, så vi havde gjort en god begyndelse inden vi kom til middagen. For mit vedkommende sluttede gildet med, at jeg sammen med et par venner ved 4-tiden om morgenen gik ud på Langelinie og rundede fyret, før vi begav os hjem.

3. Juridisk student

Den forbindelse, jeg havde haft med juraen, inden jeg påbegyndte studiet af den, var ret beskeden. Da jeg kom i skole, var jeg blevet spurgt om, hvad min far var, og det satte mig i nogen forlegenhed, da jeg ikke var rigtig sikker på det, men jeg forsøgte mig med fuldmægtig i Justitsministeriet og fik, da jeg kom hjem af min mor bekræftet, at det var rigtigt. Men hvad det bestod i, som far var, havde jeg ingen forestilling om. Han gik hjemmefra om morgenen med sin spadserestok og uden mappe og kom hjem ligesådan. Jeg vidste, at far havde temmelig meget at gøre med ministeren – det var *Zahle* – og med ham forbandt jeg ikke væsentlig andet, end at der var noget, der hed »Minister-Pølse«. Samme minister var i øvrigt årsag til, at vi fik telefon i lejligheden i Vendersgade, for at han kunde telefonere med far om aftenen, antagelig da far i 1912 blev kontorchef i Første Kontor. Det var et vægapparat med fast tragt til at bøje op og ned, og med hørerør. Det var anbragt i entreen mellem overtøjet, og det var højst ubekvem – og om vinteren koldt – at føre samtaler i det. Da vi ikke havde elektrisk lys, må eventuelle nednoteringer være foregået ved hjælp af et lys i en kammerstage. Hvordan mon man egentlig »kommunikerede« uden telefon? Det må have været med breve frankeret med grøn 5-øre Frederik VIII eller postkort til 3 øre, grå.

Omtrent ved samme tid blev far medlem af Familieretskommissionen, der havde *Viggo Bentzon* som formand, og som i fælles møder med svenske og norske kommissioner (Finland var jo endnu under den russiske zar) lavede udkast til myndighedslov og ægteskabslov. Det medførte, at far af og til skulde til møde i Stockholm eller på Geijlo, hvorfra han altid havde meget at fortælle, når han kom hjem. – Skandinaviske kommissioner var dengang sjældenheder, og under møderne blev deltagerne inviteret til taffel hos kongen, i Stockholm i *Vita Havet* og her på Fredensborg Slot. Nutildags går det vist højt, når der under et skandinavisk udvalgs møder bliver givet en middag af vedkommende minister.

Så var der også middage i hjemmene i værtslandet, og det var der et par gange hos os. Det gik fint til: Fire retter mad, suppe, fisk, steg og dessert, men ingen ost, og fire slags vin, men ingen drink før maden; det brugtes ikke dengang i vore kredse.

Herrerne kom i kjole og hvidt og med små ordener – det var før smokingen rigtig var trængt igennem, og dengang da en middagsinvitation, som ikke sagde noget om påklædningen, betød kjole og hvidt. Det med »hvidt« må nu tages så som så, for det var kjole og hvidt slips, men sort vest – den hvide vest var ikke rigtig kommet frem.

Ved middage gjaldt det dengang, sagde min far, (men jeg tror, det var ved at blive forældet), at når værten ikke rejste sig og bød velkommen, men blot drak for sig selv af sit glas, betød det, at det var en formløs middag, hvor der ikke skulde tales, men sådan var det naturligvis ikke ved de skandinaviske middage. Efter bordet blev der ved disse lejligheder budt cognac og likør, og senere på aftenen sodavand, men ikke whisky – det kendtes ikke i vore kredse; først væsentligt senere blev der anskaffet en flaske brun Martini – til kr. 2.35, som man kunde hælde en smule af i sodavandet.

Af gæsterne husker jeg navnlig svenskerne, *Westring*, som var formand, og *Ekeberg*, som vist dengang var professor. Vi drenge var lidt ængstelige for gæsterne, for vi kunde ikke rigtig forstå dem, når de talte med os. Som regel havde de lidt smågaver med til os. Jeg husker, at de engang fra et møde i Hornbæk besøgte os i Fredensborg, hvor vi lå på landet, og at der var sorg, fordi min bror eller jeg havde tabt en udskåret norsk dolk, som far havde haft med hjem, ud af skeden. Den rare svenske sekretær – den senere justitieråd *Stenbeck* – sendte os så bagefter en svensk dolk med en hætte over dolken, så den ikke kunde tabes.

Senere, da mor var død, gik far ud af kommissionen, vistnok fordi han ikke vilde rejse fra os to drenge, men han fulgte stadig arbejdet, og jeg kan i hvert fald huske den opstandelse, der blev, da kommissionerne i 1918 afgav en betænkning, der gik ind for kvindens ligestilling, derved at hun selv skulde have rådighed over sin formue. Da det under den hede offentlige debat af nogle store drenge i skolen blev opdaget, at min far havde været med på den, fik jeg nogle tæsk og havde således et mindre martyrium for kvindesagen, som jeg siden har været en varm tilhænger af.

I 1914 blev far landsdommer i Østre Landsret – eller som det dengang hed assessor i den kongelige Over- samt Hof- og Stadsret. Det husker jeg ikke meget om, men kan dog erindre, at sagerne blev behandlet skriftligt, og at den ældste af de to kolleger, far havde i afdelingen – han må have været gammel, der var dengang ingen aldersgrænse – altid indskrænkede sig til på sagerne at skrive: »Enig, men med tvivl«. I 1919 kom Retsreformen, og assessorerne blev landsdommere, og domsforhandlingerne blev mundtlige. Det

var egentlig først i foråret 1923, da jeg skulde være student, og da far i maj blev højesteretsdommer, at jeg begyndte at få et nærmere forhold til retsvæsenet. Jeg fulgte med spænding hans beretninger hjemme om prøvevoteringen og om kollegerne i retten. Herom mere om lidt. Foreløbig må vi til min tid som juridisk student.

Der skulde jo læses til filosofikum. Jeg valgte at gå hos *Frithiof Brandt*, der var ny og derfor formodedes at være morsommere end Starcke og den elskværdige Kuhr, hos hvem det efter sigende var let at få ug. Filosofikum var imidlertid alligevel en stor skuffelse. Størstedelen af stoffet udgjordes af Høffdings psykologi, som jeg fandt dødkedelig og ganske unyttig. Jeg har intet udbytte haft af de ret mange timer, man anvendte på den, og som kunde have været brugt til noget bedre. Noget morsommere var den formelle logik, som Brandt lige havde skrevet en lille lærebog i. Det var nyttigt at lære, at man ikke fra den omstændighed, at alle løver er gule, kan slutte, at alt gult er løver. Jeg har adskillige gange i mit liv under polemikker kunnet konstatere, at mange, når det drejer sig om andet end løver og gult, ikke helt forstår denne sætnings sandhed. – Det, man egentlig burde have brugt tiden på, var filosofiens historie, som der kun blev ofret nogle få hastige timer på til allersidst.

Samtidig med filosofikum begyndte studiet til juridisk eksamens første del, som dengang bestod af fire fag: Borgerlig Ret, Statsret, Retshistorie og Nationaløkonomi, og som burde tages på to år. Studiet blev dengang drevet af alle, der havde råd til det, ved private manuduktører, der til den ældre generations forfærdelse havde ikke 6-7, men ca. 24 studenter på holdene. Var man *meget* flittig – og det var jeg – havde man en manuduktionstime om dagen og i perioder to, og derudover gik man lidt til forelæsning.

Jeg begyndte med Borgerlig Ret hos (den senere højesteretssagfører) *Gamborg*, der var sekretær i Justitsministeriet og formiddagsfuldmægtig på et sagførerkontor. Han var fantastisk morsom og kunde med de mest barokke indfald illustrere retsreglerne, så man ikke glemte dem. Jeg skal indskrænke mig til at gengive en enkelt. Den beskrev en mand, der havde 100 kr. til gode hos en karrusselejer, der imidlertid ikke kunde betale; og så syntes han, at han, skønt han fik kvalme af at køre i karrusel, var nødt til at tage 200 ture à 50 øre for at få sine penge. Jeg tror, at eksemplet skulde illustrere fordringshavermorø – men det rummer i øvrigt megen almindelig livsvisdom.

Retshistorien læste jeg hos (den senere højesteretssagfører) *Oscar Bondo Svane*, der i sin undervisning var lige så morsom og entusiastisk, som professoren i faget, den lærde og kloge *Poul Johannes Jørgensen*, var kedelig i sine forelæsninger. Svane havde en fantastisk evne til at inddеле stoffet og hamre det ind i én. I Statsret gik jeg til forelæsninger hos professor *Knud Berlin*, en farverig person, der i det ydre mindede om kaptajn Mannheimer i Gøngehøvdingen; han var navnlig underholdende at følge, når han talte om Den dansk-islandske Forbundslov af 1918, som han var en fanatisk kritiker af.

I Nationaløkonomi gik jeg i Arbejdernes Læseselskab hos *Carl Iversen*, der var nybagt kandidat. Det var en lille skrap herre, der havde megen kritik tilovers for professorerne. Mange år senere, da jeg var blevet æresdoktor, traf jeg ham igen som Universitetets rektor. Han er en betydelig og elskværdig mand. Trods hans lidenhed af skikkelse udstråler der kraft fra ham. Som censor deltog jeg engang i den middag som Juristforbundet en overgang gav i Universitetets festsal for årets juridiske kandidater, og her var Iversen til stede som rektor. Der blev holdt et par taler, som de unge mennesker påhørte med nogenlunde opmærksomhed. Men da Carl Iversen rejste sig, fik han ikke sagt mange ord, før der var fuldstændig stilhed i salen.

Under hele studiet var jeg på fars råd en flittig tilhører ved mundtlig eksamen – man lærer meget af det – og efter de normerede to års studietid tog jeg første del. Det foregik i hovedbygningens stueetage. Vi var oppe i alle fire fag på samme dag – fem kandidater, så der var nogen pause mellem fagene.

Under studiet til første del havde jeg taget det med en vis ro. Jeg havde givet mig tid til at dyrke forskellige interesser; bl.a. havde jeg fulgt nogle forelæsninger af *Birck* i nationaløkonomi. Han underviste ikke juristerne, dertil ansås han for at være for svær og sprælsk, men han holdt nogle forelæsninger, som en jurist meget vel kunde følge. Og jeg gik også til nogle forelæsninger, som den verdenskendte *Wilhelm Johannsen* holdt om arvelighedslæren.

Til anden del tog jeg hårdere fat – uden dog derfor at forsømme åndslivet. Jeg var blandt de få, som valgte Obligationsretten som det speciale, hvori der skulde skrives teoretisk opgave – de fleste tog Tingsret som var lettere. *Usings* forelæsninger i Obligationsretten var noget tørre, det kan man ikke nægte. Men hans undervisning havde det plus – men det gav meget arbejde – at man jævnsides med teksten i Julius Lassens håndbog skulde læse stykker af andre forfattere, så man lærte dels at gå dybere i stoffet og dels at

sammenholde modstående meninger. Blandt det, vi læste, var bl.a. stykker af Naphtali Cohns bog *Livsforsikringskravet*, hvor meget svære ting fremstilles på en sådan måde, at man tror, de er lette. Stang's bog om skade voldt af flere var den første juridiske monografi, jeg læste. Dens rigdom i fantasien og den klarhed, hvormed han i et blændende sprog på et par hundrede sider udviklede problemer, som man havde troet fuldt løst med de ca. 10 sider, der var hos Lassen, optog mig meget. Bogen førte mig videre til Stang's Indledning til *Formueretten*, hvis berømte og åndfulde første kapitel meget vel kan læses højt for ikke-jurister.

Af de andre anden-dels fag var proces og strafferet noget, der skulde læres, det var ikke morsomt. Morsom var heller ikke Romerretten, i hvilken der var en lille lærebog af Julius Lassen. Den efterlod hos mig det indtryk, at når man bortser fra, at der var noget med slaver og noget med en prætor, så levede de skrappe romerske familiefædre på Forum Romanum stort set efter Julius Lassens Obligationsret.

Jeg har mange år senere som censor mødt Romerretten i en noget anden skikkelse, men den er mig stadig noget fjern i den forstand, at den for mig væsentlig har historisk interesse. Så er det helt anderledes med Retshistorien, som vi læste til første del, og som også i dag i ændret, udvidet skikkelse læses på Universitetet. Det, som man kan læse ud af Landskabslovene om, hvordan de ledende i 11-1200-tallet bestyrede det primitive og hævnerrige bondesamfund, giver ret megen indsigt i kunsten at lede og behandle mennesker og gøre dem fredelige.

Det fag, som interesserede mig mest, var første civilret, som doceredes af *Viggo Bentzon*, som jeg havde set, da jeg var dreng. Jeg fulgte hans forelæsninger og skrev prøveopgaver til ham. Hvad han sagde og skrev i sine bøger, var ikke altid let tilgængeligt, det kunde være noget knortet, men når man havde knækket hans nødder, var der kerne i dem. Hans *Skøn og Regel* er vel nok den klogeste bog, der i dette århundrede er skrevet om, hvad ret og retfærdighed er. – Samtidig havde Bentzon den gode egenskab, at han interesserede sig for alle sine studenter, ikke blot for de dygtige. Han kunde komme og trække mig til side og spørge mig, om jeg vidste noget om student N.N., idet han kommenterede: »Han er vist et lille fæ, men hans forhold er vist meget vanskelige.«

Jeg skyndte mig noget til anden del, hvor man læste alle fem fag op samtidig. De var tilsammen på en halv snes tusind sider. Det var naturligvis meget svært, men det var – og deri ved jeg, at mange af mine samtidige er enige

med mig – noget af en åndelig oplevelse, da man havde fået overblik over samtlige juraens store fag på én gang og så dem i deres sammenhæng og samvirken.

Efter tre år gik jeg op til anden del. Vi var som ved første del oppe i alle fag på samme dag – og det var dengang kun professorerne der eksaminerede. Jeg havde Bentzon i sidste fag. Da han kom, spurgte han mig, om jeg var træt. Det sagde jeg nej til, for jeg forstod, at jeg så vilde få et svært spørgsmål, der vilde give mulighed for en god karakter. Det fik jeg også og aflagde det højtidelige kandidatløfte til Bentzon.

Samtidig med at jeg passede mine studier, var jeg gennem alle mine fem studenterår en aften om ugen i Studentersamfundets Retshjælp for Ubemidlede. Her fungerede jeg som sekretær for den runde og elskværdige overretssagfører *Ellis Henriques*. Det var både meget morsomt og meget lærerigt selv at se den jævne københavnske befolkning på tæt hold og lære dens problemer at kende. Jeg husker navnlig den rørende uegennyttighed, hvormed ganske almindelige koner tog sig af børn, der kom inden for deres rækkevidde – ligesom høns tager fremmede kyllinger under vingerne. Det hændte ikke helt sjældent, at en kone kom op til os og fortalte, at for så og så længe siden var genboen eller underboen død, og hun havde taget sig af barnet. Og nu var hun kommet til at tænke på, om hun ikke kunde tilkomme et bidrag et eller andet sted fra.

Skønt jeg i min studietid gjorde ret meget ud af juraen, fik jeg dog læst overordentlig meget ved siden af. Jeg vidste, at når jeg først blev færdig og fik arbejde, vilde jeg i en årrække få så meget at bestille, at der ikke vilde blive meget tid tilovers til læsning.

Den mest betydningsfulde af de bøger, jeg læste, var Oswald Spenglers: *Der Untergang des Abendlandes*, som min ældste faster – det var hende, der var fysiker – i mit rusår henledte min opmærksomhed på. Bogen, som vist i dag kun huskes af et begrænset antal mennesker, var kommet få år tidligere og havde vakt en kolossal opsigt og givet anledning til en hel litteratur. Jeg blev meget betaget af den. Det var ikke blot dens hovedtesis, der fængslede: At historien ikke blot bør ses som en kontinuerlig udvikling fra ægypterne over Grækenland og Rom til den nuværende europæiske-amerikanske kultur, men at realiteten er den, at der i menneskeheden opstår en række kulturer, som hver ud fra sin grundidé spirer, vokser op og blomstrer, ældes og dør hen i åndelig stilstand – alle sammen efter ca. 1000 års forløb. Vor kultur er derfor ved at ældes og stivne.

Det var lige så meget originaliteten i sammenstillingen af de parallelle stadier i de forskellige kulturer, den ægyptiske, den klassiske, den magisk-arabiske, den vesteuropæiske (den »faustiske«) og den kinesiske. Og det var kraften og fantasien i skildringen af kulturernes vækst: Den begyndende søgende og følsomme inderlighed i deres fremspiren – hos os i romansk tid –. Den derpå følgende fremstræben i gotikken, den fulde blomstring i barokken og det begyndende forfald i rokokoen. Hvorefter kulturen går over i civilisationsstadiet, som kendetegnes ved en voldsom udvikling i den tekniske kunnen og koncentration i vældige brutale og åndløse storbyer.

Denne Spenglers påstand om det kommende og uafvendelige kulturelle forfald fremkaldte også en voldsom modstand hos mange og førte vist også hos andre til en vis uvilje mod at beskæftige sig med bogen. Da jeg var 19 år, troede jeg på denne grundtanke om kulturerne som organismer med en rig, men begrænset levetid, som Spengler på over ca. 1000 sider underbyggede med en enorm viden og overraskende og originale synsmåder. Nu er man noget mere skeptisk, men man må jo erkende, at teknikken er gået frem med stormskridt fra min barndom, hvor Ellehammer udførte en bedrift ved at flyve over Øresund, og til nu, hvor jumbojetter krydser hen over hele kloden. Og samtidig er råhed, afstumpethed og tomhed i vore storbyer vokset i tilsvarende grad.

Bogen gav mig svært blod på tanden, ikke blot til at læse historie af alle slags for at søge bekræftelse eller afkræftelse af de Spenglerske teorier, men også til at læse om vor egen kulturs tidlige frembrud, som Spengler havde skildret med så megen finhed. Så jeg læste en del middelalder-litteratur og blev navnlig betaget af Walther von der Vogelweide, som jeg kæmpede mig igennem i en gammeltysk udgave. Der er hans vårfriske digte om blomsterne, som efter den bitre vinter, røde gule og blå kæmper sig op i den spillede sol. Og der er det betydelige og vemodige alderdomsdigt:

*Owê war sint verswunden alliu mîniu jâr!
ist mir min leben getroumet, oder ist ez wâr? ... osv.*

Hvis første strofe i min oversættelse lyder:

*O vé, hvor er nu henne mine år der svandt,
Var alt mit liv en drøm kun, eller er det sandt?*

Og hvad jeg fandt at være, var det ikke til?
 Så har jeg slumret kun og alt er drømmespil.
 Nu er mig ukendt alt, da jeg er vågnet op,
 Som før var mig fortroligt ret som min egen krop.
 Det folk og land, hvor jeg fra barn er vokset til
 Er blevet fremmed for mig, som om det var et spil.
 Min barndoms venners kreds er gammel nu og ældet,
 Landet er bebygget, den grønne skov er fjædet.
 Og randt ej flodens vande, som de altid flød,
 Min Gud, jeg vilde føle, at stor var nu min nød.
 Mig hilser mangen nødigt, som før var mig en ven.
 Al venlighed i verden er helt svundet hen.
 Når jeg erindrer mangen dejlig dag
 Som nu er gledet fra mig som i vand et slag
 Igen, igen o vé!

Man forstår så godt, at Thøger Larsen, der har oversat et par af Walthers digte, filosoferer over, hvordan det kan gå til, at denne digter, der for 7-800 år siden er blevet til støv, kan tale så friskt og nærværende til os levende i dag.

Ved siden af Walther læste jeg også *Niebenlungenlied* og Wolfram von Eschenbach's *Parcifal* og fra den franske middelalder *Rolandskvadet* og Marie de France's *Lais*. Men i øvrigt prøvede jeg også at dække så meget af verdenslitteraturens store værker, som jeg kunde nå, Dante, Milton og Voltaire, hans vittige men jernhårde *Candide*. Så er hans åndelige oldebarn – Anatole France – adskilligt blidere, og hans fransk der følte som mælk og honning kunde man selv med de relativt beskedne skolekundskaber i sproget ikke lade være at læse.

Spengler bygger ret meget på Nietzsche, som jeg derfor også gik i gang med. Men jeg opgav, da jeg havde læst et par bind. For mig var det germansk ordsqualder, der simpelt hen ikke sagde mig noget. Så var det noget helt andet med Bernhard Shaw, som Spengler regnede for den betydeligste nutidige filosof ved siden af Nietzsche, navnlig i hans to stykker fra omkring århundredskiftet: *Man and Superman* og *Major Barbara*. Læsningen af disse to kloge og vittige stykker med deres fortæller – til gruppen hører vel i øvrigt også *Arms and the Man* – betød en hel del for mig.

Fra far havde jeg fået interesse for de grafiske kunster, kobberstik og radering. Jeg læste Kristellers store håndbog og var meget optaget navnlig af de hollandske raderere: Ruysdal, van Dyck, Potter, Ostade, Berchem, de Vlieter osv. osv. – de fleste af de kendteste hollandske malere har lejlighedsvis raderet – Rembrandt, der er den største af dem, og som også i dag er den, jeg sætter højest, havde jeg dengang lidt vanskeligt ved at fatte; det var først med årene, han gik op for mig.

Kristellers bog, som på det område var min bibel, gør ikke noget ud af litografiet. Men gennem min ven *Jørgen Sthyr* lærte jeg Toulouse-Lautrec at kende og erfarede, at han ikke var den eneste af de franske impressionister, der havde skabt litografier og raderinger, men at de fleste af impressionisternes store fra Manet og fremefter også havde gjort det. Jeg satte og tror nok, at jeg stadig sætter de sort-hvide blade over farvelitografierne og farveraderingerne. Der er ved dem ligesom ved kobberstikket noget fængslende ved det som kunstneren kan udtrykke igennem nuancerne i det sorte og hvide.

Min interesse for den hollandske grafik skaffede mig i øvrigt adskillige år senere et værdifuldt venskab nemlig med overretssagfører *Thorvald Mikkelsen*. Efter at jeg var blevet sekretær i Arveretskommissionen, hvis formand var professor *Borum*, blev jeg en sommerdag inviteret til en herremiddag hos Borum. Her sad jeg ved siden af Thorvald Mikkelsen. Han blev fyr og flamme, da det under samtalen viste sig, at jeg kendte de små hollændere såsom Backhuysen, Allaert van Everdingen og van der Velderne. Han havde i sin ungdom været på vej til at studere kunsthistorie – særlig grafik. Siden blev jeg af og til inviteret til middag i hans hjem, der var præget af hans mangfoldige interesser – fransk litteratur, gammel og ny, negerskulpturer, historie osv. Som regel var han og jeg alene og drøftede alt muligt, men det hændte, at han havde endnu en gæst. Jeg har således en aften været sammen med *Bodil Ipsen*; andre gange kunde det være Borum eller professor *Brandt* min gamle lærer i filosofi. Thorvald Mikkelsen oprettede af Klarskovgård, som han ejede, en stiftelse, der modtager danske og franske kunstnere som gæster.

Det var naturligt, at far, for hvem alt i Højesteret var nyt og spændende, talte en del om Retten hjemme, og at min bror, der et par år efter mig også begyndte på juraen, og jeg lyttede interesseret. Det kunde være om voteringerne, der kunde bølge frem og tilbage, eller små træk fra dagliglivet. Den første dag, far kom op i Retten hængte han sin frakke på en tilfældig knage på en af de 3-4 stumtjenere, der står i gangen foran dommerværelset. Det var

meget forkert, og vagtmesteren måtte belære ham om, at den knage, der tilkom ham, var den, hans forgænger havde haft. Sådan var det såmænd også, da jeg kom i Retten, og da jeg over 50 år senere forlod den; den knage beholder man resten af sin tid. På samme måde arver man sin forgængers skab til uniform og kappe og hans bøjler (jeg fik dog ved vagtmester *Olesens* elskværdige hjælp tillagt mig en bøjle med fars navn). Og således arver man også forgængerens plads ved frokostbordet. Navnlig forbløffede det mig, at det påhvilede far som den yngste af dommerne at føre frokostbordets kafferegnskab og ved månedens slutning indkræve betaling for, hvad de hver især havde fået og afregne med økonomaen. Sådan var det endnu, da jeg gik af, og sådan har det nok også været i 1661, og sådan vil det sikkert også være om 200 år.

En mere væsentlig ting, som far fortalte, bør vist berettes her. Det var om, hvad der skete ved den lejlighed, da en dommer, der var udpeget til prøvevotering, ikke gennemførte prøven, men måtte trække sig tilbage. Det er, som det vist vides, eneste gang, det er sket i Rettens historie. Det var kort efter systemskiftet, at Alberti til ny højsteretsassessor udpegede ikke en overretsassessor, men, hvad der var noget ekstraordinært, en herredsfoged fra Sjælland. Da denne herredsfoged var kendt som venstremand, kunde nogle have den mistanke, at det skyldtes politiske grunde, at han blev tvunget ud. Nu var det sådan, at højsteretsdommer *Kirketerp* var den sidste, der havde været medlem af Retten, da den omtalte begivenhed fandt sted. Da *Kirketerp* stod for at skulle gå af – det var i 1924 – bad man ham gøre rede for, hvad der egentlig var sket. Ifølge ham havde herredsfogden altid været anset for at være en højt begavet og dygtig mand, som det i og for sig vilde være naturligt at tage, hvis man vilde have en højsteretsassessor fra underretterne. Hans voteringer havde imidlertid været af en sådan beskaffenhed, at der var enighed om, at der ikke kunde være tale om at acceptere ham. Den eneste forklaring måtte være, at han – der var noget ældre end højsteretsassessorer i almindelighed var ved udnævnelsen – var blevet alt for tidligt svækket af alder, noget man altså ikke har været vidende om i Justitsministeriet. Politiske motiver havde overhovedet ikke spillet en rolle, da man bevægede ham til at trække sig tilbage. – I og for sig siger det vel også sig selv, at det måtte have været utænkeligt, at alle Rettens 13 medlemmer skulde have været enige om af politiske grunde at kassere en anset venstremand.

En anden og mere spændende ting hændte, da Højesteret efter ferien i 1928 trådte sammen igen den 1. oktober. Præsidenten, som var *Gram*, tog far til side og meddelte ham, at han (der var 71 år, men endnu var i sin fulde kraft) vilde trække sig tilbage. *Tybjerg*, som vilde have været selvskreven som hans efterfølger, var død et par år tidligere, og nu vilde Gram indstille far til sin efterfølger, og han spurgte, om far var villig hertil. Nu var far på det tidspunkt kun 56 år og den fjerdeyngste af Rettens 13 dommere, så han var betænkelig. Gram drøftede derefter sagen enkeltvis med de andre dommere, og det viste sig, at der var et stort flertal for *Cosmus Meyer*, og kun et par stykker, der ligesom Gram ønskede far. Herefter var far ikke villig, men Gram orienterede alligevel justitsministeren, som var *Rytter*, om stillingen. *Rytter* vilde have far og tilbød ham stillingen, men han sagde nej.

Nu boede *Rytter* tilfældigvis i lejligheden neden under vor, og den følgende aften kom *Rytter* op, og havde en lang samtale med far for at overtale ham. Da jeg efter samtalen lukkede *Rytter* ud, sagde han til far, at han skulde tænke over det endnu en gang og eventuelt ringe. *Rytter* vilde være ved telefonen resten af aftenen. Men far skiftede ikke beslutning.

Når *Troels G. Jørgensen* i en af sine bøger refererer det her skete, taler han om »afstemningen« mellem dommerne, og synes således at give indtryk af, at en sådan afstemning var sædvanlig ved hvert præsidentskifte, som det siden blev tilfældet. Det beror imidlertid på en misforståelse fra *Troels G. Jørgensen*'s side, som kan skyldes, at han på det tidspunkt var Rettens yngste dommer. Indtil 1928 var det sådan, at justitsministeren efter sit bedste skøn bestemte, hvem der skulde være præsident, ganske ligesom det i dag er tilfældet med de andre retspræsidenter. Det er dette forhold, der er baggrunden for både *Gram*'s og *Rytter*'s optræden. Fra samtaler i mit hjem ved jeg i øvrigt at *Zahle*, da *Niels Lassen* i 1915 gik af, tilbød *Gram* præsidentstillingen. *Gram*, der var 58 år, sagde imidlertid nej og henviste til *Hvidt*, som så blev udnævnt. Men da *Hvidt* to år senere døde, blev *Gram* præsident. – I øvrigt dannede det i 1928 passerede ikke mere skole, end at *Steincke* ved *Cosmus Meyers* afgang i 1936 tilbød *Topsøe-Jensen* stillingen, skønt et flertal i Retten havde foretrukket *Troels G. Jørgensen*. *Steincke* ønskede en mand, der som *Topsøe-Jensen* (fra førelsen af Landmandsbank-sagen) var kendt i offentligheden. Men *Topsøe-Jensen* vilde ikke acceptere imod et flertal, og siden har det været utænkeligt, at nogen skulde være villig uden et flertal bag sig.

4. På sagførerkontor Ny Vestergade 13

Efter at jeg havde gået arbejdsløs i et halvt år, tilbød den rare *Ellis Henriques*, jeg havde arbejdet for som student i retshjælpen, mig en stilling som halvdagsfuldmægtig i det sagførerfirma han var i, hos højesteretssagførerne *C. B. Henriques* og *Karsten Meyer*. De kunde godt bruge lidt hjælp til deres mange højesteretssager. Og dermed begyndte en meget interessant priode i mit liv, som har betydet overmåde meget for mig.

De drev forretning i Ny Vestergade 13 i en lejlighed, som tidligere havde været beboet af grevinde Danner. Navnlig i det ene værelse til gaden, der brugtes til konferencerum, var væggene smukt malet, og på endevæggen var der afmalet et billede af Thorvaldsens Museum. Forkontoret var i den tidligere spisestue – som i den slags lejligheder i hjørnet til gården – hvor kontorchef Jensen residerede ved en høj pult. Der var også en kopipresse med kost og vand, som jeg fra mine drengeår kendte det fra min morfars kontor.

Henriques og Karsten Meyer, der hørte til sagførerstandens mest ansete, var et højst farverigt par, om end indbyrdes meget forskellige. *Henriques*, der dengang var omkring de 60, var en meget betydelig mand, der havde en fabelagtig evne til at formidle. Samtidig med, at han var sagfører for Arbejdsgiverforeningen og af denne valgt til dommer i Den faste Voldgiftsret, som Arbejdsretten dengang hed, nød han fagforbundenes tillid og førte hyppigt sager for dem om foreningsretlige spørgsmål. Både *Borbjerg* og *Lyngsie* søgte hans råd, og *Kjærbøl* var fra samarbejdet i Arbejdsretten hans ven.

Henriques bekræftede et ord, som min far engang havde citeret for mig, nemlig, at ingen foragter loven så meget som gamle dommere. Det gjaldt også *Henriques*. Det er hændt mig, at jeg er kommet til ham med en sag, han var blevet anmodet om at føre, og har forklaret, at den kunde han ikke vinde, for loven var sådan og sådan, og at han så efter at have set på sagen har sagt til mig, at det brød han sig ikke om; det fornuftige og rigtige var sådan og sådan, og han vilde alligevel føre sagen – og det gjorde han, og han vandt den. Hans procedure var i høj grad baseret på, hvad der var fornuftigt og rigtigt – og den var virkningsfuld.

Ny Vestergade 13. Tegning af Axel Nygaard

Han havde en usædvanlig fin sans for mennesker og situationer. I den tid jeg var på kontoret blev det fortalt, hvordan han havde klaret en lidt vanskelig situation, da han havde besøg af *Betty Nansen*, som kom for at besvære sig over et eller andet. Det var på den tid, da hun spillede dronning Elisabeth, og hun kom brusende ind på hans kontor, harmfuld, og næsten klædt som dronningen. Henriques gik hende i møde og stak forsigtigt hånden frem, idet han sagde »Henriques«; hun svarede majestætisk: »Betty Nansen«; dertil replicerede Henriques: »Det var da morsomt, så har jeg set Dem spille komedie.« Derefter skal de have været på udmærket talefod.

I en morsom kontrast til denne hans moderne og frie indstilling stod hans hjem, som han delte med tre andre, også ugifte, søskende. Det var i Kron-

prinsensgade og stod uforandret fra deres forældres tid, altså fra 1830'rne eller 40'rne. Her blev medarbejderne af og til indbudt til middag; skønt Henriques var formand for Mosaik Troessamfund, spiste man ikke ritueli i hans hus.

Når man rejste sig fra bordet, vidste man, at herrerne skulde begive sig ind i det lille herreværelse, for dér stod Henriques så ved skrivebordet og spurgte om d'herrer vilde have en ægte cigar, hvad der i hans sprogbrug var en havannacigar. Der blev så konverseret, og jeg husker, at hans søstre talte med følsomhed om Oehlenschläger. Klokkeren halv ti blev det betydet gæsterne, at vi skulde gå. Han havde mange år tidligere lidt af overanstrengelse og gik af princip altid tidligt hjem, når han var ude.

Karakteristisk for det gammeldags i hjemmet er også en lille episode, som *Niels Andersen* mange år senere fortalte mig. Efter aktionen mod jøderne under krigen blev Henriques med megen mølge overtalt til at flygte til Sverige. Han var for karakteristisk til at man i det lange løb kunde have ham på et hospital som grosserer Hansen, hvad han i øvrigt ikke altid huskede, at han hed. De fire søskende skulde altså af sted med en fiskekutter fra en lille sjællandsk havn; hertil kørte Niels Andersen dem i en taxa. Ved ankomsten skulde det jo gå stærkt, så Niels Andersen greb den ene kuffert og vilde gå. Men så lagde den ene af de gamle frøkener Henriques sin hånd på hans arm og sagde mildt bebrejdende til ham: »Nej, Niels, lad dog kusken.«

Det er i øvrigt en anden historie, at de fire søskendes velbeholdne ankomst til Sverige blev meddelt Niels Andersen i form af en kvittering til *Investor* for rigtig modtagelse af fire pantebreve. Det gav – men heldigvis først efter krigen – Nationalbankens valutakontrol anledning til en forespørgsel.

Om sommeren boede Henriques på sit store landsted i Skodsborg, og han havde en motorbåd, som sejlede ham til og fra kontoret.

På kontoret kom Henriques kl. 9; han gik hjem til frokost, kom så igen og gik oftest ved 4-tiden. Han var velsitueret, tjente godt og var øjensynlig ikke interesseret i at tjene mere end til sit forbrug. I flere af de højesteretssager, jeg bistod ham med, tog han mindre salærer end de gængse, og de var dengang ret beskedne. En dag da jeg kom på kontoret, fortalte *Ellis Henriques* mig, at kontoret den forrige dag havde haft en henvendelse fra nogle amerikanere, der vilde drøfte muligheden af at anlægge sagerne om den sammenbrudte svenske tændstikkoncern ved Østre Landsret. Sagens størrelsesorden var en sådan, at retsafgiften alene vilde andrage ca. 1 million kr. – det var i 30'rne. *Karsten Meyer* og *Ellis Henriques* havde først forhandlet med ameri-

C. B. Henriques. Tegning af Hans Bendix

kanerne, og havde derefter tilkaldt Henriques til konferencen, som var gået meget godt, indtil klokken var blevet et par minutter i fire. Så trak Henriques sit ur frem og bad undskyldt, at han måtte forlade dem, for hans motorbåd skulde sejle ham til landstedet kl. 4. Det var ikke noget under, at amerikanerne stillede næste morgen kl. 9 for at forhandle videre med denne mand. Sagen blev i øvrigt ikke til noget; den kunde ikke anlægges her.

Medens Henriques således ikke havde den store respekt for juraen, men mere satte almindelig bon sens i højsædet, forholdt det sig anderledes med *Karsten Meyer*. Han var en livlig natur, der mest interesserede sig for jura. Dagen efter at en doktorafhandling var udkommet, havde han læst den og kom ned i fuldmægtigkontoret, hvor vi sad fire fuldmægtige sammen, for at drøfte den med os, som han ventede også havde læst den. Ved en sådan lejlighed kom en af mine kolleger uheldigt af sted, idet han kom til at røbe, at han ikke havde læst den. På Karsten Meyers forespørgsel, hvad han da havde foretaget sig om aftenen, svarede han sandfærdigt, at han havde læst en ro-

man. Det indbragte ham følgende replik fra Karsten Meyer: »De er da jurist og studerer jo ikke litteratur.«

Men vi skal høre om nogle sager, som blev ført på kontoret, og jeg vælger først tre, som alle bragte juraen et skridt frem. De førtes alle af *Karsten Meyer*.

Den første handlede om *Peter Freuchens* fremstød for det, som senere blev biblioteksfemøren¹ og nu er forfatternes ret til afgift af udlån på bibliotekerne. Han fandt på – foran i en af sine bøger – at trykke et forbud imod, at den blev udlånt af biblioteker. Det var dengang noget ret ukendt således at pålægge en løssøreting en servitut og tvivlsomt, om det kunde holde, og der var da også et bibliotek, som ikke vilde overholde bestemmelsen. Det kom så til en sag, som Karsten Meyer vandt i Landsretten og senere fik stadfæstet i Højesteret i henhold til grundene. Den ret lange og i visse måder om engelsk domsskrivning mindende begrundelse i Landsrettens dom er vistnok affattet af den senere højesteretspræsident *Frølund*, der dengang nylig var blevet landsdommer.

Den anden sag² var meget mere dramatisk end den første, hvis mest dramatiske element var Peter Freuchens besøg på kontoret med sit mægtige skæg og den kunstige fod, der erstattede én, der var frosset væk i det arktiske. Den handlede om et maleri af maleren *Harald Slott-Møller*, der forestillede *Ægir og hans Døttre*. Dette billede blev senere af ukendt hånd forbedret derved, at den rødskeggede *Ægir* blev overmalet og erstattet af en nøgen kvinde, hvorefter billedet, som nu hed *Venus' Fødsel*, blev solgt til en privatmand. Da denne kunstsker senere vilde bytte billedet bort, ønskede han, at Slott-Møller skulde se det forinden. Det skulde han ikke have gjort, for da Slott-Møller så det, greb han – som der ordret står i dommen: »harmfuld over den stedfundne Forvanskning og med det Formaal at forhindre, at Maleriet i den forvanskede Skikkelse igen gik ud i Omsætningen«, en kniv, hvormed han sønderflængede billedet. Så kom det til en erstatningssag mod den vrede maler, der ved Østre Landsret blev dømt til at betale 100 kr. til udbedring af billedet. Dommen blev af Karsten Meyer appelleret til Højesteret, der statuerede, at Slott-Møller havde krav på, at videreförhandling af billedet udelukkedes ved dets tilintetgørelse. Så maleren blev frifundet, og

1. UfR. 1930, p.416 ff.

2. UfR. 1932, p.702 ff.

Karsten Meyer. Tegning af Carl Jensen

ejeren dømt til at tilintetgøre billedet – som i øvrigt til megen glæde for os fuldmægtige i lang tid var deponeret i vort kontor. Sagen var begyndelsen til det, som i senere ophavsretlovgivning blev »droit moral«.

Den tredje af de sager, jeg i denne forbindelse skal omtale¹, er måske noget mere tør, men af interesse, for så vidt som den er det klareste eksempel på, at Højesteret har udtalt, at noget som ikke har skrevet hjemmel i lov, er gældende ret.

1. UfR. 1935, p.761 ff.

Ældre jurister vil måske huske, at man, før tinglysningsloven kom i 1926, søgte og fik kongelig konfirmation på interessentskabskontrakter. Man opnåede derved den magiske virkning, at interessentskabets kreditorer i tilfælde af konkurs fik fortrin til fyldestgørelse i interessentskabsboet fremfor interessenternes private kreditorer. Nu havde imidlertid Carl Torp i sin selskabsret – i slutningen af forrige århundrede – fundet på en snedig lære, som blev kaldt »den gensidige fradragsret«, og som stadig var »in« i 20'rne og 30'rne. Den gik ud på, at det samme i og for sig måtte gælde også uden kongelig konfirmation, fordi interessent A havde interesse i, at interessent B's og C's private kreditorer ikke udhulede selskabsformuen til skade for ham; og tilsvarende interesse havde B over for A og C, og C over for A og B. I tillid til denne sindrige lære ophævede man letsindigt ved tinglysningsloven adgangen til at få kongelig konfirmation. Det skulde man ikke have gjort, for så skete det hverken værre eller bedre, end at et enkeltmandsfirma med kommanditister gik fallit, og stillingen var den, at kommanditisternes indskud ganske var tabt. Hvis stillingen i stedet havde været den, at der kunde blive lidt til dem i selskabsmassen, vilde de naturligvis have haft den af Torp omtalte interesse i, at den ansvarlige indehavers private kreditorer ikke til deres skade brød ind i selskabsmassen. Men da de under alle omstændigheder ingenting vilde få, kunde de være ligeglade – de havde ikke interessen. Under disse omstændigheder hævdede en stor privat kreditor – det var en enke, som komplementaren havde været lavværge for og var blevet dømt til at betale en stor erstatning til for manglende påpasselighed ved bestyrelsen af hendes formue – at der ingen hjemmel var for, at hun skulde vige for selskabskreditorerne – og det var der for så vidt heller ikke. Og så kom det til en retssag.

Her talte Højesteret for en gangs skyld kraftfuldt *ex catedra*: »Det maa anses for gældende Ret, at den ansvarlige Interessents private Kreditorer ikke kan søge sig fyldestgjort i Selskabets Aktiver, saa længe Selskabskreditorerne ikke er blevet fyldestgjort, og det maa efter Kommanditselskabets Natur ogsaa gælde, naar Kommanditistens Indskud er tabt.«

I den sag lærte jeg i øvrigt en nyttig ting, nemlig at når man finder litteratur frem til en sag, skal man også læse boganmeldelser. For det var ikke ved forberedelsen af sagen faldet mig ind at lede efter anmeldelser af den 30-40 år gamle førsteudgave af Torps værk. Der var imidlertid skrevet én af en så anset forfatter som Ernst Møller, der havde underkastet læren om den gen-

sidige fradragsret en sønderlemmende kritik. Den fandt jeg altså ikke, men Karsten Meyer fandt den, og jeg døde ikke i synden.

Endnu en lille sag, som *Karsten Meyer* førte, bidrog også til at skabe gældende ret. Sådan sét var det mig, der i den sag støbte kuglerne. Justitsministeriet havde længe fortolket en bestemmelse i retsplejeloven, der gik ud på, at der ikke kunde gives tilladelse til at indanke en af en landsret afsagt skilsmisdom til Højesteret, derhen, at sådan tilladelse ikke kunde gives inden for den ordinære ankefrist. Nu syntes det at fremgå af bestemmelsens forhistorie, at den navnlig sigtede på, at der ikke måtte gives anketilladelse efter ankefristens udløb («oprejsningsbevilling») for så risikerede man jo, at et en gang opløst ægteskab på ny langt senere kunde træde i kraft – og måske efter at en af ægtefællerne havde giftet sig igen. Derimod vilde der ingen katastrofe kunne ske, hvis anke skete inden den almindelige 8 ugers ankefrists udløb, så der ikke skulde være noget i vejen for at give bevilling til anke til Højesteret som tredje instans (Summabevilling).

Men Justitsministeriet holdt på sit, og da Karsten Meyer engang søgte om tilladelse til at indanke en skilsmisdom for Højesteret, fik han afslag med den begrundelse at ministeriet »ikke havde hjemmel«. Karsten Meyer skrev så til ministeriet at han vilde anlægge sag imod det for at få det dømt til at erkende, at det havde hjemmel – og vilde ministeriet ved at frafalde kald og varsel bistå med at få sagen fremmet, så der kunde gå dom i den inden de otte uger? Ministeriet gav så meget fornuftigt den ansøgte bevilling og tvisten blev så udfægtet for Højesteret, hvor modparten påstod sagen afvist, idet han hævdede, at ministeriet ikke havde haft hjemmel til at give bevillingen. Karsten Meyer vandt sagen, Justitsministeriets standpunkt blev underkendt – og resultatet har siden været gældende ret¹.

Men det drejede sig jo ikke altid om bistand til forberedelse af højesteretssager. Vi fuldmægtige havde meget andet arbejde af højst varierende art. Vi kunde føre sager i Byretten, hvor man i Domhusets forhal passerede »Bissens Gipsbisp« – en enorm og noget sortagtig fremtoning i halvmørket – inden man begav sig op ad trapperne, der dengang var af bjælker og efter gammel almueskik strøet med sand. I Landsretten kunde man i de første par år kun give møde ved de forberedende retsmøder. De seks afdelingers formænd var højst forskellige og havde højst forskelligt renommé. Men fæl-

1. UfR. 1934, p.321.

les for praktisk set dem alle var, at de var væsentlig mere myndige end deres efterfølgere var, da jeg mange år senere kom i Landsretten. Der var ikke noget, der hed at få en berammet sag omberammet. Var der endelig sket en katastrofe, og en sag ved en fejl var blevet berammet til en tid, hvor chefen var optaget andetsteds, eller der var indtrådt en senere forhindring, og man derfor måtte ned i Bredgade, krøb man nærmest derned og oftest også derfra efter de bemærkninger man havde fået, og det ansigtsudtryk man havde mødt.

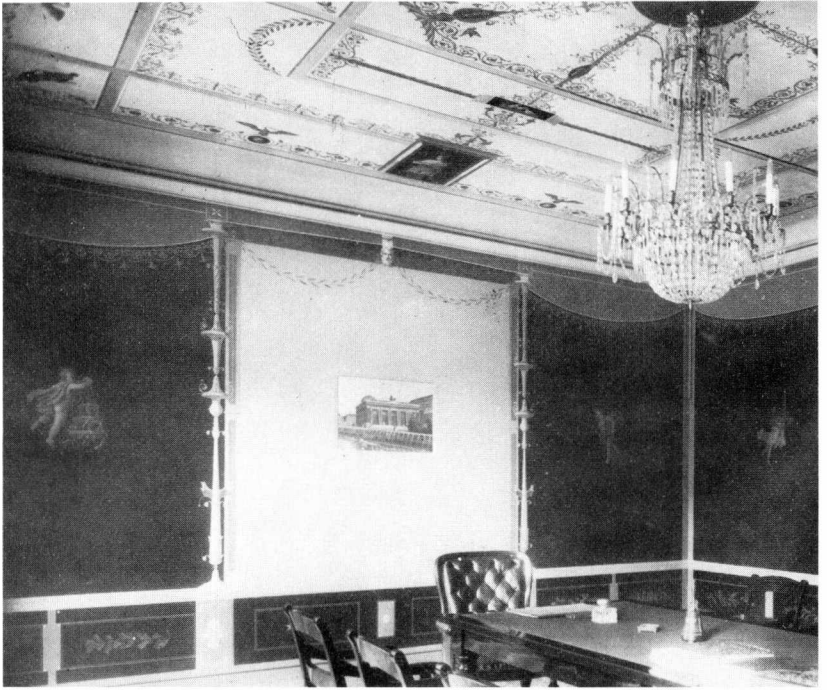
Vi fire fuldmægtige, der delte et kontor, sørgede så vidt muligt for at mødes til frokost. Ved de medbragte madpakker blev så »Frokostretten« sat. Den bestod – foruden mig – af de senere landsretssagførere *Jørgen Helweg-Larsen* og *Svend Abrahamsen*, min mangeårige og alt for tidligt afdøde ven, samt den senere højesteretssagfører og mangeårige seniorchef i firmaet, *Niels Andersen*, som jeg også har bevaret venskab med gennem årene.

Retten blev sat, når en af os havde klage at føre om en anden sagfører eller sagførerfuldmægtig. Det blev så efter drøftelse vedtaget om han skulde i »Sorte Bog«, som var en lille voksdugsbog med alfabet, og med hvilken vedtegning. Jeg kan ikke huske, hvordan vi mærmere graduerede de forskellige former for ufinhed eller manglende kollegialitet, vi havde vedtaget, men man kunde rykke ned i graderne. Der var også en særlig vedtegnelse for »løntrykkere« – der var jo arbejdsløshed, og mange sagførere udnyttede den groft. Jeg er ikke klar over om bogen eksisterer endnu, men Niels Andersen har fortalt mig, at mange af karakteristikkerne passer godt den dag i dag.

De sager, *Henriques* førte, var af en lidt anden beskaffenhed end Karsten Meyers. Der var mange sager om faglige organisationsspørgsmål, hvor han optrådte for arbejdsgiverne, men også jævnligt for fagforeningerne i sager mod deres medlemmer. Og så førte han for Arbejdsgivernes Ulykkesforsikring en række erstatningssager. Jeg skal nævne en enkelt, der handlede om smitsom kalvekastning. Ligesom der i et tidligere 10-år havde været en flod af sager om svampeangreb i fast ejendom, således grasserede på dette tidspunkt sager om smitsom kalvekastning. Hver gang en kastnings-epizooti gik hen over landet, fulgte der i dens kølvand lange rækker af erstatningssager. For når gårdejer A's dyr havde fået kastning, så stammede jo smitten nok fra B, hvis dyr havde fået sygdommen før hans, og havde B nu været tilstrækkelig opmærksom på at hans dyr havde vist tegn på sygdom? Og måtte han ikke betale erstatning? Og så kom ansvarsforsikringen ind i billedet. Og domstolene viste nogen letsindighed ved at være tilbøjelige til at se strengt

Juridisk kandidat

Mødeværelset i Ny Vestergade 13

på B, så den stakkels A kunde få erstatning hos B's forsikringsselskab. Det kunde naturligvis ikke gå i det lange løb: Ansvarsforsikringerne kunde jo ikke af deres præmier betale for sygdommen, når den fór fra den ene indhegning og fenne til den anden. For, som Henriques sagde til mig: »Hvad skal manden gøre, når hans dyr bliver syge; han kan jo ikke sætte dem fast i loftet med en knappenål!« (Jeg ved ikke, om han sagde det i Højesteret, men det kan han meget vel have gjort).

Nå, jeg fik, da jeg havde forberedt én af disse sager, alle de følgende, for, som det så venligt blev sagt: »De er jo ekspert i dem.« Jeg kunde ikke fordrage dem, for de var kedsommelige, men jeg måtte jo ned i alle de uappetitlige enkeltheder, man skulde spørge Det veterinære Sundhedsråd om: Hvordan var det med fostre og udflåd, og kunde fugle eller rindende vand ikke have befordret smitten, og kunde smitte overføres, når dyrene snusede til hinanden?

Men tilbage til den sag, jeg nævnte¹, som i modsætning til flertallet af disse sager faldt ud til frifindelse. Den drejede sig om en stovt jysk boelsmand, der lignede mine forestillinger om Valdemar Atterdags Peder Jernskæg, og som Henriques var sagfører for. Han havde af en godsejer købt en kvie og derefter opstod der kastesyge i hans besætning. Han anlagde erstatningssag mod sælgeren. Det veterinære Sundhedsråd udtalte, at den købte kvie led af kastning ved salget. Landsretten frifandt imidlertid godsejeren, idet den ikke fandt, at han havde udvist uforsigtighed. Denne dom stadfæstede Højesteret, idet den tilføjede, at boelsmanden »som slagter var særlig udsat for at komme i berøring med kreaturer, der var smittefarlige.« Dette sidste var – og det er derfor jeg omtaler sagen – mere end boelsmanden kunde bære. Han var nok i sagen betegnet »Boelsmand (Slagter) NN«, men han havde i mange år ikke drevet næring som slagter, og hans stilling var ikke blevet påberåbt under sagen. Det må være noget Højesteret har taget op for at styrke en noget spinkel begrundelse. Han kom gennem flere år med mellemrum op på kontoret og beklagede sig, enten til Henriques eller til mig, ikke over resultatet, men over denne urigtige begrundelse. Det var meget svært at give ham en rimelig forklaring, og jeg lærte af denne sag, at man aldrig i en dom skal skrive noget, der ikke har været procederet på, og som ikke har været drøftet med parterne.

1. UfR. 1930, p.269 ff.

Endnu en sag skal jeg omtale, fordi den viser, hvordan gode jurister for 40 år siden kunde lade sig fange af formelle juridiske betragtninger, skønt de førte til et absurd resultat – og det samme kan vel lejlighedsvis ske gode jurister i dag¹. Sagen drejede sig om et ægtepar, som i 1911-13 havde adopteret to pigebørn *uden* at der var tillagt dem arveret (hvilket dengang var muligt). Noget senere oprettede parret et testamente, hvorefter den længstlevende skulde arve den først afdøde, og derefter skulde adoptivbørnene arve. I 1935 afgik hustruen ved døden, og manden indgav begæring til Skifteretten om hensiddet i uskiftet bo. Det afslog Skifteretten. Børnene var jo ikke legale arvinger, men kun testamentsarvinger, og med dem kunde man ikke sidde i uskiftet bo. Manden gik så til Henriques, som var en ven af ham, og han gav sagen til mig, der fra min tid i Justitsministeriets Første Kontor havde kendskab til adoption. Nu var forholdet det, at hvis døtrene var blevet adopteret *med* arveret, men med »Testationsforbehold«, dvs. med en arveret som kunde fratages dem ved testamente, så havde der efter praksis kunnet sidde i uskiftet bo med dem. Den situation var jo ikke meget forskellig fra denne, hvor børnene var adopteret uden arveret, men havde fået den ved testamente. Jeg gik så over i Byretten for at tale med skiftedommeren, som var den friske og venlige fru *Gjellerup*. Til min overraskelse var hun aldeles utilgængelig for enhver argumentation. Sagen var oplagt, og jeg vilde da vel ikke forlange en kendelse? Joh, det syntes jeg, at jeg måtte. Den fik jeg så, og den kærede jeg til Landsretten og skrev et indlæg. Mens sagen lå i Landsretten, mødte jeg en dag ved juridisk eksamen, hvor jeg var protokolfører, byretspræsident *Rytter*, som var censor. Med ham havde fru *Gjellerup* drøftet sagen; han, som var både en fremragende og fornuftig jurist, foreholdt mig, at det var en helt håbløs sag jeg dér havde, den burde jeg opgive – og jeg tabte da ganske rigtig sagen i Landsretten. Jeg foretog så fornyede studier i Justitsministeriets Første Kontors visdomsbog og fandt et par tilfælde, hvor folk, der ligesom vort ægtepar havde adopteret *uden* arveret og senere havde ansøgt om en tillægsbevilling der gav børnene arveret, havde fået afslag med den begrundelse, at de jo blot kunde oprette testamente. På referatarket i en af disse sager var der en blyantspåtegning: »Uskiftet bo?«. Med henvisning til disse afgørelser søgte og fik Henriques så tilladelse til at kære til Højesteret; jeg skrev endnu et indlæg – og Højesteret gav os medhold.

1. UfR. 1936, p. 662 ff.

Jeg vedblev at være fuldmægtig i Ny Vestergade i alle de 13 år jeg var i Justitsministeriet, indtil jeg i 1941 blev statsadvokat for København. Det var med beklagelse jeg opgav min daglige forbindelse med kontoret. Det, jeg lærte dér, var af stor og blivende værdi for mig i resten af min tid som jurist. Jeg lærte, at advokater handler hurtigere og mere praktisk og konkret end offentlige kontorer. Og hvordan sagførere og almindelige borgere ser på mange ting, ikke mindst på de privates mangfoldige mellemværender med det offentlige og dets embedsværk. Og her er deres syn ofte væsentlig anderledes end embedsmænds, der kun har set offentlige kontorer indefra og borgernes problemer udefra. Efter min opfattelse er det ønskeligt, at advokatens og borgernes synsmåder var mere repræsenteret, i hvert fald i de kollegiale retter, end det er tilfældet i dag. Det er forbundet med vanskeligheder – som der ikke skal gås ind på her – at få advokater udnævnt til dommere. Men det vilde på langt sigt være af værdi, om Justitsministeriet i vidt omfang gav sine unge embedsmænd og vordende dommere lejlighed til i en periode at gøre tjeneste på gode advokatkontorer. De vil med lidt held, og hvis de er vågne, kunne lære meget for livet og deres fremtidige gerning.

5. Berlin, november 1932

Da jeg blev kandidat, fik jeg højesteretsadvokat Liebes legat, som tildeltes den der fik terminens højeste eksamen. Det var på 1000 kr. og skulde bruges til at rejse for. Efter at jeg var kommet i Justitsministeriet, var der ikke i begyndelsen nogen mulighed for at få fri, men i oktober-november 1932 bød der sig en lejlighed til at få en orlov, og den valgte jeg at bruge til et ophold i Berlin.

Det kan måske forbavse, at det var Berlin, jeg foretrak. I Krohn's Skole, var der blevet gjort meget ud af de slesvigske krige og tabet af Sønderjylland, og vi blev opdraget til et oprigtigt had mod de tyske undertrykkere og med mange eksempler på Köller-Politikken overgreb mod den nordslesvigske befolkning. Og efter afslutningen af første verdenskrig havde vi store drenge i Metropolitanskolen med spænding fulgt forhandlingerne om Nordslesvigs tilbagegivelse, og vi havde stået i de tætte menneskeskarer på Langeliniekajen, da skibene lagde fra med de danske, der som født i Slesvig – deriblandt et par af vore gamle lærere – *Thrige* blandt andet – skulde med til afstemningen i anden zone og stemme Flensborg hjem.

Og i studietiden havde vi lært meget om de vanskelige forhandlinger mellem Danmark og Tyskland om de så dårligt behandlede optanter og optantbørn.

Men efter 1920 var det alligevel, som om det med mellemværet med Tyskland var et afsluttet kapitel. I gymnasiet, hvor vi havde tysk som hovedfag, var vi blevet grundigt undervist og jeg kunde derfor tysk særdeles godt.

Dertil kom, at jeg i studenter- og kandidatårene havde læst *H. P. Hanssens* fire-bindes *Tilbageblik*. Dens kloge og nøgterne skildring af, hvordan han som en af de første ikke udvandrede, da han blev voksen, men valgte at tage den tyske militærtjeneste for at kunne blive i Slesvig, og hvordan han senere som rigsdagsmand ved forhandling med repræsentanterne for det franske og polske mindretal og det tyske socialdemokratis betydelige skikkelser opnåede væsentlige resultater for de danske nordslesvigere havde gjort dybt indtryk på mig.

Det samme gjaldt H.P.Hanssens dagbøger fra krigstiden med deres levende skildringer af forhandlingerne og stemningen i Rigsdagen og regeringens personligheder, der gik deres fald i møde, og oppositionens, der var

fremtidens mænd. Og man huskede, hvordan H.P.Hanssen havde holdt Scheidemann i skøderne, da han fra Rigsdagens balustrade proklamerede Republikken. Læsningen af disse to værker, som jeg endnu i dag anser som noget af det mest betydelige, der er skrevet på dansk i dette århundrede, havde givet mig stor lyst til at se skuepladsen for de skildrede begivenheder, som jeg også – om end fra en noget anden synsvinkel – havde kendskab til fra læsning i skolen af Kellermann's intense skildring af Berlin under krigen og revolutionen i *Der neunte November*. En vis rolle spillede det også, at jeg efter ni års første klasses undervisning i tysk dengang talte og skrev sproget praktisk set uden fejl.

Det var længe før flyveruternes blomstring, så det gik af sted med det af alle yndede tog 10.10 over Gedser-Warnemünde med ankomst til Stettiner Bahnhof i Berlin. Først tog min kone og jeg dog en lille tur til Dresden, hvor vi nød besøgene på Zwinger'en med dens vidunderlige malerisamling, og hvorfra vi udflugtede til Sachsisk Schweiz. Men derefter installerede min kone mig i et beskedent pensionat i Kantstrasse i nærheden af Kurfürstendamm og Gedächtniskirche.

Det var mit første møde med en moderne storby med lange gader, hvor man kunde gå og gå uden at komme nogen vegne, syntes man, og hvor trafikken betjentes ikke blot af Stadtbahn der passerede gennem karreerne ofte i et par etagers højde og undergrundsbanen, men også af hundredvis af sporvognslinier. På sine steder kørte sporvognene praktisk set i kø efter hinanden.

Fra pensionatet tog jeg næsten hver dag ind til centrum – for at bese byen eller besøge museerne eller universitetets juridiske afdeling – det sidste gjorde jeg nu ikke så meget ud af, det var mere for skams skyld. Ofte spadserede jeg den lange tur gennem Tiergarten til Brandenburger Tor og ned ad Unter den Linden.

Det var i øvrigt en ganske ejendommelig oplevelse, dette ophold i Berlin kun et par måneder før Hitlers »Putsch« i slutningen af januar 1933. Der havde man troet at komme ned til den fredelige Weimarrepublik med den gamle Hindenburg som præsident. Men der var ikke fredeligt. Det var ikke blot storbyens trafik og færdselen i gaderne, der var hektisk, alt var hektisk, teaterlivet, forlystelseslivet, det politiske liv, retslivet. I gaderne færdedes overalt – enkeltvis eller i troppe – de politiske partiers ungdom i uniform med spade ved bæltet – nazi'erne i brunt, de konservative Hugenberg-folk i grønt og kommunisterne i gråt. Det var en næsten daglig foreteelse, at de efter mørkets frembrud opførte indbyrdes kampe med skudveksling i gaderne.

Intet under, at min blege og forgræmmede pensionatsværtinde, der var enke efter en i første verdenskrig faldet officer, fortalte mig, at hun ikke havde en rigtig stund om aftenen, før hendes søn var kommet velbeholden hjem.

Talende var også i denne henseende de sager, jeg påhørte, da jeg en dag overværede forhandlingerne i Ungdomsdomstolen. En række unge mennesker var tiltalt for at gå med våben – knive var det mest. Dette forsvarede de med, enten at de var kommunister og ikke turde komme alene hjem til deres trappeopgang, hvor der boede lutter store brutale nazister, eller at de var nazister og boede i et hus fuldt af store stærke kommunister. De fik nogle få mark i bøde at betale i afdrag – alle var de arbejdsløse.

Men der kunde også ske det, som hændte en skønne dag, nemlig at nazisterne og kommunisterne af grunde, jeg ikke fik fat i, slog sig sammen og organiserede en trafikstrejke. En morgen da jeg kom ned på gaden – efter at have læst en morgenavis, hvor der ikke stod noget – opdagede jeg, at der ingen sporvogn var og ingen undergrund. Jeg erfarede fra en forbipasserende, at der var strejke. Det varede nogle dage. I strejkedagene prøvede bystyret at få sporvognene i gang. Det lykkedes kun kummerligt, og det var ejendommeligt at se en enlig sporvogn køre der, hvor der ellers var en kortege, og se den køre helt tom kun med fører, konduktør og en politimand på bagperroren.

Et andet udslag af de urolige politiske forhold var det, at bortførelse eller drab af vidner i politiske processer var hyppigt forekommende. Jeg læste selv ved flere lejligheder herom i bladene. Rystende var, at det ikke var stort opsatte artikler, men små notitser på et par linier på en ret beskednen plads i *BZ am Mittag*.

Alle vegne, i dagbladene og i de fine gader, kunde man se annoncer for spåmænd og astrologer, et tegn på det kulturelle forfald i denne teknisk højt udviklede by. Hjemme i København var der dengang intet af den slags – vel kun et par gamle koner der spåede i kort eller læste i kaffegrums for de åndeligt mindst bemidlede – men i dag er vi kommet rigtig godt med. Betegnende for stemningen var det, da jeg i et stort opsat interview med en sådan spåmand læste, at næsten ingen af hans kunder spurgte, om han kunde love dem lykke i kærlighed eller mange penge, nej, de spurgte, om de vilde beholde deres arbejde.

Karakteristisk for den nervøse stemning og usikre politiske situation var det også, at de strålende juvelerbutikker på Unter den Linden, der i deres vinduer havde masser af guldcigaretetuier, ikke bolt skilte med prisen, men

også oplyste, hvad prisen var pr. gram rent guld. Det var praktisk at vide for den, der var bange for måske at måtte flygte eller for en ny deroute i pengeværdien.

Pornoen og prostitutionen var meget iøjnefaldende og rystede mig en del. Pornoen var praktisk næsten som i København i dag – og det var meget i 1932. I alle kiosker skiltedes der med et kulørt homoseksuelt tidsskrift. Prostitutionen var på færde overalt på gader og i stræder; når en pige var i høje støvler betød det, at hun var villig til at give eller modtage pisk. I et underjordisk kommunalt pissoir i nærheden af Gedächtniskirche kunde man læse en stor annonce: *Junge Dame lehrt moderne Tänze! Et kommunalt sted!*

Noget overraskende var også et strøgapoteks helvindues reklame for *Titusperler*, hvis styrkende egenskaber vistest ved farvede bånd, der førte fra glassene til de ædlere dele på en model af en mandspersons indre.

Der kunde, når man talte med folk, ikke være tvivl om, at denne udfordrende fremtræden af porno og prostitution chockerede det store borgerligt indstillede flertal af tyskerne, og at myndighedernes slappe holdning nedbrød respekten for republikken og bidrog til at vække sympati for nazismen, som man troede foruden at ville indføre renligere forhold også vilde afskaffe de borgerkrigsagtige tilstande i gaderne.

Fra Studentersamfundets Retshjælp for Ubemidlede, hvor jeg endnu dengang arbejdede en aften om ugen, havde jeg fået en introduktion til en forbindelse, man havde i Berlin. I Retshjælpen vidste man ikke meget om, hvem det var, og sagde mig, at jeg måtte regne med ikke at få meget ud af brevet. Sådan gik det imidlertid ikke. Forbindelsen viste sig at være en 78-årig pensioneret Geheime- und Justizrat, Kammergerichtsrat (dommer i Berlins Højesteret) ved navn *Hauchecorne*. Navnet og hans ydre – han var en kraftig og statelig mand med store nøddebrune øjne og stort, sort krøllet fuldskæg – og hans livlige væsen lader formode, at han stammede fra udvandrede franske huguenotter. Han boede sammen med to ældre døtre i en stor gammeldags lejlighed i nærheden af mit pensionat. Han tog sig af mig med stor venlighed og sørgede med iver – jeg kunde somme tider ønske, den var lidt mindre – for at jeg fik set noget af retslivet og kulturen i Berlin. Enten tog han selv af sted med mig, eller han opfordrede mig til at se et eller andet. Siden, når vi mødtes igen – jeg fik nogle gange Abendbrot hos ham og døtrene – udspurgte han mig så, om jeg havde været der, og hvad jeg syntes om det.

Jeg husker, at vi var sammen i Kammergericht, og at han tog mig med ud til det smukke Schloss Charlottenburg. Det var en ret lang tur, så der måtte

køres i sporvogn. Men det var en af de dage, hvor der var sporvognsstrejke. Vi begav os imidlertid til et stoppested på en stor plads, hvor det vrimlede med mennesker, og stillede os op og ventede.

Efter en mindre tids forløb nærmede en enlig sporvogn sig i langsom tempo. Den var tom og havde en betjent på bagperronen. »Die Leute haben keine Courage,« bemærkede Geheime- und Justizraten, og så entrede han rask op, noget tøvende fulgt af mig, og gik op gennem vognen og satte sig på forreste bæk lige i skudlinien til vognstyreren. Det var en lang og langsom tur, syntes jeg. På et vist tidspunkt kom vi tværs over en stor plads med en bølgende og urolig menneskemængde. Jeg kan huske at jeg tænkte, at jeg vilde kaste mig ned på gulvet, hvis der blev skudt, selv om Hauchecorne ikke vilde synes om det. Én ting er en moralsk pligt til at være helt i en god sags tjeneste i Danmark, noget helt andet og ikke heroisk er det at blive slået ihjel i én uvedkommende gadeoptøjer. Nå, vi kom imidlertid lykkeligt frem og fik set slottet.

Jeg var også ude at se på Stadtgericht Moabit, en meget stor og lidet tiltalende juridisk fabrik med et vældigt antal afdelinger – kamre. På en lang gang lå et antal kamre, der udelukkende beskæftigede sig med sager om sporvognsuheld. Ved siden af kammeret med dets retssal og dommerværelse logerede den til afdelingen knyttede politiadvokat, der også udelukkende behandlede sporvejs-sager. Både dommer og politiadvokat havde bestået prøve som vognstyrer. En afskyelig specialisering!

Det mekaniske ved denne store ret viste sig også deri, at stævninger ikke afleveret på rettens kontor, men lagdes i en postkasse, der automatisk lukkede ved midnat – og dermed var måske éns frist sprunget! Det var noget andet end de hyggelige provinsforhold hjemme, hvor en forsinket og forhastet sagførerfuldmægtig altid kan håbe, at dommerkontoets dør ikke er blevet lukket, når han kommer frem syv minutter over 4, og at en venlig kontorist vil forbarme sig og tage imod hans stævning (men måske er det principielt forkert, at man sådan kan tigge sig til en lille forlængelse).

Hauchecorne tog mig i øvrigt en aften med til et møde i Berlins Dommerforening, som han var formand for. Det var en højst interessant aften. Foredragsholderen var finansministeren grev *Schwerin v. Krosigck*, der talte om rigets vanskelige situation. Han talte blændende, men virkede, som han var ved enden af sine kræfter.

Jeg havde det således hyggeligt med Hauchecorne men ikke når han, som det ofte hændte, kom med kraftige antisemitiske udtalelser – det kunde godt

ske, at han fremsatte dem med stærk røst i S-banen. Det må dog retfærdigvis tilføjes, at hans udtalelser om nazisterne var endnu kraftigere.

Det var i det hele, og ikke mindst for den, der var fuldmægtig på et dansk jødisk sagførerkontor, uhyggeligt og ængstende at mærke den antisemitisme, der gjorde sig gældende mange steder. Det forøgede fornemmelsen af det spændingsladede i byen. Fra kontoret i Ny Vestergade havde jeg introduktion med til deres sagførerforbindelse i Berlin, dr. *Arne Georg Cohn*. Han var gift med en dansk dame og talte og skrev dansk og var derfor de fleste københavnske sagførerkontorers forbindelse. Jeg var til middag – sammen med en kollega til dr. Cohn – i hans meget moderne hjem. Der var et pragtfuldt billede af den mig dengang ukendte maler Nolde på væggen og en af de dengang ukendte men nu så almindelige standerlamper der med en trompetformet tragt kaster lyset op i loftet – med en 100-lys pære! Dr. Cohn selv var en smuk og elegant mand og var i første verdenskrig blevet dekoreret med jernkorset. Jeg fik den aften meget, som var interessant, men ikke opmuntrende, at vide om anti-semitismen, som vi drøftede. Dr. Cohn fortalte mig, at de allerfleste af senatspræsidenterne i de kollegiale retter i Berlin var jøder, og at det samme også var tilfældet med samtlige juridiske professorer – såvidt jeg husker med undtagelse af en eller to. Han mente, det skyldtes, at jøderne var de bedste jurister, derefter kom katolikerne fra Syd-tyskland – de dårligste var preusserne, men vi var enige om, at det var farligt og vanskeligt at råde bod på. Man var også foruroliget ved, at næsten alle pladser i Operaens første parket var optaget af jøder og deres damer, der bar selv for mit ukyndige blik påfaldende mange og pragtfulde juveler. Det ikke-jødiske publikum var gennemgående uelegant – der var dog enkelte officerer med monokel – og sad i pausen på trappen i foyeren og spiste medbragte pølseadder!

Et andet træk, som også var ængstende, blev mig fortalt af en ung dansk læge, som jeg kørte hjem med i toget. Han havde boet ca. et år i Berlin og mest fået venner i jødiske kredse. Han var blevet ked af det og bekymret, for det havde sat ondt blod, da det var lykkedes jødiske magistratsmedlemmer at få taksten i Berlin for lykønskingskort og telegrammer sat ned på *jødisk* nytårsdag, mens det ikke var sket på nytårsdag. – Da jeg gik, blev jeg fulgt ud af dr. Cohn, der hjalp mig tøjet på, for, som han belærte mig, at jeg ikke skulde betale de to mark til stuepigen, som jeg ellers burde erlægge, når jeg blev bedt i andre huse.

Naturligvis besøgte jeg flittigt Berlins teatre, de var mange, store og gode.

Opera og operetter havde gode kræfter, sangerinderne var unge og smukke. Biograferne var efter en københavnsk målestok enormt store og moderne. Præsident Hindenburg talte ikke sjældent fra lærredet i et fortvivlet forsøg på at holde Weimar-Republikken oven vande.

Museerne var også gode. Kaiser Friedrich inde på slotsøen havde mange og pragtfulde Frans Hals-billeder. Og det fra Lilleasien hjemførte og i en af museumssalene genopførte Pergamonalter var og er stadig noget helt enestående, og det samme gjaldt Ishtarporten med de vingede løver og tyre.

I nærheden var der i det tidligere Kronprinsens Palæ på Unter den Linden en god samling moderne billeder. Jeg husker et meget smukt Zorn-portræt af en rødhåret dame i en grøn kjole.

I omegnen var Potsdam med dets smukke slotsbygninger i en dejlig park enestående skøn en solskinsdag med sine gule og røde løvfaldsfarver. En spændende oplevelse af en noget anden art var den dengang meget omtalte Siemensstadt, en splintermoderne kridhvid samling af bygninger, opført af Siemens Schuckert og Siemens og Halske. Jeg overværede et interessant foredrag af en tysk storindustriel – en stor høj mand med et meget lidt vindende ydre.

Da jeg omkring 1. december rejste hjem, var det med en uhyggelig følelse af, at tyskerne når som helst kunde falde over hinanden. Og det gav jeg udtryk for i et foredrag, som jeg en aften kort efter holdt i forbindelse med Retshjælpens generalforsamling.

I januar 1933 kom Hitler til magten ved et kup.

Det er sagt ovenfor, at jeg ikke gjorde så meget ud af juraen under opholdet i Berlin. Det er også rigtigt, men jeg besøgte dog biblioteket i Universitetets Institut for Privatret, idet jeg havde gjort mig visse tanker om erstatningsretten. Den gængse lære i dansk ret havde altid været og var – dengang under *Ussings* førerskab – at man pådrog sig erstatningsansvar, når man ved uagtsomhed tilføjede en anden skade (Culpaansvar), samt at man i visse tilfælde ifaldt objektivt ansvar uden skyld, nemlig når man udøvede ekstraordinær farlig bedrift; således er ansvaret for jernbaner og hunde objektivt. Nu havde jeg en fornemmelse af, at det næppe var sådan, at der var tale om et enten-eller: kun Culpaansvar eller objektivt ansvar, men at der var en kontinuerlig række ansvarstilfælde, rækkende fra tilfælde, hvor man ifalder ansvar helt uden skyld over tilfælde, hvor selv den ringeste uagtsomhed pådrager ansvar, over tilfælde af almindelig uagtsomhed, og til tilfælde hvor man ikke bliver

erstatningspligtig selv om man har handlet uagtsomt, men kun hvis man har været særdeles uagtsom. Denne sidste gruppe skulde bl.a. omfatte tilfælde, hvor en ansat volder skade på arbejdsgiverens ting. Jeg havde set nogle sager af denne art i Retshjælpen og aldrig fundet det rimeligt, at en husassistent af sin løn skulde betale erstatning, hvis hun ved uagtsomhed slog et stykke af arbejdsgiverens Sèvres-porcelæn i stykker. Har man dyre ting og lader dem bruge, må man selv til en vis grad bære dagens risiko derved. Min morfar havde i øvrigt 20-30 år tidligere været inde på lignende tanker. Jeg mente derfor, at der i bedømmelsen af erstatningssituationer indgik visse overvejelser af, hvem der efter rimelighed burde bære risikoen for en sket skade.

Herom var der imidlertid ikke meget at finde i litteraturen og datidens praksis – ej heller i det tyske bibliotek – men jeg skrev dog en artikel, som kom i Ugeskriftet det følgende år, og som handlede om tyendes ansvar over for deres arbejdsgiver. Denne artikel havde, da jeg indsendte den til Ugeskriftet, en slutning, som i større almindelighed drøftede nuancering i Culpa-bedømmelsen og spørgsmålet, om risikoovervejelser indgår i erstatningsbedømmelsen. Denne slutning, som for mig var det mest spændende ved emnet, strøg *Ussing* imidlertid; idet han ikke syntes om den.

Nu havde jeg i Berlin på Institutet haft et par samtaler om emnet med dettes leder, dr. *Rheinstein*, som var interesseret. Han opfordrede mig til at sende en artikel om dansk erstatningsret til *Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*; Institutet skulde nok sørge for oversættelse til tysk. Det gjorde jeg, og denne artikel indeholdt det meste af artiklen i Ugeskriftet, derunder den nævnte slutning. Da den blev trykt, var dr. *Rheinstein* der imidlertid ikke mere; han var flygtet til USA efter Hitlers magtovertagelse. Jeg fik fra hans efterfølger et venligt brev med opfordring til ved lejlighed at skrive mere til tidsskriftet, men det gjorde jeg ikke.

Tanken om erstatningsretten, som jeg her har omtalt, beskæftigede mig en del i de følgende år, men det var først 25 år senere, da jeg i et år fungerede som formand for Højesterets Ankeudvalg – og dermed brugte mindre tid på det egentlige dommerarbejde end ellers – at jeg tog det op igen. Resultatet blev min i 1960 udkomne bog om *Risiko og Skyld i Erstatningspraxis*. Heller ikke dér – og ej heller i andenedgaven af 1969 – er det lykkedes at give et helt éntydigt svar på hvad den »almindelige erstatningsregel« egentlig går ud på. Muligt er sagen, at der slet ikke findes en helt almindelig erstatningsregel, men et almindeligt afvejningsprincip ud fra risikobetragtninger og dermed en række erstatningsregler på livets forskellige områder.

6. Justitsministeriet

Efter at jeg havde taget embedseksamen, indgav jeg ansøgning til Justitsministeriet om ansættelse der som sekretær; men jeg fik at vide, at ministeriet ikke foreløbig havde brug for mig. Jeg holdt derfor med god samvittighed sommerferie i Tisvilde. Ved hjemkomsten derfra til København, blev jeg arbejdsløs. Der var dengang overproduktion af jurister, og mange af os gik arbejdsløse. Det var svært at få en sagførerfuldmagt, og stillingerne blev dårligt betalt. Ofte måtte en fuldmægtig gå for ingenting, for de fleste vilde gerne have nogen praktisk erfaring og måtte se at få de tre fulmægtig-år til at løbe, så de kunde få en sagførerbestalling. Jeg fik tiden til at gå med at drive en smule manuduktion sammen med min kollega *Sigurd Wechselmann*, den senere amtmand og forligsmand. Så avancerede jeg i Retshjælpen fra studentterposten som skriver til rådgivende. Og derudover fik jeg et par daglige timer som ulønnet volontør på Nordre Birks Civildommerkontor, hvor jeg bistod lidt med registrering af tinglysningsdokumenter. Sådan gik efteråret og januar. Jeg fik et tilbud om at komme i Udenrigsministeriet, men sagde nej tak; jeg troede ikke, at det lå for mig, og jeg mente, at der skulde en ikke uvæsentlig formue til, for at man uden at føle sig alt for ussel kunde leve i det fremmede nogenlunde som det ventedes af én. Gagerne var dengang små.

I februar 1929 fik jeg, som det fortæltes i forrige kapitel ved overretssagfører *Ellis Henriques'* formidling en stilling som halvdagsfuldmægtig på *C. B. Henriques'* og *Karsten Meyers* kontor. Få dage efter blev jeg ringet op af Justitsministeriet. Der var nu en stilling som fungerende sekretær, foreløbig for en måned eller to. Dengang var forholdet det, at når en af Justitsministeriets embedsmænd i en eller anden anledning, som f.eks. sygdom eller vakance, var ude af ministeriet på en konstitution som dommer, landsdommer eller politimester – og det var som regel nogle stykker af fuldmægtigene – blev der taget en ung fungerende sekretær ind. Når den udstationerede kom tilbage, trådte han naturligvis ind i sin plads. Så rykkede alle én ned og den yngste blev trængt ud af ministeriet, til der igen blev en ledig plads. Det varsel, man havde, sagde fuldmægtig *Myrdahl* (den senere byretspræsident) til mig, var den tid, det tager en ung mand at gribe sin hat.

Rent praktisk gik det mig sådan, at jeg – ofte på grund af begivenheder i sidste øjeblik – blev hængende i ca. to år; så var jeg tre måneder ude og derefter forblev jeg i ministeriet. Men andre kom ind og ud et par gange, og det gjorde jo tilværelsen noget usikker. Vi, der var de yngste, havde heller ikke ferie – vi var selv ferievikarer. Min første ferie, efter at jeg i februar 1929 kom ind i ministeriet var 14 dage, som jeg fik i november 1930 i anledning af, at jeg et par måneder tidligere var blevet gift, med *Eva Christiansen*; vi havde været forlovet fra hun var 19 og jeg 21 år. Tilsvarende forhold vilde man næppe kunne byde unge jurister i dag, selv ikke i en arbejdsledsperiode af tilsvarende art, som der var dengang.

Jeg begyndte i Første Kontor, som var i den gamle kancellibygning i Slotsholmsgade nr.2, og der gjorde jeg i de næste fire år tjeneste i det store sekretærværelse til gården, som vi var fire til at dele. Vi sekretærer – og det samme gjaldt de fleste af fuldmægtigene – mødte ved ekspeditionstidens begyndelse kl.1, idet vi alle havde en eller anden formiddagsbeskæftigelse. Vi gik henad kl.6 altid med en mappe fuld af sager til behandling om aftenen. Lønnen for en fungerende sekretær var 285 kr., og da jeg for mine fire timer på sagførerkontor oppebar 150 kr., var det nok til at gifte sig på – hvis der ikke havde været uvisheden, om man næste måned skulde ud af ministeriet.

Første Kontor bestod – ligesom de to andre kontorer – af en kontorchef, tre fuldmægtige og fem sekretærer. Dets sagsområde var navnlig person-, familie- og arveretten. De indkomne sager blev, efter at have passeret departementschefen, af kontorchefen fordelt mellem fuldmægtigene, som igen fordelte dem mellem sekretærerne – efter amter. Sekretærerne gav efter behandling sagerne videre til vedkommende fuldmægtig med et referat skrevet i højre spalte af et knækket referatark. De kunde ikke resolve, kun fremkomme med en indstilling: Henstille – »henst.« – dit eller dat, f.eks. at høre amtet. Fuldmægtigene kunde resolve i mindre spørgsmål, f.eks. tiltræde en indstilling om at høre amtet. Så skrev han »Enig« i arkets venstre spalte; det var en resolution. Afslag på det, som der var ansøgt om, resolveredes ved at skrive »Kib« (kan ikke bevilges) og heraf kom verbet at »kibbe« – »lad os kibbe den«.

Kunde vedkommende fuldmægtig ikke resolve, lod han sagen gå videre til kontorchefen med sine bemærkninger og sin indstilling – også i venstre spalte, og den kunde f.eks være: »Henst. kib«. Hvis han var enig i sekretærens indstilling, skrev han »iae« (intet at erindre). Denne kunde kontorchefen tiltræde med et »Enig«, men han kunde også forelægge sagen for »dep-

chefen« f.eks. også med et iae. Skete denne forelæggelse i form af et mundtligt referat, blev departementschefens enighed af kontorchefen påført sagen med et med blyant nedkradset »bif« (bifaldes). Og var departementschefens resolution en anden, stod der på sagen nogle få blyantsord. Hvis departementschefen nævnedes sagen for ministeren, påførte han ligeledes dennes resolution med blyant – i tilfælde af ministerens enighed et »tiltr« (tiltrædes). Dette komplicerede system må vist have været ældgammelt – fra dengang Justitsministeriet kun havde ét kontor – (selv om man i 30-40 år gamle sager kunde se, at referaterne var meget kortere). Fra meget gammel tid stammede det også, at sager, der hastede, før fordelingen blev påført et »cito«, eller når det var helt galt et »citissime«. Jeg husker i hvert fald at have nikket genkendende til disse udtryk i historiske skildringer fra 15-16-hundredtallet.

Ministeren så vi sekretærer imidlertid ikke meget til. Mens jeg var i Første Kontor, var det *Zahle*, som jeg huskede, at far omtalte som meget skrap. Nu var han imidlertid elskværdigheden selv, men det kunde også godt gribe lidt forstyrrende ind i kontorets cirkler. Der indkom således en dag fra en pensionsværtinde i Nordsjælland et håndskrevet andragende om navneforandring. Der manglede alle relevante oplysninger, men heldigvis opdagede en af fuldmægtigene, at den store noget barnlige håndskrift var *Zahles*, som under ophold på pensionatet må være blevet bevæget til at affatte andragendet. Så fik man de mangelfulde oplysninger ind underhånden, så at *Zahle* ikke tabte ansigt på sommeropholdsstedet. Det vilde jo også være meget forlangt af *Zahle*, hvis politiske evner var uomtvistelige, at skulle have forstand på detailerne i navnesager.

En anden gang talte jeg med et ægtepar, som kom op i ministeriet, fordi de havde fået afslag på et andragende om adoption; konen havde tidligere været prostitueret. Hun spurgte mig med et sigende blik – og et skævt til manden – om grunden var, at hun havde været syg, og om der var chance, hvis de søgte senere, hvilke spørgsmål jeg i overensstemmelse med ministeriets praksis begge besvarede bekræftende.

Da jeg lukkede dem ud på gangen, skete det jo hverken værre eller bedre, end at barnet løb rundt og legede, og at *Zahle* samtidig kom trillende og begyndte at fraternisere med det. Forældrene greb naturligvis straks chancen og styrtede hen og forklarede, at det var det barn, de ikke måtte adoptere. Så blev sagen taget frem igen og forelagt ministeren, og bevillingen blev givet, hvad jeg – såvidt jeg husker – fandt meget rimeligt.

Men en enkelt gang kunde hidsigheden jo blusse op. Da min senere kollega i Højesteret, grev *Schulin*, skulde avancere fra sekretær til fuldmægtig, blev der udfærdiget den sædvanlige forestilling for kongen, i hvilken *Schulin* blev omtalt som greve. Den kom ud fra ministeren med en flænge i og med påtegningen: »Jeg skammer mig ved at underskrive sligt.«

Behandlingen af sagerne var meget grundig med udførlige referater af faktum og efter omstændighederne en fyldig betænkning om jus og praksis, den sidste belyst ved flittig brug af akterede andre sager og paradigmaer, hentet fra kontorets store »V.B.« (visdomsbog) eller små private V.B.er. De skriftlige udfærdigelser, som fulgte på resolutionerne, foretoges af sekretærene. De kunde, når der var tale om kongelige bevillinger – ikke mindst navnebevillinger, der krævede udstrøelse af et utal af noticer – være ret komplicerede. Men vi havde til vor trøst og husvælelse den herlige frk. Leth-Rasmussen, som gennem mange år havde taget en del af bevillingerne, og hos hvem mangan sekretær har grædt sin nød, når han ikke til vedkommende fuldmægtigs tilfredshed kunde finde et nøjagtigt paradigma, på det, han netop skulde skrive. Jeg synes nok, at paradigmadyrkelsen og formen for de skriftlige udfærdigelser var for smålig og skete uden hensyntagen til vor arbejdskraft. Jeg har brugt i hvert fald en hel arbejdsdag på at finde ud af, om en mand, der vilde legitimere to børn samtidig, skulde have én bevilling, eller om man skulde bruge to. Jeg tror ikke, at vi fandt ud af det; tilfældet var ikke forekommet før, så vi blev tvunget ud i det friske initiativ.

De kongelige bevillinger var, som anført, besværlige at have med at gøre. Det var ganske vist ikke så galt, at de begyndte med: »Vi Christian X, Konge af Danmark og Island, hertug ... etc. gøre vitterligt ...« for det var jo trykt. Men når grosserer Jensen fik bevilget et eller andet, så fulgte der: »Grosserer Jensen af Horsens i vort land Jylland«, eller – hvis han ikke boede i en købstad: »af Ramløse under Frederiksborg Amt i vort land Sjælland«. Det fik nu endda være, men Lolland og Langeland var »vort land«, mens Møn og Ærø var »vor Ø«. Det afgørende var, om vedkommende ø i middelalderen havde haft et landsting – og her var vi blevet forkert eller ufuldstændigt undervist på Universitetet. Der havde vi i retshistorie lært, at egentligt landsting kun fandtes i Jylland, på Sjælland (og i Skåne), men sådan var det altså ikke. Tvivlsomt var det i øvrigt, om Sønderborg var på vor ø Als eller i vort land Jylland. – Det er nu alt sammen afskaffet, men dog til lidt vemodighed for den, der først havde lært det.

Gebyrerne var også mærkelige og gammeldags. De fleste bevillinger ko-

stede 33,66 kr. (det var noget med rigsdaler, mark og skilling), men kongelig konfirmation på et testamente kostede 127,33 kr. – og i visse kombinationer 67,33 kr. (og vistnok 93,67 kr.). Disse mærkelige tal blev i øvrigt af og til af jævne folk opfattet som havende en vis magisk kraft. Jeg husker, at vi som man gjorde, når der var tale om ubemidlede ansøgere, havde udfærdiget en gratis bevilling til adoption for et ungt fattigt par. Da de kom for at hente den, måtte den laves om. For de insisterede på at betale de 33,66 kr. formentlig fordi de mente, at barnet så blev rigtig deres.

Skønt sagsbehandlingen, som nævnt, var noget stiv og bureaukratisk, var den grundig, hurtig og effektiv, og administrationen af ministeriet var i det hele yderst sparsommelig.

Det bureaukratiske kunde også lejlighedsvis nærme sig det arrogante og give sig udslag deri, at det var vanskeligt at komme til at tale med kontorchefen, i hvert fald at komme til det hurtigt. Mange har siddet længe i forkontoret og ventet på foretræde; og som vagthavende sekretær var det ikke morsomt på opfordring af den ventende for anden eller tredje gang at minde kontorchefen om hans eksistens og få et »Lad ham vente« til svar. Det kunde også hænde, at den ældre kontordame ved journalen i forkontoret kunde være noget autoritær. Der var ved den tid, vi taler om, en mand, som hed, skal vi sige Hansen, men som fordi han var så stærk, blandt venner blev kaldt Bjørn. Han søgte navneforandring til Bjørn, som han nu selv kaldte sig. Det kunde han ikke få, fordi havnet Bjørn var beskyttet. Han søgte så ufortrødent at skaffe samtykkeerklæring fra de ganske talrige retmæssige indehavere af navnet. Disse erklæringer sendte han ind flere gange, men fik stadig afslag, da der altid manglede nogle. Ved samme tid hændte det hverken værre eller bedre, end at en mand, der virkelig hed Bjørn, en dag kom op i ministeriet i en hel anden anledning for at tale med kontorchefen. Da han henvendte sig til journalføreren og præsenterede sig som Bjørn, svarede journalføreren, at han jo hed Hansen. Der udspandt sig en diskussion, fordi ansøgeren fastholdt, at han hed Bjørn. Den blev bragt til afslutning med, at journalføreren fastslog: »Her i ministeriet hedder De Hansen.« Det måtte han, antagelig noget undrende, affinde sig med.

Som anført, var det område, vi havde med at gøre i Første Kontor også familieretten, som jeg som student havde interesseret mig særligt for, dels fordi far havde deltaget i udarbejdelsen af de nye ægteskabslove, og dels fordi jeg havde gået til Viggo Bentzons forelæsninger. Nu erfarede jeg imidlertid – og det kom jeg også senere hen til at erfare som medlem af Højesteret –

at det kan være meget godt med nye love og nye principper i nye love – men i praksis trænger de kun langsomt igennem. Det er ikke med urette, at Goethe siger: »Es erben sich Gesetz und Rechte wie eine ewige Krankheit fort«. Loven af 1925 om ægteskabets retsvirkninger, der var trådt i kraft den 1. januar 1926 – altså over tre år, før jeg kom i Justitsministeriet – bestemmer, som det måske vil vides, at selv om ægtefæller har fælleseje, råder hver af dem over det, han har indbragt i fællesboet, og hæfter med det. I modsætning hertil var den gamle ordning, at manden rådede over det alt sammen – over hele fællesboet, og at hele boet hæftede for hans gæld. Efter den nye ordning – som altså også gælder i dag – er det også sådan, at hvis en ægtefælle dør, og der skal skiftes, så omfatter den egentlige skiftebehandling direkte kun det, den afdøde havde rådighed over – den efterlevende forbliver i sin rådighed over sin del af fællesejet.

Så kom der på et tidspunkt, da jeg havde »det mindelige referat«, en anmodning om »attest«. En sådan »attest« er en erklæring, som Justitsministeriet til brug i udlandet udsteder om indholdet af dansk ret. Og her var det en testamentseksekutor, som skulde have en udtalelse om rækkevidden efter dansk ret af hans rådighed over et dødsbos aktiver.

Jeg eftersøgte et paradigma på en udtalelse fra tiden efter ægteskabslovens ikrafttræden, men kunde ikke finde noget, og jeg forelagde derefter sagen, idet jeg med henvisning til den nye lov foreslog en formulering om eksekutors rådighed over den afdødes bodel og hans mere beskedne beføjelser med hensyn til den længstlevendes. Det fandt ingen sangbund hos min fuldmægtig, som sendte den til kontorchefen med en tør indstilling om udfærdigelse af attest med samme ordlyd som før loven. Kontorchefen skrev »iae« og nævnte sagen for departementschefen, som var *Aage Svendsen*. Denne havde imidlertid været medlem af familieretskommissionen, som havde lavet loven, og han forlangte fortsat referat med oplysning bl.a. om hvad Bentzon sagde i sine bøger. Jeg skrev så et supplerende referat og forelagde på ny sagen. Fuldmægtigen og kontorchefen fastholdt deres indstillinger, men departementschefen resolverede ny formulering i overensstemmelse med min indstilling.

Akkurat samme modvilje mod at acceptere kvindens formueretlige ligestilling mødte jeg omtrent samtidig i min egenskab af fuldmægtig hos C.B. Henriques. Han fik som medhjælper ved Sø- og Handelsrettens skifteret et lille konkursbo til behandling, og det fik jeg at passe. Det viste sig straks, at det væsentligste aktiv var en butik, som fallentens kone drev, og som

utvivlsomt var hendes. Jeg indstillede derfor til skifteretten, at butikken og dens aktiver, der var boets eneste aktiv, udgik af boet, men det vilde den ellers meget kyndige og drevne skiftefuldmægtig ikke gå med til. Jeg skrev et længere indlæg, som Henriques underskrev, og sendte det til Sø- og Handelsretten. Til næste skiftesamling mødte jeg rustet til tænderne til en mundtlig diskussion. Da jeg kom, beklædtes Retten ikke af fuldmægtigen, men af vicepræsident *Ipsen*, der var en anset og fremragende jurist. Jeg fik ikke fremført noget af det, jeg havde forberedt, for han sagde straks, at det var oplagt, at hustruens aktiver skulde udgå af boet.

Nytår 1934 blev jeg flyttet fra ministeriets Første Kontor til dets Tredje, som under sig havde anklagemyndigheden, politi og strafferetten. Jeg flyttede med beklagelse, for jeg fandt Første Kontors sager, som jeg nu havde godt kendskab til, interessante. Dertil kom, at samværet med kollegerne var meget hyggeligt, og at jeg var kommet til at dele den mening, som var fremherskende i Første Kontor, at dette kontor og dets personale var centrum for Justitsministeriet og dermed al landets jura. Det var unægtelig en forandring at komme til Tredje Kontor, for dette havde en hel anden egenart end Første, selv om de to kontorer havde det tilfælles, at der var meget – alt for meget – at bestille. I Første Kontor indtoges eftermiddagsteven af juristerne for sig sammen med departementschefen, mens damerne drak deres te i skrivestuen. Samtalerne under juristernes te var ofte fornøjelige, men også stærkt præget af det saglige, af de ofte meget juridiske, privatretlige problemer, sagerne frembød. Jeg lærte meget ved disse teer og har bagefter ofte tænkt, at det ikke er helt så tåbeligt, som det ved første blik synes, at der i engelske juristers uddannelse indgår indtagelsen af et vist antal frokoster med ældre jurister i advokaternes klub. Samtidig var Første Kontors sager ikke særlig hastende, uden aktuelt sprængstof, og personalet mærkede i det daglige ikke meget til den fredelige *C. Th. Zahle*, som i min Første Kontors tid var justitsminister.

Alt det var helt anderledes i Tredje Kontor. Herrer og damer drak te sammen, og den te var langvarig og gemytlig – det kostede aftenarbejde. Sagerne var ikke særlig juridiske, men til gengæld ofte aktuelle og dermed besværlige, og den omstændighed at vi i min tid i Tredje Kontor havde den temperamentsfulde og kapriciøse *Steincke* til minister, kunde gøre alting overordentlig hastende. Mit indtryk var at *Steincke* virkede som kraften gange kraftens arm: Han forlangte en sag hurtigt fra departementschefen, som til kontor-

chefen sagde, at sagen hastede meget. Denne videregav til vedkommende fuldmægtig, at den hastede overmåde meget, med den konsekvens, at den afkrævedes den stakkels sekretær *straks*. Ikke mindst stod alt på gloende pæle, når der skulde skrives redegørelse til ministeren, som han skulde holde i et af Rigsdagens ting.

Det var en urolig tid, de sidste par år inden krigens udbrud og besættelsen. Man gjorde hvad man kunde, for at dæmme op for en spirende dansk nazisme. Der blev givet love om forbud mod at bære våben, og forbud mod at gå i uniform. Disse love skulde fortolkes og håndhæves. Men hvad er det at gå i uniform? Det er noget med at være ensartet klædt. Hvis 20-30 unge mennesker marcherer i række og geled på kørebanen, alle i khakiskjorte og sorte bukser, ja så er de i uniform. Men hvis et lignende antal ældre herrer, alle i høj hat og kjole og hvidt og endda med faner, følger en afdød fælle til graven, så er det ikke uniform. På samme måde kan man spørge, hvad våben er; en sømands skedekniv er et redskab, men andre skedeknive over en vis længde er våben. Og en spade er et haveredskab, men den er et våben, hvis den bæres af de førnævnte 20-30 khakiklædte.

Og så var vi ved at drukne i pornografisager. Som det blev omtalt i et tidligere kapitel, var Weimar-Republikken overordentlig slap i sin bekæmpelse af pornoen. Den blomstrede i Tyskland og den gødede med sit skarn jordbunden for nazismen, idet pæne folk troede, at nazismen vilde sætte den gamle tyske dyd i højsædet. Som det vil huskes, indfriede Hitler også nogle af disse forventninger. Han lod indsamle så meget af denne litteratur, som han kunde få fat i, og lod den brænde på Operapladsen i Berlin – men ganske vist sammen med anden og lødig litteratur, han ikke kunde lide. Konsekvenserne var ubehagelige for Tredje Kontor. For en masse af det, man ikke fandt og fik brændt, blev fragtet til Danmark og solgt her. *Steincke*, som var myndig og havde en mere sikker fornemmelse for godtfolks meninger end hans senere efterfølger *Thestrup*, gik med ild og sværd løs på forhandlerne af svineriet – ligesom han også for frem mod massageklinikker og lignende. Men nu havde en tidligere entusiastisk lov for mest muligt at beskytte ytrings- og trykkefriheden, bestemt, at der ikke kunde rejses tiltale mod nogen for indholdet af et trykt skrift, uden at Justitsministeriets resolution forelå. Derfor fik vi alt skidtet op i Justitsministeriet. Jeg har ligesom mine kolleger tilbragt dage med at læse pornografi; romaner, noveller, billedhæfter, »kunstbøger«, populær-»videnskabelige« »psykologiske« bøger – hvilke masker og skalkeskjul det alt sammen var forklædt under.

Det gav et voldsomt arbejdspres. Den i og for sig elskværdige og velmenende departementschef *Svendsen* forstod ikke at lette den byrde, det alt for store og hastende arbejde var for os. Han var selv en stor slider, meget vidende som jurist og stærkt optaget af nøjagtighed. Der var en dag, da Steincke havde fået en forespørgsel i Rigsdagen om Cementtrusten – og sådant noget hastede naturligvis som blod og torden. Jeg fik sagen, og det lykkedes mig – jeg kan ikke huske hvordan, men vist med bistand fra Handelsministeriet – at få skrevet en redegørelse sammen, og den skulde så renskrives. Det skete ved hjælp af ikke mindre end tre damer, der samtidig skrev hver sit brudstykke. Kontorchefen kom ind i skrivestuen hvert kvarter for at spørge, hvordan det gik. Til sidst blev redegørelsen færdig, og efter en ilsom gennemgang hos kontorchefen sprang jeg ned ad trappen med den til departementschefen. Han gav sig til at læse den, mens jeg sad ved siden af for at kunne besvare spørgsmål, men greb straks en spids blyant fra bakken og satte et komma i en af de første linier, idet han samtidig spurgte mig, om der ikke skulde stå et komma der; det måtte jeg indrømme. Så tog han et viskelæder og viskede blyantskommet ud; derefter tog han sin stålpen, som han dyppede og satte et blækkomma med. Hvad der videre skete med Cementtrusten husker jeg ikke, men jeg havde længe en vis flad fornemmelse, når jeg tænkte på den.

Andre sager var ikke så vigtige som Cementtrusten, men blev alligevel behandlet med den næsten morderiske grundighed, som kendetegnede ministeriet. Der var således en sag om liget af et nyfødt barn, som var drevet i land på bredden af en å i Jylland. Da politiet på findestedet havde begravet det – det kostede en meget ringe sum – opstod der en frygtelig sag om, hvilken kasse der skulde betale udgiften. Der blev – uden at jeg i dag kan gøre rede herfor – involveret tre politikredse og deres overordnede amter i sagen. Alle var de af den mening, at det ikke var deres, men en anden kasse, der skulde betale. Det krævede referater, høringer, fortsatte referater og tilakteringer – dvs. vedlæggelse af ældre lignende sager – så man gerne for at slippe for sagen havde betalt begravelsen af egen lomme, men det kunde der naturligvis ikke blive tale om. Heldigvis endte sagen godt; for efter store anstrengelser blev der til sidst fundet en skrivelse i Ministerialtidende fra engang i 90'erne, der handlede om et fuldstændigt parallelt tilfælde. Og dermed kunde man lykkeligt løse sagen på akkurat samme måde som 50 år tidligere.

Efter nogle år i Tredje Kontor blev jeg flyttet til Andet Kontor, men heldigvis kun for en kortere tid. Jeg befandt mig ikke særlig godt der. Når man

ser bort fra sagerne om fri proces og procesbevillinger, som indeholdt ganske interessant formueretlig jura, var det øvrige stof kedsommeligt: Meddelelse af dispensationer fra brandpolitilovgivningen, hvor vi jurister – hvad der var svært – førte i pennen, hvad de tekniske eksperter havde indstillet, og legatsager, der mest bestod i at påse, at udtrukne obligationer var erstatet af nye og prohiberet, og adskillige andre ikke morsomme ting. Dertil kom, at jeg, der nu var fuldmægtig, ikke kunde særligt med kontorchef *Hove*, den senere præsident for Sø- og Handelsretten. Han var en farverig person med et fremragende hoved, der hurtigt greb det centrale i en sag. Men han kunde være noget hensynsløs og ikke altid lige poleret i sin form. Han var i besiddelse af en vis barsk humor. En dag, da han, som det ofte hændte, var kommet sent og derfor kom fra referat hos departementschefen ved kontortids afslutning, hørte jeg gennem min dør, der stod på klem, at han mumlede for sig selv: »Damerne tuder, sekretærerne er nogle idioter, fuldmægtigene er gået; kun jeg er tilbage.« Derpå forsvandt han ind på sit kontor.

De sidste par år af min ministerietid gjorde jeg tjeneste i Fjerde Kontor, som var blevet oprettet et par år tidligere. Så kom min tur til at søge ud af ministeriet. Der blev samtidig – og det var i forsommeren 1941 – tre embeder ledige, en byretsdommerstilling samt stillingerne som statsadvokat ved Højesteret og statsadvokat for København. Den sidste havde været beklædt af *Harald Petersen*, hos hvem jeg, som det skal fortælles senere, i nogle år havde været formiddagssekretær og procederende medhjælper. Harald Petersen var imidlertid et år tidligere blevet justitsminister, men nu måtte han fratræde denne post efter tysk tryk. Samtidig blev han udnævnt til civildommer i Nordre Birk, hvorved stillingen som statsadvokat blev vakant. I hans ministertid var den blevet besat ved dobbelt konstitution. *Ejvind Larsen*, der nu blev departementschef for »særlige anliggender« i Justitsministeriet, havde fungeret som statsadvokat for særlige anliggender, dvs. han havde forfulgt og rejst tiltale i sager mod danske, som i strid med de særlige danske love, som var givet efter besættelsen, havde fornærmet eller krænket den tyske besættelsesmagt, begået sabotage, drevet spionage etc. Det var, som mange vil huske den danske regerings politik – »Scaveniuspolitikken« – at holde et korrekt forhold til tyskerne og særligt at hindre, at danske kom for tyske krigsretter, hvor de vilde få langt strengere straffe end dem, tyskerne

accepterede, at de danske domstole gav. – Den del af *Harald Petersens* embede, som bestod af de ordinære sager, tog hans førstefuldmægtig sig af.

Da de tre stillinger blev slået op, var det meningen – som det underhånden blev meddelt os interesserede – at systemet skulde fortsætte, så at den nye statsadvokat for København skulde varetage de særlige anliggender, mens fuldmægtigen fortsat skulde passe det almindelige embede. Jeg søgte derfor stillingerne som statsadvokat ved Højesteret og byretsdømmerstillingen, men ikke stillingen som statsadvokat for København. Dels havde jeg ikke særlig sympati for Scavenius-linien – som jeg senere kom til at forstå bedre end da – og dels tiltroede jeg mig ikke at have nerver og tilstrækkelig forhandlingsevne og tilstrækkelig resignation til det stadige og ofte natlige tovtrækkeri med de tyske myndigheder, når de var ophidsede, fordi der var forefaldet en krænkelse eller fornærmelse af deres interesser. Inden ansøgningsfristens udløb blev det imidlertid bestemt, at den nye statsadvokat for København skulde passe sit embede, og at der samtidig skulde konstitueres en statsadvokat for særlige anliggender. Jeg ansøgte så også om stillingen som statsadvokat for København og fik den – og om hvad der hændte mig i den, handler næste kapitel.

Inden jeg går over til en skildring af denne stilling, med hvilken jeg, kunde man sige, passerede fra ungdommen med dens mindre ansvar til manddommen og fik et ofte trykkende ansvar, kan der måske være anledning til at sige et par ord om, hvad ministerietiden betød for min udvikling ved siden af den rent saglige. Det var, som om den megen læsning dels af skilsmisssager med deres personlige stridigheder og deres kampe om børn og underholdsbidrag og formue, og dels af straffesager med usle forhold, vold og råhed, betog én lysten til, når hvilestunderne kom, at beskæftige sig med den del af den moderne litteratur, som handler om ægteskabelige forviklinger eller beskriver småkårsfolks triste forhold med hyppig brug af de gloser, man alt for vel kendte fra politirapporterne. Man følte heller ikke nogen særlig forpligtelse til at gøre sig bekendt med disse værker, hvis skildringer ofte ligger langt fra den prosaiske virkelighed – og hvis de endelig er virkelighedstro, lærer man ikke meget af dem. Jeg forstår meget vel, at de, hvis gerning er stilfærdig beskæftigelse med det lærde eller det skønne, kan føle trang til gennem bøger at søge føling med livets barske realiteter. Men den, som i dagens gerning

har gjort sit til at løse sociale problemer, føler – det gjorde i hvert fald jeg – mere lyst til i fritiden at beskæftige sig med det, man tidligere kaldte de skønne kunster. Jeg dyrkede således i stigende grad kunst og gik i øvrigt som så mange andre af det praktiske livs folk, der nærmer sig de 40, fra litteratur over til historie og memoirer – og derudover som tidligere til mine interesser for naturen.

7. Statsadvokat for København

I sommeren 1941 blev jeg altså udnævnt til statsadvokat for København. Virksomheden i dette embede var ikke helt ny for mig. Da min kone og jeg i 1933 havde fået vort andet barn, begyndte jeg at mærke, at de ca. 500 kr., som jeg tjente om måneden i Justitsministeriet og Ny Vestergade, ikke helt slog til, så jeg måtte se at gøre noget for at øge mine indtægter. På det tidspunkt blev der en stilling ledig som formiddagssekretær hos statsadvokaten for København. Jeg slog mig da sammen med min gode veninde *Bodil Dybdal* – den senere højesteretsdommer – der ligesom jeg var sekretær i Justitsministeriet og i et par år havde været formiddagsfuldmægtig i Ny Vestergade 13. Vi søgte i fælleskab om stillingen, men i hendes navn, da hun ikke havde nogen formiddagsbeskæftigelse. Vi fik den og i de følgende år delte vi så de sager, der kom til vor pult. Statsadvokaten havde dengang to heldagsfuldmægtige og fire formiddagssekretærer, der skrev et – meget kortfattet – referat til statsadvokaten i de mange sager, som kom ind fra Københavns politis undersøgelseskamre. Statsadvokaten var *Harald Petersen*, senere justitsminister og civildommer i Nordre Birk, en fåmælt og kraftfuld personlighed, og vel nok et af de bedste og hurtigste hoveder, jeg har mødt. I formiddagens løb listede sekretærene indenfor i hans kontor og placerede de høje stabler sager, de havde behandlet, på et bord inden for døren, og når han gik til frokost, kom de som regel alle sammen ud igen påtegnet med blyant med hans runde P, som betød, at referentens indstilling var godkendt. Det kunde jo virke, som han ikke læste så dybt i sagerne, og det er muligt, at det var tilfældet for flertallets vedkommende. Men det er flere gange hændt mig, at når jeg i bunken af de påresolverede sager kiggede efter den ene, der var virkelig tvivlsom, så manglede den; den var taget ud og lagt hen i vindueskarmen til nærmere overvejelse. Vi sekretærer talte om at Harald Petersen kunde lugte, hvilke sager, der var tvivlsomme. Han havde i øvrigt en forbløffende og hos embedsmænd sjældent evne til altid at være orienteret. Sjældent kom der en stor og opsigtsvækkende bedrageri- eller underslæbssag frem, uden at han i forvejen havde været orienteret om de formodninger, der var om, at den var på vej.

Det forlød i Gaar, at der var uddelt en ny »Trolle-Næse«.

Dagligt Liv paa Kontoret for Politisager.

Tegning af Bo Bojesen i Politiken

Jeg antydede lige før, at tvivlsomme sager var sjældne. Det er også rigtigt, for så vidt som det fra *Gammeltofts* tid – den første statsadvokat for København – gjaldt som en hovedregel, at alle sager, der frembød blot den mindste tvivl skulde sluttes; kun helt sikre sager skulde der rejses tiltale i. Og så havde statsadvokaten desuden en stående bemyndigelse til – også når en sigtet var skyldig – at frafalde tiltale, hvis der var tale om bagatelsager – og det blev af Harald Petersen for det københavnske embedes vedkommende taget

med den store ske; jeg erindrer, at han i et tilfælde sluttede en underslæbs-sag på ca. 50.000 kr., og det var i 30'rne.

Da jeg havde arbejdet i Statsadvokaturen i et par år, blev en stilling som halv medhjælper ledig. Ordningen var den, at embedets talrige landsretssager blev ført af de to fuldmægtige og et antal honorarlønnede medhjælpere, der dels var sagførere og dels embedsmænd i Justitsministeriet, og blandt disse sidste var der en, der var halv, og kun fik et halvt antal sager. Denne stilling søgte og fik jeg, idet jeg samtidig opgav sekretærhvervet. Det viste sig, at den halve medhjælperes sagsområde var ret specielt: Jeg førte ikke ret mange almindelige straffesager, men en række specielle politisager om overtrædelse af speciallovgivningen: næringslov, lukkelov, meterlov, konkurrencelov osv., osv. Ofte drejede sagerne sig kun om små bøder, men afgørelserne kunde være vigtige, fordi de fastlagde grænserne mellem forskellige grupper af handlendes ret til afsætning, og de krævede ofte en grundig forberedelse med undersøgelse af lovmotiver og tidligere domspraksis. Men det kunde også hælde, at de forskellige fagministerier, som speciallovene sorterede under, kunde være lovlig ivrige for at få deres principper slået fast. Jeg husker således, at jeg meget mod min vilje førte en sag mod en bager, der i overensstemmelse med lovens bud solgte sit brød efter at have vejet det med kilolodder, men som inde i sit bageri på forbryderisk vis udvejede dejen med pundslodder! Og en anden sag var mod en vinhandler, som ikke måtte avertere, at hans vin var »frisk og mousserende som fransk champagne«. – En del sager kunde dog rumme mere eller mindre vanskelige bevisspørgsmål, så jeg fik min første øvelse i afhøringens og procedurens teknik.

I denne min medhjælperetid lærte jeg i øvrigt af landsdommer *Poul Gammeltoft*, som jeg senere en kort tid var sammen med i Højesteret, at man ikke altid kan stole på, hvad der læres om strafferet ved Universitetet. Der docerer man, at forsøg med utjenligt objekt er strafbart – altså hvis man skyder på en mand, som er død, uden at man ved det, er det forsøg på manddrab. Men nu havde jeg en sag mod et antal personer, som havde forsøgt at indsmugle et parti sprit i Køge Bugt. Det ene hold var sejlet med en båd til Køge Bugt og det andet hold var kørt ud med en vogn for at hente spiritussen. Spritten udeblev imidlertid, og de blev taget af politiet. Nu skulde man jo synes, at det var et massivt forsøg, når de tiltalte både havde anskaffet bil og båd til deres forehavende. Men de blev til min store forbavselse frifundet. Gammeltoft forklarede mig senere, at der vist aldrig havde været nogen

sprit, og at sagen lugtede af »agent provocateur«. Siden har jeg næret nogen skepsis over for læren om forsøg med utjerligt objekt.

Under min afskedsvisit hos *Harald Petersen* fik jeg det kloge råd af ham, at jeg, hvis der kom en spændende sag, f.eks. en celeber mordsag, skulde modstå fristelsen til at gå ned til politiet og blande mig i eller overtage efterforskningen: Jeg risikerede bare at dumme mig og tabe ansigt hos politiet; dets dygtige og trænede kriminalfolk kunde meget bedre. Man skulde bare holde sig tilbage og til sin tid, når man fik den færdige sag, se om der var noget at kritisere. Det var et godt råd, som jeg holdt mig efterretteligt i hele min embedstid.

Nu sad jeg så i *Harald Petersens* stol i kontorerne i landkadetternes tidligere staldbygning i Fredericiagade, bag ved Østre Landsret. Jeg opdagede hurtigt, hvorfor hans store bunker af sager kom så hurtigt ud. Det var, fordi der simpelt hen var 48 timers arbejde hver dag, hvis man vilde læse dem på den måde, jeg var vant til fra ministeriet. Og foruden disse sager var der den nævningsesag, man gennemgående måtte føre hver måned, og ikke få forhandlinger, ikke mindst om håndhævelsen af kriselovgivningen. Så jeg måtte vænne mig til kun at bruge et par timer på disse sager og ved samtaler med fuldmægtigene og sekretærerne lære dem at kende og få dem til at trække på samme hammel. Og så var der samtaler med folk, som gerne vilde drøfte en sag. Blandt dem, som henvendte sig til den, der var ny i embedet, var en hel del faste kværunter. Over for dem nægtede jeg mig hjemme. Jeg havde andre og mere påtrængende opgaver end at forsøge mig med psykoterapi på disse mennesker.

En meget vigtig opgave i disse krigsår var det at få overholdt kriselovgivningen, navnlig pris- og rationeringsbestemmelserne. Der blev da også efter min udnævnelse oprettet et særligt krisepoliti hertil. Under behandlingen af krisesagerne opdagede man meget hurtigt, at mennesket er et underligt og inkonsekvent dyr, der drevet af sit flokinstinkt er tilbøjeligt til at løbe efter den første, der tager føringen. Det kunde være svært på den ene side at få tilstrækkeligt kraftige straffe og på den anden side at undgå, at de blev urimeligt strenge. Når det f.eks. var bevist, at en taxachauffør havde købt et par »sorte« benzinmærker, kunde man jo nok regne ud, hvilken ulovlig fortjeneste han havde kunnet køre ind ved hjælp af dem og få bøden sat derefter. Og det samme gjaldt, hvis man havde taget en handlende i at tage nogle øre for meget for nogle citroner. Men i begyndelsen i hvert fald var det svært

at få domstolene overbevist om, at der var en stærk formodning for, at den samme chauffør eller grønthandler nok havde gjort det samme adskillige andre gange, uden at det var blevet opdaget, og at bøden derfor måtte være så høj, at den tiltalte ikke gik ud af sagen med en skjult fortjeneste. – Nå det lykkedes dog, men til gengæld var det, som det senere skal berettes, også forbundet med et vist besvær at få de strenge straffe trappet ned, da de først var indført, og man havde vænnet sig til dem.

Men den almindelige stemning var på den anden side også sådan, at man risikerede at være for streng. Som eksempel herpå kan nævnes en stor sag, hvor en lang række slagtere havde taget overpriser for kød i deres butikker. De fik af en entusiastisk dommer og under bladenes bifald fængselsstraffe for denne åger med livsvigtige fødevarer.

De appellerede til Landsretten, og sagen var af en sådan beskaffenhed, at jeg måtte føre den selv. Da jeg skulde forberede den, opdagede jeg, at der var et gabende hul i den. Sagen var, kort fortalt, den, at den vise lovgiver havde indført maksimalpris på kød i butikker, men, formentlig af politiske hensyn til landmændene, ingen maksimalpris på slagtedy. Landmændene kunde altså tage, hvad de vilde, og havde taget en sådan pris, at salg i butikken til maksimalpris vilde give et mindre underskud. Slagterne havde så valgt at købe til landmændenes pris og sælge kødet i butikkerne uden større fortjeneste.

Jeg tror nok, at jeg beredte forsvareren – det var min gamle manuduktør *Gamborg* – en af hans livs store skuffelser, da jeg under forelæggelsen i Landsretten gjorde rede herfor, for han havde naturligvis også opdaget pointen og havde forberedt et formidabelt forsvar – der nok kun var blevet lidet svækket af, at han led af en forkølelse, der var lige så vital som han selv; jeg husker, at han havde medbragt to frottéhåndklæder til at pudse næse i – og de blev brugt. – Slagterne slap med bøder.

Ejendommeligt var det også at se, hvordan konsekvensmageriet kunde løbe af med politi og retter. Nu var det naturligvis forbudt at tage urimelige priser og derfor også rimeligt, at politiet passede på de handlende. Men på et vist tidspunkt fandt man også på at interessere sig for, hvad godfolk privat gjorde, når de handlede og byttede indbyrdes med deres egne (eventuelt brugte) ting. Der kom således en sag frem om en mand, som havde en flaske whisky, men trængte til et par cykeldæk (som ikke kunde fås) for at kunne komme frem og tilbage til sit arbejde. Han fandt frem til en anden, som havde to dæk, men trængte til whisky, og så byttede de, og så kom politiet og

rejste tiltale mod ham med dækkene for prisåger, for dækkene var efter en fredsbetragtning meget mindre værd end whiskyen. Det var naturligvis det rene galimatias. Det måtte være tilstrækkeligt – og muligt – at føre kontrol med, hvad der skete i den ordinære handel, men umuligt – og unødvendigt – at forfølge alle private folks små private transaktioner. Man undrer sig i dag over, at det ikke forekom indlysende, men det var nødvendigt at føre en række forhandlinger og skrive en artikel om en ikke rigtig højesteretsdom for at få det bremsset.¹

Jeg kan også berette om en lille sag, som blev rejst mod danserinden *Ulla Poulsen*. Hun havde efter Johannes Poulsen arvet en samling orientalske dragter som han havde erhvervet under sin rejse rundt om Jorden – den som han havde skildret i sin bog *Gennem de fagre Riger*. Disse dragter forærede Ulla Poulsen i sit hjertes godhed til en veninde, som havde et lille dame-skrædderi, og som manglede stoffer; hun skar dem så op og syede dametøj af dem. Nu var der imidlertid i pris- og vareforsyningslovgivningen forbudt at skære tøj op og sy nyt af det – det kunde virke fordyrende. Skrædderinden og Ulla Poulsen blev derfor sigtet for prislovsovertrædelse. Ulla Poulsen nægtede sig først skyldig, men efter at have fået paragrafferne forelæst erkendte hun sig skyldig og gik til sin sagfører, som var *Henriques*. Han henvendte sig så, om han og Ulla Poulsen kunde få et møde i stand med mig. Det var med beklagelse, at jeg straks sluttede sagen. Jeg havde gerne haft en hyggelig samtale med min gamle chef og den smukke danserinde.

I sager af denne art, hvor det gjaldt at lægge bånd på for stærke reaktioner, fandt jeg god støtte i Prisdirektoratet, der lededes af den kloge og be-sindige direktør *Seligmann*, som jeg 20 år senere fik et langt og godt samarbejde med i Forsikringskommissionen.

Det samme kan derimod ikke siges om Rigsadvokaturen under rigsadvokat *Pihl's* ledelse. Pihl var sådan set *Steinckes* opfindelse. Steincke havde haft succes, da han efter *Topsøe-Jensen* til alles overraskelse udnævnte *August Goll* til rigsadvokat, og man havde det indtryk, at nu skulde overraskelsen og succesen gentages. Men som det så ofte går, gik det ikke lige så godt anden gang. Pihl havde ikke større format; han var en noget firkantet og enkel natur, der var hurtig til at fatte ret kategoriske beslutninger, som det bagefter var noget vanskeligt at få ham fra. Han førte under – og i tiden efter –

1. Juristen, 1944, p.181-99, jfr. UfR. 1944, p.491.

krigen en lovlig streng politik, ikke mindst i små sager. Han havde slet ikke evne til at lede udrensningen, som under ham gik i fisk.

Ved siden af denne kontrol med pris- og vareforsyningslovgivningen påhvilede det statsadvokaten at føre de mere betydningsfulde straffesager – »chefsagerne« – oftest i Nævningeretten. Af de sager, jeg således førte, er en række uden interesse i dag – og de, som måtte være af interesse, bør af hensyn til de implicerede eller deres efterladte ikke omtales.

Måske kan jeg dog nævne én, en drabssag, som er af interesse derved, at jeg sluttede sagen på grund af bevisets stilling, skønt der sådan set forelå tilståelse, idet jeg ikke troede – og ikke tror – at den sigtede havde begået det drab, han tilstod.

I en ejendom i Magstræde, som kaldes Struensee's Gård, og som er fra Holbergs tid, boede der dengang en gammel enke efter en pengeudlåner. Der gik blandt ejendommens øvrige beboere, som mest var alfonser og deres piger, det frasagn, at hun under sin seng havde en jernkasse, som var så fuld af penge, at den ikke kunde lukkes. Og det var i de samme kredse og i »Travdrøningens« kreds et almindeligt samtaleemne, at enken havde disse mange penge. Og genstand for drøftelse, hvem der vilde slå hende ihjel og tage pengene. Det endte da også med, at hun en dag blev fundet dræbt, og penge-kassen var væk, og så kom politiet naturligvis ind i billedet. I første omgang fik man fat i en mand, som tilstod, at han havde planlagt at dræbe enken og tage pengene, og han var faktisk også kommet så vidt med sin plan, at han var kommet ind i porten til ejendommen, men så havde han fortrudt og var gået bort. Han blev naturligvis fængslet på denne forklaring. Men mens han sad fængslet, og den videre undersøgelse imod ham foregik, henvendte ejendommens gårdmand – en ældre mand – sig til politiet og tilstod, at det var ham, der havde begået drabet. Han, som vi kan kalde Knudsen, blev så fængslet, og den først sigtede løsladt. Han gav derefter »Ekstra Bladet« et følsomt interview om, hvordan det føltes at være helt uskyldig fængslet.

Så skulde Knudsen jo anklages, og som det var skik, skulde jeg, der skulde føre sagen, til »påvisning« på gerningsstedet, hvor den sigtede skulde forklare nærmere om drabet. Scenen var den yndigste lille rokokolejlighed – men uendelig forfalden og beskidt. Man kom op ad en udvendig trappe i gården; den var af jern, men må på Holbergs tid have været lige så yndig som en teaterdekoration. Man kom ind i en lille lige gang, der førte til et ganske højloftet værelse mod gaden med tre vinduer og to hjørnekaminer, alt meget forfaldent. På hver side af gangen var der et lille-bitte påklædnings-

værelse og et dito soveværelse; i 1700-tallet en vidunderlig lejlighed for et par nygifte. Vi mødte så alle sammen, politiadvokaten, kriminalbetjentene og Knudsen og hans forsvarer. Til at begynde med gik det meget godt. Knudsen, der gjorde et lidt tungt indtryk, erkendte sig på politiadvokatens spørgsmål skyldig i drabet og villig til at afgive forklaring. Men da man derefter var kommet til, at han havde besluttet drabet og havde indfundet sig og ringet på døren, kom man ikke videre. På forespørgsel om, hvad der så skete, svarede han, at det vidste han ikke; han tog skylden for en anden. Da det havde gentaget sig, sagde forsvareren: »Sludder og vrøvl, Knudsen, det er jo rigtigt, at De har tilstået, ikke?« Jo, det var det. »Og vil De nu ikke forklare, hvad der skete.« Jo, det vilde Knudsen jo. – Så begyndte man forfra, men med samme resultat. Han vidste ikke, hvad der var sket. Så foreslog forsvareren, det var højesteretsadvokater *Klerk*, at han og Knudsen skulde tale sammen i enrum, og det gjorde de, og da de kom tilbage, sagde forsvareren, at nu var Knudsen parat til at tilstå. Men resultatet blev endnu engang det samme.

Så forsøgte jeg mig og spurgte Knudsen, hvad han havde gjort med penge-kassen. Hertil svarede han meget villigt, at han havde taget den med ned i gården, hvor han havde slået den i stykker med en økse. Så spurgte jeg politiet, om man vidste, hvad kassen bestod af, og det vidste man; den var ikke af støbejern, så den kunde slås i stykker, men af tykt blik. – Nu var der i sagen oplysninger, som kunde tyde på, at Knudsen som så mange andre i ejendommen var betaget af en sirene, som hed Karen, og som boede der med sin ven. Og man kunde gætte på, at Knudsen måske gerne i Karens øjne vilde stå i et gyldent skær som ejer af de mange penge i penge-kassen. Knudsen havde i øvrigt haft en fornøjelig tid sammen med politiet med hensyn til samme penge-kasse, idet han først havde forklaret, at han havde smidt den i kanalen, hvorefter politiet og han i et par dage havde draget vod efter den, men uden resultat. Så var Knudsen kommet i tanker om, at han havde gravet den ned i en kolonihave, hvorefter nogle dage var blevet brugt til at grave nogle kolonihaver igennem, men også forgæves. – Penge-kassen er aldrig blevet fundet.

Efter denne påvisningsforretning gik en af mine fuldmægtige på ny hele sagen igennem, og kom efter læsning af al den sladder, der blev disket op med i alfonskredse, til, at der foruden sagerne mod den først anholdte og Knudsen var relativt gode sager mod et par stykker til. – Så opgav jeg og henlagde sagen, skønt Knudsens tilståelse sådan set ikke helt regelret blev trukket tilbage.

En særlig sag fra tiden inden den politiløse tid fortjener omtale. Det var sagen om »jodeskipperne«. Under tyskerne's aktion i efteråret 1943 mod de danske jøder var, som bekendt, de fleste undkommet ved flugt til Sverige over Øresund, for det meste i små både, navnlig fiskerbåde. Men nogle både var det lykkedes tyskerne at tage. Deres jødiske passagerer blev ført til The-resienstadt. Men skipperne og deres mandskab blev interneret i Horserød, ventende på en sag, og der sad de længe. Så fik jeg fra Justitsministeriet – det var efter septemberkrisen i 1943, hvor regeringen Scavenius havde de-missioneret, og altså under departementschefstyret, hvor ingen embedsmand havde pligt til at gøre andet end det, hans samvittighed fandt forsvarligt – en anmodning om at rejse tiltale imod disse skippere for overtrædelse af frem-medlov, paslov, toldlov etc. ved at have befordret folk ud af landet uden om de lovlige myndigheder! Når det var mig, der var tale om, var det vistnok fordi statsadvokaten for »særlige anliggender« var forsvundet sammen med ministeriet. Det sagde jeg naturligvis nej til; de havde jo handlet rigtigt, og det hjalp ikke, at *Thune Jacobsen*, som sammen med Scavenius havde de-missioneret som justitsminister, i et bestyrelsesmøde i Kriminalistforeningen forklarede mig, at de pågældende jo virkelig havde overtrådt de nævnte be-temmelser. Men så fik departementschef *Ejvind Larsen* for de »særlige an-linggender« i Justitsministeriet fat i mig, og forklarede mig, at situationen var følgende: Dr. Best havde meddelt, at de pågældende havde overtrådt tysk krigsrets bestemmelser ved at transportere folk fra krigsførende lande til neutralt område; straffen herfor var ved tysk krigsret døden eller livsvarigt tugthus. Fangerne havde nu siddet i lang tid, og der måtte – over for myndig-hederne i Tyskland – skaffes en ende på sagen. Det kunde ske ved tysk krigs-ret – med det nævnte resultat – men en afgørelse ved danske domstole var også acceptabel og den var acceptabel, selv om den faldt ud til nogle måne-ders hæfte, der ansås udstået ved opholdet i Horserød! På basis af disse op-lysninger havde politiet rejst en prøvesag i Byretten for den dommer, der fra besættelsens begyndelse havde dømt i »de særlige sager«. Han havde imid-tertid – formentlig under indflydelse af den illegale presse, der som så ofte råbte op, førend den tænkte, og måske også fordi man på dette tidspunkt kunde forudse krigens udfald – på fædrelandskærlig vis ladet prøvesagen falde ud til frifindelse og havde løsladt de 3-4 skippere, der var tale om, og de var stukket af til Malmö. Denne sag ønskede man nu i Justitsministeriet påanket til Landsretten til domfældelse. *Ejvind Larsen*, som jeg havde været sekretær sammen med i Justitsministeriets Første Kontor, og som jeg syntes

godt om, sagde videre, at jeg kunde tage fanger i øjesyn, som nylig var kommet hjem til Århus fra tysk tugthus. De fleste, som ikke var døde, var undergravet af tuberkulose. Det var jo en lidt anden sag; der sad altså små 100 mand i Horserød, som det gjaldt om at redde – og tilfældigvis deriblandt en skolekammerat af mig, hvis kone og to børn havde ophold »under jorden« hos min nabo. Og prisen for at redde dem var, at man, hvad dommeren ikke gjorde, betalte med et stykke af sin juridiske hæderlighed og renommé. Så kunde der ikke være megen tvivl om, hvad der var at gøre.

Jeg skrev en skrivelse til rigsadvokaten, til videresendelse til Justitsministeriet, at jeg var villig til at påanke og føre sagen. Jeg vilde *ikke* gøre gældende, at de pågældende havde overtrådt de lovbestemmelser, de var tiltalt efter. Men jeg vilde hævde, at det danske retsvæsen var i den situation, at det ikke kunde yde de tiltalte den rigtige og bedste retsbeskyttelse, de havde krav på, nemlig frifindelse, men under de foreliggende omstændigheder kun den næstbedste, som var en hæftestraf, der ansås for udstået, og det vilde jeg altså gå ind for. Denne skrivelse – som jeg ikke husker at have fået svar på – sendte jeg genpart af til dommerne i den afdeling i Landsretten, som skulde dømme i sagen, og jeg ved, at retsformanden gemte genparten i sin bankboks. Han indkaldte derefter til et møde med forsvarerne. Disse, eller den ene af dem, havde fra sin frifundne klient, der som nævnt var flygtet til Malmö, fået samtykke til, at han blev domfældt. Samtidig havde også samme forsvarer, eller en anden af dem, haft forbindelse med den illegale presse, der også var kommet til fornuft og havde opdaget, at sagen drejede sig om de ca. 100 brave folk i Horserød som der endnu ikke var rejst tiltale mod. Samme illegale presse tilsagde nu tavshed over for en domfældelse. – Stillet over for disse kraftige kendsgerninger spurgte så landsdommerne forsvarerne, om de ikke kunde tænke sig at undlade at nedlægge påstand om frifindelse og kun påstå mildeste dom; det fandt jeg meget lidt flot af Landsretten; den kunde meget vel på det foreliggende grundlag have taget ansvaret selv; forsvaret gik imidlertid ind herpå, og sagerne endte lykkeligt med domfældelse. Der var ingen, der senere kritiserede det skete.

Hvis jeg skal fremkomme med nogle almindelige bemærkninger om de erfaringer, jeg gjorde i min tid som statsadvokat – og det er vist naturligt at fremsætte dem her, inden jeg går over til den politiløse tid og den tid som statsadvokat, der fulgte herefter – kan der godt fremføres forskelligt.

Ret ofte er jeg blevet spurgt om, hvilket forhold man har til de tiltalte, som man i retten står overfor som anklager. Der kan hertil svares, at der ikke er den samme personlige relation, som der er mellem en tiltalt og den politiadvokat eller politifuldmægtig, som gennem lange afhøringer har bygget sagen op imod ham; de kender hinanden. Anderledes er det for den statsadvokat eller medhjælper, som i Landsretten giver møde i en ankesag eller en nævningesag. Han har oftest ikke set den tiltalte før. Afhøring og procedure får derfor ikke nogen synderlig personlig karakter. Anklageren skal optræde og tale korrekt, men han behøver ikke ved grovere lovovertrædelser være venlig. Kommer den tiltalte med absurde undskyldninger for, hvad han har gjort – såsom når den, der har forbrudt sig mod småbørn, hævder, at det var barnet, der begyndte – skal disse undskyldninger gendrives. Både af hensyn til lægdommerne og for at tiltalte skal kunne forstå den alvorlige straf, han kan vente at få.

Den tiltalte skal helst også, når han dømmes mod sin benægtelse, kunne forstå det bevis, der føres imod ham. Hvis han dømmes på et lidt kompliceret indiciebevis, som han ikke får gjort forståeligt, kan det hænde, at han, selv om han er nok så skyldig, føler sig som genstand for en art justitsmord.

Der er naturligvis også de mere professionelle, som til bunds kender spillets regler. En sådan, der for Gud ved hvilken gang, var dømt for tyveri eller plattenslageri kom, efter at han havde fået sin dom, der lød på 8 måneder, listende op på mit kontor for at spørge førstefuldmægtigen – den senere landsdommer *Erik Jensen* – om anklagemyndigheden vilde appellere. »Ja, naturligvis,« svarede Erik Jensen, »De skulde jo have haft 1 år.« »Naj, naj,« var svaret, »nu går der vist sardist i den; 10 måneder, det var, hvad jeg skulde have haft.«

For dem, som således er mere erfarne og for de mere begavede, som forstår spillet, er anklagemyndigheden ikke en personlig fjende; han er bare modspilleren, og der bæres ikke nag. Og en hensynsfuld optræden vurderes. Jeg husker således en alvorlig drabssag, hvor den tiltalte benægtede at have begået drabet. Sådanne benægtelser af gerningsmandskabet var i min tid sjældne. Det altovervejende var, at de tiltalte erkendte, at det var dem, der havde begået gerningen, men bestred, at de havde gjort det med vilje. Han havde nok kværket pigen, men han havde kun taget hende om halsen for at kysse hende (!). Eller han havde handlet uden bevidsthed eller i hidsighed osv. – Men her benægtede den tiltalte altså handlingen, og beviset var et indiciebevis. Under disse omstændigheder undlod jeg – imod hvad der dengang

var kutyme – at redegøre for den tiltaltes ikke pletfri fortid, før nævningene havde afgjort skyldsspørgsmålet. Det fik jeg bagefter en tak for gennem hans forsvarer. Og da han mange år efter var død, fik jeg fra samme forsvarer en før hans død skrevet redegørelse for, at handlingsforløbet ikke helt havde været det, jeg havde konstrueret på basis af indiciene. Det generede ham altså, at han var dømt på en ikke helt rigtig teori, og nu skulde det bringes i orden.

Ved et par lejligheder har en tidligere domfældt henvendt sig til mig på gaden eller i et tog og spurgt, om jeg kunde huske hans sag – at jeg i sin tid havde skaffet ham så og så mange år for det. Jeg havde sagt sådan og sådan i Retten. Og jeg fik redegørelse for, at det var gået dem godt, de var blevet gift og havde børn og havde et pænt udkomme; og i det ene tilfælde blev jeg præsenteret for den kone, han havde fået. Det varmede.

En anden ting kunde jeg også have lyst at nævne. Af og til skrives det eller siges det – mest fra forsvarerside – at de dommere, som tidligere har været anklagere, er strenge dommere. Og de drager deraf den slutning, at gerningen som statsadvokat gør dens udøver streng. Det er noget, som viser, i hvor sørgeligt ringe grad undervisningen i almindelig, formel logik har båret frugt. Det er ikke altid, at to fænomener, der optræder samtidig eller efter hinanden er årsag og virkning. Man kommer til at tænke på den amerikanske forsker, som studerede tilskuerne ved strip-tease forestillinger. Han gjorde den iagttagelse, at det overvejende flertal af tilskuerne på de forreste rækker var ældre fedladne og skaldede herrer. Deraf drog han den slutning, at overdreven bivånen af strip-tease forestillinger, havde en tendens til at fremkalde håraffald og buttethed. Det var naturligvis ikke mere rigtigt, end hvis man af den omstændighed, at bryggerheste er kraftige, vilde slutte, at det virker fedende at trække de kalorierholdige ølvognladninger. Og med hensyn til strip-tease viste det sig senere at forholde sig sådan, at en vis hormonomangel hos ældre mænd både medførte fedme og håraffald, men samtidig også en trang til at se på strip-tease. – På tilsvarende måde forholder det sig med statsadvokater. Stillingerne søges ikke af de mildeste og besættes heller ikke med dem. Man må have en vis modvægt mod forsvarer, der har til opgave at være ensidigt, så at Retten sidder i midten med to synspunkter repræsenteret over for hinanden på den anden side af skranken. – I øvrigt er det ikke rigtigt, at selve gerningen fører én hen i retning af strengthed.

Hovedparten af den daglige gerning er at filtrere beviserne mod de sigtede, og skille alle de sager fra til henlæggelse, som kan frembyde den mindste tvivl. Min erfaring som statsadvokat var derfor, at tidligere anklagere var særligt nøjeregnende i bevisbedømmelsen. Dertil kommer, at en anden vigtig opgave for statsadvokaterne er at slutte bagatelsager, som ikke er værd at føre. Man lærer at se uden velvilje på småsager, som fremmes af politi og anklagemyndighed. Jeg husker således, at jeg i sin tid lærte mine folk, at vold mod hustru eller forsøg på at kværke hende, enten var en meget alvorlig sag – nemlig hvis der var tale om et virkelig groft tilfælde – eller også ingenting og til henlæggelse. Når parterne igen var forsonet, var det at føje spot til skade at sætte manden ind et par uger eller en måned, så der ingen lønningspose blev bragt hjem. Det er muligt, at tiderne har udviklet sig i retning af det dårligere.

Personlig har jeg altid haft et godt forhold til de psykiatere, som domstolene og anklagemyndigheden arbejder sammen med i mange straffesager, men jeg har ikke altid delt deres meninger. Det blev en overgang hævdet af i hvert fald nogle af Retslægerådets læger, at den, der begår et drab i affekt, aldrig begår ét til. Det er ikke rigtigt. Det er nok rigtigt, at en mand, der i sin første voldsomme forelskelse bliver svigtet af sin kæreste, og dræber hende i ophidselse, næppe gør det én gang til, men det er muligt, at det er, fordi den næste forelskelse nu engang er den anden, så at der skal mere til for at udløse en ny affekt. Man kan sige, at et sådant første drab er udført trods en høj reaktionstærskel. Men jeg har set adskillige tilfælde, som jeg kunde nævne, hvor en person har dræbt – eller forsøgt at dræbe – i affekt to eller tre gange. Det er voldsomme naturer med en lav reaktionstærskel. Man kunde tale om de hede og kolde affektdrab.

Et andet punkt, hvor der ikke var enighed mellem lægerne og statsadvokaturernes personel, var med hensyn til anvendelsen af psykopatforvaring. Straffeloven af 1930 havde indført psykopatforvaring, som var på ubestemt tid – den varede til lægerne erklærede den pågældende for helbredt eller i hvert fald forbedret – og psykopatfængsel, der idømtes på bestemt tid. Da jeg blev statsadvokat, var psykopatfængsel praktisk set gået af brug, og kun den tidsbestemte psykopatforvaring anvendtes. Det medførte dels en overordentlig belastning for de indsatte, der ikke kunde se hen til et tidspunkt, hvor de vilde blive løsladt, og dels at mange dømte kom til at sidde i et tidsrum, der i længde ikke stod i rimeligt forhold til det, de havde begået. Og man frygtede i anklagerkredse, at den, der havde begået en lidt usædvanlig

forbrydelse og forstod at gøre sig interessant, havde for stor chance for relativt hurtigt at komme ud i forhold til et lille farveløst fæ, der ikke frembød særlig interesse. Vi forsøgte derfor at få bragt det tidsbestemte psykopatfængsel i anvendelse, men der stødte man på massiv modstand hos lægerne, hvis enstemmige modetænkning var, at man ikke kunde helbrede på en bestemt forud fastsat tid – lige så lidt som man kan gøre det med et tilfælde af tuberkulose. – Nu er det blevet anderledes, men det har varet sin tid, og for lang tid.

Et tredje punkt var spørgsmålet om de sindssyges strafbarhed. I ældre tid, da det kun var de egentlig forrykte, der erkendtes som sindssyge, var der ikke større problemer: De måtte behandles, men kunde ikke straffes. Men efterhånden som psykiatrien skred frem, og psykiatriske afvigelser, der ikke gjorde den pågældende uskikket til at leve med andre mennesker, erkendtes at være sygdom i sindet og måtte betegnes som sindssygdomme, opstod spørgsmålet om sådanne personers strafbarhed. I 40'erne var problemet navnlig aktuelt, når sagførere eller andre, der forvaltede betroede midler, havde begået omfattende besvigelser og under straffesagen mod dem fandtes at lide af depression, som fra psykiatrisk side betegnedes som en sindssygdom. Fra juridisk side mente man ikke at kunne acceptere en sådan sygdom som strafrihedsgrund, og man spurgte derfor lægerne, om det kunde antages, at forbrydelsen var begået under indflydelse af sindssygdommen eller ikke – med andre ord af den pågældendes sunde eller syge Jeg. Men det mente psykiaterne ikke at kunne udtale sig om – og det mener de vist også i dag. Jeg har i sin tid samtalet med *Hjalmar Helweg* om det; han indtog det nævnte standpunkt – lægerne kunde intet sige; juristerne måtte tage stilling til, om der skulde straffes eller ikke. I øvrigt havde jeg nogle år tidligere som sekretær i Arveretskommissionen haft en tilsvarende drøftelse med Helweg, om man kunde opnå psykiatrisk støtte til at afgøre, om et testamente, der var oprettet af en sindssyg person, måtte anses udsprunget af hans sindssyge Jeg og derfor skulde sætte til side, eller om det måtte antages at komme fra hans sunde Jeg, og således kunde opretholdes. Herom vilde Helweg heller ikke udtale sig: En sindssygdom rammer hele personen, og juristerne måtte træffe afgørelsen – og det gør de. For at sige det populært. Hvis den elskværdige mr. Dick i *David Copperfield*, som havde en fiks idé, der alene vedrørte Karl I's afhuggede hovede, i sit testamente på normal vis betænker sin husbestyrerinde eller en nevø, vil domstolene ikke tilsidesætte hans testamente. Men hvis han testerer en større sum til noget, der har forbindelse med det

afhuggede hovede, vil det blive tilsidesat – men uden nogen vejledende udtalelse fra lægelig side. Jeg syntes dengang, at lægerne måske kunde sige lidt mere, end de gjorde, men i dag er jeg mere tilbøjelig til at mene, at de gør rigtigt i ikke at udtale sig – men så er det til gengæld uomtvisteligt, at kriteriet for strafbarhed i straffeloven og testationshabilitet i arveloven ikke kan være sindssygdом – ikke-sindssygdом, men må være tilregnelighed eller utilregnelighed, som er juristernes domæne.

En ting, man erfarede, når man førte større sager, som var af sådan interesse, at pressen refererede dem, var, at pressereferater oftest var ufuldstændige og fortegnede – og ind imellem af den ene eller den anden grund tendentløse.

For en del skyldtes det manglende indsigt og uddannelse hos journalisterne, der ofte begyndte deres løbebane ved en avis som retsreportere. Jeg plejede dengang at sige, at en presseomtale af en sag oftest manglede det halve, og at af det, der var, var kun halvdelen rigtigt og den anden halvdel forkert eller misforstået. Der er, og navnlig – som det senere skal omtales – efter vedtagelsen af de presseetiske regler og oprettelsen af Dansk Pressenævn og Journalisthøjskolen, gjort en del for at bedre på forholdene, og det har vel også hjulpet noget. Men det er stadig sådan, at man kan se et retsmøde – være sig i en straffesag eller et tjenestemandsförhör af interesse – der har varet det meste af en dag, gengivet på en enkelt avisside og næsten kun med referat af direkte replikker. Noget sådant kan kun give et ganske fortegnede billede. Det skulde meget vel være muligt på en avisside at give et fornuftigt referat af det, som er passeret under et heldagsmøde, men ikke i form af spørgsmål og svar. Jeg har engang for ikke alt for længe siden spurgt en bladmand, hvorfor man bruger denne metode, og fået til svar, at ellers var det ikke underholdende læsning. Det er unægtelig sandt, at det ofte er sådan, at det er dagens skarpeste og mest sensationelle replikker, der gengives, og det giver et fortegnede og ofte uforståeligt billede af det passerede. Man bør derfor nok også i dag være varsom med at danne sig en alt for absolut mening om en retssag, man kun kender fra et avisreferat.

Men så bør det også retfærdigvis tilføjes, at det var min erfaring, at man gennemgående kunde stole på de journalister, som ringede én op og stillede spørgsmål eller vilde have et interview. Hvis man sagde, at dette ikke var et

interview, men en oplysning, man gav – og som enten kunde være til at bringe eller kun til journalistens orientering – var det yderst sjældent, at det sagte ikke blev brugt i overensstemmelse med den stillede betingelse. Det hører til journalistens etik, og er jo sådan set også nødvendigt, for at han i det lange løb kan få de oplysninger, han har brug for.

8. Den politiløse tid 1944-45

Som bekendt lod den tyske besættelsesmagt den 19. september 1944 en falsk luftalarm blæse, hvorefter de gik til angreb på politistationerne og arresterede alle de politifolk – og de patrouillerende betjente på gaderne – som de kunde lægge hånd på. De politifolk, de fangede, blev straks ført til Tyskland.

Man har filosoferet noget over, hvad årsagen var til denne uhorste aktion. Den rette grund har vel været den rent militære, at tyskerne vilde sikre sig imod, at politiet med hele dets organisation faldt de tyske tropper i ryggen i tilfælde af et allieret angreb på Danmark. Herpå havde man lige haft eksempel i Paris under invasionen, og alene den omstændighed, at aktionen skete omtrent samtidig med de store engelske luftlandsætninger ved Arnhem, og da der kunde være mulighed for et gennembrud gennem Nordtyskland, taler da også herfor.

Men hvorom alting er, så medførte denne handling, at Danmark i de følgende godt syv måneder indtil kapitulationen levede uden politi under ganske ekstraordinære forhold. Det gjaldt i særlig grad København, hvor jeg kom ind i centrum af begivenhederne og havde en række ejendommelige oplevelser. Jeg gjorde umiddelbart efter besættelsen rede for dem i en lille bog. Men da denne bog forlængst er udsolgt og forsvundet fra markedet, og da der siden krigen er vokset 30 nye årgange op, som ikke selv har oplevet denne mærkelige tid som voksne, vil jeg i det følgende korteligt fortælle om det vigtigste af det, jeg var ude for.

SEPTEMBER-OKTOBER

Da aktionen mod politiet skete, var jeg bortrejst på sommerferie. De meddelelser, som tyskerne gav i radioen om aktionens karakter og omfang, navnlig oplysningerne om, at man straks havde sendt de fangne danske betjente til Tyskland, måtte gøre det klart, at tyskernes talen om en reorganisation af det danske politi ikke kunde forventes virkeliggjort. Det måtte være indlysende, at der kun kunde være tale om, at politiets arbejde i fremtiden kunde udføres af tyskerne, eventuelt i forbindelse med danskere, der var gået i tysk tjeneste i Schalburgkorpset eller i det tyske politi som hjælpepo-

litimænd (Hipo) o.lign. Jeg regnede derfor med, at der for anklagemyndigheden og den del af retterne, der beskæftigede sig med kriminelle sager, ikke vilde blive meget at gøre, idet der i alt væsentligt kun kunde blive spørgsmål om tilendebringelsen af løbende sager.

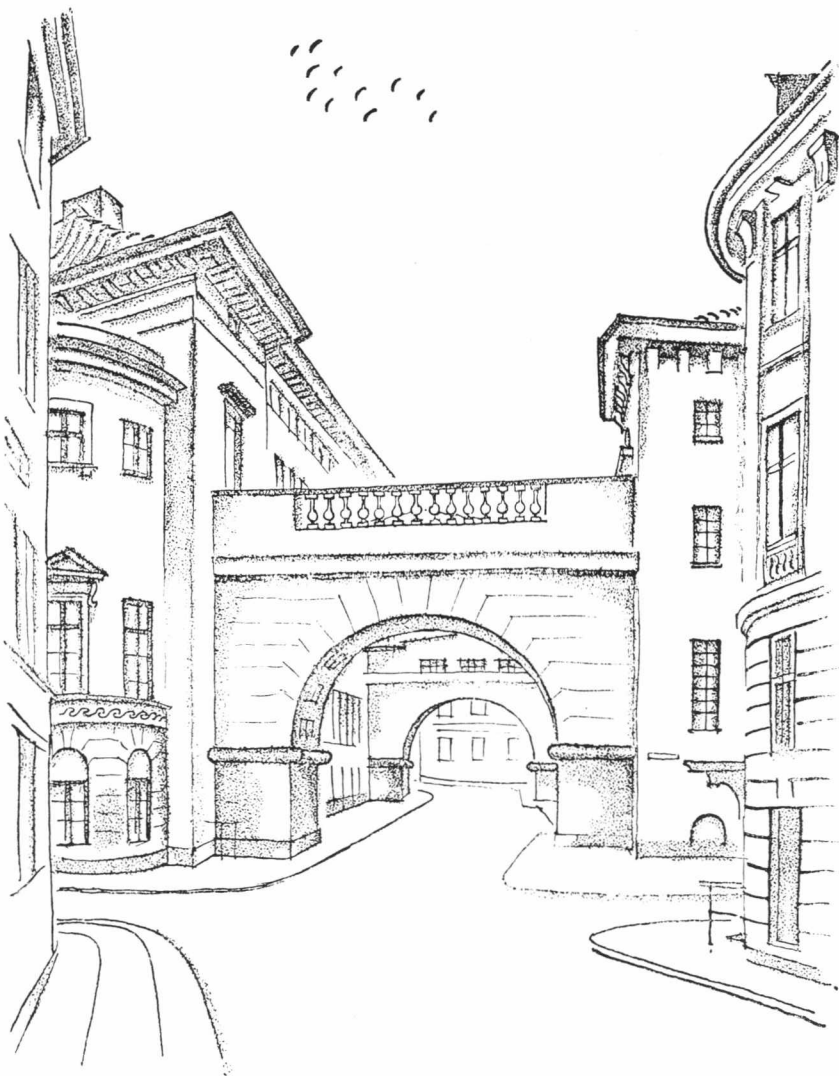
Det viste sig imidlertid hurtigt, at det var ganske forkert. Tyskerne hverken kunde eller vilde gøre noget effektivt for at erstatte politiet. De tyske soldater og Schalburgfolk, som havde besat Politigården og politistationerne i København og politikontorerne i provinsen, kunde ikke ved patrouilleringen i gaderne udføre noget af betydning til oprettelse af nogenlunde ordnede forhold. I København havde man udtaget 100 tilfældige folk af kriminalpolitiet, som blev holdt indespærret på Politigården, idet tyskerne mente, at de kunde få dem til at udføre et effektivt arbejde under tysk ledelse. Det var naturligvis et ganske forfængeligt håb. De 100 måtte anse sig som fanger og de kunde og vilde ikke andet end modtage telefoniske anmeldelser og skrive nogle rapporter i de få sager, hvor tyske patrouiller indbragte forbrydere til politigården.

Disse anholdte sendte de til vore fængsler med en ledsagende rapport, men de tyske myndigheder gjorde intet for at forfølge sagerne imod dem. Opgaven tilfaldt derfor Statsadvokaturen. Disse sager, der kom fra tysk side, var imidlertid ikke talrige. Men der kom hurtigt flere fra anholdelser foretaget af private. Borgerne måtte i første omgang hjælpe sig selv og prøve at holde justits. I begyndelsen fangede folk en del forbrydere og sortbørsfolk, som blev straffet på stedet med prygl, overhældning med vand el.lign. Private vagtkorps og Falcks Redningskorps og vagtselskaberne gjorde også nogen nytte. Fra myndighedernes side søgte man i første omgang at få ordnet, at de indfangede forbrydere bragtes til Vestre Fængsel, således at arrestanten ved Statsadvokatens personale kunde bringes for Retten og dømmes. Hertil kom, at Københavns politi, da det forsvandt, havde hensiddende ca. 300 varetægtsfanger i Vestre Fængsel, en broget skare omfattende alle kategorier fra sortbørsfolk, til mordere. Der var folk, hvis sager var på begyndelsesstadiet, og folk, hvis sager efter langvarig behandling stod foran afslutningen. En mangel var det, at vi ikke anede, hvad mange af dem havde gjort, idet sagerne lå nede i undersøgelseskamrene på Politigården, som tyskerne havde besat. Gennem en af skrivelserne i Undersøgelseskamrene blev det meddelt mig, at der måtte fuldmagt fra mig, hvis man vilde have akterne.

I det ene af disse kamres bokse beroede nogle fra en smuglerisag hidrørende guldbarrer til en sortbørsværdi af ca. 100.000 kr., – en uhyre sum i 1944

– foruden et betydeligt beløb i rede penge og andre værdier. Kammerets skriver overgav mig nøglen til boksen. Vi tænkte over, hvad der var at gøre herved. Jeg mente, at man nu burde søge at få i hvert fald alle arrestantsagerne udleveret, og jeg telefonerede derfor til den ledende af de på Politigården internerede politifolk, kriminalassistent *Ove Knudsen*, som et par dage tidligere under bevogtning havde været ude at besøge mig, og bad ham bringe et møde i stand mellem mig og tyskerne. Inden dette møde tog jeg ned på Politigården og talte med Ove Knudsen og satte ham ind i situationen med guldbarrerne. Han sad i et kontor, som jævnligt passeredes af tyskere. Samtalen var derfor forbundet med mindre vanskeligheder, men han havde dog en sådan evne til at videreføre en påbegyndt sætning med intetsigende bemærkninger, når tyskerne kom ind, at vi fik talt ud med hinanden. Han erklærede sig enig i, at vi skulde søge at klare spørgsmålet med guldet, selv om det komplicerede sagen noget, at der var kaserne i kammeret. Jeg tog derefter til Shellhuset og fik af det tyske kriminalpolitis leder tilladelse til at afhente akterne i alle de sager, jeg ønskede – efter de havde været lagt til gennemsyn af det tyske politi. Samtidig fik jeg overladt tolv af politiets skrivemaskiner.

Jeg tog så tilbage til Politigården, hvor kriminalassistent Ove Knudsen tilkaldte to overbetjente, der skulde hjælpe mig med at få guldet ud. Derefter fik vi fat i en tysker, som skulde ledsage os under udtagningen af sagerne. Ove Knudsen drøftede med ham, i hvilket kammer vi skulde begynde, og foreslog det, i hvilket guldet befandt sig, og motiverede det med, at der var en stor uorden og soldater derinde, så vi hurtigst muligt måtte samle akterne der. Jeg begav mig derpå derned med de to overbetjente og den tyske politimand. Der så rædsomt ud i kammeret. I det første rum lå en masse soldater. I det næste var alle møbler fjernet og træborde stillet op, hvor soldater spiste suppe. I det tredje var møblerne også væk, og der var lagt otte madrasser til at sove på. I de to sidste værelser var de andre møbler stablet sammen, og der var ophobet et ubeskriveligt virvar af nye og gamle akter, skrivemaskiner, bil- og cykeldæk fra sager, askebægre, tobaksaske, madrester og forskelligt ragelse. I det ene af disse værelser var boksen. Jeg smed min mappe, der var tom, på et bord i nærheden af den. Den medfulgte tysker satte sig ned og gabede, og jeg fandt i vindueskarmen et par kulørte hæfter, som jeg prøvede at interessere ham for. Jeg gav så nøglen til den ene overbetjent, der spurgte, om jeg ikke kunde skaffe journalnummeret på guldsagen, og jeg gik ind i det andet værelse for at ringe op til mit kontor, hvor journalen befandt sig. Men

Slutterigade set fra Lavendelstræde. Tegning af Axel Nygaard

mens jeg endnu var i samtale med mit kontor, kom begge overbetjente styrtende frem i døren og gjorde tegn til mig, at sagen var klar. De havde set deres snit til at åbne boksen og tømme hele dens indhold ud i min mappe. Jeg gik ind og så på mappen. Før var den ganske slunken, men nu svulmede den som en ballon. Rub og stub fra boksen var tømt over i den, deriblandt kammerets pengekasse med 100 kr. i messingmønt. Jeg kastede hurtigt min

frakke over mappen og efter et kvarters yderligere arbejde sagde jeg, at jeg vilde til frokost og lade overbetjentene fortsætte med akterne. Derefter gik jeg med mappen og frakken hængt løs over den – den var meget tung – op til Ove Knudsen, som med et blik overbeviste sig om, at ekspeditionen var forløbet godt. Han fulgte mig derefter ud i den lille gård, og jeg passerede uvisiteret forbi de svært bevæbnede vagtposter og fik hyret en bil, der kørte mig til mit kontor.

Senere på dagen bortførte jeg på samme måde for at skjule ethvert spor også kammerets kosterprotokol, som efter meget besvær blev fundet i sovesalen hos en soldat, der benyttede den som hovedpude.

Politiets forsvinden bevirkede hurtigt en vældig stigning i kriminaliteten. Stigningen i antallet af de mindre og åbenbare forseelser var ikke så følelig. Publikum skred således ind og hindrede overtrædelse af de forskellige kørselsregler o.lign. i de københavnske gader. Derimod var stigningen i den egentlige kriminalitet straks meget stor. Der gik en bølge af tyverier hen over hovedstaden. Hvor mange tyverier, der faktisk fandt sted, vil vist aldrig blive oplyst med sikkerhed. I Statsadvokaturen kunde man ikke vide noget om, hvordan forholdene egentlig var, når politiet som er samfundets øjne og øren, var borte.

Jeg søgte underhånden oplysninger hos forsikringselskaberne. Efter disses rent foreløbige oplysninger, som jeg fik i oktober, steg således det daglige antal af anmeldte skader i tiden lige efter den 19. september til tre gange tallet for 1943, for i løbet af 3-4 uger at synke ned til ca. det dobbelte. Værdien af skaderne syntes dog at stige endnu mere, idet selskaberne berettede om, at skaderne, som normalt udgjorde 35-50 pct. af præmien, steg til 3-6 gange præmien. Dette havde sammenhæng med, at der ikke blot i begyndelsen af perioden, men under hele tidsrummet fandt et meget højt antal store kup sted – begået med en utrolig frækhed – indbrud, hvor hele lejligheder blev ryddet, og røverier af betydelige pengebeløb.

Hvor mange drab, der fandt sted, kunde man heller ikke have nogen mening om. For at få et vist begreb herom blev der truffet den aftale med Retsmedicinsk Institut, at der med mellemrum sendtes Statsadvokaturen lister over de til instituttet indbragte dræbte, ledsaget af nogle få oplysninger om omstændighederne ved drabet. Denne ordning blev bibeholdt under hele perioden. Langt det største antal af dræbte hidrørte naturligvis fra politiske drab, som man ikke kunde gøre noget som helst ved. Listerne kan i øvrigt

ikke påregnes at være fuldstændige, da mange dræbte vistnok blev bragt af vejen uden at komme til Retsmedicinsk Institut. Fra den første måned efter den 19. september omfatter listen 20 døde.

I sidste halvdel af oktober måned oprettedes der med tysk tilladelse landet over kommunale vægtværn. Det var en slags vægterkorps bestående af særligt antaget u-uddannet personale, der i første række skulde opretholde den nødvendige orden på gader og stræder, rykke ud og bistå folk, der blev overfaldet, og i det hele anholde forbrydere, der kunde tages på fersk gerning.

Det københavnske vagtværn kom hurtigt op på nogle hundrede mand for til sidst at være omkring tusind. I betragtning af, at der kun kunde regnes med u-uddannet mandskab, som var ledigt for tiden, var det mandskab, vagtværnet fik, af en forbavsende god kvalitet. Man fik omhyggeligt frasorteret straffede folk og syntes også lykkeligt at have undgået, at der var tyske stikkere i korpset – noget man ellers kunde have frygtet i et så stort og hurtigt sammensat korps.

Uddannelse var der jo altså ingen af, og der kunde derfor fortælles forskellige historier om de fejl, der blev begået, navnlig i begyndelsen, på grund af manglende øvelse og indsigt. Men i det store og hele må man sige, at disse amatører i en grad, man ikke kunde have forventet, fik greb om tingene i det halve år, det varede. Forbavsende mange forbrydere blev anholdt på fersk gerning. Bemærkelsesværdigt var det mod og den dygtighed, som ofte udvist ved anholdelsen af bevæbnede forbrydere. København har aldrig haft så mange revolverrøvere som i denne tid. Og vagtværnsfolkene var ganske uden skydevåben.

Meget ofte lykkedes det dem ved at gå løs på revolverbevæbnede banditter med de bare næver at få dem afvæbnet, fanget og indbragt. Det hændte vel gennemsnitlig et par gange om ugen. Efter krigens ophør viste det sig, at ca. en tredjedel af vagtværnets personale var aktive frihedskæmpere i modstandsbevægelsen; som sådanne har de vel nok haft adgang til våben; men så vidt jeg ved, har det været nøje overholdt, at våben ikke i noget tilfælde er blevet benyttet under tjenesten.

Skabelsen af vagtværnet bevirkede naturligvis, at det antal – ganske ubehandlede – sager, som kom til fængslerne og dermed til retterne og Statsadvokaturen, voksede med stor hast. Det viste sig imidlertid også allerede, inden der var gået en måned, at der på mangfoldige områder var behov for justits. Antallet af anmeldelser til kommunens statistiske kontor om tabte og bortkomne rationeringskort og dertil hørende anmodninger om at få nye

udleveret steg hurtigt til det seksdobbelte, nu da man ikke mere kunde få bøde for at have mistet dem. Det foruroligede Handelsministeriet meget, for en yderligere forøgelse kunde bringe rationeringssystemet i fare. Told- og brandvæsenet rejste spørgsmål om indskriden over for grove overtrædelser af told- og brandpolitilovgivningen. Og stadsråden havde konstateret tilfælde af fortynding af mælken og manglende renlighed i slagterbutikkerne. Og så var der prislovgivningen som absolut også måtte overholdes.

Jeg havde møder med de interesserede myndigheder og fik truffet nogle nørdordninger, der i hovedtræk gik ud på, at disse myndigheder selv måtte føre kontrol og så vidt muligt klare overtrædelserne med advarsler, men sende de groveste overtrædelser til mig. Også dette krævede arbejdskraft.

Nu var Statsadvokatens personale imidlertid meget lille. Foruden mig selv bestod denne af to fuldmægtige, fem-seks formiddagssekretærer, nogle kontordamer og et dusin sagførere og andre medhjælpere, der procederede for Landsretten. Disse stillede sig beredvilligt til rådighed og udførte i hele den følgende tid et enormt arbejde.

Men de slog langtfra til, det var tvingende nødvendigt at skaffe mere arbejdskraft. Det var imidlertid noget, der stødte på vanskeligheder. Der var særlig i den første tid, efter at politiet var taget, inden for politiet og befolkningen den opfattelse, at der i realiteten var en art politistrejke. Det kom frem ved oprettelsen af vagtværnene, som politiets organisationer ikke så på med særlig velvilje, og vagtværnene var i begyndelsen mange steder upopulære, og blev kaldt skruebrækkere og modtog en del trusler.

Under disse omstændigheder var det noget vanskeligt for politiets jurister – særlig politiadvokaterne, som ikke havde været omfattet af den tyske aktion – at gå i arbejde og varetage de funktioner som anklagere i Byretten, som de var vant til. De skulde efter krigen samarbejde med det egentlige politi, når det kom igen og vilde ikke gerne bryde enheden – et standpunkt, som jeg efter det kendskab jeg fik til stemningen i politiet, ikke fandt uforståeligt.

Imidlertid var det tvingende nødvendigt, at vi fik mere personale, og det lykkedes efter ret lange forhandlinger. Efter nogen tids forløb – foreningsbestyrelser, der er under jorden, arbejder langsomt – kom man så vidt, at foreningerne og politiforbundene underhånden udtalte, at man ikke havde noget imod, at de unge fuldmægtige ved Københavns politi bistod statsadvokaten.

De havde praktisk set alle eksamen fra for et helt eller et havt år siden.

De udgjorde da sammen med et yderligere antal kandidater af omtrent samme alder den arbejdsstab, der udover sagførerne, af hvilke et større antal antoges i perioden, stod til rådighed under vejledning af mine faste fuldmægtige *Erik Jensen*, senere landsdommer, og *Svend Aage Jacobsen*, senere dommer i Glostrup, samt to fuldmægtige, jeg havde lånt fra Justitsministeriet, nuværende højesteretsdommer *Schaumburg* og landsdommer *Malte Mikkelsen*.

Der var tilsvarende vanskeligheder med at få det fornødne kontorphersonale til en række praktiske forretninger, som politiet i almindelighed udfører i forbindelse med straffesager, og som mit fåtallige kontorphersonale ikke havde kendskab til og var lidet egnet til, f.eks. dagligt rykind af de grove forbyrderes pårørende, som hver dag kom for at spørge til de arrestanter, vagtværnet havde fanget i det sidste døgn. Det tog adskillig tid og kostede Justitsministeriet mange forhandlinger, inden man fik kontoristerne i Københavns politi til at gå i gang, først med noget mere civilt arbejde og senere med arbejde i Statsadvokaturen.

Det særlige spørgsmål om opretholdelse af rationerings- og prislovgivningen m.v. løstes derved, at jeg efter forhandling med præsident *Rytter* i Byretten fik et par lokaler overladt i Domhuset og fik installeret en telefon, således at jeg der indrettede et særligt kontor for krisesager og politisager, som kunde begynde 1. november. Kontoret øgedes efterhånden noget og beskæftigede i maj 1945 tre heldagsfuldmægtige og fire-fem formiddagsfolk foruden kontorphersonale. Navnlig efter at Prisdirektoratet havde udvidet sin virksomhed med at forfølge prisovertrædelser, fik man en del sager derfra.

Dette krise- og politikontor behandlede i de seks resterende måneder, de ulykkelige forhold varede, ca. 2000 krisesager, 3000 sager om bortkomne rationeringsmærker og 500 andre politisager af forskellig art. Hele ordningen var dog naturligvis kun en nødhjælp og kunde ingenlunde erstatte den virksomhed, krisepolitiets talrige personale da udøvede.

Da freden kom, florerede den sorte børs da også, og der tiltrængtes en kraftig indsigt med prisloven, men nødordningen har dog medført, at folk ikke kunde lade hånt om lovgivningen på en mængde områder uden for den egentlige straffelov.

Ligesom der i politiet og befolkningen i begyndelsen havde været en vis modvilje imod, at der blev udført politiarbejde, var noget sådant også kommet til udtryk i nogle af modstandsbevægelsens illegale blade. Det var klart, at man ikke kunde udføre det nødarbejde der var tale om, hvis man for alvor blev angrebet af den illegale presse – i så fald måtte man give op. Det var derfor bydende nødvendigt at få forbindelse med modstandsbevægelsen. Det lykkedes, idet jeg fik kontakt med min ven og kollega fra min sagførertid i Ny Vestergade 13, landsretssagfører, nu højesteretssagfører *Niels Andersen*. Nogen tid i forvejen havde Gestapo søgt at arrestere ham, men han var blevet advaret i tide og var ikke til stede, da de kom. Han levede under jorden i København med tilknytning til illegale kredse. Han holdt forbindelse med sin kompagnon, landsretssagfører *Tobiesen*, der også var min ven. Engang imellem mødtes vi med Niels Andersen på et eller andet stilfærdigt sted. Det var ikke sjældent Zoologisk Have, og det hyggede, at Tobiesen af hensyn til eventuelle, der skyggede os, insisterede på, at vi, inden vi spiste den frokost hvorunder vi forhandlede, skulde se på dyrene.

Disse sammenkomster var i hele den periode, hvor vi var uden politi, til megen nytte for mig, idet jeg gennem Niels Andersens nære forbindelse med Frihedsrådet og kredsene omkring det, holdt en føling med stemningen der, som var nødvendig for vort arbejde i Statsadvokaturen.

NOVEMBER-DECEMBER

Allerede i oktober tog røverierne og de store tyverier et foruroligende op-sving, og udviklingen fortsatte til det værre. Man kunde i avisen på en enkelt dag tælle op til 10-12 artikler under fede overskrifter om indbrud, revolver hold-up og overfald. I november indgik der ca. 100 anmeldelser om røverier og tallet steg i december til 200. Til sammenligning tjener, at der i 1939 til Københavns politi anmeldtes i alt 10 – ti – røverier. I 1943 var tallet 116. En stor del af disse røverier før krigen var dog ikke af særlig farlig beskaffenhed. Men nu dominerede revolverrøverierne ganske. Banker, sparekasser og posthuse måtte udvide deres sikkerhedsforanstaltninger ved at bygge mure og gitre om deres kasser etc., idet overfald var hyppige. Det hørte til dagens orden, at fredelige passanter om aftenen blev »holdt op« af revolvermænd og frataget tegnebog, ur og fuldepen, somme tider endog overfrakken og en del af tøjet.

Mange tilfælde var særdeles ondartede. Det hændte ofte, at røverne for-

uden ofrets penge tog legitimationskortet og meddelte, at de vilde skyde offeret, hvis anmeldelse blev givet til myndighederne. Vi var endog ude for tilfælde, hvor røverne flere dage i træk efter røveriet ringede til den bestjålne og truede ham på livet for at hindre indgivelse af anmeldelse.

Efter at vagtværnet blev oprettet, og det også blev almindeligt kendt, at statsadvokaterne i et vist omfang søgte at behandle kriminelle sager, begyndte der i større omfang at indgå kriminelle anmeldelser direkte til statsadvokaturerne. Det var naturligvis klart, at flertallet af dem slet ikke kunde behandles. Københavns opdagelsespoliti med dets 3-400 mand og hele det tekniske apparat, kunde Statsadvokaturen naturligvis ikke erstatte med nogle få fuldmægtige. Man måtte derfor tage stilling til, hvor meget man kunde overkomme. For Københavns vedkommende var det ikke meget mere end i Byrettens afdelinger at behandle sagerne imod de arrestanter, som private personer og vagtmænd daglig indbragte som grebet på fersk gerning.

En vanskelighed herved fulgte af selve dette, at sagerne påbegyndtes ved pågribelse på fersk gerning, og at yderligere efterforskning som hovedregel var udelukket. Thi en meget stor del af sagerne blev på denne måde kun et brudstykke af en sag, idet man ofte kun pågreb en enkelt eller et par af flere skyldige. Det krævede, at der i hvert enkelt tilfælde skulde tages stilling til, i hvilket omfang oplysninger kunde tilvejebringes. Herved måtte hensyn naturligvis tages til den til enhver tid værende mulighed for at påtage sig den arbejdsmængde, som fulgte med. – Hertil kom, at mange sager var af ret farlig beskaffenhed, navnlig de grove røverier. Røverne opererede ofte flere ad gangen, og man måtte derfor i mange tilfælde regne med, at arrestanterne havde bevæbnede kammerater på fri fod, som man ikke kunde efterspore og uskadeliggøre. Som eksempel på sådanne farlige røverier kan jeg nævne en stor sag, hvor en bande, der bl.a. rådede over maskinpistoler, kort efter politiets afskaffelse, og inden vagtværnet kom, røvede et meget stort parti klæde fra et københavnsk firma. Gerningsmændene hertil var en skare personer, som, efter hvad vi senere bragte i erfaring, blev ekskluderet af modstandsbevægelsen. Fra det bestjålne firmas side blev der udvist adskillig energi for at få tøjet igen, og der blev sporet en del af varerne. Det lykkedes firmaet at få tyske styrker på politigården til at rykke ud for at hente tøjet og arrestere nogle personer, som man fik tag i. Herunder kom det til skudveksling, og de arresterede blev derefter sendt over til den danske afdeling af Vestre Fængsel, for at sagen kunde forfølges videre ved de danske domstole af os. Sagen var meget vanskelig at behandle, for antallet af arrestanter

var stort, og man havde ikke nær fanget alle de implicerede. Men efter et retsmøde i Vestre Fængsel – man turde ikke sætte Retten uden for fængslets sikre mure – besluttede man at sigte nogle af arrestanterne for deltagelse i selve røveriet, idet man vilde støtte sig til en forklaring, som var givet af en af de i sagen implicerede – en person, N.N., der tidligere var løsladt. Denne var i øvrigt en dårlig person, der tidligere havde været indblandet i smuglerisager og lignende og også havde fungeret som stikker for det danske politi i forskellige sager. – Samme aften som dette var sket, blev ved 12-tiden N.N. og hans kone myrdet på oprørende vis. Jeg skal forskåne læseren for enkeltheder fra gerningsstedet, men nøjes med at sige, at vi betragtede dette drab som den alvorligste begivenhed der var sket siden den 19. september. Selvom den mulighed, at vi stod over for et almindeligt politisk drab, ikke ganske kunde udelukkes, var det dog overvejende sandsynligt, at N.N. var blevet dræbt for at forhindre, at han fortalte, hvad han vidste om sagen. Angreb på vidners liv rammer retsvæsenet i dets livsnerve. Enhver mulighed for at drive blot nogen retspleje formindskes eller forsvinder, hvis de nødvendige vidner i sagerne ikke tør udtale sig af frygt for hævn. Og i virkeligheden var vi uden væsentlige midler til at beskytte vidnerne.

For ikke at sætte alt for megen skræk i vidnerne i røverisager holdt vi derfor baggrunden for dette dobbeltmord hemmelig. Under disse omstændigheder var det uforsvarligt, at mine medarbejdere var ganske ubevæbnede. Jeg opsøgte derfor på ny det tyske kriminalpolitis chef og forklarede, at vi ikke kunde videreføre vort arbejde uden at få et antal våbentilladelser og pistoler. Han var meget imødekommende og ordnede spørgsmålet, således at vi fik de ønskede tilladelser og nogle revolvere af ældre model. Mit embede fik 5, et antal, som senere ved udvidelsen af min medarbejderstab udvidedes til 10-12 stykker.

Efter at vagtværnet var oprettet, indgik der et endnu større antal anmeldelser end hidtil om begåede forbrydelser, mest tyverier og røverier. Det drejede sig om et par tusinde om måneden og i de sidste måneder ca. 3000.

Ved alle disse anmeldelser kunde vi absolut intet gøre, da det fornødne mandskab savnedes, som skulde gå ud og søge spor og tage afhøringer for at finde forbryderne. Vi jurister havde end ikke tid til at gennemlæse alle disse 50-100 anmeldelser, der daglig indkom. Der anskaffedes derfor til embedet et stort antal trykte blanketter i to formularer. Det meddeltes i dem begge anmelderen, at hans anmeldelse »under de for tiden herskende forhold« ikke kunde behandles nærmere. Og den ene tilføjede, at anmeldelsen vilde blive

videregivet til politidirektøren, når en politimæssig efterforskning på ny måtte blive mulig. Denne formular anvendtes ved større sager, og når anmeldelsen indeholdt specifikation af stjålne ting. Den anden formular henviste blot anmelderen til atter at indgive anmeldelse, når en politimæssig efterforskning på ny måtte blive mulig. Den brugtes ved mindre og ubetydelige sager, som kunde ventes at have tabt interessen, når politiet engang måtte komme igen. De indkomne anmeldelser blev så gennemgået af en kontormand, der på egen hånd kvitterede for dem ved at udsende disse trykte skrivelser, som han selv paraferede.

Når talen var om mord, måtte man dog gøre et lille forsøg. Men der fandt mange mord sted, og de fleste var politiske. Der var stikkerdrabene, der var drabene på de tyske soldater, der var de fra tysk side foranstaltede clearingmord og de tilfælde, hvor sabotører blev skudt under kamp med tyske patrouiller.

I disse drab hverken kunde eller vilde man blande sig. Vi fulgte derfor den rå gennemsnitsregel, at vi overhovedet ikke foretog os noget i sager, hvor nogen var blevet dræbt ved skydning. Det er derfor meget muligt, at nogen kan have skudt sin konkurrent, sin uven, sin arvelader eller sin ægtefælle, uden at der er reageret fra nogen side. Men vi havde slet ikke mandskab til at undersøge blot så meget i disse sager, at vi med sikkerhed kunde fastslå, at der forelå politisk drab. Det vilde også nemt have været for farligt for vort ubevæbnede mandskab.

I denne tid havde jeg flere samtaler med Justitsministeriet, hvoraf jeg kunde forstå, at der skulde vises tilbageholdenhed med at foretage kriminelle efterforskningsskridt. Man risikerede at få vanskeligheder med Frihedsrådet, politikerne og befolkningen, hvis man ikke gjorde mindst muligt politiarbejde. I realiteten kunde dette vist føres tilbage til stemninger inden for kredse i politiet, som man i Justitsministeriet åbenbart var noget bange for. Hertil bidrog det vist, at bladene var meget ivrige for på fremtrædende måde at omtale forbrydelser, som var opklaret ved vagtværnets pågribelse af gerningsmændene. Jeg anførte, at man – bortset fra drabssager, hvor man søgte at sikre sig de nødtørftigste oplysninger – ikke foretog udenretlige efterforskningsskridt af betydning. Men på den anden side var det nødvendigt ved de indenretlige afhøringer i de sager, som førtes på basis af pågribelse på fersk gerning, at tage de oplysninger, man kunde få, f.eks. af tyve om deres medskyldige. Ellers kunde man ikke i længden få dommerne og anklagerne til at interessere sig for arbejdet. Ingen dygtige folk vil gøre det meningsløse.

Resultatet blev efter forskellige diskussioner, at der ikke rettedes indvendinger mod, at Statsadvokatens fåtallige personale gjorde, hvad der kunde gøres for at udbygge de sager, vi fik.

Det er klart, at den vigtigste faktor i hele dette vigtige spørgsmål, om der måtte gøres noget for at bekæmpe forbrydelserne eller ikke, var Frihedsrådets og den illegale presses holdning. Hvis modstandsbevægelsens blade hævdede, at arbejdet hermed var skruibrækkerarbejde, kunde der næsten ingenting gøres. Jeg drøftede derfor flere gange med *Niels Andersen* de vanskeligheder, vi havde. Han sonderede terrænet for mig hos modstandsbevægelsen og Frihedsrådet og meddelte mig, at anklagemyndigheden kunde gøre, hvad der stod i dens magt for at opretholde Retten, og den vilde ikke i den anledning få nogen kritik. Og han skrev en artikel om det i novembernummeret af *Frit Danmark*, hvoraf jeg – for at illustrere, hvor ejendommelige forholdene var, citerer et par brudstykker: »Ud fra de ovenanførte betragtninger ønsker »Frit Danmark« i overensstemmelse med Danmarks Frihedsråd at pointere, at det er god dansk gerning at holde retsmaskineriet i gang i det omfang, det er muligt ved eget initiativ. Det må derfor, lige så vel som det er enhver borgers pligt at medvirke til, at forbrydere ikke udnytter situationen, være enhvers pligt at støtte retsmaskineriet ...

Det er således en misforståelse, når tjenestemænd og kontorpersonale inden for politi- og retsvæsen, mod hvem politiaktionen ikke har været rettet, nu af »loyalitetsgrunde« har ment det urigtigt at bistå anklagemyndigheden i at løse de foreliggende opgaver.«

Denne artikel var vel det vigtigste, der skete inden for retshåndhævelsen i det første fjerdingår efter politiaktionen, fordi den i høj grad bidrog til at skabe klarhed. Den lettede stillingen meget for statsadvokaturerne og vagtværnet, selv om det tog nogen tid, før synspunkterne trængte almindeligt igennem.

På et vist tidspunkt begyndte det at blive almindeligt, at arrestanter, der var taget på fersk gerning under indbrud eller røveri, påberåbte sig tilknytning til frihedsbevægelsen. Indbruddet havde ikke til formål at stjæle, men at ransage efter papirer, idet indehaveren af butikken eller lejligheden var stikker eller ansat i tysk tjeneste. Eller også påstod den røver, som var grebet under pengerrøveri i en bank, en butik eller et posthus, at han havde handlet efter ordre fra sin gruppe, idet pengene skulde bruges til at finansiere frihedsbevægelsen.

Nu foregik der en hel del røverier, som var klart politiske, men hvor gerningsmændene aldrig blev fanget af vagtværnet, dels fordi de var mange og svært bevæbnede, og dels fordi enhver kunde skønne, at de udførtes af modstandsbevægelsens folk. Det drejede sig om røverier af automobiler, benzin og større partier af hjelme etc.

Med disse beskæftigede man sig naturligvis ikke, selv om de større firmaer, der blev frataget disse ting, formelt anmeldte røverier til Statsadvokaturen for ikke at få ubehageligheder med tyskerne.

Vanskeligheder voldte derimod en del sager hvor, en eller anden var arresteret under en tilsyneladende borgerlig forbrydelse og påberåbte sig, at handlingen var politisk. En del af tilfældene kunde man jo nok gennemskue uden større tvivl. Man kunde ikke tro på de mange, som var brudt ind i cigarbutikker og havde taget tobak, og som hævdede, at cigarhandleren var stikker, og at indbruddet kun var sket for at finde papirer eller våben, men ikke for at tage cigaretter, og i de fleste tilfælde af denne art kunde man godt få lægdommerne til at dømme.

Værre var det, når der var røvet eller stjålet penge, og de tiltalte påberåbte sig, at de havde handlet i modstandsbevægelsens interesse. I et enkelt tilfælde af denne art skønnede fuldmægtig (nu landsdommer) *Erik Jensen*, at det var rigtigt nok. De oplysninger, som den tiltalte gav, lod ingen tvivl tilbage.

Vi kunde imidlertid ikke tage videre hensyn dertil, men måtte sige til ham – og hans forsvarer sagde efter forhandling med os det samme – at han skulde holde sine oplysninger for sig selv og blot tilstå røveri og tage sin dom, thi det vilde naturligvis være ganske uforsvarligt at lade ham løbe. Hvis vi gjorde det, kunde det – da sagen havde været stort omtalt i bladene – meget let komme til tyskernes kundskab, og man risikerede da, at anklagemyndighedens fortsatte virksomhed vilde blive umuliggjort. Flere folk med tilknytning til modstandsbevægelsen, som jeg talte med, mente i øvrigt også, at det var et groft brud på disciplinen at røve penge, og at manden skulde straffes som almindelig røver. Dette skete også – han fik 10 år. Men denne dom blev naturligvis omprøvet efter befrielsen.

I de fleste tilfælde var der derimod ingen grund til at tro, at der var handlet af andre grunde end ønsket om egen berigelse – men det gjorde alligevel sagerne vanskelige at føre. Anklagemyndigheden kunde i disse sager ikke godt forklare nævningene, at sigtedes anbringender var urigtige. Man kunde ikke kramme ud med sine erfaringer fra de sager, hvor vi virkelig havde

fanget en modstandsmand og fortælle, hvilke oplysninger man i så fald fik eller kunde få.

Den usikkerhed, det gav ved behandlingen af en mængde alvorligere sager, at der på en eller anden måde var et politisk skær ved dem, drøftede jeg også med *Niels Andersen*. Selv om en del af publikum var villig til at godkende, at frihedsbevægelsen skaffede sig fornødne kontanter ved at tage dem fra posthuse og offentlige kontorer etc. måtte det dog være klart, at den i det lange løb ikke kunde være tjent med, at alle grovere forbrydere, som fangedes – indbrudstyre, røvere, pengeafpressere etc. – påberåbte sig tilknytning til bevægelsen, og at de havde lavet deres forbrydelser til dens fordel. Der kom da også i december en offentlig erklæring fra Frihedsrådet som gentoges i en række illegale blade, og hvori det blandt andet udtaltes: »Danmarks Frihedsråd ønsker at udtale, at frihedskampen selvfølgelig ikke finansieres ved ran og røverier, at der inden for de væbnede styrker håndhæves en meget streng disciplin, samt endelig, at ethvert forsøg på at anvende de udleverede våben til andre formål end modstandskampen vil medføre øjeblikkelig fratagelse af våbnene samt udstødelse af modstandsbevægelsens rækker.«

Denne erklæring lettede i høj grad det daglige arbejde med sager af denne art, idet man kunde henvise til den, når nogen påberåbte sig patriotiske motiver til deres forbrydelser.

Pengeafpresning ved anonyme trusselsbreve begyndte også at blive almindeligt. Afpresningen skete ikke sjældent i Frihedsrådets navn eller i hvert fald således, at brevskriverne mere eller mindre direkte angav at tilhøre frihedsbevægelsen. I brevene truedes offeret, hvis han ikke vilde give penge til den gode sag. Der taltes f.eks. om, at han ikke havde vist sig national nok, og det nævntes, at han måtte tage følgerne, hvis han ikke nu viste sig som en god, dansk mand, der fortjente at være med i det nye Danmark. Vi gjorde, hvad vi kunde, for at fange disse folk, selv om chancen ikke var stor, når kriminalpolitiet manglede.

Jeg husker et særligt råt tilfælde af afpresning. Der var en mere kendt mand i byen, som en aften var blevet skudt i sit hjem af maskinpistolbevæbnede mænd. Der forelå vistnok et af de almindelige clearingmord, men hans kone, som var en ældre dame, modtog noget senere et brev, hvori hun opfordredes til at betale en større sum. Hvis ikke hun betalte, vilde hendes søn blive skudt ligesom hendes mand. Der anførtes bl.a. i brevet: »De ved, at vi kan slå hårdt.«

Det lykkedes her at pågribe den skyldige ved en lidt senere lejlighed, da han vilde hente en anden pakke med penge, som skulde afleveres i henhold til et andet trusselsbrev. Han nægtede ganske vist at kende nærmere til sagen, men nogle karakteristiske stavfejl, som han begik ved afgivelsen af skriftprøve, var fældende for ham, idet det var de samme fejl, [fra politiorganisationens side], som forekom i begge afpresningsbrevene. Vagtværnet fik i øvrigt vrøvl, fordi de havde taget skriftprøve, da det var efterforskningsarbejde. Fuldmægtig *Volmer Nissen* – nu politiadvokat – der behandlede sagen, meddelte mig efter nogen tids forløb, at det var en »giftig« sag, som han udtrykte sig, fyren syntes at have forbindelse med hipofolk el.lign. på Shell-huset og gjorde fra fængslet forsøg på at komme i kontakt med dem. Vi måtte derfor behandle sagen med nogen forsigtighed.

Et spørgsmål, der begyndte at trænge sig på, var, hvordan vi skulde forholde os med de forskellige skydevåben, som begyndte at komme ind på kontoret. Når vagtværnet afvæbnede røvere og fratog dem revolvere, afleverede de dem til os, da det var meget strengt forbudt at have våben. Det var i det hele under dødsstraf forbudt at have våben. Afleveringen af disse skydevåben skete enten direkte til mit kontor eller til fængslet samtidig med indbringelsen af arrestanten, fordi vagtværnet ikke vilde risikere at komme til at aflevere våbnene til tyskerne. Man kunde dengang simpelt hen ikke uden at tabe ansigt aflevere våben til fjenden uden under direkte tvang.

Det var nu for det første klart, at vi ikke vilde aflevere våbnene til tyskerne, i hvert fald ikke uden at man blev stillet over for et direkte tysk forlangende. Helst vilde vi beholde dem selv, de var rare at have. Men vi måtte ikke ligge med flere våben, end vi havde tysk tilladelse til. Og vi kunde ikke risikere at blive taget af tyskerne for overtrædelse af våbenbestemmelserne, og vi kunde heller ikke søge tyskerne om tilladelse, da det uvægerligt vilde resultere i, at de forlangte våbnene og vilde føre kontrol. Efter at have overvejet sagen, kom jeg til det resultat, at der ikke var andet at gøre, end at jeg gav mig selv den fornødne autorisation. Jeg skrev – efter underhånden at have fået tilslutning dertil i Justitsministeriet – en skrivelse til Københavns Magistrat, hvori jeg meddelte, at vægtværnet som hidtil kunde aflevere alle skydevåben, som udgjorde bevismidler i retssager, med tilhørende ammunition til mit kontor.

Og derhos sendte jeg så genparter til forskellige danske myndigheder – Vestre Fængsel, brandvæsenet, to kontorer i Justitsministeriet etc.

Hvis tyskerne så erfarede, at vi lå med våben og gjorde vrøvl derover, vilde vi hævde, at det var den naturligste sag af verden, og at vi i hvert fald ikke havde gjort nogen hemmelighed deraf.

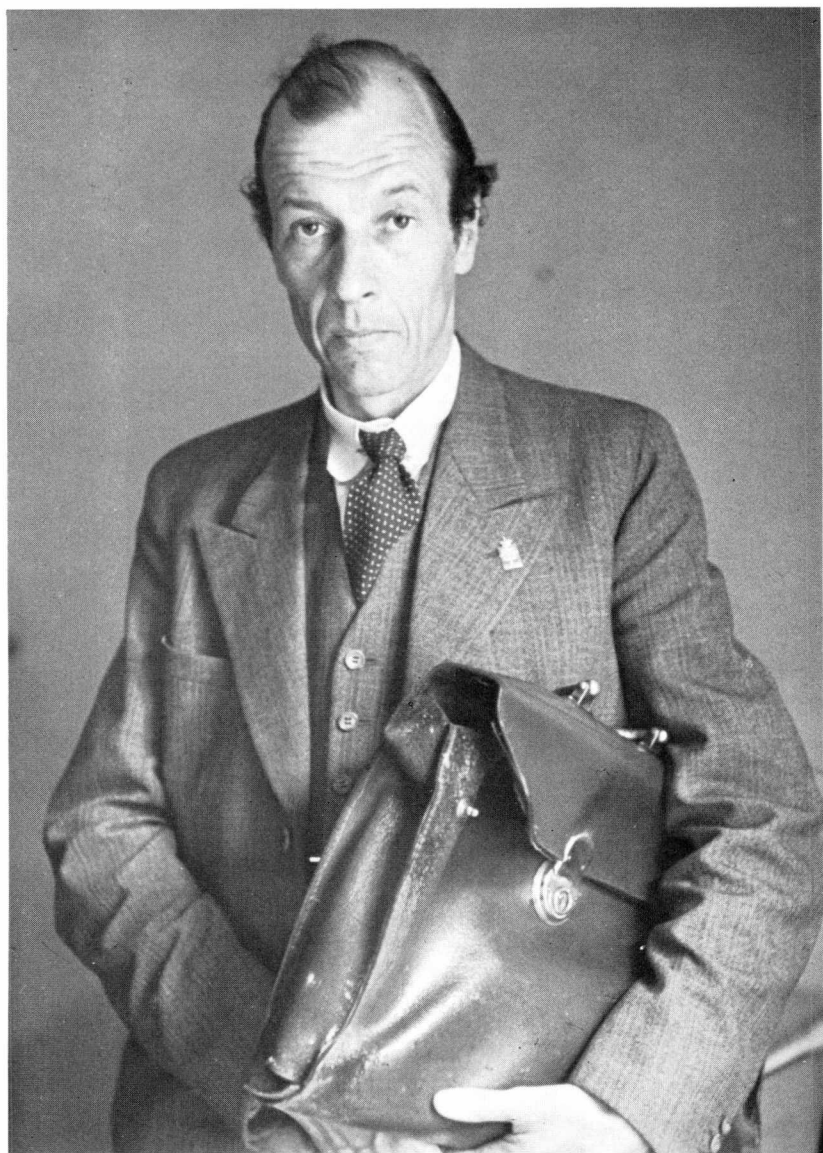
Disse våben var vi enige om ikke foreløbig at lade gå videre til modstandsbevægelsen. Vi holdt strengt herpå, thi nytten for modstandsbevægelsen ved at få et par skydevåben var for intet at regne mod den skade, det vilde være for samfundet, om vi risikerede embedets fortsatte virksomhed. Men da afslutningen nærmede sig, kom de på rette vej.

Samtidig gav jeg efter aftale med brandvæsenet anvisning på, at visse brandbomber og lignende som blev fundet, kunde afleveres dertil, samt oplysning om, hvad man skulde gøre med fundne sprængblyanter, håndbomber m.m. Der blev nemlig af og til fundet sådanne på tilfældige steder, og det havde kostet mig en række forhandlinger, inden vi fik en ordning vedrørende disse farlige ting. Vagtværnet og mit kontor havde ikke forstand herpå. Til tyskerne kunde vi ikke gå, og luftværnets folk, som vi bad om bistand, måtte kun tage sig af bomber, der kom fra luften, og vilde ikke tage sig af disse ting for ikke at få skin af at modarbejde sabotørerne. Det hjalp ikke, at man forestillede dem, at enkelte efterladte bomber intet havde med sabotage at gøre, og at man jo af hensyn til publikum ikke kunde lade dem ligge til evig tid, hvor de blev fundet: Luftværnet måtte ikke hjælpe. Til sidst fik jeg ved Krigsministeriets bistand forbindelse med en militær sagkyndig, som levede under jorden, og som kunde tilkaldes i påkommende fald.

I denne forbindelse må jeg fortælle om en lille ubehagelig episode. Det begyndte med, at jeg en morgen kom fredeligt gående til mit kontor. Da jeg kom ind i porten i Fredericiagade, stod et par af mine folk på den lille græsplæne i gården ved nogle store brune papæsker, der lå på græsset. På forespørgsel forklarede de, at det var 60 kg dynamit. Tidligt om morgenen måtte en gruppe frihedskæmpere være blevet forstyrret i en aktion og havde trukket sig tilbage, men på en byggeplads havde de efterladt denne beholdning af sprængstof samt en splinterny svensk maskinpistol (Husquarna). De omliggende beboere havde fået vagtværnet til at fjerne tingene, som de kl.8 havde afleveret på kontoret. På det tidspunkt var der kun en rengøringskone til stede, men de anbragte alligevel uden videre tingene derinde, således at dynamitten, som var blevet fugtig, lå lige op ad radiatoren, og maskinpistolen var sat i paraplystativet. Og der forefandtes de, da mit personale kom ved åbningstid. Dynamitten blev hurtigst muligt bragt ned i gården.

Forfatteren forlader landsretten efter en celeberrævningesag

Forfatteren med den mappe, guldbarreene var i

Vi havde så en travl formiddag. Først fik vi tilkaldt Justitsministeriets sprængstofsagkyndige, der oplyste, at det ikke var dynamit, men gelatine-donarit, der er et sikkerhedssprængstof. Men det måtte hurtigst muligt væk. I de dage var et parti sprængstof af den nævnte størrelse som et stykke sukker i nærheden af et bistade. Der vilde hastigt sværme nogen om det. Efter forskellige telefoneringer lykkedes det at få et privat sprængstoffirma til at købe og afhente partiet.

En uges tid senere sad jeg om formiddagen og dikterede til en af mine damer en skrivelse til maskinen – i øvrigt den ovenfor omtalte skrivelse til vagtværnet om våben og sprængstoffer – da døren pludselig gik op, og to mænd masede ind. De havde revolver i hånden, og ud af deres vindjakkelommer stak skæftet af yderligere en revolver. De så blege og determinerede ud og ikke synderlig tillidvækkende.

Inden jeg rigtig fik tid til at tænke over, om jeg var ved at blive gjort til genstand for et clearingdrab, styrede den ene lige hen imod mig og forlangte at få det sprængstof, jeg havde fået i forrige uge. Jeg svarede, at det var solgt samme dag, jeg fik det. Han sagde, at han så skulde have maskinpistolen og alt, hvad jeg i øvrigt havde af våben. Jeg spurgte så: »Hvem er De, hvorfra kommer De?« Til svar viste han mig sin revolver, på hvis løb der var indgraveret: »Hvert skud er for Danmark« – utvivlsomt en passende og tidsmæssig form for visitkort. Jeg forklarede så ham og den anden person, at jeg havde truffet aftale med den gruppe, som våbnene tilhørte, og at man havde lovet mig ikke at foretage noget af hensyn til retsvæsenets prestige. Dertil sagde han, at det kendte han ikke noget til, han havde sine ordrer, jeg måtte give ham, hvad jeg havde. Hvis det var forkert, skulde jeg få det igen. Jeg svarede, at de våben, jeg havde, brugte jeg i mit embede, og at han ikke kunde få dem. Men han gentog, at han vilde vide, hvor jeg havde tingene, det nægtede jeg rent ud at oplyse. De to mænd beklagede, at jeg tog det sådan, og begyndte derefter at gennemsøge mit skrivebord og mit kontor. De fandt kun en revolver fra en røverisag i mit skab og tog den imod min protest. Derefter kom de i tanker om, at det vist også var bedst at se, om jeg havde våben på mig, og fratog mig den revolver, jeg havde i lommen. Føreren stillede sig derpå op foran mig og sagde, at han vilde have maskinpistolen. Jeg sagde på ny nej. Vi skændtes noget om det, og han blev mere og mere ophidset og nervøs. Det var ubehageligt, for jeg vidste ikke om jeg

havde med en regulær gruppe at gøre. Til sidst råbte han: »Det er uforskammet at De spilder vores tid. Det er alvor dette her!« og så affyrede han et skud. Der gik et sekund, inden jeg realiserede, at han ikke havde skudt mig, men havde skudt ned i gulvet (der boede en familie med børn nedenunder). De to fyre råbte igen, at det var alvor, og da jeg ikke længere var sikker på, om de ikke i deres fanatisme og nervøsitet kunde falde på at skyde mig, udleverede jeg maskinpistolen.

Imens havde hele kontoret været holdt i skak af tre-fire mand med revolvere og karabiner. – Jeg spurgte anføreren, om han sorterede under Frihedsrådet, hvilket han bekræftede. Jeg sagde, at jeg vilde klage alvorligt over affæren. Inden de gik, insisterede anføreren på at trykke os i hånden og takke for god behandling. Desværre kunde jeg ikke sige tak i lige måde. Jeg fik så min egen pistol igen, men ikke magasinet, der kom med posten et par dage senere.

På kontoret var vi temmelig vrede over optrinet, som kunde virke meget nedbrydende for respekten for retsvæsenet og påførte os en vis risiko for tysk indblanding.

Straks da gruppen var gået, kaldte jeg hele personalet sammen og pålagde dem at tie stille med affæren. Jeg sørgede straks for at protestere over for frihedsbevægelsen. Det blev siden meddelt mig, at man i de illegale kredse stærkt havde beklaget aktionen, og jeg hørte senere, at gruppen, som man var længe om at finde frem til, havde fået en misbilligelse.

3. JANUAR-FEBRUAR 1945

Årsskiftet 1944-45 bragte ikke megen forandring. Kriminaliteten var snarest stigende, og bladene var stadig fulde af meddelelser om røverier og indbrud – og det syntes, som om almindelige røvere nu optrådte i bander på op til seks mand ad gangen, og røverierne blev stedse mere frække og brutale.

Frit Danmark gentog med kraft, at frihedsbevægelsen intet havde med røverier at gøre, og udtrykte håbet om, at domstole og anklagemyndighed vilde tage hårdt fat på dem, der påstod at have handlet efter ordre fra modstandsbevægelsen.

De politiske drab florerede stadig, men der fandt også borgerlige drab sted. Særligt råt var et i Vareforsyningsdirektoratet, hvor tre bevæbnede mænd brød ind og forlangte pengeskabets indhold udleveret. Da kassereren

forsøgte at flygte med nøglen, blev han skudt ned og dræbt på stedet. Hipo'erne kom straks til stede og foretog en flygtig undersøgelse, men da de efter, hvad de internerede politifolk fortalte os, ikke gjorde mere ved sagen, fik fuldmægtig *Salomonsen* den til undersøgelse.

Han havde illegale forbindelser og måtte derfor være egnet hertil, da der var nogen vanskelighed ved at få vidnerne til at udtale sig, idet de troede, at drabsmændene tilhørte modstandsbevægelsen. Ved undersøgelsen fandt man frem til en mand, som kunde sigtes. Forsynet med revolvere rykkede fuldmægtig *Salomonsen* og fuldmægtig *Erik Jensen* i forbindelse med nogle vagtværnsfolk ud og arresterede den pågældende. Ved konfrontation med flere vidner fra Vareforsyningsdirektoratet hævdede disse, at han var en af gerningsmændene. Men han nægtede, og sagen blev ikke færdigbehandlet før kapitulationen, idet undersøgelsen af den var forbundet med forskellige vanskeligheder.

Midt i al denne kriminelle elendighed virkede det helt hyggeligt og førkrigsagtigt, at Justitsministeriet i et cirkulære af 19. januar 1945 indskærpede det gældende forbud mod afholdelse af offentlige hypnotiske og spiritistiske forestillinger. Der var ganske vist ingen til at påse overholdelsen af forbudet eller i tilfælde af overtrædelse at rejse tiltale, men det kunde jo være, at nogen vilde rette sig efter det alligevel.

Vagtværnet havde stadig nogle vanskeligheder. Skønt meget påskønnet af befolkningen og vel omtalt i pressen blev det angrebet fra forskellig side, også fra enkelte politifolk, og det modtog adskillige anonyme trusler og beskyldninger for strejkebryderi. Enkelte illegale outsiderblade kunde også angribe det i forbavsende vendinger.

Sidst i januar fik vi en ny vanskelighed med tyskerne. Det havde været en aftale mellem danske og tyske myndigheder, at krav fra tysk side om udlevering eller udlån af fanger, der sad i danske fængsler, skulde fremsættes gennem Udenrigsministeriet, som sendte begæringen til Justitsministeriet, så at der i hvert tilfælde kunde forhandles om spørgsmålet. Og denne aftale var hidtil blevet overholdt. Men nu skete det, at en væbnet tysk styrke kom til Vestre Fængsel og gennemtvang en udlevering. Sagen blev meddelt Udenrigsministeriet som straks protesterede kraftigt. Men et par dage senere gentog det samme sig.

Der blev selvfølgelig protesteret kraftigt igen, men så længe vi ikke havde fået svar fra tyskerne – og der kunde godt gå temmelig lang tid hermed – var situationen noget forvirret og foruroligende. Det så nærmest ud, som om de

tyske aktioner havde et blandet formål. Nogle fanger havde de antagelig taget, fordi de havde udøvet illegal virksomhed. Dette var meget ubehageligt for retsvæsenet, selv om vi – de danske myndigheder – sådan set ikke kunde gøre for det, og arrestanterne havde siddet arresteret eller var dømt med rette for grove forbrydelser. Men andre af fangerne syntes tyskerne at have taget med det formål, at de skulde befries, fordi de havde forbindelse med tyskerne og havde arbejdet for dem. Dette var endnu mere alvorligt end det første. Thi vi kunde jo ikke vide, hvor farlige forbrydere tyskerne kunde finde på at slippe løs, og hvilke konsekvenser det kunde få.

Få dage efter erfarede vi, at et par af fangerne, umiddelbart efter at de var blevet afhentet af tyskerne, havde foretaget opringning fra Politigården til den vagtværnschef, der havde fanget dem, og havde truet ham på det groveste.

Den 29. januar om formiddagen fik jeg meddelelse om, at tyskerne på ny havde besøgt Vestre Fængsel og havde hentet tre fanger, deriblandt en ung mand som var medlem af *Tosca-Banden*. Det var en alvorlig meddelelse. Denne bande lededes af en vis Due-Petersen hvis øgenavn var »Den lille Banan«. Det var en overordentlig farlig, tidligere straffet forbryder, der var blevet arresteret, mens vi endnu havde politiet. Han havde begået clearing-mordet på chefredaktøren ved »Socialdemokraten«, og han havde også myrdet en politibetjent, der blev skudt på Højbro Plads tilsyneladende uden nogen anledning og blot som en ren terrorhandling. Denne mand stod i spidsen for en bande på et dusin unge mennesker, der holdt til i den berygtede tysker-café *Tosca* – deraf navnet på banden. De var også alle arresterede i politiets tid, og de havde forskelligt på samvittigheden.

Da politiet i sin tid under arbejdet med at opklare chefredaktørens mord, der, så vidt jeg erindrer, var et af de første opsigtsvækkende terrormord efter Kaj Munks drab, havde anholdt Due-Petersen havde tyskerne henvendt sig og forlangt ham udleveret som værende i tjeneste hos dem. Dette havde det danske politi imidlertid afslået, og man havde bl.a. oplyst, at han var en mange gange straffet forbryder, idet man gav dem hans overordentlig rigeholdige registerblad. Samtidig begik Due-Petersen den fejl, at han, der tilstod de to omtalte mord, som han var sigtet for, fortalte politiet, at han havde begået sine handlinger efter ordre fra »den kompetente myndighed«. Politiet fik opklaret, at han havde forbindelse med fhv. kaptajnløjtnant i hæren Birkedal Hansen, der var en slags stikkerchef på Dagmarhus. Efter at have siddet ca. 14 dage fortalte han temmelig meget herom – antagelig for at

intimidere politiet og derved komme fri. Men det, han havde sagt, var antagelig *for* meget. Tyskerne kunde ikke ved at vise interesse for ham vedgå rigtigheden af hans udsagn om, at han havde tilknytning til dem og havde handlet efter deres ordre. Sagen – som efter min erindring blev kortelig omtalt i den svenske og engelske radio – blev derefter viderebehandlet af det danske politi, men var ikke færdig, da tyskerne den 19. september skred til aktion mod politiet.

Due-Petersen sad da i Politigårdens fængsel men førtes siden til Vestre Fængsel. Der havde vi altså banden siddende. Sagens akter, som lå hos overlæge *Max Schmidt*, der havde den psykiatriske undersøgelse, blev af overlægen reddet ud af Politigården sammen med hans instrumenter, møbler og andre ting.

I Vestre Fængsel var de tiltalte noget besværlige; de forsøgte under gårdture eller gennem breve at komme i forbindelse med tyskerne, idet de påberåbte sig deres nazistiske sympatier, og de skrev breve med bønner og trusler til fængselsmyndigheder, domstole og anklagemyndighed, fordi man nægtede dem besøg. Jeg kunde ikke afse arbejdskraft til viderebehandling af denne store sag, som i øvrigt også var af en sådan beskaffenhed, at den ikke under de daværende forhold kunde føres for Retten. Vi måtte derfor foreløbig lade den bero på fortsættelse af den lægelige observation.

Vi havde lejlighedsvis talt om, hvorvidt der kunde gøres noget for at hindre, at tyskerne overtog Due-Petersen, som vi regnede for den farligste af de arresterter, vi havde siddende, og havde bl.a. drøftet det et par uger i forvejen, da vi havde hørt forlydender fra fængslet om, at forskellige fanger – bl.a. fire personer, som for tysk regning havde klæbet provokerende plakater op under generalstrejken – ventede at blive befriet af tyskerne. Men vi var kommet til, at vi ikke kunde gøre noget, men måtte se tiden an og se ved protester at trække tiden ud, hvis der kom et tysk forlangende.

Da tyskerne nu imidlertid i de sidste dage var begyndt at foretage direkte afhentninger af vore fanger, uden at der gaves lejlighed til forhandling eller protest – ja, uden at vi i anklagemyndigheden fik noget at vide, før de pågældende var hentet – havde vi med noget ubehag tænkt på »Tosca-Banden« og på, at dens medlemmer muligt i løbet af få dage kunde blive afhentet og sluppet løs. Derfor var nyheden om, at tyskerne havde hentet et par af bandens medlemmer – selv om det var et af de yngre og mindst farlige – foruroligende, thi vi måtte nu regne med den mulighed, at Due-Petersen også kunde blive hentet og løsladt, muligt i løbet af et par dage eller kortere tid.

Sagen blev drøftet og vi talte om, at en person som Due-Petersen egentlig ikke burde slippe levende ud af fængslet. Efter de foreliggende lægeerklæringer var han psykopat af alvorligste art. Det måtte antages, at han, hvis han kom på fri fod, vilde skyde flere mennesker, og de fængselsfolk og det rets personale, som havde haft med hans sag at gøre, kunde ikke være sikre. Derefter rejstes spørgsmålet, om man ikke kunde få ham transporteret til Sverige, hvis vi kunde få forbindelse med en politigruppe, men vi kunde ikke finde ud af, hvordan vi skulde få ham bortført fra fængslet eller fra en fangevogn, uden at der faldt nogen mistanke på fængslet eller os. Vi talte derefter om at indlægge ham på sindssygehospital, hvad hans tilstand og psyke måske kunde hævdes at berettige til, men det vilde ikke være nogen nytte til, hvis tyskerne vilde hente ham. Men muligt kunde han fra et hospital bortføres til Sverige.

Enden på sagen blev, at vi talte med overlæge *Max Schmidt*, der bekræftede, at manden hørte til den allerfarligste type. Efter aftale med ham besluttedes det, at vi vilde lade Due-Petersen indlægge på Kommunehospital og derefter skulde vi skaffe forbindelse med en politigruppe, så han kunde blive bortført til Sverige.

Samme dag blev indlæggelsen og bortførelsen ordnet, og indlæggelsen fandt sted næste morgen. Det viste sig imidlertid under de forhandlinger, som vi gennem mellemmand førte, at det vistnok vilde blive vanskeligt at overføre Due-Petersen til Sverige. Det meddeltes, at han vilde blive bortført og kørt ud et sted og skudt, hvis transporten til Sverige ikke kunde finde sted. Herefter var det temmelig klart, at sandsynligheden var imod, at han kunde føres til Sverige. Jeg erklærede mig indforstået med, at gruppen handlede efter konduite.

To dage senere fik vi officiel meddelelse om, at Due-Petersen efter sin indlæggelse på hospitalet var blevet bortført af revolverbevæbnede mænd, og senere fik jeg underhånden besked om, at han var blevet skudt. Gruppen havde ikke kunnet køre ham ud i en skov i omegnen, hvor han kunde begraves, for det blev den 30. og 31. januar 1945 ti graders frost med sne. Så var han i stedet for kørt ud til Sydhavnen og skudt, hvorefter liget var sænket i havnen. Han havde, da han skulde køres fra fængslet til hospitalet, været lige ved at undvige ind i den tyske afdeling af fængslet. Da han blev afhentet i hospitalet var han angst, men da det blev fortalt ham, at russerne var landet på Sjælland, og at han skulde bistå ved forsvaret af København, troede

han herpå. Men senere da han blev taget ud af byen, anede han uråd og var lige ved at undvige, men han blev indhentet og skudt.

Vi drog et lettelsens suk, da sagen var vel overstået. Due-Petersen var dog en alt for kendt person, til at det kunde undgås, at det i de følgende dage rygtedes, at han var blevet bortført fra Kommunehospitalet, men det blev almindeligt troet – og således fremstillede de illegale blade sagen – at det var tyskerne, der havde hentet ham for at sætte ham på fri fod.

Jeg tilføjer som vidnesbyrd om den interesse, der næredes for hans person, at der et par dage senere, og inden det endnu var rigtig kendt, at han var bortført, kom endnu et hold revolvermænd op på hospitalet for at få fat i ham. Også i fængslet skal man blandt personalet have været meget urolig ved hans hospitalsindlæggelse og forsvinden, idet han under sit fængselsophold havde udstedt trusler mod fængslets personale. Så vidt jeg ved, havde også en fængselsgruppe, der ikke kendte formålet med hans hospitalsindlæggelse, påtænkt en bortførelse, men de nåede at afblæse aktionen.

Et stykke tid senere kom tyskerne ud på Retsmedicinsk Institut og gennemgik alle ligene. De sagde ikke deres ærinde, men havde et billede med af Due-Petersen, og der kan ikke være tvivl om, at det var ham, de søgte efter.

I løbet af de tre første måneder efter politiaktionen var Statsadvokatens personale stadig vokset, der gik praktisk set ikke en uge, uden at den fik tilskud af nye fuldmægtige, damer, kontorfolk eller halvdagsmedhjælpere. Dette voksende personale stillede krav om øget plads, som ikke kunde fyldestgøres i de gamle kontorer i Fredericiagade. Vi flyttede derfor over i Politistation 1 i Domhusets annektsbygning, som lå lige ved siden af Byretten, hvad der jo var meget praktisk.

Samtidig rejste jeg spørgsmålet om etablering af nogenlunde effektive beskyttelsesforanstaltninger for vore kontorer og de retter, som vi mødte for. Det lyder måske utroligt, men sandt er det alligevel, at samtlige københavnske retter under krigen var uden nogen som helst effektiv beskyttelse mod overfald. Portene var åbne, og enhver passage ind og ud af sagførere, sigtede, vidner og tilhørere foregik ganske frit og uden nogen som helst kontrol. Fra Statsadvokatens side foreslog man derfor, at indgangen til retsbygningen i Slutterigade, hvor vore kontorer og Byrettens kriminelle afdelinger var, skulde spærres med en sluse og bevogtes af bevæbnet mandskab, der kunde kontrollere og eventuelt visitere alle der skulde ind i retsbygningen.

Vi mente, at man måtte kunne skaffe den fornødne tyske tilladelse til bevæbning af et mindre vagtkorps. Der førtes temmelig langvarige forhandlinger mellem de forskellige interesserede, Byretten, Justitsministeriet, sagførere og os.

Mens forhandlingerne herom var vel i gang, blev Retten i Nordre Birk overfaldet af nogle bevæbnede mænd. De trængte ind i retssalen under behandlingen af en straffesag, holdt dommer, anklager og samtlige tilstedeværende i skak med revolver og bortgik med to arrestanter. Og et par dage senere kom personalet i Vestre Fængsel under vejr med, at en bande på fem røvere, som skulde fremstilles i Byretten i et retsmøde for at have deres dom, havde aftalt at slå fængselsbetjentene ned og stikke af. Man måtte derfor fremstille dem til domsafsigelse en ad gangen.

En dag skete der også det ubehagelige, at der ud for Domhuset holdt to biler og der gik nogle mænd omkring bevæbnet med maskinpistoler. Et par af dem havde været oppe i en af retssalene, mens der blev voteret i en straffesag, og de havde været meget fortørnede over, at den tiltalte fik en dom på 1 års fængsel – men de havde i øvrigt fjernet sig uden at foretage sig noget.

De førte forhandlinger endte med, at der i indgangen til retsbygningen i Slutterigade blev bygget en sluse med dobbelt jerndør imellem to tårne med skydeskår. Jeg henvendte mig i Shellhuset og fik af det tyske kriminalpolitisk imødekommande chef våbentilladelse til endnu tre af mine fuldmægtige, som havde svært brug for den, da de uden for kontortiden var medlemmer af illegale grupper. – Jeg siger uden for kontortiden, idet der under hele perioden stedse var enighed om, at illegal virksomhed så vidt muligt ikke måtte sammenblandes med kontorets virksomhed. Den forbindelse, som sagernes behandling af og til nødvendiggjorde med forskellige grupper kunde være risikabel nok.

Til yderligere illustration af tilstandene nævner jeg, at vi begyndte at have vanskeligheder i anledning af pressens omtale af vore sager. Pressen var jo under hele besættelsen vanskeligt stillet. Det politiske stof og krigsnyhederne interesserede ikke folk, da det serveredes i den af tyskerne fordrede anretning. Derfor blev kriminalreportagen praktisk talt det eneste frie område, hvis stof interesserede publikum. Mange folk var meget bange for at afgive vidneforklaring og navnlig bange for, at deres forklaring skulde blive omtalt i pressen, og det var ikke uden grund.

Vi havde eksempler på, at ældre damer, som var blevet bestjålet for noget sølvtøj eller lignende, hvis forholdet blev omtalt i bladene under navn, risi-

kerede pengeafpresning eller nyt besøg af tyve, der håbede, at de første tyve havde efterladt noget i lejligheden udover sølvtøjet.

Og da chefen for Maskinistskolen, Gille, blev dræbt ved et clearingmord, som blev omtalt på fremtrædende plads i bladene, blev resultatet af, at enhver således vidste, at han var død, at hans lejlighed en af de følgende nætter blev plyndret af tyve og fuldstændig raseret.

Antallet af dræbte steg i slutningen af februar til næsten to daglig og blandt dem var der adskillige ikke politiske. Af dem lykkedes det fuldmægtig *Svend Aage Jacobsen*, senere dommer i Glostrup Ret, der fungerede som en slags drabskommission, at opklare et par stykker.

Men det var ikke i alle tilfælde, vi var så heldige. Der var således en mord-sag af særlig kilden art. På en mindre institution i byen var en dér ansat mand blevet forgiftet af stryknin, der var blevet fyldt i hans private saltbøsse. Takket være ualmindelig besindig optræden fra den forgiftede, der indtog store mængder absorptionskul og forholdt sig aldeles rolig, blev han kun syg, men døde ikke, skønt man senere konstaterede, at han havde fortæret mere end en normal dødelig dosis. Gerningen måtte formodet at være begået af en stedkendt mand, og man havde en vis mistanke til en person, som stod meget dårligt med den angrebne. Fuldmægtig *Volmer Nissen*, senere politiadvokat, tog derud og foretog afhøringer af et par af de vigtigste vidner og den mistænkte – der bragtes ikke noget afgørende bevis frem. Vi var ganske uden mandskab, der kunde foretage de mange afhøringer, som var nødvendige, og måtte derfor lade sagen falde.

I et par tilfælde havde man samarbejde med grupper af modstandsbevægelsen, som eftersøgte uheldige elementer, som til egen fordel havde røvet større pengebeløb. – Men det var nu noget, man gjorde med forsigtighed. I andre tilfælde måtte man helt afvise sådant samarbejde.

En dag havde jeg således besøg af en modstandsgruppe, som blev introduceret af højesteretssagfører *Svane*. De meddelte, at en mand en dag havde fået et groft pengeafpresningsbrev. Han havde søgt bistand hos gruppen, der havde stillet poster op ved den kiosk, hvor pengene var forlangt afleveret. Og man havde så fanget nogle mænd, som man i øjeblikket havde siddende gemt ude i byen. De havde tilstået pengeafpresningen og havde erkendt, at de var fhv. hipofolk. Man spurgte mig om, hvorvidt jeg var villig til at overtage dem og forfølge sagen mod dem. Det syntes jeg imidlertid, at vi ikke kunde gøre. For vi kunde jo ikke godt føre frihedskæmperne som vidner under deres

dæknavn. Og hvis fangerne fra fængslet skulde få forbindelse til tyskerne og meddele, at de var taget af bevæbnede folk og afleveret til os, vilde embedet let blive kompromitteret.

MARTS-4. MAJ

I april steg antallet af kriminelle anmeldelser, som i de tidligere måneder havde været 3000, til 5000, og antallet af drab som længe havde ligget på ét à to om dagen kom nu op på fire til fire en halv.

Der var stadig en del sager, hvor det kunde se ud, som om illegale grupper imod Frihedsrådets parole havde søgt at finansiere deres arbejde ved pengerøverier. Sager af denne art tog nu visse under modstandsbevægelsen organiserede politigrupper sig af. De var under ledelse af kriminalassistent *H. C. Andersen*, der i et vist omfang holdt os à jour med, hvilke sager de behandlede så vi ikke behøvede at beskæftige os med dem.

I begyndelsen af marts blev de på Politigården internerede politifolk sendt til lejren i Frøslev, da de ikke kunde udrette noget. Lige inden deres afrejse lykkedes det dem at bringe et billedkartotek over det københavnske opdagelsespolitets personale ned til vort kontor. Det skulde nødig falde i tyskernes hænder, da det vilde kunne bistå disse under deres jagt på betjentene. Vi turde ikke gemme kartoteket på kontoret af hensyn til en eventuel razzia, og jeg fik det derfor anbragt på et lille sted ude i byen. Derefter var vi oppe og tage afsked med kriminalassistent *Ove Knudsen* inden afrejsen. Han havde haft en meget vanskelig stilling som leder af de internerede politifolk, en stilling, som han efter vort skøn havde klaret med stor dygtighed, og han havde ved flere lejligheder været os til nytte.

Inden deres afrejse fik jeg efter henvendelse til det tyske kriminalpoliti også opdagelsespolitets bibliotek, som indeholdt en række sjældne bøger og værker og som var i fare, fordi hipo'erne skulde have vagtstue i de lokaler, hvor det fandtes. Efter aftale med Justitsministeriet berørte jeg også et spørgsmål, som tidligere havde været på tale, nemlig om man kunde få fjernet kartoteket med fingeraftryk, som var resultatet af 40 års arbejde, eller om man eventuelt kunde få det fotograferet. Thi det skulde ikke gerne gå til grunde ved et luftangreb eller ved brand. Tyskerne vilde imidlertid ikke udlevere det, og behandlingen af spørgsmålet om fotografering trak ud, da der krævedes forskellige tekniske undersøgelser. Og i øvrigt var det mit indtryk, at de tyske politifolk på det tidspunkt var så sløve, at de ikke kunde

tage sig sammen til at interessere sig for sagen. De forsikrede, at de nok skulde stå inde for, at hipo'erne ikke bragte tingene i uorden, og det tror jeg, at de holdt, for de var selv folk af faget.

I begyndelsen af marts blev min fuldmægtig *Ludvig Reventlow* arresteret af tyskerne. Han var blevet ansat hos os temmelig hurtigt efter den 19. september. Vi havde ikke kunnet undgå at bemærke, at han deltog i noget illegalt arbejde og havde forbindelse med modstandskredse. Han sørgede for bl.a., at vi fik tilsendt »Information«, som det i det daglige arbejde var ganske nødvendigt at have kendskab til. I mange sager var det ønskeligt, at vi i videst muligt omfang vidste, f.eks. om et drab el.lign. måtte antages at være af politisk art. Tyskerne havde et par dage før fuldmægtig Reventlows arrestation søgt ham på hans bopæl, men han syntes ikke at være synderlig bekymret og kom i de følgende dage ad omveje til kontoret – om end til uregelmæssige tider. Men han blev så anholdt ude i byen. I begyndelsen var vi ikke særlig ængstede, men efter en halv snes dages forløb bragte vi gennem det tyske kriminalpoliti, med hvilket vi holdt forhandlingerne om fotograferingen af fingeraftrykkene i gang for af og til at kunne spørge til fuldmægtig Reventlows sag, i erfaring, at han var sigtet for transport af våben, meddelelser og personer. Det lød noget foruroligende, og vi bad om nærmere besked. Den 21. marts skulde fuldmægtig Jacobsen og jeg om eftermiddagen på Shellhuset, men om formiddagen blev det bombet. Derefter mente vi ikke at kunne røre på os over for tyskerne i de første par uger, idet forholdene hos dem var temmelig forvirrede efter Shellhusets brand. Vi hørte derfor ikke noget, før vi den 6. april om morgenen erfarede, at han den 4. var blevet dømt til døden, og at Justitsministeriet havde søgt benådning. Jeg søgte straks forbindelse med de tyske kriminalfolk for at se, om der kunde udrettes noget gennem dem. De kørte mig det meste af dagen rundt til forskellige tyske kontorer for at søge at skaffe mig foretræde hos dr. Best eller anden højtstående tysker, men det var forgæves. Da jeg om eftermiddagen kom tilbage til mit kontor, fik jeg at vide, at eksekutionen allerede havde fundet sted i de tidlige morgentimer.

Fuldmægtig Reventlows død gjorde et dybt indtryk på kontoret. Hans beskedenhed og noble fremtræden i forbindelse med hans humør og menneskelighed havde gjort ham almindelig afholdt, og hans saglige dygtighed og betydelige arbejdskraft blev respekteret af hans kolleger. Han efterlod derfor et savn i den lille kreds, som fra forskellige steder og virksomheder havde fundet sammen i Statsadvokaturen i disse måneder.

En dag i sidste halvdel af marts kom fuldmægtig *Erik Jensen* og meddelte mig, at nu havde vi vistnok fået anholdt en frihedskæmper. Det viste sig, at det var rigtigt nok. Der var ifølge de oplysninger, vi fik, sket følgende: Fire frihedskæmpere var blevet sendt ud for at likvidere en stikker og havde rigtigt antruffet ham på en temmelig befærdet gade. Den ene af dem – en ung mand på 19 år – havde holdt ham op med pistol, mens de andre tre holdt sig i nærheden for at være til assistance. Frihedskæmperen havde affordret stikkeren hans papirer for at konstatere, om han havde tyske papirer. – Da dette var tilfældet, vilde han ikke skyde, men så nærmere på papirerne. Imens blev forbipasserende opmærksomme og tilkaldte vagtværnet, som fangede den unge mand, da de troede, at der foregik et røveri. Vagtfolkene bragte både ham og stikkeren på stationen, hvor den unge mand erkendte sig skyldig i røveri. Den anholdte blev så kørt til Vestre Fængsel og derefter fremstillet i grundlovsforhør og fængslet. Kort efter anholdelsen kom hans gruppe til vagtværnsstationen og forklarede sagen, men da var han allerede bragt til Vestre Fængsel. Gruppen henvendte sig derefter til mig gennem en yngre sagfører og forklarede sagen og bad om at få ham fri. Det var et tornefyldt problem. Efter hvad der oplystes for os, var der ikke tvivl om, at sagens sammenhæng var som beskrevet. Man måtte regne med, at stikkeren hurtigt kunde gå til tyskerne, og at disse derefter vilde hente fangen hos os. Om hans videre skæbne kunde der så ikke være tvivl. Når det ikke allerede var sket, måtte det skyldes, at det passerede foregik dagen efter Shellhusets brand, og der derfor herskede adskillig forvirring blandt tyskerne. Sagen hastede altså. Men vi kunde ikke godt løslade fangen uden videre. De afgivne forklaringer, som forelå i skriftlige rapporter, og stikkerens egne forklaringer rummede ikke nogen mulighed for at tale om svagheit i beviset. Og risikere en tysk aktion mod embedet ved at løslade ham uden videre gik heller ikke an. Gruppen tilbød at lave en befrielsesaktion, men en sådan kunde ikke arrangeres mod fængslet eller vor godt bevogtede bygning. Der kunde kun være tale om en aktion mod en vogn, der transporterede ham. Det lyder måske så let, når man taler om et hold-up over for en fængselsbil, men i praksis er det en alvorlig ting at have med at gøre. Jeg var ikke glad ved at komme i ledtog med en hel gruppe, som jeg ikke vidste nærmere om, således at embedet vilde blive afhængigt af de forskellige gruppemedlemmers diskretion. Så måtte vi næsten hellere selv skaffe en politigruppe frem, som vi kunde få noget at vide om.

Vi satte os derfor i forbindelse med overlæge *Max Schmidt* for at få en po-

litigruppe, der kunde befri ham fra fængslets vogn. Det var i sig selv kedeligt at arrangere et overfald på en sådan vogn, og det kunde i hvert fald ikke ske, uden at fængselsbetjentene var indviet i planen. Det viste sig imidlertid hurtigt, at det var forbundet med vanskeligheder at få ordnet et arrangement med en fængselsvogn og fængselspersonalet. Vi så os derfor nødsaget til selv at ordne sagen ved hjælp af vagtværnet og besluttede at gøre det, ikke i form af et hold-up, men som en undvigelse. Vi fik efter et par forgæves forsøg – disse ting kunde jo ikke aftales pr. telefon, så vi måtte forskellige ekspeditioner ud i byen – i forbindelse med en overvagtimester, som vi vidste var illegal. Vi satte ham ind i sagen, og han erklærede sig villig til at hjælpe. Fangen blev derefter rekvireret ind på Domhuset til afhøring og sad i et skab, hvor han forblev til om aftenen, da det var blevet mørkt. Fuldmægtig *Jensen* og fuldmægtig *Jacobsen* skulde så i forbindelse med vagtmesteren køre ham tilbage til fængslet i en af vægtværnets taxavogne.

Da man var kommet ud i Istedgadekvarteret, fik man vognens motor til at hikke, så den sagtnede farten. Døren blev derefter åbnet, og fangen, som var blevet instrueret, sprang af sted. Det gik så hurtigt, at chaufføren, som ikke var indviet, ikke fattede mistanke, men blev højst forbløffet over begivenhedernes hurtige udvikling. Fuldmægtigene for ud efter flygtningen og skød med deres revolvere op i luften, hvilket havde den udmærkede virkning, at folk i gaden, der var vant til skyderi, forlod vinduerne. Derefter optog de i forening med vagtmesteren forfølgelsen ved at løbe i modsat retning af den forsvundne. Men her havde de det uheld at løbe lige ind i en tysk spærring ved Alsgades skole. Heldigvis skød tyskerne ikke men de førte fuldmægtigene ind i vagtstuen og fratog dem deres pistoler, som de dog fik igen, da de havde forklaret sagen og vist deres tilladelser frem.

Tyskerne beklagede meget, at de var kommet til at hindre tilfangetagelsen af flygtningen ved at stoppe forfølgerne, men spurgte forsigtigvis ikke nærmere om selve sagen, antagelig fordi de kunde tænke sig, at fangen, der var stukket af i nærheden af deres kaserne, muligt havde tyske forbindelser. En underofficer, der kun talte lidt dansk, viste et par håndjern frem og spurgte: »Hvorfor ikke?« Hertil forklarede fuldmægtigene, at vi ikke ejede et sådant par og spurgte, om han vilde overlade dem det, hvilket dog desværre blev afslået, men de fik overladt et par patroner. Man skiltes derefter fra tyskerne, der til afsked medgav fuldmægtigene en venskabelig formaning om at »basse bedre po næste gang.«

Sagen havde et lille efterspil. Mens overvejelserne i dagens løb stod på,

havde jeg søgt lidt oplysning om vor fange og hans gruppe, som hørte til Holger Danske. Da vi kunde forstå, at der blandt dem muligvis var folk, der nok var dristige som aktive sabotører, men næppe havde nogen større forståelse af vigtigheden af Statsadvokaturen og de vanskeligheder, vi havde at kæmpe med, turde jeg ikke risikere en uforsigtighed fra deres side eller et uheld. Jeg betingede mig derfor, når vi ordnede sagen, at den unge mand skulde sendes til Sverige. Nogle dage senere spurgte jeg, om det var sket, men fik at vide, at afsnitsledelsen ikke havde villet gå med hertil. Man var endda meget krænket over, at vi havde beholdt mandens pistoler, for der var jo krig, og man kunde ikke afvæbne en dansk frihedskæmper. Jeg er endda ikke sikker på, at man ikke havde overvejet at tage dem tilbage med magt. Men den sagfører, gennem hvem de havde forhandlet med mig, og som delte vore synspunkter, havde i hvert fald talt dem fra det. Vi lod naturligvis svare tilbage, at vi måske kunde forklare tyskerne, at fangen var stukket af fra os, men jeg kunde ikke se, hvordan vi skulde forklare dem, at hans pistoler også var stukket af.

Påskedag trængte bevæbnede hipofolk under anførsel af en tysker ind i vor bygning og opførte et skandaløst optrin, idet de vilde arrestere den dommer, der havde grundlovsforhøret. Årsagen var, at tyskerne var kommet til Vestre Fængsel for at få udleveret en arrestant, som var sigtet for trusler. Han var imidlertid fremstillet i grundlovsforhør i Dommervagten, og var blevet løsladt af mangel på bevis. Man lod ham derfor skyndsomst gå. Da tyskerne kom til stede, fandt de ham stående uden for Domhusets dør, og han udpegede dommeren for dem som den, der havde løsladt ham. Det lykkedes kun efter besværlige forhandlinger med hipo'erne og den tyske grobrian, der ledede dem, at få dem fra at arrestere dommeren eller forsvareren.

Natten mellem den 20. og 21. april blev byretspræsident *Myrdahl* myrdet i sit hjem, og i de samme dage var der attentat på flere kendte sagførere. *Myrdahl* var den første høje embedsmand, der var blevet genstand for et terror-drab. Hvad der var årsagen til drabet vidstes ikke.

Men i hvert fald måtte jeg i fremtiden regne med den mulighed, at en tilfældighed eller en ubetydelig sag kunde bringe mig i fare. Jeg ophørte derfor med at sove hjemme, men embedet kunde jeg naturligvis ikke forsømme. Jeg viste herefter den største påpasselighed, når jeg kom og gik til kontoret, ligesom jeg sørgede for at komme og gå ad forskellige indgange til domhusbygningen.

Samme nat som *Myrdahl* blev dræbt, blev fuldmægtig *Salomonsen*, som vi

vidste var medlem af en væbnet gruppe, arresteret af tyskerne. Det var egnet til at fylde os med bange anelser, når man betænkte fuldmægtig Reventlows skæbne. Imidlertid blev Salomonsen til alles overraskelse løsladt igen fire-fem dage senere efter en utrolig overfladisk ransagning på hans bopæl og et teknisk meget dårligt forhør. Både han og to andre fuldmægtige holdt sig imidlertid i det store og hele væk fra kontoret i de derefter følgende 10-14 dage til tyskernes kapitulation.

Samtidig tyndede det ud blandt kontorets mandskab. En tre-fire mand, der hørte til politiet i provinsen, rejste hjem til deres kredse for at være ved hånden der, når dagen kom. Vi var alle klar over, at den ikke kunde være fjern, og at modstandsgrupperne var i alarmberedskab. Derfor udleverede vi de sidste af vore konfiskerede skydevåben. Den sidste maskinpistol, vi havde, var allerede bragt bort for en måned siden, da vi fandt, at den var blevet tilstrækkelig »moden«. Nu kom de forskellige, som skulde hjem til provinsen eller give møde den afgangende nat her i København, og fik en pistol. Desværre havde vi færre, end vi havde brug for, og kun få patroner til hver. De sidste udleveredes den 4. maj.

Det var en underlig spændt og ørkesløs stemning, der hvilede over kontoret de sidste dage. Flere fuldmægtige var under jorden og andre medarbejdere havde taget afsked efter samværet i de syv begivenhedsrige måneder. Modstandsbevægelsen havde meddelt, at den vilde besætte og benytte bygningen og vore kontorer, når dagen kom. Vi stuede derfor sagerne til side og lagde tingene til rette, så kontoret kunde hvile i nogle dage eller et stykke tid. Den virksomhed, vi havde udøvet, var ved at være forbi, politiet skulde snart træde i funktion igen. Dagens problemer tabte en væsentlig del af deres interesse, og man beskæftigede sig mest med tanken om, hvordan det vilde gå en række af vore folk, hvis de skulde ud og kæmpe med de tyske tropper. Og så ventede vi og læste »Information« og hørte radio og ventede igen. Og sådan gik de første dage af maj, indtil aftenen den 4. bragte afslutningen på den her skildrede periode og indgangen til mere normale tider.

EFTERSKRIFT

Efter befrielsen skrev jeg en lille bog om hændelserne i Statsadvokaturen: *Syv Maaneder uden Politi*, af hvilken det foregående er en stærkt sammentrængt gengivelse. Når jeg gjorde det, var det, fordi det aldrig før er hændt, at en moderne storby er blevet berøvet sit politi. Der har vist engang været

politistrejke i en by i USA, men den måtte simpelt hen bilægges efter et par dages forløb. Det kunde derfor muligvis have en vis interesse, hvilke virkninger det havde i København, at politiet i længere tid var sat ud af spillet, selv om billedet naturligvis sløredes af, at der var tale om en by i krig, hvor både modstandsbevægelsen og de af tyskerne hvervede hipo-korps – for en væsentlig del bestående af straffede personer – opererede, og hvor en omfattende krise- og prislovgivning skulde håndhæves.

Men hertil kom det moment, som flere gange tidligere er omtalt, at der i hvert tilfælde den første tid efter den 19. september 1944 samtidig med, at der var stor ophidselse mod dem, der forbrød sig under politiets fraværelse, på adskillige steder alligevel fandtes den fornemmelse, at man ikke burde gøre noget for at bekæmpe forbrydelserne ved udførelse af politiets arbejde med at efterspore gerningsmændene. Dette fænomen synes ganske vist ikke at have haft nogen meget stor udbredelse og blev som tiden gik mere og mere sporadisk i sin optræden, men det fandtes dog, og havde ikke mindst sin betydning i dele af politiet. Og vi havde ført visse forhandlinger med de tyske kriminalpolitifolk – som ganske vist slet ikke var Gestapo, som de ikke kunde lide – om opbevaring af våben og kartoteker etc. Og vi havde anklaget og fået dømt et stort antal røvere, som med større eller mindre rette påstod, at de var frihedskæmpere.

Nu havde en del unge politifuldmægtige og en stor del af politiets kontorfolk – ganske vist efter forhandling med Justitsministeriet og politiorganisationerne – taget arbejde hos statsadvokaterne og de havde gjort fortjenstfuldt og selvopofrende arbejde, men man kunde ikke være helt sikker på, hvordan de vilde blive modtaget, når de igen begyndte på deres sædvanlige dont. Hvis de skulde blive udsat for angreb eller kritik, kunde det være nyttigt, at der blev redegjort for, hvad det var for et arbejde de havde udført, og for at de – som her og i bogen beskrevet – i enhver henseende havde handlet i overensstemmelse med myndighederne og modstandsbevægelsen.

Jeg udgav derfor bogen, som jeg ikke ventede mig noget særligt af. Mange andre havde jo gjort det, der var langt farligere og mere spændende. Det var mig derfor en stor overraskelse, at den blev en succes. Den blev udsolgt på få dage og udførligt omtalt i alle landets blade, og stykker af den blev endog genfortalt i nogle af ugebladene. Og der kom ikke et kritisk ord frem – tværtimod. Bogen nåede således fuldt ud sit mål.

Den vakte, uden at jeg ved hvordan, også en vis interesse i udlandet. Jeg måtte således på opfordring skrive en artikel: *Au Danemark sans police*, som

kom i *Revue Internationale de la Police Criminelle* i 1948 (og også med engelsk titel i *International Criminal Police Review*).

En del år senere havde jeg besøg af en ung tysk jurist der studerede her. Han havde oversat bogen til tysk og foreslog mig at lade den udgive i Hamburg. Det samme var tilfældet noget senere med en her studerende italiensk kriminalist, som var inde på at oversætte og udgive den i Italien. Jeg havde i ingen af tilfældene nogen større tro på, at den med sin specielle blanding af almindelig lovløshed, modstandskamp og borgerlig retshåndhævelse vilde vække fornøden interesse. Og da det i begge tilfælde var tanken, at jeg selv skulde bekoste udgivelsen, sagde jeg nej tak. Italieneren, *Saverio Siciliano*, skrev så en lille omtale af bogen i *La Scuola positiva*.

9. Nürnbergsagen januar-februar 1946

Som bekendt blev kort efter krigens afslutning 23 af de øverste nazister sat under tiltale for en international militærdomstol for krigsforbrydelser, blandt dem *Göring, Hess, Ribbentrop, Keitel, Jodl* og *v. Papen*. Processen foregik i Nürnberg.

Delingen af stoffet mellem de forskellige landes grupper af anklagere skete på den måde, at USA havde åbnet retssagen med tiltale navnlig for nazisternes forbrydelser begået før krigen. Derefter fulgte de engelske anklagere med tiltalen for krigerisk overfald på en række nationer.

Og endelig skulde den russiske og franske delegation mellem sig dele tiltalen for overgreb begået under krigen, deriblandt også mod de besatte lande, således at Frankrig fremlagde materialet vedrørende de små vesteuropæiske lande, deriblandt Danmark og Norge, mens Rusland tog sig af de østeuropæiske landes sag.

Vort udenrigsministerium havde i oktober udarbejdet et almindeligt memorandum om Danmarks forhold over for Tyskland før krigen, om den tyske infiltration, om overfaldet på Danmark og okkupationstiden. Og dette memorandum var i slutningen af november blevet suppleret med et tillæg vedrørende den tyske terror her, deportationerne, henrettelserne og mordene og schalburgtagen. Disse dokumenter var blevet fremsendt til domstolen i Nürnberg.

Imidlertid fremkom der i begyndelsen af december en anmodning fra den franske anklagedelegation om udpegning af en person, der som vidne kunde give forklaring om de almindelige tilstande under besættelsen her. Kommunikationerne var så dårlige, at anmodningen fremsattes fra Nürnberg til vor gesandt i Paris, der igen telegraferede den hertil, idet der dengang ikke var nogen telefonforbindelse mellem Paris og København. Hvervet blev overdraget mig, og jeg begyndte med indsamling af materiale, samtidig med at man sendte anmodning om nærmere oplysninger, om hvad der skulde ske.

På grund af de langsomme og usikre forbindelser gennem mange led, hørte man imidlertid ikke noget, før man mellem jul og nytår modtog en kort telegrafisk meddelelse fra Paris, hvoraf det syntes at fremgå, at der skulde udarbejdes et exposé, samt at en mundtlig konference var ønskelig. Da tiden

var blevet knap, måtte jeg foretage en meget hastig rejse til Paris for at se at opnå en forhandling med de franske anklagere.

Nytårmorgen den 1. januar 1946 skulde jeg flyve fra Kastrup med Royal Air Force til Bruxelles for derfra at fortsætte videre til Paris – tog gennem Tyskland fungerede slet ikke.

Da der kl.8 skulde gives møde på Dagmarhus, der efter at have været tysk hovedkvarter nu var air terminal for de allierede, måtte jeg – uden at jeg havde sovet meget den glade nytårsaften 1945 – op ved 6-tiden. Efter at vejninger m.v. var foretaget på Dagmarhus, blev jeg kørt i bus med forskellige engelske militærpersoner til Kastrup, hvortil vi ankom lidt før kl.9. Vejret var let frost og solskin og vel egnet til flyvning, men det så ud, som om maskinen var i uorden for der var hele dagen folk, der stod og biksede med den, og først kl.16 kom vi af sted lige ved mørkets frembrud. Det var første gang, jeg fløj, så det var spændende, men også alt andet end behageligt!

Maskinen var en troppetransportmaskine, ualmindelig kold og ukomfortabel. Et langt lavt, dårligt oplyst rum med 15 bliklåder langs hver side, og nogle tøjbylter i den ene ende; toilettet var ubeskrivelig rædselsfuldt. Der var intet ryglæn på sæderne, kun tove og jernstivere. Gulvet var også af jern. Der var meget koldt, så vi fire passagerer måtte gå op og ned for at holde varmen.

Ved ankomsten til Bruxelles ved 19-tiden, blev vi kørt ind til centrum af byen til Hotel Royal, som indehaves af Royal Air Force. Jeg skulde der have forbindelse med gesandtskabet. Der mødte en fransktalende person fra dette, der forklarede, at man ikke havde kunnet skaffe sovevogn, men at man havde en førsteklasses billet til toget til Paris kl.22.45. Da jeg ikke havde noget kendskab til Bruxelles eller noget kort over byen, var det vanskeligt at gå ud at finde et sted at spise, så jeg erklærede, at jeg vilde blive og spise på hotellet, så kunde belgieren komme og hente mig der lidt før kl.22 og hjælpe mig til toget med min bagage – det var åbenbart meget vanskeligt med taxa'er. Herimod opløftede portieren protest, da jeg ikke kunde spise på hotellet som ikke hørende til RAF. Jeg fremtog min engelske introduktionsskrivelse og viftede med den, idet jeg spurgte, om han kunde læse engelsk, men det kunde han ikke, og sagen så ud til at blive vanskelig. Det lykkedes dog min belgiske hjælper på rivende fransk at overbevise ham om, at der forelå et særligt tilfælde, også fordi maskinen havde været forsinket i 6 timer, og jeg fik en spisebillet, på hvilken jeg gratis fik en let borgerlig middag.

Ved 22-tiden vendte min belgiske hjælper tilbage og havde fået fremskaffet en taxa, og jeg blev kørt til banegården og installeret i en uopvarmet og iskold førsteklases kupé sammen med nogle franske medpassagerer, blandt andet et ældre, tilsyneladende meget rigt ægtepar og en yngre elegant advokatagtig person, som diskuterede på et rivende fransk og med mange gestus, at de ikke havde kunnet komme til at flyve, og at det var en skandale, at der ikke var opvarmet. De var i øvrigt næsten alle forkølede.

Det blev en mindre behagelig rejse, for freden – og dermed bureaukratiet – var brudt ud i al sin vælde.

Kl.00.30 holdt vi ved en station, nu skulde vi ud med hele bagagen for at fortoldes. Vi marcherede så med kufferterne langs hele den lange togstamme og kom op i et snusket ventelokale, hvor ca. 150 mennesker skulde passere pas-, told- og valutakontrol. Det varede tre kvarter, og vi måtte så tilbage i vognen igen. Efter et kvarters kørsel gentog den samme historie sig på den franske side af grænsen, kun at ceremonien denne gang varede halvanden time, så klokken blev mellem halv 3 og 3 nat. Mine franske medpassagerere var temmelig ophidsede, og kunde vist ikke rigtig forstå, at jeg tog det fra den humoristiske side. På ny installeret i toget spiste vi lidt tørkost, og jeg vederkvægede mig ved en snaps, jeg heldigvis havde medbragt. Franskmandene diskuterede endnu et stykke tid, indtil de ved 4-tiden endelig fandt på at slukke lyset ligesom i de andre kupeer. Jeg kunde så blunde et par timer, indtil vi kl. henad 7 (det var sommertid) ankom til Paris.

Jeg fik fat i en drager og sagde til ham, at jeg skulde telefonere, idet jeg fra Udenrigsministeriet kun havde besked om at sætte mig i forbindelse med legationen. Jeg kunde imidlertid ikke få telefonen til at virke og bad derfor drageren skaffe mig en taxa, hvorefter vi begav os ud på gaden. Her lykkedes det virkelig at få fat i én, og efter det var gjort mig begribeligt, at turen skulde indregistreres hos politivagten, skete dette, og jeg kørte til gesandtskabet, hvortil jeg ankom lidt over 7. Alt var lukket og slukket. Jeg ringede på, og blev lukket op af portnerens kone, der var i natkjole, tøfler og badekåbe. Hun oplyste på forespørgsel intet at kende til min ankomst, og sagde, at hendes mand var syg, og at gesandtskabet først åbnede kl.9. Jeg erklærede, at jeg så vilde hvile mig i et af værelserne, men hertil svarede hun energisk, at monsieur ikke kunde blive her. Det endte med, at hun telefonerede til legationssekretær *From*, som jeg derefter tog i telefonen. Han spurgte, om jeg ikke havde noget hotel, og da jeg svarede, at det troede jeg, at han

havde skaffet, bemærkede han kun, at det ikke var så let at få værelse i Paris. Derpå tænkte han flere minutter i telefonen og foreslog, om vi ikke skulde tale om sagen, hvad jeg ikke var meget oplagt til. Da han opdagede, at jeg havde en taxa, endte det med, at jeg blev sendt op i hans kontor for at hente akterne, hvorefter jeg kørte ud til ham kl. 7.30.

Han modtog mig i pyjamas og badekåbe, og vi forsøgte, om jeg kunde få et værelse på hans hotel, der foruden et andet hotel, som også var beslaglagt til diplomaterne, var de eneste i Paris, der var opvarmet. Efter nogen parlamentaren fik jeg et værelse, men det kunde først være fra kl. 12. Jeg fik så en kop café au lait med tørt brød, og vi fik fat i gesandtskabets dame, der midlertidigt boede på hotellet. Hun havde tidligere logeret på et af de uopvarmede hoteller, og i otte dage havde hun ikke været af klæderne. Samme dag skulde hun rykke ud fra Bristol. Det blev så vedtaget, at jeg kunde låne hendes værelse i to timer, så jeg fik et varmt bad og fik hvilet en time i hendes seng, indtil jeg begav mig tilbage til gesandtskabet. Da jeg passerede over Champs Élysées i ganske let frost og under en lyseblå himmel, lå Triumfbuen oppe til højre som en portal til himlen. Jeg havde ikke været i Paris før, og hjertet hoppede i livet på mig, trods to nætter næsten uden søvn.

I gesandtskabet traf jeg minister *Kruse*, der på mig virkede meget dygtig og energisk. Vi fik fat i de franske advokater i telefonen, og fik at vide, at den ledende skulde rejse til Nürnberg om aftenen, hvorfor der blev arrangeret et møde kl. 16. Der traf vi lederen, *M. de Menthon*, og en af de andre franske advokater *M. Edgar Faure*. Det var en yngre mand, lille og væver, der havde været i Nordafrika under krigen, og som var gaullist. Mange år senere erfarede jeg, at han havde gjort politisk karriere, havde beklædt forskellige ministerposter og en overgang havde været premierminister. Han har i 1961 udgivet et på grundige arkivstudier baseret 600 siders værk om Turgot og skal også have skrevet kriminalromaner. Han er nu og har i mange år været præsident for l'Assemblée Nationale.

For at komme tilbage til mødet: Minister Kruse indledede, og jeg måtte derefter på fransk give et kort exposé over den politiske udvikling her i Danmark og clearingmordene. Da jeg foreviste politiets liste over disse sidste og fortalte, at det var tilstået, at disse hemmelige drab var udført efter direkte ordre fra Hitler og hans nærmeste omgivelser på møder i december 1943, blev de meget begejstrede og gestikulerede meget ivrigt. De forskrede mig – hvad jeg nok havde formodet – at det var en »spécialité tout à fait danoise«. – Jeg fortalte dem også om politiets fjernelse.

Der skulde holdes møde næste dag med M.Faure, der vilde sætte sig ind i det danske materiale, som franskmændene åbenbart ikke tidligere havde gjort noget ud af eller læst videre på. Mødet skulde være kl.14.30, da Faure skulde til Nürnberg kl.17. Efter mødet skulde jeg hurtigst til København og skrive et nyt memorandum.

Mødet næste dag fandt sted på Place Vendôme i det franske justitsministerium. Jeg kom i god tid for at få nogle notater skrevet, som jeg havde medtaget for at lette forhandlingerne. Det kunde imidlertid kun ske i hånden ved en ung fransk advokat – ministeriets skrivemaskiner var i Nürnberg. Under mødet måtte From og jeg føre de fleste forhandlinger med den anden unge franske jurist, da Faure uafbrudt for ud og ind og konverserede andre personer, der kom til stede, og for hvem vi også blev præsenteret. Han havde åbenbart stadig ikke læst noget videre på stoffet. Da mødet kl.16 var slut, gik jeg en times tid i byen, og om aftenen var jeg bedt til middag hos minister Kruse. Den foregik i hans dagligstue på hotellet. Foruden hans kone var der de to legationssekretærer og jeg. Vi fik en dejlig middag, bl.a. med østers og champagne og havde en interessant aften til kl.ca.1.

Om morgenen den 4. januar stod jeg op kl.6, idet jeg skulde hentes kl.7.30 og køres til Place Lafayette, hvor jeg skulde prøve, om jeg kunde komme med den svenske rutemaskine. Den var fuldtæget, men en svensk kaptajn Gyldén havde lovet gesandtskabet, at jeg skulde blive taget med, hvis vejret var godt, så man kunde spare noget benzin. Ved ankomsten til den svenske linies kontor, viste det sig, at dette var et uendelig snusket lokale, der tilhørte Air France, og at alle talte fransk. Jeg fik besked om at stille mig op for at vente på besked, om jeg kunde komme med, hvilket var lidt nervepirrende, da bussen skulde gå om fem minutter. Der førtes forskellige forhandlinger, og der syntes at være udsigter, da en lille fedladet herre gjorde vrøvl, fordi jeg ikke kunde betale kontant. Heldigvis kom den svenske kaptajn til stede og påtog sig personlig garanti. På dette tidspunkt gik lyset ud i lokalet. Det skete af og til i Paris, at der slukkedes i et par timer i et arrondissement. Myndighederne sagde, at det var noget med, at ledningerne blev fugtige, men i gesandtskabet troede man åbenbart, at der var politik med i spillet, for der er politik i al ting i Frankrig. Forhandlingerne fortsattes så ved hjælp af et par petroleumslamper, og det endte med, at jeg kom ud i bussen til Le Bourget, hvor det så lykkedes at komme med den svenske maskine. Og jeg ankom så betids til København, at jeg kunde aflægge rapport i Udenrigsministeriet om eftermiddagen.

Aftalen i Paris var altså, at jeg skulde vende tilbage den 20. januar 1946 medbringende et memorandum. Ved hjemkomsten fik jeg af Justitsministeriet til bistand hertil udpeget landsretssagfører *Niels Andersen*, der var foreslået af Modstandsbevægelsens Samråd.

Det viste sig ved udarbejdelsen af det nye processkrift, at opgaven i flere henseender var noget vanskelig. Skriftet skulde ikke være procedure, men efter statutterne et bevisdokument, hvilket naturligvis altid begrænser friheden noget. Det skulde efter sin art også være en slags historisk dokument skrevet til brug for eftertiden. Man kunde derfor ikke fornægte kendsgerninger, som måske i øjeblikket vilde vække mindre forståelse i ud- og indland i samtiden. Noget sådant vilde naturligvis heller ikke være klogt, da disse kendsgerninger var alment kendt. På den anden side måtte man også have for øje, at det bidrag, der fra dansk side kunde ydes til at få de tiltalte straffet, kun kunde være af uhyre lille vægt sammenlignet med det materiale, der forelå fra andre lande. Fremførelsen af vor anklage kunde derfor i mange retninger have større betydning for os selv og for vor prestige i de andre lande.

Man valgte da at tilrettelægge skriftet efter følgende linie: Man gav en kort oversigt over den politiske udvikling i tiden fra den 9. april 1940 og til kapitulationen. Man redegjorde for den danske forhalingspolitik efter den såkaldte Scavenius-linie, som gav udtryk i, at den danske regering vedblev at fungere. Formålet hermed var fra dansk side at undgå direkte tysk indblanding og infiltration i dansk administration og retsvæsen, at undgå nazistisk propaganda i kirke og skole, at sikre folkesundheden ved opretholdelse af rimelige fødevarerationer og i så vidt omfang som muligt at undgå, at industrien arbejdede for den tyske rustning. Når tyskerne fandt sig heri, skyldtes det sikkert, at der var for få danske nazister at støtte sig på ved overtagelse af magten her, og at der ikke fandtes personer, der var egnet som redskaber for tyskerne.

Samtidig med at man fra dansk side således førte denne forhalingspolitik, og tyskerne på overfladen viste regeringen en vis courtoisie, var spændingen stærkere under overfladen, idet tyskerne på enhver måde søgte at poussere nazistpartiet frem til en mere betydelig stilling. Derhos søgte de at vinde egnede tilhængere uden for nazistpartiet.

Det anførtes derefter, at den danske politik for så vidt var lykkedes, som man i det store og hele nåede de ovenfor nævnte mål. I denne forbindelse kan nævnes, at *Harald R. Martinsen* i bogen »Kampen om Danmark« an-

fører, at vor industri kun arbejdede for den tyske rustning med 15 pct. – et tal, der er lavere end i noget andet land. Den tyske politik strandede på sin side fuldstændigt, idet nazismen ved folketingsvalget i 1943 efter tre års tysk besættelse kun fik de samme 2 pct. af stemmerne, som de havde fået ved valget i 1939. Selv efter at tyskerne i august 1943 havde styrtet regeringen, mente de ikke at kunne overtage administrationen i landet.

Selve den kendsgerning, at man ikke havde kunnet skaffe sig de egnede personligheder hertil, og ikke havde kunnet erhverve kollaboratører i tilstrækkelig stort antal inden for dansk administration og politi, gjorde, at man fra tysk side i virkeligheden efter august 1943 var vanskeligere stillet her end i de andre besatte lande, hvor man fra begyndelsen gennem Quisling'er eller på anden måde havde skaffet sig nærmere indflydelse i administrationen. Dette bevirkede igen, at effektiviteten i bekæmpelsen af den stærkt voksende sabotage blev meget ringe.

Denne fraværelse af mere fremstående eller mere talrige Quisling-elementer er det antagelig, som bevirkede, at man fra tysk side greb til de særlige foranstaltninger som clearingmordene og Schalburgtagene var, og som ikke kendtes i så betydeligt omfang fra andre lande.

Endelig skal det bemærkes, at det også var den omstændighed, at man på tysk hold ingen som helst indflydelse havde på det danske politi, hverken i ledelsen eller blandt mandskabet, der bevirkede, at general Hanneken i efteråret 1944, da der var fare for en allieret invasion her i landet, blev bange for politiet og frygtede, at det skulde falde ham i ryggen. Dette førte til, at tyskerne gik til aktion imod det og ganske afskaffede det.

Herefter skulde altså den af regeringen i de første okkupationsår førte forhalings- og eftergivenesspolitik nok på den ene side have medført, at den almindelige tyske terror her – dødsdomme, deportationer etc. – blev af noget mindre omfang end i andre lande. Men på den anden side skulde der altså være en logisk sammenhæng mellem denne eftergivenesspolitik og de ganske særligt grove udskjelser, som tyskerne begik i den sidste del af perioden. Jeg tror, at denne opstilling er rigtig. Det er jo altid, når det kommer til stykket, en fornuftig og rimelig sammenhæng i alt her i livet.

Inden materialet var færdigt kom der en fornyet anmodning om supplering af det økonomiske materiale, man havde fremlagt. Den danske delegation blev derfor styrket med to sagkyndige på det økonomiske område, direktør *Axel Odel* og fuldmægtig *Poul Høst-Madsen* samt en translator fra Udenrigsministeriet, frk. *Panum*. Dens afrejse blev i det omfang, som udarbej-

delse af det nye materiale tillod, fremskyndet, så at man tog af sted den 14. og 15. januar, igen til Paris med fly over Bruxelles, hvor vi i skumringen fik et blik af den vidunderlige Grand' Place, inden vi gik i det kolde nattog til Paris.

Denne gang blev vi installeret på Hotel Ritz, Place Vendôme, hvor jeg blev anbragt i fyrstesuiten: Soveværelse i 6-7 m højde med uhyre spejle og skabe, canapé og silkebetrukne stole. Dertil en salon med kamin og malerier af kejserinde Marie Louise med kongen af Rom, tolv lænestole, to sofaer, ægte tæpper, lamper og kinesiske vaser. Det stod i en ejendommelig kontrast til min slidte overfrakke, mine skistøvler og de to par underbukser jeg bar skjult, og de rugbrødsklemmer med ost, som jeg havde i lommen som reserve.

I badeværelset var karret så stort, at der kunde ligge tre ved siden af hinanden og to i forlængelse af hinanden, og det var forsynet med vægt, men jeg kunde ikke finde noget toilet. Jeg blamerede mig ved at spørge tjeneren, hvor det var, og det viste sig, at det var identisk med en bred lænestol med stråsåde, ryg og armlæn. Det burde jeg naturligvis have gættet, jeg som i min mosters hønsehus havde set min morfars kasserede »natstol«, en lænestol af rødt plys med indbygget natpote.

I disse luksuøse omgivelser stod der midt i soveværelset en høj himmelseng – en slags katafalk med søjler og forhængsgardiner – som jeg med nogen møje klatrede op i om aftenen, og der lå jeg og følte mig som en afdød fyrste der ligger på *lit de parade*. Om morgenen brød en ældre tjener ind (uden at banke på) og trak gardinerne fra i de tre høje franske vinduer ud til Place Vendôme. Derpå trak han sengeomhængene til side og så ind til mig og sagde med forbavselse malet i ansigtet: »Monsieur est seul?«, og så kastede han et blik på den bakke, han bar. Der var to kopper sort kaffe som af et meget lille dukkestel, 2 stk. flûte så store som en 25-øre og to klatter marmelade af tilsvarende størrelse. Jeg kastede også et blik på bakken og svarede: »Ca ne fait rien!« og beholdt og fortærede indholdet. Det gentog sig de to følgende morgener. Det var først senere jeg fik at vide, at der i Udenrigsministeriet opbevaredes en formidabel regning på petit déjeuner for to i 2-3 dage, som vilde være fuldgyldig skilsmissegrund for min kone. Maden på hotellet var knap til at blive mæt af, men den var i øvrigt god, og de havde en dejlig Léoville Lascases.

Delegationen tilbragte to dage i Paris og havde begge dage konferencer med franskmændene.

Den første aften var vi inviteret til en middag, som gesandt *Kruse* gjorde for legationspersonalet. Den var god: Suppe, røget laks med rørag, asparges, duer, frugt med maraschino, champagne, rødvin, kaffe med cognac. – Det varede til kl.12.30, hvad der var lidt for meget i betragtning af, at vi ikke havde sovet om natten.

Den følgende dag fik vi besked om, at *Per Federspiel*, ministeren for særlige anliggender, som jeg havde studeret sammen med, vilde komme med fly fra London. *Niels Andersen* tog ud og hentede ham, og vi havde en hyggelig sammenkomst i min salon på Ritz med en almindelig drøftelse af tingene. Om aftenen tog vi med gesandten og kone ud på Montmartre, hvor vi spiste middag i restaurant Can-Can. Derefter var vi inde i et tilstødende varieté-lokale, hvor vi til en flaske champagne så på forestillingen til kl.12. Der var koldt. Mange havde overtøjet på, og ministeren sad med kraven op om ørerne, så de stakkels piger, der optrådte, må have frosset forfærdeligt. Ikke mindst de, som stod nøgne som en slags karyatider op ad væggen på balkonen på 1. sal.

Efter endnu en arbejdsdag i Paris blev vi afhentet og kørt til Gare de l'Est, hvor vi blev puttet i et langt amerikansk militærtog, som afgik ved 18-tiden. meget artigt ordnet, sådan at frk. Panum kørte i en vogn – det var sovevognstog – der alene var forbeholdt damer – en masse uniformerede amerikanerinder.

Næste morgen, da det lysnede, kørte vi gennem Mainz, som var frygtelig tilredt, og på midlertidige broer forbi de ødelagte Rhinbroer.

Lidt senere ankom vi til Frankfurt, hvor vi i en bus med en broget samling amerikanske soldater, hvorimellem en eller to negre, og en mere eller mindre kinesisk udseende person, kørte til oplysningskontoret for at få ordnet vore papirer.

Byens centrum var fuldstændig raseret. Der var praktisk talt ikke et helt hus. Forretningskvarteret med dets store banker, post- og telegrafbygninger etc. var kun sværtede mure opfyldt med sammenfaldet skrammel. De helt ødelagte gader var ryddet, således at kørebanen var fri, men ikke fortovene, langs hvis kanter opstablede sten holdt lidt sammen på bunkerne. Enkelte steder stod et hus, som kunde beboes, og hvor vinduerne var tætnet med papir, pap eller brædder. Hist og her havde der allerede været lidt vegetation om sommeren, lidt græs og bynke. Andre steder havde folk muret en skuragtig beboelse op i et hjørne, og på ikke alt for ødelagte huse kunde man se kakkelovnsrørene stikke ud. Et enkelt sted ved hjørnet af en sidegade, der

var helt i ruiner, var der et skilt, hvor den eneste tilbageværende beboer reklamerede for sin virksomhed som herre- og damefrisør.

Om aftenen gik toget videre til Nürnberg. Det afgik noget forsinket, og der var nogen uorden og forvirring med billetterne, idet der ikke var numre svarende til vore pladskort, men der var god plads i toget. Efter at vi havde spist den medbragte mad, gik vi ind i nabokupeen for at underholde os med tre negre. De to var meget lidt kvikke, og sad blot og tyggede tyggegummi, men den tredje var en intelligent lille sergent, der fortalte om alle de europæiske lande, han havde været igennem som soldat. Han foretrak Holland på grund af den store renlighed og de gode museer. Kl. noget over 1 ankom vi til Fürst, og var noget spændt på, om der som lovet vilde være bud efter os. Franskmændene havde virkelig sendt en vogn, med hvilken vi blev kørt ind til Grand Hotel i Nürnberg ved siden af banegården. Grand Hotel var noget ramponeret, og havde stilladser omkring, inde var der dog en ubeskadiget forhal, men vi måtte op på vort værelse ad en meget molesteret og uryddelig trappe og gennem nogle raserede rum, iskolde, hvor der åbenbart var håndværkere i gang. Niels Andersen og jeg fik til deling et uselt værelse med to hospitalssenge og nogle uldtæpper, intet skab, intet bord, to stole og to knager – det lignede nærmest en fængselscelle. Vandet måtte ikke drikkes. En kontrast fra Hotel Ritz! Vi kom meget trætte i seng ved 3-tiden. Men næste dag lykkedes det Niels Andersen ved at tale om, hvor syg han var, at skaffe os et noget bedre værelse med et bord, lænestol og skab samt bad.

I hotellet traf vi straks redaktør *Helge Knudsen*, Berlingske Tidende. Han kørte os elskværdigt ud til retsbygningen, der ligger en halv times gang fra centrum ud ad hovedgaden mod Fürst, og hjalp os til rette med de praktiske spørgsmål, at få pas og adgangskort samt rationeringskort.

Retsbygningen var vel bevogtet. Et stykke fra bygningen dirigeredes al motorkørende færdsel – bortset fra de busser og taxa'er der direkte kørte til Retten – om ad sidegader. Køretøjerne var mest enormt store amerikanske lastvogne og jeeps, men der var også enkelte tyske lastvogne og personvogne at se. Gående kunde kun gå videre mod retsbygningen ved at vise adgangskort til denne. Ved gitteret uden om selve bygningen stod amerikanske skildvagter opstillet, og der holdt også en tank. Amerikanerne var høje flotte folk i brun khaki med hvide hjelme, og hvide bæltter og gamacher. Man passerede så over den lille plads hen til selve retsbygningen, foran hvis indgang der på ny stod skildvagter, men her skiftedes amerikanerne med engelske og russiske soldater i fast turnus. Russerne stod ganske stille uden handsker og overtøj i flere graders frost.

Efter at have ordnet de første praktiske ting, besøgte vi generalsekretæren for den franske delegation, og derefter *Faure*. Han var interesseret i vort medbragte materiale, og vilde åbenbart gerne selv sætte sig på det og lave et særskilt afsnit om Danmark i sin procedure.

Vi fulgtes tilbage til Grand Hotel, hvor vi spiste frokost med ham og hans kone og et par af de andre franskmænd. De fleste kunde næsten ikke tale engelsk og kun forstå lidt. Jeg sad ved siden af Mme. Faure, en titianblond dame, der var redaktør af et litterært magasin der hed *La Nef*. Det rystede mig noget, at hun under vor samtale, om hvorvidt dansk var meget fjernt fra fransk, spurgte os, om vi brugte de samme bogstaver som franskmændene. Det gjorde mig noget betænkelig, for hvis den franske viden om nordiske forhold var så ringe, som dette antydede, måtte man passe meget på, at der ikke løb misforståelser ind i deres procedure om Danmark.

Efter frokosten tog vi tilbage til retsbygningen, hvor vi hævdede vor ugeration hos amerikanerne: 200 cigarætter eller 28 cigarer, en 7-8 stk. candy af forskellig sort, tyggegummi, tandpasta, barberblade, tændstikker, tomat-saft etc.

Derefter havde vi en forhandling med den franske advokat, der skulde procedere den økonomiske udplyndring af Danmark, M. Gerthoffer.

Der var åbenbart en svær pladsmangel i den enorme retsbygning, som foruden Retten rummede alle de forskellige landes anklagedelegationer samt den amerikanske administration (rationerings-, rejse- og telegrafkontor etc.). Gerthoffer opholdt sig i et temmelig stort værelse, som han delte med en anden fransk advokat samt to-tre damer, der skrev på maskine, og et par soldater, der gik omkring og ordnede akter. Overalt på borde og på gulvet lå der høje stabler af stencileret materiale, som flød mellem bortkastet papir, idet man åbenbart også brugte gulvet som papirkurv i de franske kontorer. Der kunde med vanskelighed fremskaffes fire stole, som det var meget svært at anbringe sådan omkring M. Gerthoffer, at vi alle kunde føre en hviskende samtale med ham. Det gjorde det jo ikke nemmere, at det var på fransk. Under disse vilkår gennemløb vi hans manuskript og fik foretaget visse tilføjelser.

Middag spiste vi på hotellet. Ordningen her var den, at man skulde have særligt adgangskort, som skulde forevises for skildvagterne, når man kom ind, og også når man gik ud. Måltiderne var ordnet efter messesystemet. Mod forevisning af sit adgangskort og kvittering på en liste, kunde man købe en spisebillet for 3 mark, hvorefter man kunde spise et måltid i restauranten.

Der serveredes tre måltider om dagen. De var gode, men lidt ensformige. Man kunde få øl og en lille smule vin mod betaling. Kød og ost serveredes kun én gang for hver gæst – »no seconds here!«

Udenfor de faste spisetider var restauranten lukket – det var ikke en restaurant, men en messe – og der serveredes ikke anden mad end dagens faste måltider. Når man havde gæster, skete det derfor i og for sig blot på den måde, at værten høfligst betalte de 3 mark for gæstens måltid samt så vidt muligt drog omsorg for, at der var et bord, hvor man kunde sidde med det antal gæster, man havde.

Restauranten lukkede ved 20.30-21-tiden, og derefter var der så ikke mange muligheder for at opholde sig på hotellet: Der var forhallen, et par barlokaler og det såkaldte »marble room«, en større sal, hvor der fra kl.21 spillede et orkester, og hvor der var dansegulv, samt en række større og mindre borde. Her spillede der til dans og dansedes til projektører, og ind imellem opførtes der nogle artistnumre. En broget blanding af flotte amerikanere, englændere, russere, nogle med grove asiatiske hoveder, små franske mamseller, soldater i battledress og små kvindelige russiske løjtnanter med røde negle.

En aften var der næsten kun amerikanere til stede. De sad alle vegne rundt i salen og morede sig vældigt over numrene, sang med på viserne og udvekslede bemærkninger med artisterne. Da musikken sluttede, tvang de en høj pragtfuld officer med brystet fuldt af felttogsbånd frem på gulvet, hvorefter han med megen verve foretog en morsom vise om hele felttoget fra Afrika, gennem Italien og fra England over Kanalen til Frankrig og videre ind i fastlandet.

Det var noget besynderligt at se de forskellige landes folk, mest amerikanske officerer, danse her med deres damer enten i lange kjoler eller i uniformer. Det udgjorde en mærkelig kontrast til den fuldstændig sønderslåede by og den svært ramponerede banegård overfor, hvor man om aftenen kunde se flytningene strømme ind fra den russiske zone, uden at man hverken kunde skaffe dem logis, arbejde eller rationeringskort.

I »marbleroom« holdt musikken op kl.22.30 og der slukkedes; og samtidig lukkede begge barerne – der i øvrigt først åbnede kl.17.30 – og enhver måtte så gå til sit. Der var udgangsforbud, gældende for tyskerne fra kl.22, og for amerikanerne fra kl.23. Det overholdtes temmelig strengt. Efter tiden kunde man dog færdes i de amerikanske busser og taxavogne, som rekvireredes hos »dispatcheren« i hotellet.

Selve Nürnberg var frygtelig tilredt. Navnlig nord for floden og øst for hovedgaden var det hele kun en stor strækning med hobe af murbrokker, forvredent jern, teglsten, glas, kalk, badekar og træstumper. Enkelte steder stak et husskelet og stumper af mure op, men som regel kun i stueetagens højde. De mindre gader var slet ikke ryddet og adskilte sig kun fra ruinmarkerne ved at man eventuelt på en tilbagestående murstump kunde se et gadeskilt. Kun hovedgaderne var ryddet, ellers fremtrådte gaderne som stier, der bugtede sig ud og ind og op og ned. På sine steder var der en butik eller en beboelse inde i rodet. Hvor et enkelt hus stod, var vinduerne klistret til med pap og brædder, men selve huset så ud, som om det kunde falde sammen. Oppe i det nordvestre hjørne ved borgen, var nogle gamle huse bevaret, eller nogle halvdele af gamle huse stod igen i styrtefærdig tilstand. Ejendommeligt virkede det, at bronzestatuerne stod på de fleste torve, skønt alle husene var i ruiner.

En aften var vi inviteret til aftensmad af de danske journalister dér. *Helge Knudsen*, *Berlingske*, *Ringsted*, *Politiken*, *Gundel*, *Land og Folk*, *Næsselund*, *Ritzau*, og *Bjøl*, *Information*. De boede nogle kilometer uden for byen i et umådelig stort og enestående grimt slot, der var bygget af blyantskongen Faber. Også møblerne var usigeligt hæslige.

Det var en morsom aften. Journalisterne havde fået fat i den amerikanske næstkommanderende i Nürnberg, oberstløjtnant *Lockland*. Han var ca. 50 år, født og opvokset i Danmark, til han var 21 (han hed Lauritzen), og derefter var han udvandret til Amerika, hvor han arbejdede som ingeniør. Han havde ikke talt dansk i de sidste ca. 30 år, men fortalte om sin deltagelse i felttoget fra Casablanca op gennem Italien og Frankrig.

Medlemmerne af den danske delegation fik adgangskort til selve retssalen, et meget stort rum, hvor dommerne sad på tværs af tilhørerne og med de 23 tiltalte i 2 rækker over for sig. Vi passerede ind lige ved siden af de tiltaltes højre fløj, det vil sige lige forbi *Göring*, og havde plads på første eller anden række af tilhørerne. Vi havde alle lejlighed til dagligt at se de tiltalte på nært hold. Det forbavsede, at de 23 fysiognomier ikke var mere usædvanlige og betydelige ved en umiddelbar betragtning, end de var.

Göring var den, som man bagefter huskede bedst. Efter de første retsmøder troede jeg det skyldtes, at han sad nærmest, at han var meget stor, og iført en meget lys uniform med et stort rødt halstørklæde. Thi man syntes ikke, at man i ansigtet kunde læse den hårdhed, som han faktisk var i besiddelse af

(en af de engelske anklagere karakteriserede ham en dag som en »very courageous and very cruel man«, hvilket utvivlsomt var rigtigt). Men efter at vi havde set på ham mange gange, mener jeg ikke, at der kan være tvivl om, at han var en betydelig personlighed, der var i besiddelse af usædvanlig kraft og til en vis grad også af charme. Hans store tunge lyse øjne og den vældige mund var meget stærke.

Hess, der sad ved siden af ham, virkede bizar og medtaget. Hans strittende hår og fremstående bryn, gjorde i forbindelse med hans indfaldne olivengule ansigt og gule hænder og den uro, der stedse var over ham, et besynderligt og til tider noget forstyrret indtryk. Han sad ofte hensunken, og syntes den af dem, der mindst interesserede sig for forhandlingerne. Han benyttede kun sjældent øretelefon, hvilket dog kan komme af, at han beherskede både fransk og engelsk. En enkelt gang kunde han udveksle en munterhed med *Göring*. Hans smil var ubehageligt og gjorde et spøgelsesagtigt indtryk, navnlig når han sås i profil med sine spidse fremadrettede tænder.

Ribbentrop havde været en smuk mand, men noget for skæv i ansigtet. Han virkede fuldstændig udslidt og enerveret, med store poser under øjnene.

Keitel havde et stort firkantet noget ufølsomt og udtryksløst hoved. Han virkede mere som en type på en preussisk officer end som en individualist.

Jodl var ligesom *Keitel* i uniform, en lille spinkel mand med et langt smalt, pilskallet, rødtligt hoved med en lang spids næse og to små plirende øjne. Han virkede som en almuesmand eller, som den engelske delegations chef, solicitor-general *Maxwell Fyfe* sagde, en afdanket herskabskusk. Men han var en meget snedig og habil general.

Den ubehageligste af dem alle at se på, var *Franck*. Han havde et usædvanlig modbydeligt udtryk ved munden, men hans ansigt skjultes som oftest af et par mørke skibriller, som han brugte, fordi det store antal dagslyspærer i salen gav et meget stærkt lys.

Frick var en stor udannet og noget bøllet børste at se på. *Streicher* virkede ikke formidabel, snarere noget gammel og affældig, men så ud til at have været en brutal person. *Funck* var sammenfalden ligesom *Schacht*. *Rosenberg* og *Seyss-Inquart* forbavsede ved at være temmelig ubetydelige og almindelige at se på, de så ud som et par skolelærere fra en mindre by.

Dönitz så ud som en noget ubetydelig og almindelig kontorchef, og det samme gjaldt til en vis grad *Raeder*, der dog havde lidt mere af et ansigt. *Von Papen* var ret fremtrædende imellem de andre ved sit store hoved og det svære isgrå hår, ansigtet var rødt og betydelig grovere end på billeder;

den stærkt tilbagevigende pande gjorde – navnlig når man så ham i profil – et ejendommeligt indtryk.

Naturligvis gjorde vi visit hos lederne af de andre landes anklagedelegationer, først og fremmest – efter aftale med *Per Federspiel* der var minister for særlige anliggender – hos den russiske, som var general *Rudenko*, senere øverste anklager i Sovjetunionen. Han talte kun russisk. Han var for så vidt meget venlig, men noget vanskelig at blive klog på. Øjnene var noget blege og kølige, og den omstændighed, at han talte direkte til tolken (mens jeg talte mit engelske direkte til ham), gjorde det hele fremmed. Jeg så dog siden, at det er russernes vane, når de taler gennem tolk. Og *Rudenko* hilste ved senere lejligheder, når vi mødte ham i Retten, meget venlig på os.

Vi havde derefter møde med *Maxwell Fyfe*. Han var overordentlig elskværdig. Det var en lille svær mand, mørk med et stort skallet hoved og et par sorte øjne, en betydelig og kraftfuld mand at se på.

Om aftenen samtalede vi i hall'en. Ved siden af i snackbaren blev der som sædvanlig spillet poker med stor omsætning og høje bundter af tyske militære mark på bordet. Det blev fortalt os, at der somme tider blev vundet eller tabt 600 dollars på en aften. Der var den besynderlighed ved det, at den, der tabte, tabte i rede penge, mens den der vandt, måtte bruge pengene i Tyskland, hvor intet kunde købes, idet man kun kunde få vekslet begrænsede beløb fra mark til dollars.

Nogle dage efter vor ankomst kom der en norsk delegation. Det skete en aften – de fangede mig på dansegulvet i Marbleroom – og præsenterede sig. Delegationen bestod først og fremmest af direktør *Hans (Hasse) Cappelen*, som var en af de mest torturerede folk i Norge. Han havde skrevet en hårejsende bog om sine oplevelser i tyske lejre, som han forærede mig. Det viste sig, at han i Porsgrund havde gået i klasse med en kusine af mig. Han skulde vidne.

De andre var bureauchef *Jens Fagereng* og sekretær *Rolf Torgerson* fra Justitsdepartementet, der skulde være observatører. Vi hilste på det hjerteligste på dem; her i det fremmede var det som at træffe landsmænd. Vi havde straks fra kl.23-24 en drøftelse med dem og gav dem al den orientering, vi kunde.

Samme *Hasse Cappelen* var en stor oplevelse at være sammen med. Han fortalte om sit fængselsophold, og sagde, at han ikke havde kunnet leve, hvis han havde røbet andre og forvoldt deres død. Han berettede også om sin

I Nürnbérgs ruiner

De hovedanklagede i Nürnberg-processen

hjemkomst til Norge, og om hvordan han var blevet modtaget af Universitetets rektor Seip og med fakkeltog af studenterne. Han kunde imidlertid ingenting og måtte lægge sig på en bære og lade sig bære bort. Det var, som han sagde, synd for hans lille datter. Senere kunde han være blevet udenrigsminister. Han havde det i øvrigt godt og fortalte allerede den første dag, at hans læge havde sagt, at han kunde blive lige så gammel som andre mennesker, hvis han afholdt sig fra tobak og spiritus, men ellers kunde han kun leve 20 år til. »Men jeg vil da Fa'en ikke la' være at drikke.« Han var fornøjet med at leve 20 år til, for til den tid vilde hans datter kun være glad ved at være af med ham!

Han førte derfor an i indtagelsen af cocktails inden middagen. »Nu skal vi ha' en drink, men den skal være Fa'en så stærk.« Han var i det hele festlig og herlig at være sammen med. En aften sad han oppe med Niels Andersen til kl. 2.30. I de sidste tre kvarter spadserede de op og ned ad hotelgangen og snakkede. Derefter havde han vækket Fagereng og talt med ham i en hel time. Næste morgen havde han tømmermænd, men var glad som en lærke, og erklærede, at han havde haft en lille rus, som det klæder en gentleman, men han fremhævede som det gode ved en rus, at øllet den næste dag smager så herligt.

En aften blev nordmændene inviteret til middag hos de franske anklageres chef, *M. de Ribes*, som vi også tidligere havde været forestillet for. Han havde beklædt ministerposter. Det var en ca. 60-årig, meget høj og usædvanlig distingveret og nydelig mand; lys, smalt ansigt, store fine træk. Han hilste med venstre hånd, den højre var invalid fra første verdenskrig. Men efter nordmændenes beretning om middagens forløb havde han afsløret sig som ganske blank i skandinaviske forhold. Han troede, at alle de tre nordiske lande havde været besat af tyskerne og var sluppet godt fra det. Han troede i øvrigt også, at Stockholm var hovedstad i Norge. *Cappelen* var blevet noget gal i hovedet, og havde, da de Ribes havde spurgt, om der overhovedet havde været krig i Norge, sagt noget om, at det tog tre måneder at erobre Norge, mens det kun tog tre uger at erobre Frankrig. – Nordmændene fortalte i øvrigt, at *Mme. Faure* også havde spurgt dem, om de havde de samme bogstaver som franskmændene; det var åbenbart hendes yndlingspørgsmål til skandinaver.

Det var naturligvis af den største betydning, at vi kunde få *Faures* udkast til procedure i så god tid, at vi kunde konstatere, om der var afgørende fejl eller misforståelser i det, så vi kunde få dem rettet, inden dokumentet gik

ud til pressen. Og her havde vi visse vanskeligheder. Vi fik flere gange løfte om at nu skulde proceduren være der, og gik håbefulde til retsbygningen, men kun for at få at vide, at den vilde foreligge næste dag.

Det var derfor med nogen bekymring, at vi om aftenen så Faure svinge sig i dansen med sin titianblonde frue. Men en dag var den der jo – og så var der en katastrofal brøler i den. I beretningen om den politiske udvikling her i landet under krigen havde vi skrevet, at nazisterne ved rigsdagsvalget 1943 – efter tre års tysk besættelse – kun havde fået 2 pct. af stemmerne, det samme som før krigen. Disse 2 pct. var i Faures manuskript blevet til 25 pct.! Men når dette er sagt, skal det også siges, at Faures manuskript var både klart og godt.

Vi styrtede til den franske delegation, hvor Faure tog sagen med en let håndbevægelse; det var kun en kommafejl (der havde aldrig været tale om 2,5 pct. men kun om 2 pct.). Jeg skal spare læseren for de sindsbevægelser, vi gennemgik, da fejlen ikke var rettet i den nye udgave der forelå næste dag, og for beretningen om, hvordan vi fik den rettet, og hvordan vi – bl.a. med god bistand fra de danske pressefolk – fik fabrikeret de 100 eksemplarer til verdenspressen, så de forelå til udlevering, da *Faure* skulde begynde sin tale. Den eftermiddag, da det skete, blev spændende, idet Faure efter henstilling fra Retten måtte korte meget af på sit foredrag om jødelovgivningen i Frankrig. Vi sad derfor bogstavelig talt og fulgte urviseren og Faures spring frem gennem sit manuskript, for at se, om han kunde nå til Danmark, inden klokken blev 17. Det endte med, at han nåede frem til kl.16.40 og begyndte, hvorefter *Helge Knudsen* fór ud for at lægge vort materiale frem i presseværelset. Faures gennemgang af clearingmordene – som han ikke forkortede – vakte så megen interesse, at dommerne blev siddende til kl.17.20. De fremmede journalister var også interesseret i stoffet.

Det var i øvrigt ikke frit for, at nordmændene havde tilsvarende sindsbevægelser. Deres sag blev ført af en anden fransk advokat, som vi tidligere havde hørt tale i Retten. Det var meget dårligt, tungt og langsomt, og der var en masse forvirring med dokumenterne. Den blev ikke mindre af, at han ikke forstod engelsk og skulde have hovedtelefonen på, hver gang dommer *Lawrence* sagde noget til ham. Der var stadig kludder med dokumenterne. Denne advokat, Duboste, skulde føre *Cappelen* som vidne i forbindelse med proceduren om grusomheder begået i de vestlige lande. Den dag, det skulde ske, gik den meste tid i Retten med venten på, at *Cappelen* skulde blive afhørt som vidne. I formiddagsmødet blev afhørt to vidner til nærmere op-

lysning om forholdene i de tyske koncentrationslejre. I eftermiddagsmødet var det meningen, at Cappelen skulde forklare først, men dette skete ikke. Den franske advokat meddelte Retten, at spørgsmålet om en tolk, der kunde oversætte fra norsk, ikke var bragt i orden, hvorfor han vilde tage endnu et fransk vidne først. Dette overraskede os danske og norske noget, da Cappelen havde været i stand til at nedskrive sin forklaring på fransk og engelsk, ligesom han også taler disse sprog godt. *Fagereng* prøvede på at rykke i franskmændene, men blev affærdiget. Franskmændene forklarede bagefter, at der var sket det, at Cappelen, som skik var, var blevet anbragt i venteværelset for vidner, under opsyn af amerikanske soldater, men at der var sendt bud efter ham på et eller andet sted uden for retssalen, hvor han ikke var og ikke skulde være. Da han ikke straks kunde bringes til stede, havde Duboste stukket den nævnte undskyldning ud, og straks fremført det næste vidne. Det lugtede lidt af et nummer, for man skulde have troet, at Cappelen så skulde have været ført efter dette franske vidne, men der blev præsenteret yderligere et fransk vidne.

På dette tidspunkt bemærkede dommer *Lawrence* til Duboste, at han allerede tidligere over for denne havde påpeget og nu vilde gentage, at han af hensyn til Rettens tid henstillede, at der ikke kom flere vidneforklaringer vedrørende koncentrationslejre, som kun var gentagelser af tidligere ting. De tidligere vidner havde forsvarerne haft lejlighed til at kontraafhøre, uden at det havde rokket forklaringerne, der i øvrigt støttede sig til andet bevismateriale. Duboste insisterede dog på at føre det fjerde franske vidne, idet han skulde kunne oplyse, at Himmler og Kaltenbrunner havde besøgt hans koncentrationslejr. Vidneafhøringen blev derefter tilladt, men Duboste foretog den på sin tunge og langsomme måde, så at den for den væsentligste del blev en gentagelse af tidligere beretninger.

Både nordmændene og vi var meget vrede og bekymrede for, om der overhovedet kunde blive spørgsmål om vidner fra de små lande, efter at der havde været fire franskmænd fremme. Det gjorde det ikke bedre, at der efter al sandsynlighed skulde føres endnu to franskmænd. Man fik, som nævnt en vis mistanke om, at de franske advokater havde været mest interesseret i at føre deres egne vidner, og ikke de små landes, derunder det norske, som den anglo-amerikanske presse var interesseret i.

Ved retsmødets slutning sagde nordmændene derfor meget kraftigt til Duboste, at Cappelen måtte føres først næste dag. Niels Andersen og jeg gjorde, hvad vi kunde for at støtte, ved under en samtale med franskmæn-

dene i stærke ord at give udtryk for, hvor vrede nordmændene var, og hvor bekymrede vi var på deres vegne.

Næste dag kom så *Cappelen* for som vidne. Hans forklaring som blev afgivet på engelsk, gjorde i sin stilfærdige og moderate form et overordentlig stærkt indtryk både på dommerne og vistnok også på de tiltalte. Også jeg, der dog havde læst hans »skrækkelige« bog, som han skrev i dedikationen til mig, var stærkt berørt af forklaringen.

Cappelen var i øvrigt ikke fri for at være noget charmeret af Göring, som han mente havde smilet og nikket anerkendende til ham under hans vidneforklaring.

Efter at vi havde fuldført vort hverv, blev vi bragt med fly til Paris. Dér kom vi efter nogen venten og vanskeligheder i en stor amerikansk bus med amerikanere, deriblandt negre og kinesere, til Place Vendôme til Air Transport Command, hvor vi efter en del telefonsamtaler blev sendt med en taxa til den amerikanske hovedanklagers residens. De sendte os til Hotel Majestic, et enormt hotel, der var helt optaget af amerikanerne, og hvor det vrimlede med mandlige og kvindelige uniformerede.

Efter forskellige forhandlinger dér, fik vi anvist hotelværelser og blev puttet ud i en jeep, som kørte os til et hotel, hvor jeg fik et lille bitte tagkammer på 6. sal; skrå vægge, kun plads til en seng med et tyndt uldtæppe og en faldefærdig stol, og en frygtelig hønsetrappe op til værelset. Lille bitte vindue med udsigt over tagene, men der var varme på værelset. Der var hverken håndklæde eller tandglas.

Jeg anstillede den betragtning, at hvis jeg sammenholdt dette værelse med fyrstesuiten på Ritz, var jeg alt i alt blevet pænt borgerligt behandlet.

I Paris var situationen med hensyn til at komme hjem temmelig fortvivlet. Amerikanernes flyverute Paris-København var inddraget en uge i forvejen – hvilket amerikanerne i Nürnberg altså ikke havde anet – og englændernes rute mellem København og Bruxelles var også faldet bort. Amerikanerne tilbød at flyve os til Bremen, men det var usikkert, om vi så kunde komme videre. Vi gik så i gesandtskabet, hvor det endte med, at de skaffede frk. Panum og mig billetter til Amsterdam to dage senere. Da jeg gik hjem, var der dejligt lys over Paris. Jeg gik ned forbi Notre-Dame, og derefter i det svindende lys gennem Louvres majestætiske gård og så blikket fra den lille Triumfbue gennem Tuilerihaven forbi Obelirken og op til den store Triumfbue, som lå i svag blålig dis.

Den mellemliggende dag var *Niels Andersen* og jeg i gesandtskabets bil en dejlig tur til Versailles; vi spiste frokost hos Prunier: 18 østers til hver med brød og smør, gåseleverpostej og kaffe; dertil en hvid Bordeaux fra 1921 – herlig. Derefter gik vi på Louvre, fik set Venus fra Milo og Nike og malerierne. De havde kun deres bedste billeder hængende fremme. De hang på en højst morsom måde ind imellem hinanden: Delacroix, Giorgione og Watteau ved siden af hinanden, eller Ruisdael og Courbet. Og Delacroix og Rembrandt ved siden af hinanden. Der var også mange dejlige Leonardo'er og Rafael'er, men kun få impressionister. Det interessanteste billede var måske Philippe de Champaignes portræt af Richelieu.

Flyveturen hjem var også lidt bevæget. Maskinen var en time forsinket, og kom først af sted til Amsterdam klokken henad 11, hvilket var lidt nervepirrende, da vi i Amsterdam skulde nå forbindelsen til København. Det var en lille, men rar maskine, og en behagelig tur i godt vejr. Vi kom til Amsterdam lidt før kl. 1.15. Det viste sig, at der overhovedet ikke var kommet nogen fra gesandtskabet med billetter, penge eller besked. Vi fik så bistand af en flink hollandsk funktionær, der i en forfærdelig fart ordnede vore pas og vor bagage og holdt København-maskinen tilbage, medens vi fik udfærdiget billetter. Det værste var, at hollænderne ville have 400 floriner udbetalt kontant. Vi måtte gå frem som ved betaling af løsepenge i gamle dage, idet vi først smed mine og frk. Panums resterende engelske penge på disken, derefter mine dollars, hvorpå vi til sidst betalte et beløb i kroner og klarede ærterne. Samtidig med at dette skete, og at funktionæren regnede valutakurser ud, idet den ene talkolonne marcherede frem efter den anden, stod maskinen derude og hvæsende. Men vi kom lykkeligt op i den, og den kom af sted med et kvarters forsinkelse.

Turen til København var i diset vejr og meget stærk blæst, navnlig efter at vi havde passeret Holsten. Vi blev vippet stærkt, og nogle af passagererne brugte poserne.

10. Udrensningen

Den 4. maj 1945, hvor meddelelsen om tyskernes fredelige kapitulation kom, havde man en vidunderlig aften med alle de rækker af levende lys, der blomstrede frem i vinduerne.

De følgende dage var derimod ikke vidunderlige. Da jeg den 7. maj (den 6. var en søndag) kom ind på mit kontor i Slutterigade, var det blevet besat af modstandsbevægelsen og det genopdukkede politi – det havde vi jo fået at vide skulde ske – og modstandsbevægelsen var i fuld gang med at indfange forrædere, mordere, stikkere, rengøringskoner og prostituerede og handlende, der havde arbejdet for eller solgt til tyskerne, til første afhøring og fængsling. Disse afhøringer af fanger, der blev bragt ind i åbne lastvogne, foregik under megen forvirring i alle kontorets lokaler og på en måde, modstandsbevægelsen ikke kunde være bekendt. Fangerne blev afhørt med en maskinpistol i ryggen og med oprakte arme. Jeg så det sammen med landsdommer *Lucas*, der var retsformand i Landsrettens Første Afdeling, hvor jeg procederede, og overretssagfører *Anker-Jensen*, som var en af vore mest ansete forsvarere, og som jeg stod mig særdeles godt med. Vi var ikke opbyggede af sceneriet, og *Lucas* prøvede at skride ind ved at spørge, om det nu var nødvendigt, at den afhørte stod med hænderne i vejret, men han blev groft afvist. Han sagde, at han vilde henvende sig til *Mogens Fog*, for at få ham til at skride ind; om det skete, ved jeg ikke, men der indtrådte i hvert fald ingen bedring.

Nu var forholdet det, at det var modstandsbevægelsen, der handlede ved sine folk med deres armbind og havde ansvaret, og ikke politi og anklagemyndighed. Men mit kontors folk, medhjælpere, fuldmægtige og damer havde beredvilligt stillet sig til rådighed. Da jeg havde set noget på oprinene lod jeg besked gå rundt til mit personale, at de her handlede på egne vegne, ikke på embedets eller mine, og jeg henstillede, at de trak sig tilbage, og det gjorde de. Efter ret kort tids forløb blev kontorerne givet tilbage til Statsadvokaturen, som fortsatte sin virksomhed, som det skal skildres i næste kapitel.

Modstandsbevægelsens arrestationer var stadig præget mere af hurtighed end af grundighed. En af mine fuldmægtige var med til i sin omegnskom-

mune at befri en stikker, som var taget af en gruppe; det var ganske vist rigtigt, at han var stikker, men det var på det lokale svineslagteri!

Jeg måtte i øvrigt en dag i aktivitet, fordi jeg underhånden havde fået forebragt et forlydende om, at en gruppe var ude for at arrestere landsdommer *Lucas*. Grunden skulde være, at han i 1941 havde været med til at give Soya en mindre hæftestraf, fordi han havde skrevet en – i øvrigt ikke god – bog, der ironiserede over besættelsen. Jeg fik fat i nogle som havde noget at sige – jeg husker ikke hvem – og der skete ikke noget.

Behandlingen i fængslerne var heller ikke, som den burde være, som jeg erfarede, da jeg afhørte en kvinde, der var sigtet som stikker. Jeg fik overdraget en tjenestemandundersøgelse mod en politiinspektør, der var under mistanke for at have haft forbindelse med tyskerne. Mistanken viste sig at være uberettiget, han havde søgt at få nogle oplysninger fra tysk side ved forhandling med den nævnte kvinde, og hende måtte jeg derfor afhøre nogle gange. Jeg forlangte hende bragt til afhøring på mit kontor en dag kl. 13. Da hun kom, spurgte hun, om hun kunde få lidt at spise; hun var blevet kørt ind tidligt om morgenen og anbragt i et af skabene uden at have fået mad. Vi skaffede hende noget, og jeg bad mine folk forklare fængslet, at jeg ikke vilde afhøre folk, der ikke havde fået de måltider, de skulde have, men jeg kan ikke huske, om det hjalp; jeg tror, at mit kontor måtte bespise hende de følgende gange; forvirringen i fængslerne var betydelig.

Nu skulde imidlertid førelsen af forræderisagerne organiseres, og det skete sådan, at der ved siden af hvert af landets seks statsadvokater skulde konstitueres en særlig statsadvokat for forræderisager. Det kunde godt være den ordinære statsadvokat, hvis forretninger i så fald skulde varetages af hans fuldmægtig. Vi seks statsadvokater blev kaldt til en nærmere drøftelse herom med rigsadvokaten.

Inden dette møde spiste vi frokost sammen i Tivoli for at drøfte sagerne. Her blev det af en af mine kolleger foreslået, at enten skulde vi alle seks tage forræderisagerne eller også ingen af os. Vi vilde ikke risikere, at *Pihl* skulde udpege nogle af os som bedre – eller mere patriotiske – end de andre. Det blev vedtaget, og det passede mig ganske godt, for jeg regnede med, at jeg efter mine forsøg på at holde igen i visse prissager, ikke var særlig i kridthuset hos *Pihl*.

Så rejste jeg spørgsmålet om forræderilovgivningens tilbagevirkende kraft, og her må jeg springe lidt tilbage i tiden.

Under et af de møder, som jeg inden kapitulationen havde i Zoologisk

Have med *Niels Andersen*, spurgte han mig, da krigens afslutning nærmede sig, om jeg ikke vilde se et udkast til de love, som efter kapitulationen skulde gives om straf for landsforræderi. Det vilde jeg gerne, og til næste møde havde han et sådant udkast med. Til dette møde kom også den kendte forsvarer landsretssagfører *Poul Christiansen*, der under udrensningen kom til at høre til modstandsbevægelsens mest uforsonlige fløj, indtil han et par år efter blev beskikket som forsvarer for dr. Best. Udkastet indeholdt naturligvis bestemmelser om dødsstraf for mord og tortur o.lign. terrorhandlinger under besættelsen, og det var jeg helt enig i. Disse handlinger var ganske vist ikke sanktioneret med dødsstraf, da de blev begået, men de var strafbare og uhørt grove og begået under krigstid og under sådanne forhold, at ingen kunde vente, at han i fredstidens straffelov kunde læse en garanti for, at der ikke her vilde blive reageret med henrettelse. Straffeloven var ikke som en prisliste, hvor man kan læse, for hvilken pris man under alle omstændigheder kan begå en ugering. Jeg hørte altså ikke til de, vistnok få, som under udrensningen principielt var imod enhver retroaktiv virkning af de nye straffelove, også når det drejede sig om at skærpe straffen for det, som i forvejen var strafbart.

Men det chokerede mig, at udkastet med tilbagevirkende kraft kriminaliserede forskellige forhold, som var fuldt ud lovlige, da de blev begået, og endda var sket efter den siddende regerings tilskyndelse. Der var navnlig tale om dem, der i 1941, da Hitler faldt ind i Rusland, havde meldt sig til det på Østfronten kæmpende Frikorps Danmark. Regeringen havde godkendt korpsets oprettelse og tilladt danske officerer at gøre tjeneste i det og givet løfte om ret til genindtrædelse i deres nummer i hæren. Og den kommanderende general havde – naturligvis efter regeringens ordre – før korpsets afrejse til Rusland inspiceret det og skridtet fronten af. Nu skulde indtræden i korpset straffes, og minimumsstraffen efter udkastet var fire års fængsel. Der var i øvrigt også andre typer af tilfælde, hvor noget tidligere lovligt gjordes strafbart.

Jeg gjorde gældende, at det ikke kunde lade sig gøre at belægge disse forhold med straf; det var det samme som, at Staten brød givet løfte; men det var forgæves. Jeg trøstede mig imidlertid med, at det var umuligt, at en sådan lov kunde passere gennem ministerium og den rigsdag, der havde ført samarbejdspolitikken.

Så kom imidlertid kapitulationen den 5.maj og med den statsminister *Buhl's* tale med dens ubehagelige passus om, at der nu skulde gøres op med

dem, der havde svigtet. Og allerede den 5. juni vedtog Rigsdagen forræderiloven med dens bestemmelser om tilbagevirkende kraft. Det skete ganske vist ikke uden væsentlig modstand, navnlig i Landstinget, hvor den tidligere justitsminister *Rytter* og vistnok også *Steincke* samt Landstingets socialdemokratiske formand, den kendte kvindesagsforkæmper landsretssagfører *Ingeborg Hansen* med kraft udtalte sig imod den. Men flertallet var formodentlig bange for modstandsbevægelsen, der pressede på. Som *C. B. Henriques* engang sagde til mig: »I Danmark er alle altid bange for hinanden.« Modstandsbevægelsen havde til manges overraskelse – også til min – forlangt og fået en række ministerposter. Jeg havde troet, og også fundet det rigtigt, at Frihedsrådet vilde have trukket sig tilbage ved befrielsen, da lovlige tilstande kom tilbage, og at den vilde have nøjet sig med en minister for særlige anliggender. Nu fik modstandsbevægelsen som justitsminister overretssagfører *Busch-Jensen*, Sagførerrådets sekretær, som ifølge mine erindringer fra Ny Vestergade havde ord for at være alt andet end hurtig. Man havde sikkert stået sig ved at tage *Niels Andersen*.

Der blev også talt noget om at undgå de lange knives nat, men muligheden for denne nat var formentlig forlængst overstået, da vi kom til juni måned.

Selv om loven var vedtaget med de ulykkelige bestemmelser, var det vel ikke givet, at den vilde blive praktiseret imod det fundamentale retsprincip, at man ikke straffer med tilbagevirkende kraft. Meget kunde jo tale for, at man ikke straks fortabte sig i et uhyre antal mindre sager, men hurtigt gik løs på mordere og torturister og dermed ret hurtigt skaffede retsfølelsen en rimelig tilfredsstillelse. De mindre sager kunde så bero i mellemtiden.

Der kunde derfor være god mening i, som jeg gjorde ved den frokost i Tivoli, vi nu vender tilbage til, at rejse spørgsmålet, om loven vilde blive praktiseret sådan, at der ikke blev straffet med tilbagevirkende kraft. Vi enedes om, at statsadvokat *Bach*, som den ældste af os under mødet næste dag skulde spørge rigsadvokaten, om dette vilde blive tilfældet, inden drøftelsen af, hvordan stillingerne skulde besættes.

Det gjorde *Bach* også næste dag, og *Pihl* gav et svar, som sådan set var bekræftende og tilfredsstillende mine kolleger – men jeg syntes nok, det var noget valent.

Vi kom så til besættelsen af de ekstraordinære stillinger. Herom sagde *Pihl*, at hans ønske var, at alle de ordinære statsadvokater skulde tage sig af forræderisagerne, men for Københavns vedkommende havde han truffet et særligt arrangement. Der skulde her være to ekstraordinære statsadvokater,

en for almindelige forræderisager og en for værnemagersager. Den første stilling skulde besættes (jeg tror, han sagde, at det var efter aftale med modstandsbevægelsen) med politiadvokat *Haslund*, og den anden med landsretts-sagfører *Carl Madsen*. Dermed var jeg jo sat i et vist dilemma, nemlig om jeg skulde fastholde kollegerne, der gerne vilde have sagerne, ved gårdsdagens aftale om, at vi vilde optræde én for alle og alle for én. Eller skulde jeg acceptere situationen. Jeg gjorde en hurtig kalkyle: Jeg havde ingen større tillid til Pihls udsagn om, at loven ikke vilde blive praktiseret med tilbagevirkende kraft, og noget i mig mindede om det tyske ord: Mit Speck fängt man Mäuse. Hvis jeg nu fik trumfet igennem, at jeg som de andre fik sagerne, og det så viste sig, at der skulde føres sager med tilbagevirkende kraft, så måtte jeg alligevel straks træde tilbage, for jeg vilde under ingen omstændigheder have noget med noget sådant at gøre; og når jeg ikke vilde det, var det måske lidt meget at sætte sagen på spidsen. Så jeg acquiescerede ved ikke at komme med, så at jeg beholdt sagerne imod de almindelige borgerlige forbrydere.

Det var godt det samme, for noget af det første, der skete, var, ubegribeligt nok, at der straks i sommeren blev ført en sag mod en frikorpsmand, som blev domfældt i Østre Landsret i *Lucas'* afdeling. Dommen blev senere stadfæstet i Højesteret.

Sagen vakte betydelig opsigt og rystede mange både jurister og andre. Jeg tog derfor anledning til på et bestyrelsesmøde i Dansk Kriminalistforening at tage sagen op. Foreningen havde smukke traditioner fra dengang, den under *Goll's* ledelse og med støtte af en række fremtrædende jurister, bl.a. *Krabbe* og *Haack*, bekæmpede *Alberti's* pryglelov og kæmpede for en mere moderne strafferetspleje. Jeg foreslog, at foreningen skulde gå ind i en kampagne mod lovens bestemmelser om tilbagevirkende kraft. Der blev en livlig diskussion, og herunder viste det sig, at et flertal var for mit forslag, nemlig foruden mig, overretssagfører *Anker-Jensen*, overlægerne *Helweg* og *Nørvig* samt fængselsinspektør *Kaj Jensen*. Men vor formand, professor *Hurwitz* – den senere ombudsmand – og landsdommer *Lucas* var bestemt imod; de gik med fynd og klem ind for den tilbagevirkende lovgivning. De gjorde det så kraftigt, at vi vilde have sprængt foreningen, hvis vi havde udnyttet flertallet, og så frafaldt vi. Man måtte gå andre veje.

Jeg fik i oktober ved *Karsten Meyers* formidling optaget en artikel i *Frit Danmark: Skruen uden Ende*, hvor jeg gik ind for en væsentlig beskæring af

udrensningen under henvisning til, at der er grænser for, hvor mange man i et ordnet samfund kan straffe uden at sprænge straffesystemet.

Ved samme tid havde jeg i øvrigt et besøg af overretssagfører *Jarner*, der vilde tale om, hvorvidt der kunde gøres noget. Det gjorde et stærkt indtryk på mig, at den gamle herre græd af skam over det, som her skete med retsvæsenet; jeg kunde godt forstå det, for det berørte også mig, som så mange andre, personlig meget stærkt.

Så meget røre havde lovgivningen vakt, at man i slutningen af 1945 – altså ikke et halvt år efter at man i hidsighed havde vedtaget forræderilovgivningen, nedsatte et udvalg for at revidere den. Det gav anledning til de »101«s henvendelse til Regering og Rigsdag i december 1945. Jeg husker ikke på hvis initiativ henvendelsen kom i stand, men jeg var i hvert fald med i en lille kreds, som redigerede den og samlede underskrifter til den. De ledende var fhv. højesteretsdommer *Topsøe-Jensen*, der i sin tid havde vundet et navn som den myndige anklager i Landmandsbank-sagen, og professor *Poul Andersen* samt højesteretssagfører *H. H. Bruun*, tidligere medhjælper hos statsadvokaten og ikke kendt for sin blidhed. (I Ny Vestergade blev han i al ven-skabelighed omtalt som »Hårde Henrik«). Jeg mødte ham engang ved denne tid på gaden, og vi vekslede et par ord, og han sagde med en noget spodsk latter: »Vi er jo ikke blandt dem, der i 1940 meldte os ind i dansk-tysk forening, men vi hører heller ikke til dem, der i dag er for de tilbagevirkende love.«

Vi havde kontakt med *Oluf Krabbe*, den afgåede professor i strafferet, som var meget ivrig for sagen, men han vilde ikke træde officielt frem, da han skulde være med i det udvalg, der skulde se på lovene. Det samme gjaldt *Rytter*, der som medlem af Landstinget skulde tage stilling til en eventuel lovændring. Vi fulgte det princip ikke at anmode administrationens embedsmænd om underskrifter og heller ikke aktive dommere, der havde med lovene at gøre. Men samtlige afgåede højesteretsdommere og landsdommere (med én undtagelse) sluttede sig til adressen; det samme gjorde de fleste professorer ved de to juridiske fakulteter. I øvrigt spurgte vi, hvad vi anså for en repræsentativ kreds af ansete sagførere og andre jurister, og vi fik en lang række underskrifter, deriblandt fra *C. B. Henriques*, der med vanlig overlegenhed ikke lod sine meninger bestemme af, at han som jøde havde måttet flygte til Sverige; det samme gjaldt højesteretssagfører *David*. Men vi gjorde ikke forsøg på at sætte en almindelig masseindsamling af underskrifter i gang.

I henvendelsen henstillede man indtrængende, at loven ændredes, således at indtræden i Frikorps Danmark før 29. august 1943 og den blotte tjeneste-

gøring i dette blev straffri. Man henviste til, at den siddende danske regering på den tid, da korpset oprettedes, i det hele indtog den holdning, at Danmarks forhold til Tyskland skulde ordnes ad forhandlingens vej, og at den – om end den ikke tog initiativet til korpsets oprettelse eller anbefalede dette – dog positivt godkendte det og tillod danske officerer at gøre tjeneste i Frikorpset med ret til at genindtræde i deres nummer i den danske hær. Og man udtalte, at det i sig selv var usædvanligt og lidet stemmende med almindelige retsprincipper at fastsætte straf for handlinger, som ikke var retsstridige på det tidspunkt, da de blev begået.

I slutningen af skrivelsen sagde vi:

»Det er vort indtryk, at idømmelse af straf for disse handlinger, uanset hvor liden sympati den enkelte har for dem, der fulgte kaldelsen til frikorpset, er uforenelig med sand opfattelse af retfærdighed. Og vi må anse det for betænkeligt, hvis man fortsat straffer i strid med et grundliggende retsprincip og manges retsfølelse.

Den udrensning, som skal og må ske her som i andre lande, der har været i tyskernes vold, kan i virkeligheden kun føres igennem ved hjælp af brud på retlige grundsætninger, som under almindelige forhold er ukrænkelige. Her ved er desværre intet at gøre, men netop derfor er det af afgørende betydning, at de afvigelse, som efter den tyske besættelse nødvendigvis skal ske, fra retsprincipper, som vort land gennem tiderne har været stolt af at holde i hævd, foretages med fuld og praktisk talt enstemmig tilslutning fra alle kredse i befolkningen.

Kun under den forudsætning kan en udrensning føres igennem, uden at der skabes en splittelse i retsopfattelsen, der vil sætte spor langt ud i fremtiden.«

Jeg forsøgte i øvrigt at følge sagen op med en udførlig artikel i *Juristen's* første nummer i 1946.

De 101's adresse fremkaldte et modindlæg fra 266 jurister, kendte og ukendte, ældre og yngre ned til ganske unge kandidater. Blandt de ældre bedrøvede det mig at se min lærer ved Universitetet professor *Henry Ussing*. Men det bekræftede en svag fornemmelse, jeg havde haft af, at Ussings format ikke var på højde med hans skarpsindighed. Med var også *Hurwitz* og retsfilosoffen *Alf Ross*. Ussings underskrift bevirkede, at jeg et års tid efter, trods kraftig opfordring, afstod fra at yde bidrag til festskriftet i anledning af hans 60-års dag, og jeg findes ikke i »tabula gratulatoria«.

Under mit ophold i Nürnberg fik jeg anledning til endnu et skridt. En aften – jeg husker ikke grunden – var de andre medlemmer af den danske delegation optaget andetsteds, og jeg var alene i baren, hvor jeg kom i selskab med *Leif Gundel*, der repræsenterede *Land og Folk*. Vi kom meget naturligt til at drøfte udrensningen, og jeg fremførte mine synspunkter med hensyn til kriminalisering med tilbagevirkende kraft og fremhævede, at denne straf-forfølgning af frikorpsfolk vilde bringe udrensningen i vanry og samtidig bevirke, at de mange småsager vilde blive afgjort først, så at de virkelig grove sager mod dem, der havde gjort sig skyldige i mord, likvidationer og tortur, vilde trække ud med den følge, at de værste forbrydere vilde få alt for milde straffe. Vi drøftede det det meste af aftenen, uden at jeg ventede, at Gundel som repræsentant for det kommunistiske dagblad, der havde de mest radikale standpunkter i udrensningen, skulde blive overbevist.

Jeg blev derfor overrasket, da han et par dage senere kom hen til mig og viste mig, at han havde omsat vor samtale til et interview – gengivet i bladens ganske ejendommelige telegramstil – og under overskriften: »Statsadvokat Trolle ønsker de danske krigsforbrydere straffet hårdest muligt.« – Han spurgte, om han måtte bringe det i *Land og Folk*? Jeg svarede, at jeg gerne vilde tænke over det et par dage, og det gjorde jeg.

Jeg sagde til mig selv, at interviewet gav synspunkterne angående kriminalisering med tilbagevirkende kraft fuldt korrekt. Jeg var parat til at stå ved mine meninger, og hvis de kunde vinde gehør i de mest ekstreme kredse, kunde det måske påvirke retsopgøret i retning af det mere anstændige. Så efter et par dages betænkning, sagde jeg ja, og interviewet blev bragt – jeg så det først efter min hjemkomst fra Nürnberg.

Kort tid efter denne hjemkomst fik jeg et udklip tilsendt fra rigsadvokaten, der spurgte, om det, som stod i bladet, var en korrekt gengivelse af, hvad jeg havde sagt. Det bekræftede jeg. Derefter sendte *Pihl* mig en »næse«, en misbilligelse af at jeg havde udtalt, at en række forbrydere slap med alt for milde straffe.

Nu var sagen naturligvis den, at det, der stak, ikke så meget var udtalelsen om, at mordere og torturister slap for billigt, men at jeg havde kritiseret den forkastelige tiltalerejsning i sager, hvor der blev straffet for handlinger, der var retmæssige, da de blev begået. Jeg skrev derfor tilbage, at jeg ikke vilde modtage næsen; jeg måtte – også som anklager – være berettiget til at udtale min mening om, hvorvidt en straffepraksis var for streng eller for mild – navnlig det sidste – og jeg forlangte derfor sagen forelagt Justitsministeriet.

Derefter gik der en rum tid – det var jo ikke så nemt for Justitsministeriet.

Så var jeg en dag i ministeriet til drøftelse af et eller andet emne med departementschef *Ejvind Larsen*. Da samtalen om dette emne var slut, spurgte Ejvind Larsen mig, hvad jeg syntes, vi skulde gøre med *Pihl's* forelæggelse af næsen. Jeg svarede noget i retning af, at ministeriet efter min mening ikke godt skriftligt kunde udtale, at en statsadvokat ikke måtte sige, at han fandt en praksis for mild – og ministeriet kunde naturligvis slet ikke sige, at man ikke måtte hævde, at det var forkert at straffe med tilbagevirkende kraft. Så jeg syntes, at han nu mundtligt skulde sige mig, at det var grimt af mig, at jeg havde drillet Pihl ved at reagere på næsen. Så vilde jeg stikke hans udtalelse i lommen, og han kunde ved given lejlighed mundtligt fortælle Pihl, at han havde talt med mig om sagen. Så smilede vi til hinanden, og siden hørte jeg ikke til sagen.

Debatten omkring loven fortsatte og var langvarig. På et vist tidspunkt var der et opfindsomt – men ikke godt – hovede, der fandt på, at man ikke kunde tillægge det betydning, at den siddende regering under samarbejdspolitikken havde tilladt noget eller opfordret til det, for den havde jo handlet under tvang. Det var desværre noget gudsforgående nonsens. I Folkeretten er det almindeligt anerkendt, at en traktat, der er indgået under tvang – som det er tilfældet med mange fredstraktater – er fuldt ud gyldig, den bliver kun ugyldig, hvis underskriverne har været truet på deres person. Det er klart, at de fleste regeringshandlinger er fremkaldt af en mere eller mindre kraftig nødvendighed, ikke sjældent af en meget kraftig nødvendighed; man har jo været tvunget af omstændighederne. Men hvis borgerne ikke skulde kunne stole på de ordrer, regeringen giver, når den manøvrerer statsskibet frem gennem et vanskeligt farvand, vilde dens styremuligheder forsvinde.

Det lykkedes imidlertid ikke at få loven ændret, så at dens bestemmelser om tilbagevirkende kraft gik ud, og udrensningen fortsatte sin skæve gang. Det var allerede uheldigt, at man skabte den ordening – som Højesteret gudske lov var udenfor – at forræderisager kun kom for dommere, der fik særlig beskikkelse hertil, noget der er på kanten af at være i strid med Grundlovens forbud mod særdomstole. Det hjalp jo nok noget, at man kun beskikkede dommere til hvervet, men man opnåede unægteligt, at man ikke kom til at trækkes med dommere, som var imod lovens principper. Og et lavpunkt nåedes, da de således beskikkede dommere under henvisning til deres store arbejdsbyrde søgte og fik et betydeligt ekstra honorar, næsten så stort som gagen, for deres behandling af disse sager – i kollegiale kredse ikke uden føje omtalt som »Judaspengene«.

Man førte i begyndelsen en flod af småsager, som var lette at opklare og bringe frem, og her blev der givet så strenge straffe, at man senere måtte lave dem om. De grove dødsstrafsager tog det til almindelig misfornøjelse lang tid at få rejst. Det blev fra politiside forklaret mig, at når man ikke rejste tiltale med påstand om dødsstraf, når man i en sag havde fået opklaret tilstrækkelige forbrydelser hertil, var det, fordi man måtte finde ud af, om den pågældende havde endnu flere forhold på samvittigheden. Nu har det altid været et anerkendt princip, at når man har med dødsstrafsager at gøre, skal de fremmes hurtigt; og er der faldet en dødsdom, skal den enten eksekveres inden 24 timer, eller også skal der benådes. Og her forsyndede man sig også på det groveste. I stedet for at få den lille hurtige og hårde udrensning, vi burde have haft, fik vi en stor, langsom og forkludret.

Jeg har ikke her berørt andre tilfælde, hvor arbejde for eller bistand til tyskerne gjordes strafbare med tilbagevirkende kraft og heller ikke værnemagersagerne. Her var der sikkert – som højesteretsadvokat *Harvig Jacobsen* med mod og kraft gjorde det gældende på Kriminalistforeningens møde i slutningen af 1945 – tilfælde, hvor noget, som var lovligt, nu blev gjort kriminelt, og tilfælde, hvor der var handlet efter regeringens tilskyn-delse. Hvis jeg husker rigtigt, måtte man opgive tiltale mod nogle af de største entreprenører, som havde arbejdet for tyskerne efter tilskyndelse fra *Stauning*, men hvordan det i øvrigt gik med andre mindre foretagender, ved jeg ikke. Min tid tillod ikke at følge med på området, som bød mig imod. Men det var vist i en værnemagersag, at *C. B. Henriques* et par år senere i Højesteret fremkom med sin længe huskede udtalelse om, at vi befandt os i et »juridisk galehus«.

I dag synes man næsten kun at møde den mening, at udrensningen blev grebet forkert an, og at man ikke burde have lovgivet med tilbagevirkende kraft. Det varede i øvrigt ikke mange år, før Danmark som et af de få og første lande tiltrådte konventionen om menneskerettigheder, der bl.a. forbyder straffelove med tilbagevirkende kraft. Det vides ikke, om nogen i folketinget i den anledning har rødmæ. – I øvrigt er den menneskelige hukommelse så kort, at det for et par år siden blev ventileret i politiske kredse, om man ikke burde afskaffe den dødsstraf for visse forbrydelser begået under krig, som man meget fornuftigt, og for at undgå gentagelser af problemerne under retsopgøret, havde vedtaget kort efter krigen. I så fald vilde vi have været akkurat der, hvor vi begyndte i 1945.

11. Statsadvokat igen

Kort efter befrielsen var jeg som repræsentant for Den danske Kriminalistforening den svenske forenings gæst ved dens årsmøde. Det var en oplevelse at set det af krigen uberørte Stockholm med dets bugnende butikker. Gæsterne fra de andre tre skandinaviske lande blev strålende modtaget, og jeg stiftede venskab med medlemmer af den svenske bestyrelse, der desværre nu alle er døde. Den ældste var foreningens formand: *Schlyter*, til hvis festskrift jeg senere bidrog. Han drak dus med mig, idet han fritog mig for at sige »farbror« til ham; og så blev jeg noteret i hans lommebog som en af de mange, han var dus med. Et år eller to senere var der nordisk kriminalistmøde i Stockholm under meget festlige former. Jeg færdedes meget med *Lucas* og *Anker-Jensen*, og vi tre: Det københavnske nævningetingets formand, en af dets mest prominente forsvarere og jeg som dets anklager, havde det særdeles hyggeligt med hinanden. En dag, da vi spiste frokost sammen på *Pagod* på 12. etage af skyskraberen i Kungsgatan, vakte mine to kolleger opsigt blandt de andre restaurationsgæster ved at synge Mozart til hinanden. Jeg, der ikke er musikalsk, krøllede lidt tæer, men nød dog situationen – ligesom svenskerne.

Det er tidligere nævnt, at jeg ikke kom til at deltage i udrensningen. Min opgave blev at videreføre den ordinære københavnske statsadvokatars bekæmpelse af den borgerlige kriminalitet. Men dette betød ikke en tilbagevenden til de normale tilstande fra før den politiløse tid. Når man mange gange havde sukket lidt over den meget primitive efterforskning, embedet kunde præstere med sine unge og uerfarne – men entusiastiske – fuldmægtige, og set hen til den dag, hvor undersøgelseskamrene igen vilde træde i funktion med deres erfarne og trænede personale og tekniske hjælpemidler, så blev fredens udbrud en skuffelse. Samtlige undersøgelseskamre og det meste af opdagelsespolitiet skulde behandle forræderisager. Til at bekæmpe den stadig betydelige almindelige kriminalitet blev kun afsat en mindre styrke af opdagelsespolitiet under ledelse af kriminalassistent *Ove Knudsen* og mest bestående af de opdagere, der sammen med ham havde været interneret af tyskerne på Politigården. Jeg var i og for sig glad for samarbejdet med disse

gode og dygtige folk, men beslutningen efterlod dog hos mig en ikke helt god smag i munden af hensyn til politimændene; for det var, som om den modstandsbegeistrede politiledelse – politimester *Seidenfaden*, der nu blev politidirektør i København, havde været politigruppernes chef under modstandsbevægelsen – anså de fra den underjordiske tilværelse fremdukkende og fra Frøslevlejren hjemvendte politifolk som dem, der skulde belønnes med at tage sig af forræderisagerne, mens de, der »kun« havde været interneret, kunde nøjes med de almindelige sager. En opblanding havde været klogere og mere taktfuld.

Men hvorom alting var, så fik vi altså nu bistand af disse kyndige folk, men de var få – meget få i forhold til den politistyrke, der sædvanligvis tog sig af den politimæssige efterforskning i storbyen. Derfor blev ingen af mine fuldmægtige sendt hjem; jeg fik tværtimod flere, og for mit eget vedkommende betød det, at jeg kom i kontakt med endnu en kreds af jurister, som jeg senere i livet har mødt i de forskellige stillinger rundt om i landet, og har haft lejlighed til at drøfte gamle dage med.

Selv om tyskerne og deres bander var forsvundet, og ordenspolitiet nu igen sikrede tilværelsen på gaderne, lignede det daglige liv i kontorerne og dets problemer i det næste år eller to i mangt og meget den politiløse tid; fuldmægtigene gjorde det i nogle måder ud for undersøgelseskamrene.

På gaderne og politistationerne var ordenspolitiet som nævnt vendt tilbage. Men så var der jo også vagtværnet, som efterhånden var kommet op på en ret net styrke, og hvis folk ikke kunde fyres på stående fod. De sorterede som før nævnt under kommunen. Der blev derfor holdt et møde hos borgmester *Bindslev*, til hvilket jeg blev indbudt, og på hvilket det skulde drøftes, hvordan vagtværnsmandene skulde anvendes. I mødet deltog godt et dusin mennesker, nemlig foruden borgmesteren et par af hans folk og repræsentanter for politiet, vagtværnet og Justitsministeriet – og så jeg, der sådan set ikke havde noget at skulle have sagt. Da jeg gik fra mødet sammen med *Melchior Larsen*, var jeg meget harmfuld. Politiet havde fortsat linien fra den politiløse tid. Det turde ganske vist ikke direkte kanøfle vagtværnet, der havde gjort sig populært blandt folk og derudover havde ydet en kraftig indsats i modstandsbevægelsen. Men vagtværnet var blevet set ganske over hovedet både af ministeriet og borgmesteren, der dog særlig skulde have været dets mand. Der var blevet vedtaget følgende: Vagtværnsmandene skulde patrouillere på gaden med deres træknipler, men de kunde ikke gøre det alene; det var for farligt. (Disse mænd havde i flere måneder patrouille-

ret ubevæbnet på gaderne, mens væbnede bander af alle slags huserede – og nu var disse bander sat under lås og slå). Vagtværnsmændene skulde derfor ledsage hver sin ordensbetjent, der var bevæbnet med maskinpistol (!) og derfor kunde beskytte ham. Vagtværnsmændene havde i deres tjenestetid med deres træknipler nok været i flere og farligere aktioner mod væbnede bander end politiet, før det blev taget. *Melchior Larsen* skrev senere en fascinerende bog om det. Men sådan blev det altå bestemt: Mohren havde gjort sin pligt, og Mohren kunde gå.

Der var fra den politiløse tid mange røverisager, som ikke var blevet på-dømt. Det var oftest sager om røveri af penge eller andet begået af væbnede bander. Disse bander havde som før omtalt i den sidste del af besættelsestiden næsten altid hævdet, at de ikke havde handlet for at berige sig selv, men til fordel for modstandsbevægelsen. Nu var det jo imidlertid Frihedsrådets politik, at man ikke tolererede røveri af penge eller rationeringsmærker; hvad man skulde bruge, kunde man skaffe sig ad anden vej. Men desuagtet kunde det jo godt være, at et røveri var begået af en modstandsgruppe, der havde misforstået situationen. Og nu, da der ikke længere var noget hensyn at tage til tyskerne, burde man jo nok se lidt nærmere på sagerne. For selv om det, så længe besættelsen varede, havde været Frihedsrådets standpunkt, at det ikke godkendte pengerøveri, som burde behandles som vanlig forbrydelse, gjorde det unægtelig en forskel, om en skare sigtede havde handlet med egen berigelse for øje – der var ofte tale om mange penge – eller i hvad man kunde kalde misforstået fædrelandskærlighed. – På tilsvarende måde var der et antal drabssager, hvor det var vigtigt at få oplyst, om der var tale om en stikkerlikvidation el. lign., eller om der var handlet ud fra private motiver, hævn eller vinding.

Ordnungen blev her den, at man, når man var kommet så langt til bunds i disse sager, som man kunde, sendte dem over Rigsadvokaturen til Justitsministeriet, der så indhentede en udtalelse fra ministeriet for særlige anliggender, der var oprettet til at tage sig af sager, der vedrørte modstandsbevægelsen. Dette ministerium måtte så se at finde ud af, hvad der vidstes om den pågældende skare sigtede. Det tog som regel lang tid, og der kunde hengå måneder, før man fik svar, for det var jo ikke så nemt at grave ned i frihedskampens grupper og undergrupper. Jeg ved ikke, hvor udførligt sagerne blev behandlet hos rigsadvokaten og i Justitsministeriet – om de, hvad sandsynligt er – på vanlig vis gik fra sekretær til fuldmægtig og kontorchef osv.,

og hvor meget de blev sinket i disse også med et væld af udrensningssager bebyrdede kontorer. Men jeg ved, at jeg slet ikke kunde vinde gehør for et forsigtigt forslag om, at sagerne skulde gå direkte fra statsadvokaterne til ministeriet for særlige anliggender, hvis standpunkt alligevel altid blev fulgt, og hvor jeg havde et godt samarbejde med dets departementschef, min studiekammerat *Sigurd Wechselmann*. Sagerne vedblev, uden at jeg tror, at nogen enkelt instans kunde lastes for det, at trække ud på en måde, som objektivt set var upassende, da der var tale om arrestantsager. Det havde beklageligvis lange efterveer, fordi man ligesom vænnede sig til, at arrestantsager ikke altid kunde eller burde fremmes med største hastighed.

Måske var den mest væsentlige indsats, jeg gjorde i denne periode, den, hvor jeg omkring årsskiftet 1946-47 søgte den under krigen enormt stigende anvendelse af korte frihedsstraffe trappet ned.

Krigen havde, som alle krige, medført en uhyre belastning af samfundslivet og ikke mindst – selv når der blev set bort fra retsopgøret med landssvigerne – en meget stor anspændelse af retsvæsenet med overordentlig skadelige indvirkninger på den almindelige straffende retshåndhævelse.

Inden jeg går over til en mere specificeret omtale heraf, skal først som en nødvendig baggrund for de følgende betragtninger fremhæves, at der som altid under krig i alle lande fulgte en stærk forøgelse af den almindelige borgerlige kriminalitet. Forbrydernes antal og grovhed voksede stærkt. Det gjaldt fortrinsvis formueforbrydelserne og havde en direkte sammenhæng med den stadig større vareknaphed. Men den almindelige forråelse, som bevirkedes af krigsforholdene, øgede også antallet af voldsforbrydelser og satte sit præg i et stadig stigende antal røverier. Mørklægningen gav derhos en øget lejlighed til at begå forbrydelser.

For at værge sig skærpede man straks efter besættelsen straffene for forbrydelser begået under mørklægning, navnlig sådan at der ikke kunde gives betinget dom for sådanne forbrydelser. Og på lignende måde gik man i praksis bort fra at give betinget dom for tyveri af en række varer, på hvilke der var mangel. Disse skridt var i og for sig påkrævede og uundgåelige, men den omstændighed, at betingede domme kun i ringe omfang blev anvendt under besættelsen, medførte at fængslerne ved dennes ophør var overfyldt, idet antallet af strafafsonere var to-tre gange så stort som sædvanligt, og at et meget stort antal dømte måtte vente – og vente i lange tider – på at komme til at afsone idømt straf, noget der igen influerede uheldigt på stabiliteten i deres arbejdsforhold.

Værre var det imidlertid, at de korte frihedsstraffe, der har deres meget uheldige sider, fik en uhyre anvendelse inden for den lovgivning, som var direkte foranlediget af krigsforholdene. Det gjaldt således prislovgivningen og rationeringslovgivningen, hvor der blev givet hjemmel til at idømme hæfte og fængsel i indtil to år. Det samme gjaldt politivedtægtens forbud mod at færdes på offentlig gade i beruset tilstand. Straks efter at besættelsen havde fundet sted, var myndighederne så bekymrede for, at uønskede episoder på gader og stræder kunde få vidtgående konsekvenser for hele samfundet, at de gjorde gældende, at politivedtægtens forbud mod at færdes i så beruset tilstand, at man *kan* give anledning til ulempe, måtte forstås sådan, at *al* færden i beruset tilstand kunde give anledning til ulempe og derfor var strafbar. Mens det derfor tidligere havde været sådan, at man kun blev straffet – og med mindre bøder – hvis man som følge af beruselse havde udvist støjende og uordentlig optræden, blev nu enhver rus strafbar. Og der forlangtes hæftestraf. Domstolene fulgte påstanden og idømte praktisk set unden undtagelse, selv fredelige, men påvirkede trafikanter 10 dages hæfte. Vi syntes nok i de tre statsadvokaturer ved Østre Landsret, at man kunde have været mindre drakonisk, men sådan var det altså, og praksis fortsatte uændret gennem flere år og medførte naturligvis, at der i de ikke sjældent forekommende gentagelsestilfælde måtte idømmes stigende straffe – op til 30 eller 40 dages hæfte.

Denne skarpe praksis, der bevirkede, at straffeanstalterne fik et helt nyt klientel i kredse af befolkningen, der ikke tidligere i væsentligt omfang havde været idømt frihedsstraf, medførte en tendens til en deklassering af den præventive værdi af frihedsstraffene. Det er klart, at jo flere mennesker, der har været i fængsel, og jo flere der er, hvis slægt og venner har været det, og jo mere disse straffe er idømt for forhold, som ikke anses for alt for alvorlige, desto mere vil der være en tendens til, at det ikke vil anses som så vanærende – eller lad os sige, så flovt – som før, at have været idømt hæfte.

Udviklingen var derfor efter min mening kommet ind i en ulykkelig bane, der meget minder om forløbet af en inflation i pengevæsenet, idet man som følge af den mindskede værdi af de små frihedsstraffe, førtes til en øget anvendelse af dem. Samtidig med at disse straffes præventive værdi således blev ringere, kunde de desværre i videre kredse glæde sig ved en øget yndest. Inden for de forskellige – ikke strafferetskyndige – fagministerier, var der således en voksende tendens til at ønske overtrædelser af netop deres specialbestemmelser belagt ikke med bødestraf, men med frihedsstraf. Det

gjaldt således efter krigen loven om pengeombytning, som uden videre fastsatte frihedsstraf for enhver forsætlig overtrædelse. Det var klart, at loven var overordentlig betydningsfuld og nødvendig for at få hold på de økonomiske forhold, og at der derfor også burde være hjemmel til strenge straffe. Men det var en misforståelse at tro, at alle forsætlige overtrædelser af loven var grove. Det vidnede om ukyndighed og manglende erfaring i behandling af straffesager hos dem, der udstedte disse love. Der kunde meget vel med hensyn til pengeloven være mange ganske små og relativt uskyldige, men forsætlige overtrædelser – således som f.eks. den at undlade at veksle et par tikronesedler, for at bevare dem som samlereobjekt.

Som et andet eksempel kan nævnes sortbørshandel med tobak, der i vidt omfang sanktioneredes med hæfte. Nu da der efter krigen dog var kommet nogle tobaksforsyninger, var der ikke længere grund til at tage så strengt på disse forseelser. Når en tobaksarbejder, der som tillæg til sin løn havde fået en tobaksration, solgte 50 cigarer til dobbelt pris, var det ikke længere rimeligt eller påkrævet, som det skete i praksis, at give ham 14 dages hæfte derfor.

Sådan som udviklingen var blevet, var tiden derfor efter min mening inde til at begynde at vise sparsommelighed med disse straffe for langsomt at få genopbygget deres moralske værdi.

En anden ting var, at det var ønskeligt, at der fremtidig blev økonomiseret noget mere med forbudene i den fremtidige midlertidige lovgivning. Der var sjusket for meget, så at forbudene blev strakt videre, end det var meningen, at de skulde overholdes, og videre end man kunde gennemføre. Efter prisloven var det forbudt ikke blot at sælge til overpris, men også at købe til overpris. Det kunde være meget rigtigt, at f.eks. den, der for overpris skaffede sig benzin til sin erhvervsvirksomhed, burde straffes – men det var naturligtvis ikke rigtigt, at den, der på slagterens forlangende betalte et par koteletter med overpris, også skulde straffes. I begyndelsen havde der hersket nogen usikkerhed om, hvad der egentlig gjaldt og skulde praktiseres med hensyn hertil. Det var også forbudt at give kredit med rationeringsmærker, men man måtte naturligvis regne med, at bageren, der sendte morgenbrødet – det gjorde han virkelig dengang – først krævede mærker, når han præsenterede uge- eller månedsregningen. Disse upræcise forbud kunde vænne folk til kun at overholde loven omtrentligt eller til selv at skønne over, om bestemmelsen skulde tages alvorligt.

Værre var det naturligvis, når myndighederne i og for sig ønskede og håbede, at et forbud blev overholdt, men helt opgav at gennemtvinge det, fordi det simpelt hen var umuligt. Det værste og i de første par år efter krigen mest grelle eksempel herpå var Sverigesrejserne, som efter besættelsens ophør blev genoptaget med entusiasme. Her var forholdet nærmest som i visse lande, hvor den sorte børs trives åbenlyst og uantastet og benyttes af enhver – selv af pæne og hæderlige mennesker. Forholdene som de var i 1946-47, kan kort rekapituleres således:

1. Man vilde ikke lægge rejselivet hindringer i vejen ved at gøre udrejse afhængig af tilladelse. Det under Justitsministeriet sorterende politi udstedte altså pas og hindrede ikke udrejse.
2. Færgerne og Øresundsådene, der hører under Trafikministeriet, solgte billetter – men notabene kun enkeltbilletter – til Sverige og transporterede daglig alle lysthavende over.
3. Men Nationalbanken, der hører under Handelsministeriet, nægtede enhver rejsende at tage svenske og danske penge med og ved afrejsen foretog toldvæsenet nøje kontrol – ved talrige kropsvistationer – for at sikre sig, at ingen havde penge med. Og det var forbudt at låne penge i Sverige. Og havde man tilgodehavender derovre, skulde man hjemtage dem.

Med disse tre legale fakta som de givne præmisser skulde man tro, at den logiske konsekvens måtte blive, at trafikken måtte blive meget lille og kun bestå af det lille fåtal, som kunde bevæge Nationalbanken til at rykke ud med svensk valuta, eller som havde meget nær og velsitueret familie derovre.

Men som så ofte her i livet blev resultatet et andet end det, man måtte vente. Talstærke skarer drog til Sverige, på store dage op imod et par tusinde, hvor de oversvømmede de svenske sundbyers butikker. Navnlig op imod jul vendte mange trafikanter hjem belæsset med varer.

Når disse folk, der var udrejst til Sverige om morgenen uden lovligt at have penge – end ikke til billetten hjem – kom hjem om aftenen medførende varer, var forholdet det, at de rejsendes antal var så stort, at toldvæsenet og politiet måtte give op. Så vidt jeg ved, førte det til, at man opgav at interessere sig for, hvorfra de hjemvendende havde fået pengene til de mange varer. Man spurgte, om de havde tobak eller andre højt toldpligtige ting, og lod det være godt med det.

Forholdet var altså det, at uanset at det måtte være klart for enhver, at det store flertal af de mange rejsende, som sejlede over med Justitsministeriets pas i lommen og på Trafikministeriets skibe, var lovbrydere og overtrådte Handelsministeriets bestemmelser, så opgav dog Finansministeriets toldvæsen og Justitsministeriets politi at foretage noget.

Det var åbenbart, at tilstanden ikke var holdbar. Den forfølgning, som iværksattes mod andre overtrædelser af de samme bestemmelser, fik et tilfældigt og vilkårligt præg, når man lod et stort flertal foretage deres overtrædelser upåtalte for myndighedernes øjne og næsten med deres bistand. Politi og retsvæsen kunde ikke dæmme op for forseelser, som *en masse* gjordes mulige af andre offentlige organer. Det var uretfærdigt, at den mindre lovlydige del af befolkningen fik fordele, som mere samvittighedsfulde var afskåret fra. Og det var nedbrydende for respekten for lovene, at Gud og hvermand daglig så og erfarede, at det gik an at give sig selv en rimelig margin til at bryde loven.

Et andet forbud var en bekendtgørelse fra 1940, som i sin § 1 forbød at have mere end 18° C i opholdsstuer (samme bekendtgørelses § 2 forbød kraftigere udluftning af opvarmede lokaler end nødvendigt!). Straffen var den sædvanlige: Bøde, hæfte eller fængsel i indtil to år. Dette forbud mod mere end 18° C, var jo i sig selv ikke meget rimeligt, idet de fleste hellere vilde have det varmere i et enkelt værelse og koldere i de andre, hvorved de sparede lige så meget. Og flere steder kunde det af tekniske grunde være vanskeligt at efterleve forbudet, f.eks. fordi lokalet lå nær ved fyringsanlægget. Forbudet bestod nok, men bortfaldt af sig selv ved desuetudo – ved ikke brug. Det var jo umuligt for politiet at påse overholdelsen. Det skete ikke, at politiet trængte ind i private huse for at kontrollere stuetemperaturen – noget der nok også efter grundloven havde krævet en ransagningskendelse, der vilde have været svær at få. Og jeg så aldrig en eneste sag, hvor politiet under ophold i anden anledning i en lejlighed havde optaget rapport, fordi der var for varmt.

Jeg husker også, at der engang kom et lovbud om, at kartofler ikke måtte skrælles på restaurationer; de skulde pilles. Der blev vist aldrig givet en bøde for overtrædelse af denne regel.

Det her sagte og meget andet påkaldte efter min mening et initiativ. Det tog jeg, idet jeg i begyndelsen af 1947 skrev en artikel i Ugeskrift for Rets-

væsen om spørgsmålene, hvor jeg gjorde mig til talsmand for det lige anførte. Artiklen vakte megen opsigt og vandt tilslutning fra mange sider. Jeg blev opfordret til at holde foredrag om emnet på Kriminalistforeningens møde samme år. Der fulgte næsten omgående en væsentlig regulering nedad af straffene for mindre overtrædelser. Det havde nok også sammenhæng med, at publikum og domstole i virkeligheden, uden at være sig det helt bevidst, var trætte af det meget strafferferi. Som kardinal Retz siger: *Les peuples sont las quelque temps avant que de s'apercevoir, qu'ils le sont.*

Selv om vi i Statsadvokaturen beskæftigede os med de ordinære straffesager og lod udrensningens hadefulde opgør være noget, der forekom ved siden af os og ikke vedkom os, kunde det ikke undgås, at man fik nogle smådønninger ind på sin strand. Der kom i tiden efter besættelsen noget, der hed forbud mod at »fraternisere«. Baggrunden for dette forbud var, at tyskerne i den sidste del af besættelsestiden, hvor det gik helt galt for dem på den russiske front, havde store vanskeligheder med den tyske befolkning i Preussen, der flygtede foran de fremrykkende russere, af hvilke der – meget forståeligt – ventedes hævn. En del af disse flygtninge samlede man på skibe og sejlede dem til Danmark, hvor de blev anbragt i flygtningelejre; og da kapitulationen kom, havde vi altså et ikke helt ubetydeligt antal af disse flygtninge, som blev omgærdet med pigtråd. Da det viste sig, at en del mennesker udefra snakkede med, eller »fraterniserede« med dem bag pigtråden, blev der udstedt et forbud mod at fraternisere. De, som overtrådte forbudet, fik bøder. Godt og vel et års tid senere fik vi i Statsadvokaturen en sag, som var anket fra Byretten til Landsretten om en overtrædelse af dette fraterniseringsforbud. Sagen var, at en tysk kvinde fra en lejr i Københavns omegn havde fået tilladelse til at forlade lejren for at gå til tandlæge. På vejen derhen mødte hun en dansk mand, som inviterede hende hjem og havde samleje med hende. Han blev tiltalt for fraternisering og dømt i Byretten – hvilket var i overensstemmelse med den populære opfattelse, at »fraternisere« var at have kønslige forhold (jfr. fortællingen om den tiltalte, der i Byretten forklarede: »Nej, hr.dommer, jeg fraterniserede ikke, jeg kyssede kun!«). Den domfældte appellerede imidlertid til Landsretten, og Statsadvokaturen fik derfor sagen. Da vi gennemgik den nærmere, viste det sig, at der ikke var nogen lov om spørgsmålet. Forbudet havde kun hjemmel i en af politidirektøren i København udstedt kundgørelse. Den hvilede igen på politiloven, som giver politiet myndighed til om fornødent at forbyde, at folk fær-

des på visse steder f.eks., hvor der udgraves i gader el.lign. Forbudet var kun bekendtgjort i avisen, og man havde ikke ordlyden, men kun ordlyden af forbudet for det forrige år. – Så gav jeg selv møde i sagen i Landsretten og gjorde rede for det her sagte og for, at politiloven måske nok gav politiet hjemmel til at forbyde færdsel ved lejrene og samtale med de der indespærrede, men at hjemmelen til at forbyde samtale – og samleje – med en tysk kvinde, man traf på gaden, med et mildt udtryk var tvivlsom. Retsformanden – det var *Elise Ussing* – så interesseret på mig og spurgte, hvilken påstand jeg nedlagde. Jeg spurgte, om Retten ville tage selvstændig stilling til spørgsmålet, hvis jeg påstod frifindelse (det skal den efter loven). Men retsformanden sagde, at i så fald vilde man frifinde uden at prøve sagen. Da jeg vilde have en principiel afgørelse, nedlagde jeg så under henvisning til det anførte påstand om stadfæstelse af domfældelsen og idømmelse af lovens strengeste straf. Deri fik jeg medhold!!

Sådan smittede altså udrensningsmentaliteten af. Derefter instruerede jeg politiet om ikke at rejse sager mod andre end dem, som havde fraterniseret ved pigtrådshegnet.

12. Landsret

I 1950 opnåede jeg det, som jeg altid havde ønsket og set hen til, siden jeg som søn af en dommer påbegyndte det juridiske studium: selv at blive dommer i en kollegial ret – i Østre Landsret. Jeg flyttede således fra domhuset på Nytorv til den smukke retsbygning i Bredgade.

Jeg havde tidligere i 1938, da jeg var 33 år, haft en prøve på gerningen, idet jeg i månederne september-november var konstitueret i Vestre Landsret. Det er en oplevelse, jeg ser tilbage på med største glæde. Der var mange sager, som var af en noget anden beskaffenhed end dem, jeg var vant til at beskæftige mig med, sager om vandløb, teglværker, gårdsalg og dræning, hvor den fødte københavner, som jeg var, fik en fornemmelse af, at man levede af landet og jorden, og at det var den, der var genstand for erhvervsvirksomhederne. Så var der samarbejdet og samværet med kollegerne, ikke mindst på rejserne. Jeg blev knyttet fast til Første Afdeling, hvis retsformand var den distingverede *Vilhelm Lund*. Den anden af afdelingens dommere var den senere retspræsident *C. Bang*. Med denne temperamentsfulde kollega havde jeg straks et bråvallaslag. Det var om det såre vigtige spørgsmål, hvorvidt en mand, der havde fået forbud mod at nyde spiritus, havde overtrådt dette ved at drikke sig plakatfuld i lyse pilsnere. Jeg tror, han drak en kasse (som dengang var 50). Bang mente nej: Når den første lyse øl var lovlig, måtte den anden også være det og ligeledes den tredje og så fremdeles. Men jeg mente nu, at forbudet var overtrådt, når den tiltalte faktisk var blevet døddrukken. Således kæmpede vi længe og veltalende om retsformandens stemme, og det var mig, der vandt den. Det gjorde dog ikke noget skår i det gode forhold, jeg hurtigt fik til den muntre og elskværdige Bang, som var et aktiv under rejserne. Man skulde blot, blev jeg advaret om af *Bodil Dybdal*, der havde været konstitueret en måned i Landsretten, før jeg kom, lade ham spise hotellets morgenmad alene. Thi før han havde nydt denne, var han som en tordensky, men ved de andre måltider var han elskværdigheden selv. – I øvrigt har jeg senere i livet taget diskussioner op med Bang, navnlig om, hvorvidt dommere bør være medlemmer af Juristforbundet eller ikke. Bang mente, at de bør være det, mens jeg ikke mener det. Denne

Forfatteren 1950. Tegning af Carl Jensen

meningsulighed resulterede i at Bang, når vi mødtes ved faglige middage, hævede sit glas og hilste på mig med et »Trods alt!«

I øvrigt fik jeg lejlighed til at samarbejde med alle Rettens andre dommere, nemlig på rejserne til nævninge- og domsmandstingene. De gik til Aalborg, Århus, Kolding og Sønderborg – og var ikke meget eftertragtede. Man tog af sted mandag aften på en lang mørk togtur og kom hjem fredag. Derfor var det sådan, at de faste dommere gerne byttede med de konstituerede, for hvem det var mere morsomt at bo på hotel med kolleger end at bo alene i sit hotel i Viborg. Der var man altid indlogeret på det gamle fornemme hotel Preisler. Man betalte for opholdet og fuld kost den nette pris af 8 kr. om dagen, vistnok fordi det pæne hotel gerne så de pæne konstituerede landsdommere som sine gæster. For dette beløb havde man til frokost hele smørrebrøds-sedlen til sin rådighed – man kunde, som en kollega sagde til mig, slå en streg ned gennem den i hele dens længde – og til middag fik man menu'en, og den var solid. *Bodil Dybdal* og jeg, der et par måneder begge boede på Preisler, men kun sås om søndagen, fordi vi skiftevis var i en rejsende afdeling, husker begge en søndagsmiddag, vi spiste sammen: Oksehalesuppe (portionsanrettet med mægtige stykker okse hale) en halv hummer, andesteg med rødkål og sukkerbrunede kartofler og æblekage – meget kraftig, godt med flødeskum. – Det var da ikke noget under, at det hurtigt viste sig, at jeg ikke kunde tåle al den mad. Jeg fik en ordning, så at jeg selv fik brød og smør til frokost – fik jeg smurt brød, var det med tandsmør – og til middag det, som personalet fik. Men det havde, tror jeg nok, den ulempe for personalet, at jeg om morgenen blev spurgt, hvad jeg vilde have til middag, og så fik personalet vist det, jeg bestemte mig for: Grød, fiskefrikadeller eller medisterpølse eller andet som min relativt fattige fantasi fandt på.

I øvrigt var tilværelsen på hotellet lidt træg. Retten var ikke sjældent færdig kl.ca. 15.30, og det bliver jo lidt tidligt mørkt i september, oktober og november. Hvis det var tørt, kunde man endda gå på landevejen, selv om det var mørkt, men når det regnede, og man havde set de to film, som hver af de to biografer bragte hver uge, var der ikke andet at gøre end at hænge på værelset eller i restaurationen til sengetid. En af fars kolleger, sagde til mig, da jeg kom hjem, at han endnu kunde vågne badet i sved, når han drømte, at han som konstitueret gik op og ned ad Mathiasgade. Det fandt jeg nu slet ikke; jeg syntes, at det var dejlige og spændende måneder, selv om de altså var forbundet med minus'er.

Da jeg efter de tre måneders konstitution tog hjem, blev jeg fulgt til toget og fra perronen vinket farvel til af *Lund og Bang*.

Men tilbage til Østre Landsret, hvor jeg som sagt blev dommer i 1950. I Statsadvokaturen havde jeg haft meget at gøre, men heri betød overgangen til Landsretten en forandring. Den var i modsætning til, hvad der er tilfældet i dag, ikke overbebyrdet med arbejde. Sagernes antal var overkommeligt, og hertil kom, at en række sager blev hævet eller forligt så kort tid inden domsforhandlingen, at en anden sag ikke kunde sættes på. Desuden var man mere villig til at udsætte en berammet domsforhandling, når advokaterne bad om det under påberåbelse af forhindring hos dem selv, parter eller vidner, end man var i min tid som sagførerfuldmægtig. Da *krøb* man nærmest ind til de strenge retsformænd, når man kom med en sådan anmodning. Alt dette førte til, at jeg havde ret meget – og pludselig opstået – spredt fritid, så meget, at min kone var lidt inde på, om jeg ikke burde begå bigami, for jeg var mere hjemme, end én hustru kunde bære.

Noget af det første, der slog mig med overraskelse – og som jeg ikke huskede fra min korte tid i Vestre Landsret – var, hvor svært det af og til kunde være at formode, hvad de to kolleger, man sad sammen med, mente om den sag, der blev procederet for én. Jeg havde gennem mange år som sagførerfuldmægtig og anklager været vant til at satse på, hvad en domstol vilde mene om et spørgsmål, men nu, da man var kommet på den anden side skranken, syntes jeg, at det var svært. Og det syntes jeg i øvrigt lige til min afgang. Der er ganske vist mange sager, hvor man med sikkerhed kan forudsige resultatet – og de falder da som regel også enstemmigt ud. Men i andre sager, går det helt anderledes, end man har tænkt, og der er mange tvivlsomme sager, hvor man ikke tør have nogen mening om udfaldet – og man kan meget ofte ikke have nogen formodning – eller hvis man har en, kan den vise sig at være forkert – om hvilke kolleger, der i en bestemt sag vil gå den ene vej, og hvilke der vil gå den anden. Efter min opfattelse er der ikke meget at hente for dem, der gerne vil typificere dommere og gennem et studium af deres vota i en række sager vil slutte, at de alment tenderer i den ene eller den anden retning i visse arter af sager.

Samtidig kunde man gøre en anden iagttagelse: Et tremandskollegium er i mange henseender det ideelle dommerkollegium, ikke mindst i sager, der varer nogen tid. De indbyrdes drøftelser kan være meget frugtbringende, hvis de tre kolleger har hver sin særlige sagkundskab. Jeg husker således

samarbejdet i en af Landsrettens afdelinger, hvor min kollega, den nuværende præsident i Sø- og Handelsretten *Hans Topsøe-Jensen* havde stor forstand på byggeri, hvad jeg ikke havde, mens jeg forsynede kollegerne med viden om arveret.

Dermed er imidlertid ikke sagt, at alt for lange diskussioner er af det gode; det er de navnlig ikke, inden sagen optages, og der voteres. Man må huske, at dommere er som andre mennesker; og andre mennesker bliver nemt grebet af det, som professor *Poul Andersen* kalder »furor bureaucratensis« – lidenskaben for det, som det her i livet er éns opgave at varetage: Officerer har et andet syn på militærudgifterne end finansministerielle embedsmænd, og skattevæsenet ser anderledes på skatte spørgsmål end grossererne og advokater. På samme eller tilsvarende måde udvikler dommere hurtigt en lidenskab for, hvad de anser for retfærdigt. Man kan derfor opleve, at dommere – ligesom andre deltagere i diskussioner – under argumentationen for et standpunkt hurtigt bliver mere overbevist om dets rigtighed, end de var, da man startede. Ligesom Pygmalion blev forelsket i den kvindeskikkelse, han selv havde skabt, bliver man nemt fanget og overbevist af sine egne sagte ord. Napoleon har engang bemærket, at hvis det kunde lykkes ham at skræmme nogen, der hadede ham, til at smigre sig, vilde denne synes lidt bedre om Napoleon end før. Og højesteretsskrankens gamle ansete nestor for 60 år siden *F. Asmussen*, har også sagt, at han nok kunde bedømme en sags chancer for at vinde, når han så den første gang, men ikke når han havde arbejdet med den og bygget argumentationen for den op.

Der var da også ret hurtigt efter min tiltræden en votering, jeg havde med landsdommerne *Lucas* og *Mose*, hvor vi alle i starten fandt sagen meget tvivlsom. Men efter en drøftelse, hvor argumentationen for og imod blev fremført af Lucas og mig, råbte den noget iltre Lucas til mig, at sagen jo var oplagt, og vi måtte på den besindige *Mose's* initiativ tage os sammen og huske, at sagen jo var tvivlsom. Jeg kan ikke huske, om jeg sluttede mig til de to andre eller blot undlod at dissentiere.

Det med at diskutere en sag inden voteringen, er da også noget tvivlsomt noget, når der – som i Højesteret – er tale om et kollegium på flere dommere end tre. Da jeg kom ind i Højesteret, var det stadig kutyme, som det var det i min fars tid, at man ikke tilkendegav nogen mening om sagen før voteringen – dog kunde to fortrolige nok af og til tale lidt sammen – og sådan var det stort set endnu, da jeg forlod Retten, når der var tale om sager, som kunde være tvivlsomme. Det er også rigtigt, for man er mindre engageret,

når man påhører andres votering og kan bedre lade sig påvirke af den. For det er ikke altid sådan, at en drøftelse eller fremførelse af en anden mening end éns egen, fjerner synspunkterne fra hinanden. Drøftelser, som de i Højesteret kan finde sted efter voteringen, kan også – det har jeg jævnlig erfaret – overbevise og få til at ændre mening.

I Østre Landsret havde jeg fire særdeles gode år. Jeg nåede ikke at sidde sammen med alle kolleger – Retten var ret stor – men de, jeg sad sammen med, var gennemgående elskværdige og dygtige, og gode kolleger. Men det kan ikke undgås, at der iblandt et større antal begavede intellektuelle, er en enkelt eller to, der har deres særheder. Og det var tilfældet med retsformanden i den afdeling, hvor jeg først kom til at gøre tjeneste. Nu står der i rpl. § 216 stk.5, at den vedtagne afgørelse føres i pennen af Rettens formand eller af den af dommerne, hvem dette hverv af formanden overdrages. Denne bestemmelse fortolkede han derhen, at det tilkom ham alene at skrive dommene og bestemme, hvad der skulde stå i dem. Bisidderne kunde alene stemme for et resultat, men var uden ret til indflydelse på, hvad der nærmere kom til at stå i sagsfremstillingen og begrundelsen. Dertil kom, at hans sagsfremstilling kun bestod af indklamning af de fleste af sagens dokumenter – hvoraf flere kunde indeholde lange gentagelser – og så kom han med en kort begrundelse. Disse domsudkast forelagde han ikke altid kollegerne, så man kunde komme ud for, at en dom blev afsagt, uden at man havde set den. Jeg gjorde mig derfor til vane at gå ind i afdelingen den dag, domme skulde afsiges, hvor jeg af vagtmesteren fik forevist dombogen. Det førte til adskillige vanskelige diskussioner, også vanskelige, fordi afdelingens tredje dommer var en meget fredelig mand.

Samme retsformand brugte også den praksis, at han, når en sag var færdigprocederet og skulde optages til dom, spurgte parterne, om de vilde acceptere en afgørelse »efter Rettens Sigelse«. Det betød ikke, om de vilde høre et forligsforslag fra Retten, som de naturligvis kunde forkaste eller godtage, som de vilde. Men det betød, at de på forhånd bandt sig til at acceptere den »Sigelse«, som efter votering vilde blive tilført protokollen, som en bindende og inappellabel afgørelse, altså som en voldgiftsafgørelse. Det kunde hænde, at mindre kyndige eller mere tjenstagtige advokater sagde ja til dette venlige tilbud, men det gjorde jo ikke »Sigelsen« mindre ukorrekt. Jeg stillede mig i hvert fald på det standpunkt, at jeg ikke vilde medvirke, så det blev ikke til noget i den tid, da jeg var i afdelingen. Hvordan det siden gik, da jeg efter en kortere tid kom over i en anden afdeling, ved jeg ikke.

Som nævnt var jeg kun godt fire år i Østre Landsret – nogle tragiske dødsfald i Højesteret bevirkede, at jeg blev højesteretsdommer, før jeg blev 50 – og jeg husker kun få sager fra min landsretstid, som det måske kunde være værd at berette om. Jeg skal indskrænke mig til en enkelt.

Når jeg nævner den, er det dels fordi den indeholder en, synes jeg, ganske interessant formalitetsafgørelse, og dels fordi et efterspil til den endnu engang bekræfter, at ingen – eller næsten ingen – der selv er part i en sag, formår at vurdere den nøjternt.

Det var en injuriesag, som *Jon Galster* havde anlagt dels mod civildommer *Elias Olrik*, gennem lange tider dommerforeningens formand, og dels mod Den parlamentariske Kommission¹. Olrik havde beklædt den af kommissionen nedsatte kommissionsdomstol, og her havde han foretaget nogle afhøringer af Galster, der var fremkommet med visse beskyldninger om forhold, der stod i forbindelse med Danmarks besættelse. Olrik havde imidlertid afbrudt afhøringen, idet han til retsbogen havde ladet tilføje, at Retten skønnede, at Galster ikke var i en tilstand, hvor afhøring af ham skønnedes formålstjenlig, og denne udtalelse gentog han, lidt varieret, i sin senere indberetning til kommissionen, der atter gentog den i sin beretning. Galster anlagde derefter æresfornærmelsesagen mod Olrik og kommissionen, idet han hævdede, at udtalelserne betød, at han var mindre tilregnelig. Olrik påstod sig frifundet under henvisning til, at udtalelsen som fremsat under varetagelsen af offentligt hverv ikke var retsstridig. Kommissionen påstod principalt sagen afvist, idet den hævdede, at det måtte følge af Grundlovens § 56, at en af Rigsdagen nedsat kommission ikke kan sagsøges ved domstolene. Subsidiært påstod kommissionen frifindelse. Det var ganske oplagt, at Olrik måtte frifindes med den af ham anførte begrundelse, og vi frifandt ham da også i den afdeling, hvor jeg sad sammen med *Bodil Dybdal*, og jeg husker ikke hvilken retsformand. Vi fandt imidlertid, at den nævnte udtalelse, der var gentaget, måske kunde forstås som af Galster hævdet – hvad Olrik bestred var meningen – og vi indføjede derfor i dommen foran begrundelsen for frifindelse en bemærkning om, at det var tvivlsomt, om udtalelsen skulde opfattes som af Galster hævdet. Det var ment som en lille kritik af Olricks udtalelse og som en art realitetsindrømmelse til Galster, der som nævnt oplagt ikke kunde komme nogen vegne med sagen. Og sådan blev den åbenbart også, som vi skal se om et øjeblik, opfattet af Olrik.

1. U. f. R. 1953, p. 921.

Når Olrik var frifundet, var det en selvfølge – også efter Galsters procedure – at kommissionen ligeledes skulde frifindes; det var intet problem. Men nu havde kommissionen jo principalt påstået afvisning under henvisning til sin parlamentariske immunitet. Og som alle ved, skal spørgsmål om afvisning, det hører til sagens formalitet, behandles først og særskilt, inden man går over til sagens realitet, spørgsmålet om frifindelse.

Spørgsmålet om den parlamentariske kommissions immunitet over for domstolene var imidlertid et ikke tidligere afgjort principielt spørgsmål af såre tvivlsom natur. Dets løsning ville kræve grundige og tidkrævende studier af Grundlovens forhistorie og af gammel og ny juridisk litteratur. Og rigtigheden af den løsning, man vilde komme til, vilde under alle omstændigheder være omtvistelig. Og den vilde være uden betydning, da spørgsmålet med sikkerhed kunde forudses ikke at ville dukke op i en kommende menneskealder. Man vilde ved at løse det komme til at give et juridisk responsum om et problem, der var uden praktisk betydning.

Af disse grunde valgte vi at frifinde kommissionen: »Da sagsøgerens påstand over for sagsøgte Den parlamentariske Kommission efter hans procedure har til forudsætning, at hans påstand over for sagsøgte dommer Olrik kan gennemføres, vil Den parlamentariske Kommission allerede som følge heraf være at frifinde, uden at det skønnes fornødent, at komme ind på den af denne sagsøgte nedlagte påstand om afvisning.«

Det fik et lille efterspil. Nogen tid efter blev jeg kaldt ned til Landsrettens præsident (når det blev mig, skyldes det nok, at jeg havde været initiativtageren til kætteriet med hensyn til afvisningspåstanden). Han meddelte mig, at han havde haft besøg af dommer *Olrik*, som havde talt om sagen og påpeget, at det var ganske forkert og ukorrekt, at vi ikke havde afgjort sagens formalitet, før vi skred til realiteten, og kunde man det? (Samtalen med den elskværdige præsident, som jeg satte meget højt, forløb i al hyggelighed og med et lille smil). Nu er det jo ikke så pænt, når en procespart, og navnlig ikke en part, der er dommer, beklager sig over den ret, der har dømt i hans sag, og til præsidenten, som måske fejlagtig kan opfattes som en art foresat og ikke som den primus inter pares, som han i denne relation er. Jeg forklarede præsidenten vore grunde, og til Olricks spørgsmål, om man virkelig kunde gøre det, vi havde gjort, kunde jeg kun sige, at det var der nu altså (en upåanket) landsretsdom for, at det kunde man. Jeg håber, at præsidenten lod denne bemærkning gå videre.

Da jeg havde været landsdommer i godt og vel fire år, blev der i slutningen af 1954 i Højesteret en dommerstilling ledig. Jeg søgte og fik kongelig resolution for, at jeg kunde prøvevotere.

13. Højesteret

Som bekendt begynder retsdagen i Højesteret kl. 9 og varer til kl. 14. Og kl. 9 er præcis; det vidste jeg naturligvis. Jeg behøvede ikke erindre *Karsten Meyers* anekdote om ordföranden i den svenske højesteret. Da han en morgen på sit ur så, at klokken var 9, og han savnede en af dommerne, sagde han vemodigt: »Justitierådet Söderquist har avlidit.« Heldigvis var det dog ikke tilfældet. Jeg begav mig derfor den første dag af sted i endog meget god tid. Og så var det et sådant skybrud, at jeg ikke turde forlade mig på S-toget, men tog bussen. Den blev også meget forsinket, dels fordi den måtte forcere vandmasser under Bernstorffs- og Lyngbyvejens viadukter, og dels fordi det tog tid, at folk for ikke at komme i vand til knæene måtte gå om bord ad broer bygget af brædder lagt over ølkasser. Jeg nåede imidlertid lige rettidigt frem, men noget våd og nervøs.

Inden den nye dommer prøvovoterer, har han lejlighed til at »auscultere«: Han sidder i et par sager med på dommersædet og hører på proceduren og den senere votering for at gøre sig bekendt med dennes form. Det er en oplevelse: Dommerne sidder (sådan var det i 1954, hvor Retten kun havde én afdeling og mindst beklædtes af ni dommere) hver på sin plads efter anciennitet. Fraværende dommers pladser stod tomme, så at det kunde hænde, som jeg husker det engang, at Retten beklædtes af præsidenten og alle syv dommere på hans venstre side, mens jeg sad yderst på højre fløj.

Foran skranken, bag hvilken advokaterne står, sidder protokolsekretærerne i deres røde silkekapper. I dette rum kan man kun færdes iført kappe. Hvis en dommer, som ikke deltager i sagen, lister ind i retssalen for at hente en bog, er han derfor iført kappe. Jeg var engang i min første tid ved at forsynde mig imod denne uskrevne lov. Jeg havde bedt vagtmester *Olesen* skaffe mig en bog fra Det kgl. Bibliotek. Han kom og stillede sig med den uden for skranken, og jeg – der var ved at gøre notater efter proceduren – vinkede til ham, at han kunde komme med den. Men det måtte han rigtignok ikke. Han kunde jo ikke tage en rød kappe på, og da der ikke var nogen kappeklædt protokolsekretær til stede, måtte jeg selv hen og hente den.

Når dommerne er kommet på plads, går protokolsekretæren ud og henter advokaterne i sagen, som de fører ind i det, som *Asbjørn Bentzon* kaldte

»processionen«. Protokolsekretærene kommer ind i deres kapper og bærende retsbøgerne fulgt af advokaterne, og alle kommer på plads.

Når indstævntes sagfører har sluttet sin duplik, og præsidenten har sagt, at sagen er optaget, trækker sagførerne sig bukkende tilbage. Præsidenten følger med øjnene døren, som automatisk lukker, for i det øjeblik, den falder i, at vende sig til Første Voterende: »Højesteretsdommer NN«. Første Voterende rejser sig straks og siger sit resultat: »Jeg voterer for at tilkende appellanten så og så meget.« Derefter gør han i et frit mundtligt foredrag rede for sit syn på sagen. Så følger Anden Voterende og de følgende Voterende, der gennemgående taler stedse kortere, hvis de ikke har noget nyt, de vil bringe frem. De senere Voterende kan meget vel i det hele (eller på visse punkter) sige, at de er enige med den og den Voterende, f.eks. Fjerde Voterende – hans nummer i rækken den dag – men ikke hans navn.

Det kan i en tvivlsom sag være ganske prøvende at skulle sige sin mening umiddelbart efter, at det sidste ord er sagt. *Bodil Dybdal* har også engang fortalt mig, at hun, da hun rejste sig for at votere i en tvivlsom sag, sagde til sig selv: »Når knæene er rettet ud, må du have et resultat.« – Man kan da også give udtryk for, at man voterer under tvivl eller at éns votering er foreløbig. Dette sidste er ikke nogen betingelse for, at man senere – efter at have hørt de andres votering eller efter drøftelser under domsvedtagelsen – ændrer standpunkt.

Domsudkastet skrives – som regel så at det kan foreligge næste morgen – af den yngste af de dommere, der er i flertal. Og det kan, selv om dommen som regel er kort, være en ret brydsom opgave, ikke mindst, hvis mange dommere har været enige om resultatet, men har fremført noget varierende meninger om den vægt, de tillægger sagens forskellige momenter. Jeg husker det lidt drilagtige blik, som præsidenten – *Asbjørn Bentzon* – engang i min tid som Første Voterende sendte mig, da han sagde: »Så kan De gå hjem og skrive dommen på basis af det, vi har hørt.« I en sådan situation skriver man en del, som man selv synes, og blander det efter bedste skøn op med noget af de andres; det bliver alligevel flået og kalfatret om under den følgende eller de følgende dages domsvedtagelse.

Denne domsvedtagelse sker nu, efter at Retten er blevet delt i to afdelinger, der beklædes af syv eller fem dommere, under medvirken af alle dommere, der har deltaget i sagen og på basis af et omdelt maskinskrevet udkast. Men sådan var det ikke, dengang Højesteret kun havde én afdeling. Da var arbejdspresset så stort, at domsforhandlinger og voteringer fulgte kontinuer-

ligt efter hinanden hver dag fra kl. 9–14. Ganske vist var sagerne »berammet«, men de kom først for, når den forrige sag var færdig, og det kunde være mange dage efter den berammede dag; i disse dage måtte advokaterne holde sig klar. Derfor var det sådan, at når en votering nærmede sig sin slutning, tog Bentzon diskret hustelefonen ved sit sæde i Retten og bad hviskende kontoret tilsige næste sags advokater, så at de kunde begynde, når voteringen var afsluttet, og det selv om de kom til at begynde kl. 13.30.

Næste morgen var der domsvedtagelse: Første Voterende mødte med sit håndskrevne udkast og gik ind til præsidenten, hvor også den ældste dommer i flertallet var til stede, og disse tre korrigerede så Første Voterendes udkast, som blev rettet i hånden. Når man var færdig, sagde Bentzon: »Så lancerer vi den« og begav sig ud i det store dommerværelse, hvor de resterende dommere ventede. Hvis der var dissens i sagen, havde den yngste og den ældste af mindretallets dommere på tilsvarende måde redigeret deres votum. – Præsidenten og Første Voterende satte sig ved bordet i dommerværelset og Første Voterende læste højt, mens de andre dommere stående hørte på og kom med deres bemærkninger, og her kom det ikke sjældent til nye rettelselser og forbedringer, til Bentzon til sidst sagde: »Så skynd Dem at løbe med den,« – og Første Voterende gik så op på kontoret med konceptet.

Når den Prøvevoterende har voteret i den sidste af de fire prøvesager, venter han i dommerværelset, mens dommerne stemmer om hans antagelse i præsidentens kontor; det sker ved at sige ja eller nej – i praksis altid ja, da den pågældendes kandidatur i forvejen har været accepteret. Dommerne går så ud til den ventende og siger blot til lykke.

Da min prøvevotering var endt, og den derefter følgende kongelige udnævnelse forelå, begyndte mit daglige liv i Højesteret.

Her traf jeg min gamle veninde og kollega fra sagførerkontor og justitsministerium *Bodil Dybdal* og mødte *Aage Lorenzen*, den senere præsident. Han var en god og vidende og bestemt dommer og samtidig et charmerende menneske, lun, venlig og gemytlig, og lidt – eller noget – af en drillepind. Jeg havde og har stadig stor glæde af samværet med og venskab med disse to kolleger. De andre – med undtagelse af *Schulin*, der døde kort efter at jeg kom i Retten – var mellem 11 og 20 år ældre end jeg. *Bentzon*, der var præsident, var vel nok det bedste hovede iblandt dem, selv om han kunde have sine særheder. Han var særdeles venlig imod mig, og jeg mindes ham med taknemmelighed. De andre var også venlige, selv om det kunde hænde, at et par af

de ældre ikke helt følte nye som ligemænd og kunde have lidt vanskeligt ved at høre meninger eller formuleringer kritiseret af unge mennesker på 50, der knap havde taget juridisk eksamen, da de var kontorchefer eller dommere.

Man kunde heller ikke undgå at mærke, at stemningen mellem de ældre dommere ikke var så hyggelig, som den senere blev, og som jeg synes, at den stadig var, da jeg forlod Retten. En del af dem brød sig ikke særligt om hinanden, og det kunde lejlighedsvis give diskussionerne om domsvedtagelser et præg af hvasshed og medføre en vis utilbøjelighed til at opgive én gang indtagne standpunkter og foreslåede formuleringer.

Eksempelvis kan jeg nævne, at det er sådan, at når nogen har fået fri proces – det kan være én, der er kommet til skade på sin arbejdsplads og søger erstatning hos sin arbejdsgiver – så betaler han ikke retsgebyrer og stempelafgifter. Men hvis han vinder sagen, bliver den sagsøgte naturligvis dømt til at betale disse gebyrer til statskassen. Nu hændte det imidlertid, at sagsøgeren i en sådan sag, var en tilskadekommet værnepligtig, og sagsøgte var Forsvarsministeriet, og dette ministerium blev dømt til at betale den værnepligtige et beløb. Jeg skrev domsudkastet, og i det undlod jeg, som det var blevet skik i landsretterne at dømme Forsvarsministeriet til at betale retsafgifter til statskassen, for dets kasse var jo selv en del af statskassen. – Det kunde jeg overhovedet ikke trænge igennem med. Det var forgæves, at jeg gjorde gældende, at det undlod men i Landsretten, og at dømme ministeriet dertil ville betyde, at kammeradvokaten skulde hente pengene i Forsvarsministeriet, der igen skulde debitere Finansministeriet, og så skulde han sende beløbet til Højesterets justitskontor, der igen skulde afregne med Finansministeriet – og at dette var spild af arbejdskraft og papir. Om ikke andet, sagde man, vilde en sådan betaling (som Højesteret, der kun har én sag af denne art med års mellemrum, var ene om at tildømme) være af statistisk værdi. Der var ikke noget at stille op. Jeg trøstede mig med, at jeg i skolen i Goethes Faust havde måttet indstreges og lære udenad: »Es erben sich Gesetz und Rechte wie eine ew'ge Krankheit fort«.

Det daglige arbejde i Retten var væsentligt mere interessant end i Landsretten, hvor sagerne kunde være meget lidt spændende, og proceduren i adskillige tilfælde ret ringe. En del mødende sagførere dér kunde ikke meget jura; i de værste tilfælde kunde de ikke forbinde påstande og anbringender rigtigt med lovbestemmelserne, så at man fra dommersædet – og imod hvad der egentlig er retsplejelovens princip – måtte søge ved spørgsmål og bemærknin-

ger at bringe sagerne ind i det rette spor, så at det rigtige resultat kunde nås. Man kom til at tænke på de romerske gladiatorer, som til plebs' forlystelse kæmpede i arenaen med hjelme uden øjenåbning, så at de slog mange vældige slag i den tomme luft, før det lykkedes dem, vejledet af publikums tilråb, at få ram på hinanden. – Men så skal det også siges, at i flertallet af sagerne var proceduren jævnt god og i adskillige udmærket.

I Højesteret, hvor der i min første dommertid kun kunde gives møde af højesteretssagførere eller sådanne landsretssagførere, som ifølge de da gældende regler havde fået særlig mødetilladelse, var det hovedreglen, at proceduren var god; i mange sager var det en fornøjelse at høre skrankens bedste advokater, og det hvad enten de hørte til de kølige og metodiske procedører eller til de veltalende og farverige. Her traf jeg igen mine gamle manuduktører *Gamborg* og *Svane*, som begge havde bevaret den vitalitet, hvormed de mere end 30 år tidligere indprentede mig juraens begyndelsesgrunde.

Navnlig *Svane* udfoldede en kolossal energi i Retten. I en stor og vigtig sag mødte han med et omfangsrigt manuskript på gule ark med nogle få stikord på hvert blad, stærkt indstreget i rødt, blåt og sort. På skranken foran sig placerede han en gummiflaske med pensel og en af den slags kontorgenstande, hvormed man med et slag får nittet to blade sammen. Den hedder vistnok en »Høne«. Han fulgte opmærksomt modpartens indlæg og gjorde med en vældig blyant notater på nye ark, som så blev nittet til eller gummieret til det blad i det oprindelige manuskript, hvor det hørte hjemme. Da der blev nittet til flere gange, hang siderne i striber ned ad hans pult. Man filosoferede lidt over, om han nu kunde finde ud af det, men jeg må sige, at da det blev hans tur til at svare, kom der et brillant indlæg, hvor alting netop kom frem i sin rette sammenhæng.

En af skrankens ældste var i min første tid *Steglich-Petersen*, som til det sidste procederede med sin vanlige kraft, som jeg havde hørt far omtale. Jeg husker en sag, hvor han var beskikket for indstævnte. Proceduren varede fire dage, hvoraf *Henrik Bache* for appellanten brugte godt to dage, og dokumentationen – oplæsningen af sagens dokumenter – tog resten af den tredje dag, så at *Steglich-Petersen* begyndte om morgenen den fjerde dag. Baches procedure havde som sædvanlig været god og overbevisende, og jeg, der måtte regne med, at jeg ved slutningen af den fjerde dag skulde votere efter at have hørt *Steglich-Petersen* samme dag – og altså uden at have haft en aften til at tænke over, hvad han sagde – regnede med at det vilde blive vanskeligt. Men så skete der på den tredje dag det, at *Steglich-Petersen* under protokolsekre-

tærens oplæsning af dokumenterne på visse steder enten rømmede sig eller sagde ja eller gentog et enkelt ord. Jeg satte et mærke i min ekstrakt, hvor det skete – og så havde jeg om aftenen gangen i den procedure, han vilde komme med næste dag. Næste dag procederede Steglich-Petersen grundigt forberedt fortrinligt, kraftigt og kort, og det var med rette, at *Bentzon*, da vi begav os ud i dommerværelset – der havde været tale om, at det skulde være Steglich-Petersens sidste beskikkede sag – sagde: »Han er s'gu ganske umoden til at gå af.« Steglich-Petersen vandt sagen – for en del i kraft af sin grundige forberedelse og sin kyndighed i emnet – og det var en livsvigtig sag for hans klient. Han fik for de fire dage i Retten+forberedelsen tillagt et salær på 800 kr. Det var dengang, man havde en lille kreds af højt kvalificerede sagførere, som anså det for en pligt for en ringe betaling at gøre et stort arbejde for en ubemidlet beneficiant. Senere, efter at alle sagførere kan føre beneficerede sager i Højesteret, og proceduren ofte er ret ringe, er det gennemført, at de beskikkede sagførere skal have sædvanligt takstmæssigt salær betalt af det offentlige, hvad der i mange tilfælde giver en urimelig høj betaling i forhold til arbejdet.

En lille enkelthed fra en procedure fortjener at berettes, skønt jeg ikke overværede den; den blev mig fortalt af min kollega *Hermann*. Den illustrerer, at der i en kreds af begavede folk, som højesteretssagførere var, blomstrer adskillige små egenarter. Den er fra en ægteskabssag, hvor hustruen var repræsenteret af højesteretssagfører *Carl Heise*, der efter engelsk mønster altid var klædt i sort jaket og sribede benklæder, ligesom han gik med monocle. Han procederede altså sagen; og da han var kommet til et nyt afsnit, skruede han monoklen fastere i øjet og begyndte sådan: »På dette tidspunkt blev min ærede modparts klient amoureux i et ungt domestique.« – Man glæder sig over den korrekte brug af intetkøn (*et domestique*), der ikke lader én i tvivl om, at det er et kvindeligt tyende, der var tale om.

Det var altså gennemgående god procedure, man hørte i Højesteret. Det var derfor med beklagelse, at jeg så, at højesteretssagførerprøven i 1958 blev afskaffet, og at adgangen til at procedere i Højesteret praktisk set blev fri. I Retten var det også den almindelige mening, at prøven burde bibeholdes, og Højesteret og de juridiske fakulteter i København og Århus udtalte sig da også mod dens afskaffelse. Inden lovændringen kom, havde der været nedsat et udvalg, der i 1956 fremkom med en betænkning. Til dette valgte Retten højesteretsdommer *Victor Hansen*. Det syntes jeg var meget forkert, for han

»Over alle skranker«. Tegning af Bo Bojesen i »Politiken« 12. april 1957 med følgende undertekst: Forslaget om afskaffelsen af højesteretssagførerprøven har medført en voldsom trængsel for at opnå titlen inden lukketid.

havde en søn, der stod foran at aflægge prøven, og som betragtedes som sikker. Victor Hansen pressede imidlertid på, og da ingen af de andre gad gå imod – man var vant til i mangt og meget at rette sig efter Victor Hansen – var der ikke noget at gøre.

I den tid, hvor dette udvalg arbejde stod på, blev der et veritabelt run på prøven. Alle der var gamle nok, og som havde tænkt sig at forsøge sig i de kommende år, fik travlt med at finde og få godkendt prøvesager. Her begik man fra Rettens side den fejl at være for godmodig. Naturligvis var det synd for dem, der ikke kunde nå at komme med, inden det lukkede. Men desuagtet burde man have stillet de sædvanlige ret strenge krav til sagernes og procedurens kvalitet, selv om dette måtte have ført til, at kun de sædvanlige 2-3 stykker årligt var antaget. Ved at acceptere nogle ret tynde prøvesager, fik man ganske vist nogle flere med, men det øgede snarere uretten mod de

ældste og bedste af dem, der ikke kunde nå at komme i betragtning. Og det var ikke helt med urette, at *Politiken* bragte en Bo Bojesen-tegning af trængselen i Højesteret inden lukketid, hvor den ikke længere gangbare dessin solgtes ud.

I den tid, jeg var i Højesteret, kom der fra tid til anden sager, i hvilke Højesterets dom banede vej for ny ret.

Der er den kendte Skanderborgsag fra 1956¹, en af de meget få, hvor dommen er blevet afsagt af fuldt plenum med 15 dommerstemmer. Det kunde ske, fordi den blev behandlet skriftligt, idet resultatet bølgede sådan frem og tilbage, at præsidenten stadig satte to nye dommere på.

Den er i øvrigt et interessant eksempel på, hvordan forestillingerne hos folk kan skifte inden for en snes år. Jeg kan endnu huske, hvordan jeg for ca. 25 år siden under en frokost på Universitetet med et par andre censorer drøftede det spørgsmål, som nogle år senere kom til pådømmelse i Skanderborgsagen, nemlig, om en mand kan dømmes til faderskab til et barn, hvis fader han ikke *kan* være. Det var den almene opfattelse omkring bordet, at det kunde man ikke: Når blodprøven med naturhistorisk sikkerhed havde bevist, at han ikke var faderen, kunde man ikke ved dom statuere, at han alligevel var det. Så behersket var man altså af naturvidenskaben. Jeg vandt ikke meget gehør for en – det må jeg erkende – spagfærdig føler, om ikke juridisk faderskab mere var et spørgsmål om en social end om en biologisk sammenhæng.

Men en del år efter kom spørgsmålet altså til prøvelse i Højesteret. Der var en mand, som havde giftet sig med en pige, der var – det vidste han – besvangret af en anden, og som ikke *kunde* være besvangret af ham. Efter at barnet var født, anmeldte han det til kirkebøgerne som sit, og behandlede det som sit i de næste 6 år, indtil han blev uvenner med moderen, og de skulde skilles. Så gik han til Retten og anfægtede sit faderskab. Han tabte ved Skanderborg Ret og derefter ved Vestre Landsret. Han fik så bevilling til at indbringe sagen for Højesteret, hvor den som før nævnt blev behandlet skriftligt. Udfaldet var tvivlsomt, men det endte med at Landsrettens dom blev stadfæstet med 9 stemmer mod 6. Han blev altså fastholdt som fader til det barn, han ikke kunde være fader til. Dommen førte til, at der senere i børneloven blev optaget en bestemmelse om, at den der har stået som fader

1. U.f.R. 1957, p.109.

til sin hustrus barn, i almindelighed ikke kan anfægte faderskabet, når et vist antal år er gået.

I denne forbindelse kan måske også nævnes de to såkaldte Rørmosesager¹ – hvoraf den første hedder sådan, fordi parterne hed Rørmose, mens den anden må lide den tort også at hedde det – Rørmose II – fordi problemet i sagen var det samme eller næsten det samme.

Den første handlede om en mand, som var ansat i et firma, men da han ved ansættelsen var så meget til års, at han ikke kunde få en egentlig pensionsordning eller en pensionsforsikring, lavede man en kapitalopsparing, som han og arbejdsgiveren skulde betale til, og som han skulde have udbetalt ved pensionsalderens indtræden. Efter at denne ordning havde varet en tid, men før pensionsalderen, blev han imidlertid skilt, og hans kone forlangte det halve af kapitalen som boslod. Heroverfor hævdede han – støttet af »Bikuben« der forvaltede kapitalen – at denne var en særlig personlig ret, som iflg. ægteskabslovens § 15 kan holdes uden for formuefællesskab. Heri fik han ikke medhold ved Højesterets enstemmige dom. Jeg ytrede under voteringen og drøftelserne bagefter af domsaffattelsen nogen betænkelighed af hensyn til en eventuel senere sag om skifte af uskiftet bo, men jeg gik med – det var jo rimeligt, at konen fik sin halvdel af kapitalen, som hun også havde gjort sit til at skabe.

Men året efter dukkede naturligvis spørgsmålet om uskiftet bo op. Det var en anden ældre mand, som i al skikkelse var blevet enkemand, og som nu vilde gifte sig igen for at skaffe en mor til sine to halvvoxne døtre. Da det uskiftede bo i denne anledning skulde skiftes, beskikkede Skifteretten en værge for de to piger. Og da man i Skifteretten var blevet opmærksom på Rørmose I-dommen, lod man værgen komme frem på pigernes vegne og sige til manden: Det er pænt af dig, far, at du sådan har lagt op til dine gamle dage, for de penge skal vi jo have andel i. (Jeg tænkte, da jeg så sagen på min gamle chef *Henriques*. Ved en lejlighed, da Justitsministeriet havde sagt nej til en ansøgning fra ham som værge for et stenrigt barn, om det måtte betale mindre beløb til en ubemidlet stedmoder, der passede det, sagde han til mig, at det var ejendommeligt, at umyndige altid skulde opføre sig mindre anstændigt).

Nu var det jo imidlertid statueret, at disse kapitaler var fælleseje og uden for § 15, så pigerne vandt da også ganske rigtigt deres sag i Københavns By-

1. U.f.R. 1963, p.233.

ret og ved Landsretten. Rørmose II – han hed rettelig Christensen – fik så Justitsministeriets tilladelse til at anke til Højesteret. Her var det også ved at gå galt, for så vidt som der under voteringen var fem dommerstemmer af syv for at stadfæste dommen. Kun en anden dommer og jeg vilde i denne relation – uskiftet bo – anvende § 15 og holde kapitalen uden for skiftet. De følgende dage blev meget spændende. Under diskussionen om domsvedtagelsen blev mindretallets begrundelse hårdt angrebet af flertallet: Dets resultat var ikke foreneligt med den forrige dom – men i første omgang med den følge, at mindretallet voksede til tre dommere. Den næste dag blev vi igen angrebet med så hård en logik, at det æggede os til en så kraftig påvisning af flertalsresultatets urimelighed, at præsidenten blev betænkelig og også gik over, så retfærdigheden sejrede 4-3.

Senere nedsatte Justitsministeriet et udvalg, som jeg blev formand for, og som skulde udarbejde et udkast til lov om disse ordninger. Udkastet fulgte på det her omtalte punkt de to domme.

Det er tidligere berørt, at der blandt de ældre kolleger lejlighedsvis kunde vise sig en vis utilbøjelighed til at opgive indtagne standpunkter og til at acceptere langt yngre kollegers udsagn. For at dokumentere dette – og for yderligere at illustrere, dels at en diskussion kan gå i hårdknude, og dels det tidligere sagte, at der hos jurister gør sig en vis træghed gældende m.h.t. at acceptere og anvende ny ret – skal på dette sted en lille sag kortelig omtales, i hvis pådømmelse jeg deltog sammen med fire af de ældre kolleger.¹ Det er i øvrigt en ret kendt sag, nemlig den ikke sjældent omtalte »luftgyngedom«, hvor Højesteret statuerede objektivt eller næsten objektivt ansvar for ejeren af en luftgynges, da en ung pige kom til skade ved at falde ud af den, fordi dens ryglæn brækkede. Hvordan det nærmere gik til med det objektive ansvar er imidlertid en anden historie, som Kipling siger.

Det som vedrører os her var, at pigen var umyndig. Jeg skrev i domsudkastet, hvor der skulde gives pigen erstatning bl.a. for tabt arbejdsfortjeneste efter hendes 15. år, at sagen var mellem appellantinden pigen K. ved sin værge arbejdsmand NN og indstævnte.

Det blev forkastet af en af de ældre kolleger, der vilde have, at der skulde stå: Arbejdsmand NN som værge for K. Jeg anførte, at det jo var pigen, der var parten, men det blev bestridt af kollegaen, der hævdede, at værgen var part (hvad der ikke vilde have indbragt en god karakter på Universitetet). Jeg

1. U.f.R. 1957, p.109.

måtte imidlertid give mig, det kunde jo også være det samme, indtil vi i dommens konklusion skulde formulere betalingsbefalingen: »Indstævnte bør til ... betale.« Her vilde kollegerne sætte arbejdsmanden, som værge for K. Jeg gjorde opmærksom på, at pigen, der var fyldt 15 år, efter myndighedsloven havde fuld rådighed over selverhverv og derfor havde krav på selv at få erstatningen for tabt arbejdsfortjeneste udbetalt. Det bestred kollegaen under passiv tilslutning fra de andre tre, der også havde taget eksamen længe før myndighedsloven: Der skulde stå, at pengene skulde betales til værgen. Heroverfor anførte jeg, at hvis værgen drak pengene op, før pigen fik dem, vilde vi alle blive personligt ansvarlige. Det gjorde et vist indtryk, og videre drøftelse blev udsat til næste dag. Da vilde man imidlertid ikke give sig og lade pigen få pengene, og man udkastede den tanke, at man måske kunde lade pengene gå i Overformynderiet. Kollegaen ringede til overformynderen personlig og spurgte, om han vilde tage beløbet. Denne (der var kandidat sammen med mig og nok har været noget forbausset), svarede, at det vilde han, hvis der blev dom for det, og det blev så vedtaget og skulde føres i pennen til næste dag. I nattens løb kom jeg – skønt spørgsmålet sådan set var lille – til, at det var helt urimeligt, dels at afsige en forkert dom og dels at berøve pigen hendes lovlige ret til pengene, så hun skulde bede Overformynderiet om dem, blot fordi en diskussion mellem nogle ældre herrer var gået i hårdknude. Så jeg mødte og sagde at jeg vilde dissentiere for at se, om det ikke vilde hjælpe; det gjorde ikke stemningen bedre og ændrede ikke de fire andres standpunkt, og så skrev jeg en dissens, som kan læses i Ugeskrift for Retsvæsen.

Et par måneder senere trak den ene af kollegerne, der redigerede ugeskriftets domssamling, mig til side og sagde, at nu skulde dommen trykkes, og dens afgørelse på dette punkt var vist egentlig forkert? Jeg svarede, at det var den utvivlsomt. Kollegaen spurgte så, hvad vi skulde gøre med »hovedet« til dommen. Jeg sagde dertil, at det vist var bedst at udelade enhver omtale af punktet og således tie fadæsen ihjel. Og sådan skete det.

En sag, hvor der kunde være sket en ikke uvæsentlig ændring i retstilstanden, var en, der for en del år tilbage var ret omtalt, men hvor det blev ved et mindretalsvotum. Det er en af de sager, hvor jeg mest beklager, at mit standpunkt ikke vandt flertal for sig.¹

Det drejede sig om et uheld, hvor en pige på 3 år 8 måneder pludselig løb

1. U.f.R. 1963, p.233.

ud på gaden mod en motorcykel, der førtes af en 21-årig mand. Han måtte foretage en drejemanøvre, hvorved han væltede og blev 100 pct. invalid – ja mere, han var ikke blot uarbejdsdygtig, men havde behov for konstant pasning. Han søgte erstatning både hos barnet og hos dets – ansvarsforsikrede – forældre, idet han påberåbte sig, at både barnet og forældrene havde udvist uagtsomhed. De blev imidlertid alle frifundet – både i Landsretten og i Højesteret. Der var i Højesteret enighed om, at man ikke kunde pålægge dette ganske lille barn personligt erstatningsansvar – og for så vidt også om, at der ikke kunde bebrejdes forældrene noget. Et flertal på fem dommere af syv frifandt derefter både barnet og forældrene.

De to mindretalsdommere – min kollega *Tamm* og jeg – vilde derimod dømme forældrene og med sålydende begrundelse: »Under de foreliggende omstændigheder findes Annettes forældre, hvem tilsynet med hende påhvilede, og som – i overensstemmelse med hvad der er almindeligt – har dækket sig ved at tegne ansvarsforsikring, ikke at kunne være uden ansvar for den skade, som Annette, uden at hun selv kan drages til ansvar, har forvoldt ved sin farlige og uventede færden på kørebanen, fra hvis følger appellanten på bekostning af sin førlighed må antages at have reddet hende.«

Det blev altså ikke dansk ret dengang, men når man fremkommer med en dissens af denne art, håber man, at det må gå, som min kollega i mindretallet citerede, at dissenser er fremtidens ret.

Jeg husker da også, at vore to kvindelige protokolsekretærer, da voteringen var slut, med en vis harme, sagde til præsidenten: »Vi holder rigtignok med mindretallet. Vi har små børn, og det er dertil vi har vore ansvarsforsikringer.«

Myndigheder kan jo være stive, og jeg skal derfor omtale et tilfælde, hvor mit gamle justitsministerium fandt det ulejligheden værd at føre en sag i to instanser op til Højesteret om en bindestreg (!) i navnet Bille Brahe.

Det havde altid i Justitsministeriet – også da jeg var der – været et helligt princip, at når to navne er forbundet med bindestreg, er de tilsammen et efternavn. Er der derimod ingen bindestreg mellem dem, er det første bare et fornavn, og det sidste er efternavnet. Enhver Jensen kan kalde sine børn Gyldenspjæt Jensen – de forbliver Jensen alligevel; man kan ikke forbinde sine børns navne med bindestreg, medmindre man selv har begge navnene og med bindestreg.

Når det nu var sådan, så måtte familien Bille Brahe (uden bindestreg) efter Justitsministeriets katekismus i virkeligheden hedde Brahe. Og da en

ung Bille Brahe kom til verden, forlangte Justitsministeriet derfor, at alene navnet Brahe skulde anføres i dødsattestens efternavns rubrik, og at navnet Bille skulde forvises til fornavnsrubrikken, hvor man sådan set kan putte næsten alt muligt ind. Men Justitsministeriet tilbød, højsindet som det er, at give det unge menneske kgl. bevilling til at føre Bille-Brahe som efternavn, for dette efternavn (men ganske vist uden bindestreg) havde familien nu brugt i nogle hundrede år. Således vilde der være bragt orden i Justitsministeriets cirkler, og alle kunde have sovet trygt.

Det var imidlertid mere end familien Bille Brahe vilde finde sig i. For slægten hed i virkeligheden Bille. Brahe var et navn, som man efter skikken i det 18. århundrede havde føjet til – efter navnet Bille – da man arvede et gods efter en barnløs onkel Brahe. Så kom det til en proces, hvor man påberåbte sig stamhusbreve og kgl. bevillinger fra det 18. århundrede, og Justitsministeriet vandt sagen i Landsretten – med to stemmer mod én. I Højesteret tabte Justitsministeriet imidlertid sagen med syv mod nul.¹ Det kostede ministeriet kr. 3.000,- i sagsomkostninger – og det var mange penge i 1960 – men de må jo siges at være godt givet ud i en god sags tjeneste, og det må håbes, at man ikke stadig græmmer sig i Justitsministeriet.

Det er i et tidligere kapitel berørt, at der findes to slags dommere: Dem, der slutter fra præmisserne til konklusionen, og dem, der – på bedre vis – går fra konklusionen til præmisserne. Dommere kan imidlertid også deles op efter andre kriterier. Der er dem, der taler med under retsforhandlingen, og dem, der ingenting siger, men sidder tavse og kun hører på. I udlandet, f.eks. i England, er den første type almindelig, så almindelig, at engelske kolleger er ganske uforstående over for min oplysning om, at den sidste, tavse, type er den fremherskende her i landet, i hvert fald i de kollegiale retter. Selv har jeg forståelse for, at dommere i kollegiale retter ikke alt for ofte bør tilkendegive en mening før i dommen – for det er jo, hvis en kollega har en anden mening uheldigt, hvis det kommer til diskussion mellem dommerne. Og det kan også være uheldigt, hvis en dommer modsiger en advokat, idet denne så, som jeg i min statsadvokattid har været ude for at måtte gøre det, m² svare, at man naturligvis ikke kan procedere mod Retten. Men der er nu på den anden side situationer, hvor en mere eller mindre kraftigt tilkendegivet misbilligelse af en parts optræden eller standpunkt er på sin

1. U.f.R. 1960, p.317.

plads og tilfredsstillende den anden parts trang til at se retfærdighed tilkædet. Er der en udpræget ufin eller urimelig optræden fra den ene parts side, vil en tavs og neutral venlighed til begge sider ikke være på sin plads.

Selv har jeg vist lovlig meget hørt til den type, der siger noget, men jeg har gjort det noget mindre med årene. Jeg føler imidlertid trang til at berette om et tilfælde fra min første tid i Højesteret, hvor jeg sagde noget, som ikke blev billiget af de ældre kolleger, men som dog måske havde en gavnlig virkning. Jeg beretter om sagen efter hukommelsen, da den ikke findes trykt noget sted.

Ved en ejendomsskyldvurdering var kvadratmeterverdien af en grund i Hillerød blevet sat meget kraftigt i vejret. Ejeren protesterede, idet den henviste til, at grunden, der lå op til en vej, var meget smal og dyb; forhøjelsen kunde nok være rimelig for de kvadratmeters vedkommende, der lå tæt ved vejen, men ikke for dem, der lå langt fra den. Efter at der som vanligt var gået to-tre år med skattemyndighedernes behandling af sagen, fik skatteyderen medhold: Vurderingen blev igen sat ned for en væsentlig del af grunden. Ejeren bad derefter glad om tilbagebetaling af de skattebeløb, han havde betalt for meget i den forløbne tid. Men hertil sagde Skattevæsenet med den elskværdighed, som ofte kendetegner det og med rette gør det så afholdt: Nej – det kunne der ikke være tale om, for der stod i loven, at omvurderinger ikke har tilbagevirkende kraft. Og sådan noget stod der unægteligt også i loven. Ikke desto mindre anlagde skatteyderen sag mod Skattevæsenet, men den tabte han i Landsretten. Derefter appellerede han til Højesteret. Om sagens førelse skal jeg her kun sige, at der naturligvis fra kammeradvokatens side blev henvist til lovens ord. Man kunde måske formode, at den noget besynderlige bestemmelse har skyldtes, at man mest havde tænkt på de tilfælde, hvor en ansættelse blev forhøjet, og at man havde villet hindre, at skatteyderen fik det chock, som det vilde være at skulle efterbetale for flere år, men ikke så meget på de tilfælde, hvor ansættelsen som her blev sat ned. Beklageligvis stod der ikke noget sådant i motiverne, og da kammeradvokaten som indstævnt sluttede sit indlæg, der udelukkende holdt sig til lovens ord og forarbejderne, frygtede jeg, at dommen skulde blive stadfæstet. Jeg sagde da til kammeradvokaten, at nu havde vi hørt hans udvikling af sagens juridiske side. Kunde vi ikke i et lille tillæg til hans procedure få en behandling af spørgsmålet om det rimelige i, at Skattevæsenet beholdt de penge, som det ved sin egen fejl havde indkasseret? Denne udtalelse blev bestemt ikke billiget af de ældre kolleger. Men den førte dog til,

uden at jeg kan huske, hvordan det nærmere gik til, at sagen blev begæret udsat. Og den dukkede ikke op senere; man kan tro og håbe, at det betyder, at der blev truffet en for skatteyderen rimelig ordning.

En enkelt nyere sag skal endnu nævnes.¹ Det sker ikke, fordi dens problem har større almen interesse – det var ret specielt – men fordi den er et slående eksempel på, at rigtig procedureteknik i visse sager kan være af overordentlig betydning. For at forstå det interessante procedurespørgsmål er det imidlertid nødvendigt i allerstørste enkelthed at ride op, hvad det var, sagen drejede sig om.

I 1968 havde det danske forsvar af de svenske SAAB-fabrikker købt et halvt hundrede jagerfly af »Draken«-typen. De kostede ca. 10 millioner kr. stykket. I disse fly var der, som vanligt, installeret katapultsæder, som i en nødsituation kan udslynge piloten gennem taget, således at han og sædet daler til jorden i faldskærm. Disse sæder, der kostede ca. 40.000 sv. kroner, havde en højst kompliceret opbygning og udmærkede sig ved, at affyringsmekanismen havde to små anordninger til ca. 1000 sv. kroner, som forhindrede, at piloten automatisk blev udslynget samtidig med at taget over ham blev afstødt; den gav ham derfor mulighed for at bestemme sig om.

Da svenskerne konstruerede disse sæder – der bestod af en række andre patenterende anordninger – blev man opmærksom på, at de to omtalte anordninger muligt krænkede et patent, som ejedes af en engelsk opfinder, der konstruerede katapultsæder. De henvendte sig derfor til englænderen for at købe patenterne. Det kom til en korrespondance, som varede gennem nogle år, men svenskerne blev stadig mødt med afslag, idet englænderen kun vilde sælge sine katapultsæder som en helhed. Da disse sæder ikke kunde indpasses i de svenske fly, var SAAB i en vanskelighed, men denne blev for Sveriges vedkommende løst ved, at det svenske forsvar *eksproprierede* de engelske patenter og betalte erstatning efter de derom gældende regler. I Sverige har man nemlig – ligesom i Norge – en fornuftig lov, som giver staten ret til at ekspropriere patenter, som er af betydning for forsvaret. Dermed var det svenske forsvar – og med dette SAAB – dækket i Sverige.

Da SAAB nogle år senere solgte de omtalte halv hundrede fly til det danske forsvarsministerium, var dette, som der var enighed om under den senere sag, i fuldt god tro: Det kendte intet til det passerede med hensyn til udskydningsmekanismen. Men alligevel krænkede benyttelsen i Danmark den

1. U.f.R. 1972, p.325, kommenteret af mig i 1972 B, p.227.

engelske opfinders danske patent, og da dette blev klart, førtes der en række forhandlinger mellem Forsvarsministeriet og SAAB på den ene side og den engelske opfinder på den anden side om erhvervelse af hans patent. Disse forhandlinger strandede imidlertid også på, at englænderen vilde have sine stole installeret som helhed i de danske fly, hvad der ikke kunde lade sig gøre.

Nu havde man imidlertid ikke i Danmark den samme hjemmel som i Sverige til at ekspropriere patenter, som er af betydning for forsvaret. Et lovforslag herom har været fremsat, men blev forkastet, idet man – på letsindig vis – mente, at man kunde nøjes med patentlovens bestemmelse om tvangslicens. Den siger, at når vigtige almene interesser gør det påkrævet, kan der gives den, som erhvervsmæssigt vil udnytte en opfindelse, tvangslicens hertil. Det er noget som navnlig kan have praktisk interesse for så vidt angår medicinske præparater, der er af betydning for folkesundheden. Men loven er så upraktisk indrettet, at det er domstolene, nemlig Sø- og Handelsretten under rekurs til Højesteret – der skal meddele tvangslicens. Det vil sige, at man ikke, hvis licens er nødvendig, kan få den ved et hurtigt sagkyndigt administrativt skøn over dens nødvendighed, men langsommeligt må procedere sig til den for domstolene, som dels er ukyndige på området og dels – hvad der også viste sig – efter deres tradition og tankesæt er tilbøjelige til mere at lade hensyn til retfærdighed og pænhed end praktisk nødvendighed være i forgrunden i deres overvejelser.

I Danmark måtte derfor Forsvarsministeriet og SAAB anlægge sag for at få ret til at udnytte det patent, uden hvilket forsvarets fly ikke – lovligt – kunde flyve. Denne sag tabte ministeriet og SAAB ved Sø- og Handelsretten, idet denne ret ikke fandt godtgjort, at de engelske sæder ikke kunde indpasses i de danske fly, og at videre forhandlinger med den engelske opfinder ikke kunde have ført til et resultat. Højesteret kom imidlertid til det modsatte resultat og gav ved en enstemmig dom ministeriet og SAAB tvangslicensen. (Der var dog en dissens, der kun vilde give licens til de allerede leverede fly – ikke fremtidige – og som havde en anden mening end flertallet angående intensiteten af domstolenes prøvelse af administrationens skøn). Dommen skabte et kraftigt judikat, idet Rettens flertal udtalte, at det var »utvivlsomt«, at betydningen for forsvaret af at kunne benytte maskinerne var af en sådan art, at licensen måtte meddeles.

Herpå skal der imidlertid ikke gås nærmere ind her, men blot henvises til dommen og kommentarerne. Men det, som skal fremdrages som værende af

procedureteknisk interesse er, at sagen under den flere dage lange procedure i Højesteret i lang tid kunde se ud til at ligge til stadfæstelse af Sø- og Handelsrettens dom eller til i hvert fald at være tvivlsom, og ikke, som flertallet i den endelige afgørelse udtalte det, utvivlsom. Og det skyldtes den måde, som sagen blev ført på af de to dygtige advokater, som optrådte for Forsvarsministeriet og SAAB – og som var den samme måde, som blev anvendt ved Sø- og Handelsretten og førte til, at sagen tabtes. De greb nemlig sagen an på, hvad man kunde kalde den »juridisk« korrekte måde: Forsvarsministeriet havde af SAAB købt noget, som led af en mangel. Der manglede et patent, og staten havde i øvrigt, som man altid gør i slige forhold, forlangt garanti for følgerne af eventuelle patentkrænkelser. Det måtte derfor være SAAB's sag at bringe sagen i orden, og derfor talte SAAB's advokat først, og kammeradvokaten for ministeriet som nummer to. Det var et taktisk fejlgreb, som i Sø- og Handelsretten var skæbnesvangert. For SAAB's sagfører måtte – som det også kan ses af Sø- og Handelsrettens dom – begynde sin forelæggelse med en lang redegørelse for den årelange forhistorie med forhandlingerne mellem SAAB og den engelske opfinder, hvis patentrettigheder SAAB i øvrigt ved et par tidligere lejligheder havde krænket. Det rettede på uheldig måde opmærksomheden på SAAB's patentkrænkelser og på spørgsmålet, om parterne nu havde vist fornøden smidighed i forhandlingerne. Og dommere har nu ikke sympati for patentkrænkelser og er ikke særligt lydhyre over for anbringender om, at patentkrænkelser i visse tilfælde ikke kan undgås. Det er der nemlig, når et problem kun kan løses på én måde, og der er én, der allerede har taget patent på denne måde.

Som sagt, et indviklet problem kom i de første dage i fokus, og virkede forvirrende. Det skabte en uheldig atmosfære, så at det, før turen kom til kammeradvokaten, kun langsomt tonede frem, at problemet i sagen – som det også stilles i forgrunden i Højesterets dom af både flertal og mindretal – ikke var et moralsk, men et vitalt spørgsmål, nemlig i al sin enkelhed: Det danske forsvar var uden nogen som helst skyld kommet i den uheldige situation, at det havde købt nogle fly til 10 millioner kr.pr.stk., som indeholdt en dims til ca. 1000 kr., der krænkede en engelsk patenthavers danske patent. Og det kunde ikke sættes i den situation, at der, som den engelske patenthaver var inde på, skulde kunne nedlægges fogedforbud mod flyenes indførsel eller benyttelse. (Begge parter syntes under proceduren at have været i lykkelig uvidenhed om læren om statens eksekutionsimmunitet). Det var derfor klart, at staten måtte have sin tvangslicens. Efter min mening vilde

mine gamle chefer *C. B. Henriques* og *Karsten Meyer*, hvis de havde været i kammeradvokatens sted, aldrig være gået med til, at SAAB's sagfører talte først. De vilde ikke have valgt den »juridisk« korrekt, men den praktisk og faktisk rigtige fremgangsmåde, nemlig at lade staten fremføre sit enkle og ligefremme krav først – og så lade SAAB hinke bagefter og klare sig så godt den kunde. Og det er min tro, at hvis man havde gjort det, havde man meget mulig vundet sagen allerede i Sø- og Handelsretten.

I mine sidste år i Højesteret var jeg til min store beklagelse nogle gange i mindretal i vigtige sager om overtrædelse af særlovgivningen. De første drejede sig om arbejdsgivernes overtrædelse af kildeskattelovgivningen ved ikke at betale kildeskatt for deres ansatte samtidig med, at de betaler dem deres løn. Det er noget der sker, når de er i økonomiske vanskeligheder, men selvfølgelig skal de betale kildeskatten alligevel. Nu aftalte anklagemyndigheden og Kildeskattedirektoratet, at man i disse tilfælde vilde kræve en bøde på 2 pct. månedlig af for sent betalte beløb. Det blev ganske mange penge, for der betales først 1 pct. i ordinær rente, og den er fradragsberettiget. Dertil kommer altså 2 pct. månedlig, som ikke kan trækkes fra og derfor med en skat på blot 50 pct. svarer det til en månedlig rente på 4 pct. Så er vi oppe på en rente af 5 pct. om måneden eller 60 pct. årlig. Det er en rente, som nok vilde sætte Bagmandspolitiet i bevægelse, hvis det ikke netop var Skattevæsenet der tog den. Dette formidable krav begrundede Skattevæsenet og anklagemyndigheden med, at det er af vital betydning, at de indeholdte skatter betales, hvis kildeskatteordningen skal fungere efter hensigten. Det er jo så sandt, som det er sagt, men det begrunder ikke, at bøden netop skal være af denne størrelse, men kun, at den skal være kraftig. Kravet toges imidlertid i fem højesteretsdomme til følge af Højesterets flertal.¹ Jeg hørte til et mindretal, som mente, at man kunde nøjes med det halve – 1 pct. – som vilde være væsentlig mere byrdefuld en optagelse af lån. Men de 2 pct. alias 60 pct. er altså gældende ret i dag. Det fortjener i denne forbindelse at bemærkes, at Skattevæsenet samtidig smølede så uanstændigt med sagerne, at der kunde gå 28, 30, 34 måneder, inden tiltale rejstes, og i den tid løber den nævnte enorme rente på. Det gav dog Højesteret anledning til en bemærkning i en af dommene, og denne bemærkning fik Kildeskattedirektoratet til »for at imødekomme Højesterets krav om en rimelig ekspeditions-

1. U.f.R. 1972, p. 536, 776, 881, 882, 884.

tid« at indføre en maksimumsgrænse på 24 måneder (fireogtyve måneder!) Når jeg nævner dette, er det, fordi jeg anser det for overordentlig betænkeligt, at specialmyndighederne, der altid er under mistanke for at lide af »*furor bureaucratensis*«, får for stor indflydelse på straffastsættelsen. De havde det, som tidligere omtalt, under krigen og i tiden efter den, indtil man fik særlovgivningen afviklet og straffesatserne nedtrappet. Men vi er ved at have den igen og ved at få ikke blot unødvendigt store straffe for mere alvorlige overtrædelser, men også en noget smålig og vidtstrakt forfølgelse af småforseelser – herunder ikke mindst i skattesager og færdselssager – der efter omstændighederne pådrager større bøder end nødvendigt. Denne udvikling er farlig, ikke mindst fordi den går hånd i hånd med en stadig stigende mildhed i behandlingen af de egentlige forbrydere – dem der overtræder straffeloven. Det er min opfattelse, at den almindelige mand ikke kan følge med, hverken i den mildere behandling af de egentlige straffelovsovertrædere, eller i den skrappe forfølgelse af særlovsovertrædere. Han bliver vred og misfornøjet, når han eller hans pårørende kommer ud for urimelige eller smålige krav fra politi eller væsener, og denne misfornøjelse giver sig nemt udslag i en svigtende tillid til retsvæsenet og lovgivningsmagten og, tror jeg, ved valgene i en uønsket flakken til partier med ekstreme standpunkter. Efter min mening trænger vi til en moderation i behandlingen af sager. Som *L. V. Birck* i sin tid sagde: »Borgeren skal være ærlig, men staten ikke smålig.« Desværre er udviklingen ved at føre os i den modsatte retning: Staten er smålig, og det gør borgeren uærlig.

Den anden sag skal jeg kun nævne ganske kort.¹ Den drejede sig om en sagfører, der havde gennemført en likvidation af en entreprenørs bo. Under denne havde han ikke betalt kildeskat såmtidig med at han udbetalte lønninger. Havde han skullet betale, havde likvidationen ikke kunnet gennemføres, og alle byggehåndværkerne var blevet arbejdsløse. Da likvidationen var vel gennemført og alle, også Skattevæsenet, havde fået deres penge, krævede Skattevæsenet politisag anlagt, og han fik en bøde, også i Højesteret, hvor min efterfølger og jeg dissenterede for frifindelse. Resultatet er beklageligt, fordi det kort og godt betyder, at Skattevæsenet i et antal tilfælde må slå en ellers gennemførlig likvidation i stykker og derved skabe arbejdsløshed og tab for kreditorerne, derunder Skattevæsenet selv.

1. U.f.R. 1975, p.38, jf. afd. B, p.112.

14. Præsident for Højesteret

Den 1. april 1971 blev jeg ved *Aage Lorenzens* afgang som præsident for Højesteret hans efterfølger. Det betød ikke nogen større ændring i mit daglige liv. Fra den ikke fjerne tid, hvor Højesteret kun bestod af én afdeling, var det tradition, at præsidentens hovedopgave var at føre forsædet i Retten så ofte som muligt. Det vil sige, at han faktisk deltager lige så meget i sagernes behandling som de andre højesteretsdommere. De administrerende forretninger er få og varetages i væsentligt omfang af justitssekretæren, mens behandlingen af sagerne og fordelingen af dem på Rettens to afdelinger bestemmes af den dommer, der til enhver tid er formand for ankeudvalget.

Naturligvis har præsidenten nogle repræsentative opgaver, men de er ikke mange, selv om de efter vor indtræden i Fællesmarkedet er vokset lidt. Den ældste af disse repræsentative pligter er ved nytårskuren at holde den obligate lille tale til regentparret. Indtil for et par år siden mødte Højesteret nytårsdag kl. 12 til kur på Amalienborg sammen med det siddende ministerium, Folketingets formand, Det diplomatiske Korps' doyen og en begrænset kreds af embedsmænd og officerer. Da jeg kom ind i Retten, bestod den lille tale, som præsidenten holdt, når dommerne var defileret ind i tronsalen, ikke blot af de sædvanlige gode ønsker for nytåret. Den begyndte med en ganske kort skildring af, hvordan det forløbne år var gået for Retten, om der havde været mange eller få sager, eventuelt med en kort omtale af et par vigtige domme, der var afsagt. Jeg tror, at det var en rest fra enevældens tid, hvor kongen formelt var Rettens chef, og hvor det derfor var naturligt, at justitiarius aflagde en lille rapport til kongen. Denne del af talen blev imidlertid på kong *Frederik IX.*s initiativ strøget for nogle år siden.

Kuren nytårsdags formiddag blev for et par år siden afskaffet af dronning *Margrethe*. I stedet holder regentparret nu en kur om aftenen umiddelbart før nytårstaflet for dets gæster. Det er unægtelig en forbedring, at disse personer ikke to gange nytårsdag skal indfinde sig i gala på Amalienborg. For Højesterets præsident gør det – da Højesterets dommere ikke kommer til nytårstaflet – den lille ændring, at han kommer til kur to gange, nemlig nytårsdag, hvor han fremfører sin personlige lykønskning, og sammen med Retten et par dage senere, hvor han taler på dennes vegne.

Jeg nåede ikke at komme til at tale til kong *Frederik IX* ved nytårskuren. Nytårsaftensdag 1971 var jeg i privataudiens hos kongen, der overrakte mig storkorset. Det må have været hans sidste embedshandling. Da jeg den følgende formiddag kom til kuren blev jeg meget rystet ved at erfare, at kongen var blevet syg om natten og derfor ikke var til stede ved kuren. Kun kort tid efter måtte jeg sammen med statsminister *Jens Otto Krag* som repræsentant for den udøvende magt og folketingsformand *Karl Skytte* for den lovgivende magt følge kongens kiste.

En gang om året mødes de fem nordiske landets højesteretspræsidenter i et af landenes hovedstæder til en dags drøftelse af emner af fælles interesse og næste dag er der en udflugt.

Disse ganske små repræsentative pligter blev som nævnt øget noget ved Danmarks indtræden i De europæiske Fællesskaber. Man kom derved ikke blot i en relation til Europadomstolen i Luxembourg, men også til de forskellige Højesteretter i de andre medlemslande, og dem er der ikke helt få af. Forholdet er nemlig det, at mens der i Danmark ligesom i England og i Island og i Norge kun er én slags domstole, er der i de andre medlemslande – ligesom i Sverige og Finland – to slags, nemlig ordinære domstole og forvaltningsdomstole, og hver slags har sin Højesteret. Derudover er der i Tyskland en øverste forfatningsdomstol, en øverste arbejdsdomstol og en øverste skattedomstol – jeg tror, at den sidste slags også findes i Holland.

Domstolen i Luxembourg inviterer to gange om året et antal dommere fra medlemslandene til at komme og påhøre instruerende foredrag med ret til bagefter at stille spørgsmål om domstolens virksomhed, og navnlig angående relationen mellem den og de nationale domstole. Til et sådant møde var jeg med min kollega *Høystrup*, da vi havde ansøgt om optagelse i Fællesmarkedet.

Domstolen rejser også rundt og gæster medlemslandene i nogle dage for at stifte bekendtskab med deres retssystemer. Ved et sådant besøg her i landet var jeg vært og orienterede på fransk – så godt jeg kunde – om retsplejen her. Samtidig ledede min kone en udflugt for damerne med hest og vogn gennem Dyrehaven til Eremitagen. Næste dag blev domstolens medlemmer med damer modtaget af dronning *Margrethe* i havesalen på Fredensborg Slot. Derfra fortsattes der til Kronborg.

De øverste forvaltningsdomstole holder med et à to års mellemrum møder til drøftelser af et i forvejen grundigt forberedt spørgsmål af forvaltningsretlig art – f.eks. hvor vidt domstolens ret går til at efterprøve forvaltningens skøn. Hvert land giver her møde med adskillige dommere. I alle de

gamle medlemslande er der en højt udviklet og kompliceret forvaltningsret, og deres dommeres indlæg er derfor meget udførlige og meget subtile for en nordisk – og for den sags skyld også for en engelsk jurist. Jeg var til et møde af denne art i Bruxelles, da vi havde stemt os ind i Fællesmarkedet, men før vort medlemskab var trådt i kraft. De nye lande var hver repræsenteret af en dommer. Jeg sad ved siden af sir *Nigel Bridge*, en høj pragtfuld og elskværdig englænder. Vi måtte begge på opfordring på et mådeligt fransk gøre rede for principperne i vor ret for domstolenes tilsidesættelse af forvaltningsakter. Til min overraskelse var de danske og engelske regler – som jeg havde troet noget fjerne fra vore – ret ens. Da jeg havde sluttet mit lille exposé, vendte sir Nigel sig også om til mig og sagde med et stort smil: »Now we are the danish-english delegation!«

Ved disse møder var sproget i øvrigt et lidt kildent punkt. De »gamle« lande var vant til at tale fransk ved møderne, og franskmænd og italienere forstår ikke meget engelsk. De fleste engelske dommere er ikke gode til fransk, og det gælder også flertallet af de danske. I Bruxelles vilde man fra de gamle landes side helst aftale at næste møde skulde foregå på fransk uden tolk. Sir Nigel var ikke glad for at opponere herimod, så det tilfaldt mig både på Bruxelles-mødet og det senere møde i Paris at være den, der insisterede på oversættelsesmuligheder til engelsk – noget jeg relativt godt kunde gøre, da jeg netop af denne grund selv havde talt fransk. Jeg fremhævede, at forskellighederne i de gamle og de nye landes retlige systemer i forvejen var store og vanskeliggjorde frugtbare diskussioner. De måtte ikke yderligere øges ved at de nye lande havde vanskeligheder ved at udtrykke sig – og de gamle landes delegerede svært ved at forstå dem. Lidt af de samme vanskeligheder dukkede imidlertid op i det følgende møde, som holdtes i Berlin. Her gav vi fra dansk side møde med tre repræsentanter for Retten, nemlig – foruden mig – højesteretsdommer *Blom-Andersen* og protokolsekretær *Else Bohr*.

Kort inden min tiltræden havde *Lorenzen* sammen med den daværende justitsminister *Thestrup* været inviteret til en uges besøg i Israel. Et par år senere, efter at jeg var blevet præsident, skulde dette besøg gengældes, idet den israelske justitsminister og højesteretspræsident *Agranat*, kom hertil. Det blev en travl uge, hvor der var lejlighed til interessante samtaler med disse to jurister og deres damer. Under arrangementerne var der truffet omfattende sikkerhedsforanstaltninger. Højesteret inviterede en aften i Det kongelige Teater med efterfølgende souper på d'Angleterre.

Jeg sad i teatret ved siden af fru Agranat, som er en meget intelligent dame, af ydre lidt lille og meget beskedent klædt. Da forestillingen var forbi, spurgte jeg sikkerhedspoliets chef, som sad lige bag mig i teatret, om vi skulde i vogne over til d'Angleterre, eller om vi skulde til fods og så afvente ledsagelse. Han svarede imidlertid, at jeg godt kunde gå derover med fru. Jeg tog så hende under armen, og vi gik derover, men jeg kunde ikke lade være at tænke på, at verden ikke havde udviklet sig til det bedre siden min ungdom, når der kunde være reel fare for at nogen kunde efterstræbe denne lille dames liv.

Efter jeg i marts 1975 var fyldt 70, trak jeg mig ved udgangen af måneden tilbage til privatlivet efter 25 års dommergerning og over 45 års tjeneste i retsvæsenet.

15. Censor

I 1941, kort efter jeg var blevet statsadvokat, blev jeg suppleant for censorerne ved juridisk eksamen. Et par år senere blev jeg fast censor og fra 1967 til min afgang i 1976 var jeg formand for de juridiske censorer. Jeg kom ikke som adskillige andre relativt uforberedt til hvervet, for jeg havde som andre yngre tjenestemænd i Justitsministeriet den sidste halve snes år været protokolfører ved mundtlig eksamen. Dengang gik det så højtideligt til, at der ved hver mundtlig eksamination var to censorer og en ung mand, som nedtegnede, hvad der blev spurgt om og svaret. Men nu trådte jeg altså ind i censorernes række og følte mig allerede – skønt jeg var tre-fire år fra de fyrre – ret alderstegen. Vi sad, og vedblev til min afgang at sidde til doms over kandidaterne i de samme lokaler i hovedbygningen med ørnen – det ene med udsigt til linden i universitetsgården – hvor jeg selv var blevet eksamineret. Og disse lokaler var på mandage ved vintertid lige så kolde, som da jeg var student. Vi så dengang med en vis malice de gamle dommere tage overfrakke og halstørklæde på samt galocher, og gå op og ned for at holde varmen.

Nu var man selv en af dem, der frøs og blev iagttaget af næste generation. Senere blev min gamle Metropolitanskole inddraget som universitetsanneks og restaureret. Så der har jeg også til min afgang overværet eksaminationer i de samme klasseværelser, hvor jeg sad som mellemskoledreng henvend 60 år tidligere – ikke mindst i den tidligere solennitetssal, hvor jeg sad på samme plads og med udsigt til skolegårdens lind, som da jeg gik i 4. mellem.

Når vi nu er ved lokalerne, bør det måske tilføjes, at visse rum i det tidligere Zoologisk Museum – et af éns barndoms spændende steder – på et vist tidspunkt blev inddraget til eksamensbrug, men dog kun til mere beskedne kursusfag. Man passerede med et vist vemod den store knoglehal, som nu var øde og tom, men som i min barndom rummede en masse skeletter – navnlig i en særlig glasmontre de berømte sydamerikanske kæmpedovendyr. Man kom så op i de små lokaler på første sal, hvor der tidligere var skabe med udstoppede dyr, fugle og fisk i spiritus og kasser med fugleæg. Disse lokaler var nu til eksamensbrug udstyret med et træbord uden bøger og nogle umagelige stole. Alle Universitetets stole er – jeg ved ikke hvorfor – så umagelige, at en student nok til nød kan sidde på dem de tre kvarter en fore-

læsning varer; men for en censor, der skal sidde på dem fra kl. 9 til kl. 2-3, er de med et mildt udtryk barske. Til gengæld skal nogle af dem – navnlig i metroannexet – være klassisk kønne men det er svært at værdsætte for den, der sidder på dem.

Og så var der i hvert lokale i museet, hvad der vist var de første varmeapparater med varmt vand. De bestod af et tykt varmerør, skiddentgult, snoet i en lodret stående spiral af størrelse som en stor kakkeloven – et levende vidnesbyrd om langsommeligheden i den menneskelige fantasi. Nu skulde der for små 100 år siden ganske vist opvarmes med varmt vand i rør – men så måtte varmelegemet naturligvis havde den tidligere form, altså som en brænde- eller kakkelovn. På samme måde så gammeldags jernbanevogne med kupeer ud som fire sammensatte kareter, og de første biler lignede også hestedrosker.

Det at være censor var både interessant og tilfredsstillende. Det var tilfredsstillende i de to årlige eksamensterminer at se den nye årgang unge jurister komme frem i deres brogede menneskelige mangfoldighed: Dygtige, mindre dygtige, livlige, tunge, nervøse og bluffere, helt unge og ældre, som ved siden af et erhverv havde slidt sig frem til en middel eksamen. Ved den afsluttende 2. del med dens fem fag kunde man meget vel skønne, hvem der vilde komme til tops – jeg husker endnu, at jeg som protokolfører overværede en ung mands præstationer og sagde til mig selv, at han vilde nå langt, og han blev senere min kollega i Højesteret. Nogle var jo naive. Der var engang én, som hos *Ussing* var oppe i den almindelige erstatningsregel, Culpa-reglen. Da *Ussing* spurgte, hvem der havde introduceret den i dansk ret (det var *Ørsted*), vidste han det ikke, og *Ussing* søgte flere gange at lokke det ud af ham ved spørgsmål i retning af, at det var den, der havde skabt erstatningsretten, en stor jurist osv., men resultatet var hver gang negativt, indtil *Ussing* sagde: »Vor største jurist.« Så klarede studenten op, slog ud med hånden og sagde: »Det skulde vel ikke være professoren selv?« Under vootingen bagefter om karakteren var vi to censorer enige om at ville give vistnok 12, mens *Ussing* holdt på 11. Det måtte ikke se ud, som om man fik noget for at forsøge at smigre professoren.

Så var der de dage, hvor det fra dagens begyndelse var spændende, om kandidaten kunde klare en første karakter. Det kunde tit være ubehageligt at tage stilling til karakteren i de to sidste fag. I sidste fag var det praksis om fornødent at forære et point. Jeg tror, at det var en praksis, jeg fik om ikke indført så godkendt, fordi en af professorerne engang harcellerede over,

at der aldrig var nogen, der fik 163 – 164 var mindste points for førstekarakter – der måtte jo være noget galt ved karakteren i sidste fag.

Det tog jeg op, og vi censorer enedes om, at vi ikke vilde give en kandidat en anden karakter, der kun manglede ét point i en første. Så hvis der skulde 12 til i sidste fag, gav vi 10, hvis præstationen var til det, men 12, hvis den blot var til 11. Jeg mener, at det var rimeligt, at man gav sådan en margen, når man skulde opgøre det samlede resultat af 5-6 års arbejde. Men man fulgte med ængstelse eksaminationen i sidste fag, det kunde kræve adskillig hjertepine at give den sidste karakter. Herved kunde man finde nogen støtte i de tidligere præstationer og karaktererne i de skriftlige fag.

Af en nogen anden art var mundtlig eksamen i den nu ophævede 1. del, som toges efter to til et halvt år. Her var der nogle, som allerede på dette stadium viste udmærkede evner, men hovedopgaven var at skille de uegnede fra – og de var mange, og mange af dem var på forbavsende vis totalt blanke. Nu sker frasorteringen ved første årsprøve, der tages ved slutningen af første studieår. Denne prøve er skriftlig og har under professor *Ernst Andersens* brillante ledelse været særdeles velegnet til sit formål.

Under den gamle ordning havde man altså til anden og sidste del på én dag de samme kandidater oppe i fem fag. Når man havde det, og fra papirerne havde kendskab til deres skriftlige og andre tidligere karakterer, fik man et virkelig godt indtryk af de enkelte og god mulighed for menneskeligt at vurdere præstationerne og graduere karaktererne på rigtig måde. Efterhånden som kandidaterne kun var oppe i to fag ad gangen, blev mulighederne mindre. Og nu, hvor de kun eksamineres i ét fag ad gangen, og hvor censorerne intet kendskab har til de andre karakterer, bliver bedømmelsen mere mekanisk. Det er ikke nemt på basis af en sådan enlig eksamination at danne sig et skøn over, i hvilket omfang en mindre god præstation kan være influeret af nervøsitet, tung fremstillingsevne eller andet.

Ved mundtlig eksamen er det ikke blot opgaven rent mekanisk at bedømme de enkelte præstationer. Det må tages i betragtning, at der er gode eksaminatorer og dårlige eksaminatorer. Der er dem, det er svært at være oppe hos, og dem hvor det er let. Der er dem, hvor der skal meget til for at få en helt dårlig karakter, og hvor det til gengæld er svært at få en helt høj. Og der er dem, hvor en dygtig mand kan få en høj karakter og en dårlig kan gå helt til bunds. Og så er der endelig dem, der er strenge bedømmere og dem, der er milde – og dem der ved en enkelt lejlighed er i dårligt humør. Til alt dette må der i det omfang, det på den givne præstation er muligt, tages

passende hensyn, så at de uligheder i eksaminationerne, som skyldes de menneskelige forskelligheder mellem eksaminatorerne, mest muligt neutraliseres.

Hænde kan det, at en eksaminator viser sig uegnet, enten fordi han ikke kan sit stof tilstrækkelig godt, eller fordi han simpelt hen ikke kan eksaminere, ikke evner at spørge rigtigt, det kan ikke alle. I så fald må man naturligvis i begyndelsen hjælpe de eksaminander, der er oppe. Men varer det ved, må der gøres forestillinger til dekanen, og hvis det ikke hjælper, må den pågældende søges fritaget som eksaminator i faget. Det er sket et par gange i min tid.

I mine yngre dage fortalte man fra andre fakulteter, at visse professorer var kendt for at studenterne dumpede på stribe hos dem, når humøret var dårligt. Det er utroligt, at det har kunnet ske, og at censorerne har fundet sig i det. I min tid er noget sådant ikke hændet ved Det juridiske Fakultet, og det vil ikke kunne hænde.

Skriftlig eksamen er for så vidt lettere at have med at gøre, fordi alle kandidater besvarer de samme spørgsmål. Men man savner nu ofte, når man giver en skriftlig karakter, den personlige kontakt og muligheden for ved et par spørgsmål at få klaret, om det, der står, betyder, at det er helt galt fat, eller det kan forklares på en nogenlunde rimelig måde. En vanskelighed er det i øvrigt, når man læser mange besvarelser af de samme spørgsmål ikke at sløves, holde sin receptivitet levende og holde samme karakterniveau fra først til sidst. Derfor har jeg altid som censorformand sørget for, at flere bedømmere af samme opgavesæt ikke læste dem i samme rækkefølge. Selv har jeg altid set hen til den dag, hvor bedømmerne skulde mødes med en vis uro: Var éns niveau nu rigtigt? Det har imidlertid hver gang fra mit første sæt opgaver og til det sidste vist sig, at de tre bedømmers bedømmelser – med de meget få undtagelser, som bekræfter reglen – lå lige op ad hinanden. Og ved første årsprøve, har det gennemgående senere hen bekræftet sig, at censorernes og lærernes bedømmelse er forbavsende ens, idet de ikke blot møder med praktisk set samme karakter i det ene af prøvens to fag, men at karaktererne i begge fag – der gives af forskellige lærere og censorer – meget ofte enten er de samme eller kun er forskellige med ét point.

En ting, der var særlig tilfredsstillende og interessant ved virksomheden som censor, var afløsningsopgaverne. Det er efterhånden længe siden det blev indført, at en student i stedet for at gå op i et eller to eller tre kursusfag kunde skrive en juridisk afhandling med et af ham selv valgt – men af vedkommende professor godkendt – emne. Det er en udmærket ordning,

der giver de unge lejlighed til at gennemtænke juridiske problemer, arbejde med litteratur og praksis og skrive, og det har været en af mine største fornøjelser som censor at bedømme disse opgaver, der ofte vidner om forbausende gode evner og modenhed hos de unge forfattere. Ikke mindst siden vor tilslutning til EF har mange begavede studenter interesseret sig for de med det europæiske fællesskab forbundne – ofte særdeles vanskelige – retlige problemer. Jeg har bedømt en væsentlig del af disse og derved fået kendskab til en række EF-problemer, noget der var mig til nytte, når jeg som præsident for Højesteret skulde forhandle med præsidenterne for de andre landes højesteretter og øverste forvaltningsdomstole.

Det var med nogen sorg, jeg den 1. april 1976 trak mig tilbage efter 30-40 års medvirken ved juridisk eksamen. Desværre mildnedes sorgen lidt af, at virksomheden ikke er helt så tilfredsstillende, som den var. Bedømmelsesgrundlaget er, som antydnet, noget forfladiget og mekaniseret – hvad dog ikke betyder, at karaktererne ikke stort set bliver rigtige. – Og selve det stof studenterne skal opgive, er som følge af studenternes indflydelse på studiet og eksamen, noget forringet. Sine steder er kravene – som et af advokaterne nedsat udvalg for et par år siden har redegjort for – skrevet sådan ned, at det er i underkanten af det forsvarlige. Man må håbe, at eksamen fortsat må stille sådanne krav til viden og egnethed, at eksamensbeviset garanterer dets indehavers brugbarhed i det praktiske juridiske liv.

16. Forfatter, dr. jur.

I al min tid som jurist har jeg haft lyst til at skrive om juridiske emner. Det begyndte allerede, da jeg var student; jeg kom til at tænke over, hvad der egentlig gjaldt, når to ægtefæller var blevet skilt ved dom, men dommen endnu ikke var endelig – den ene kunde f.eks. dø under anken. Var formuefællesskab og indbyrdes arveret så bortfaldet eller ikke? Jeg kunde ikke finde noget svar i håndbøgerne – svarene var i hvert fald kun korte og ret modstridende. Jeg begyndte derfor at gennemtænke problemerne, som ikke er helt få og ganske komplicerede. Jeg nedskrev så en afhandling om det, jeg kom til. Den afhandling puttede jeg imidlertid i min skuffe, for det var dengang ikke ret tænkeligt, at Ugeskriftet vilde tage noget fra en students hånd – det var kun sket for Julius Lassen. Og der i skuffen lå afhandlingen så til jeg blev kandidat og tre år til. Så kom jeg en dag på kontoret i Ny Vestergade i *Karsten Meyers* nærværelse til at omtale, at jeg havde skrevet denne afhandling. Han blev, som han kunde blive i slige tilfælde, fyr og flamme. Jeg skulde lade en af damerne skrive den på maskine, og så vilde han læse den. Da han havde læst den, sagde han, at den skulde sendes til Ugeskriftet, men den var noget lang og burde forkortes lidt. Det vilde han gerne gøre, for det kunde jeg næppe selv – det vilde være som at skære i eget levende kød. Så stregede han lidt ud, mest i mine lidt lange referater af, hvad tidligere forfattere havde sagt – eller ikke sagt – om emnet. Ugeskriftet antog artiklen, som kom i august 1931, hvor jeg altså havde min debut som forfatter. Jeg fik et beskedent honorar, som jeg anvendte til at købe et hollandsk kobberstik – for 125 kr. – som jeg længe havde kastet længselsfulde blikke til, når jeg dagligt passerede Winkel & Magnussen på Højbro Plads. – Sagen havde et lille efterspil. *Viggo Bentzon* blev interesseret og inviterede mig til sit hjem, hvor vi havde en drøftelse af emnet. Under denne drøftelse kom det frem, at han nok kunde have tænkt sig, at jeg havde citeret hans forfatterskab lidt mere udførligt. Jeg turde ikke sige til ham, at det havde jeg rigtignok gjort, men at *Karsten Meyer* (som var hans gode ven) havde strøget det.

Jeg fortsatte ikke straks, min næste afhandling er den om personales erstatningspligt, som jeg skrev under mit tidligere omtalte ophold i Berlin, og som jeg fik trykt i 1933.

Det gav anledning til, at jeg holdt et foredrag – mit første – om emnet i Juridisk Forening. Inden jeg holdt det, tog Karsten Meyer mig for og pålagde mig strengelig ikke at tale over 50 minutter; hvert minut man fortsætter udover disse 50 minutter tæller fra i tilhørernes bevidsthed. De bliver trætte og irriterede. Rigtigheden af denne iagttagelse har jeg mange gange i mit liv haft lejlighed til at konstatere, både som foredragsholder og tilhører. Man kan mærkelig nok uden at trættes høre procedure i timevis, men foredrag har det ligesom universitetsforelæsninger og skoletimer: De bør kun vare 45-50 minutter – og det har jeg altid holdt mig til med et ur liggende foran mig på pulten.

I de følgende år skrev jeg også, og stort set i stadig stigende tempo, lige til min afgang. Jeg har i alle årene elsket at sidde ved lampen om aftenen og lade pennen glide over papiret, efter at tankerne var blevet ordnet og sætninger og sentenser formet. Jeg kan slutte mig til Anatole France's Abbé Coignard, når han i sine bønner takker for de to møbler, der er blevet skænket menneskene: Bordet, hvor man indtager livgivende føde og kvæger ånden ved studier, og sengen, som er viet til sød hvile og den grumme elskov.

Det er mange aftener – og dage – jeg har tilbragt sådan, og ret meget jeg har fået skrevet. Den bibliografi over mine arbejder, som G.E.C.Gads Forlag hædrede mig med på min 70-års dag indeholder 500 numre. I begyndelsen skrev jeg mest om erstatningsret og senere, efter at jeg i 1936 var blevet sekretær i Arveretskommissionen, om arveret. Derefter i min statsadvokattid om strafferetlige emner – men også om civilretlige. De enkelte artikler skal naturligvis ikke opregnes her. Men jeg skal dog gøre et par undtagelser. Kort efter krigen fik jeg tilfældig et par bind i hænde af den kendte engelske satiriker og humorist A.P.Herbert's *Misleading Cases*. De består af en række små fingerede retsreferater i hvilke Herbert på elegant og uimodståelig måde ironiserer over engelsk retsvæsen og lovgivning: Er ærefornærmelser, som er indtalt på en grammofonplade og sendt til den fornærmede, mundtlige injurier (slander) eller – hvad der er meget mere alvorligt – skriftlige (libel)? Når en bil som kører på en oversvømmet gade langs Themsen, møder en padlet båd, gælder så færdselslovens regel om, at man skal holde til venstre, eller er det sølovens, der foreskriver, at man skal holde til højre? Disse og lignende spørgsmål drøftedes med en rig humor og i et blomstrende juridisk sprog. Han harcellerede også – og til mit særlige behag – over erstatningsrettens fra romerretten nedarvede culparegel, reglen om, at man har handlet uagtsomt, og derfor er ansvarlig, når man ikke har båret sig ad som »den for-

Nyudnævnt højesteretsdommer

Højesteretssalen

Under en plenumsag. Til venstre for forfatteren den senere højesteretspræsident Lorenzen. Til højre højesteretsdommer Gjerulff

nuftige mand«, romerrettens *bonus pater familias*: »Dette ædle væsen står som en mærkværdig modsætning til sin frænde »den økonomiske mand«, hvis handlinger hver og en er udsprunget ene og alene af ønsket om selvsk fordel og rettet mod det ene mål at tjene penge. Den fornuftige mand tænker altid på andre; forsigtighed er hans ledestjerne, og »safety first«, hvis jeg tør benytte mig af et moderne slagord, er han grundsætning. Hans er alle solide dyder, undtagen alene den særlige egenskab, der får andre mennesker til at kunne lide ham. For man kan ikke påstå, at han samfundsmæssig byder mindre imod end »den økonomiske mand«. Selv om hver enkelt af hans handlinger må aftvinge os beundring, skaber hans optræden taget under ét en række af ganske andre følelser. Han er den mand, som uvægerligt ser sig for, hvor han går, og er omhyggelig med at undersøge det nærmeste terræn, før han udfører et spring eller hop. Som aldrig kikker stjerner eller er fortabt i betragtninger, når han nærmer sig åbentstående lemme eller kanten af en dok. Som aldrig stiger på en omnibus i bevægelse, gransker enhver trængendes *bona fides*, før han uddeler almisser, og sørger for at skaffe sig oplysning om enhver hunds tidligere liv og vaner, før han tildeler den et klap. Som ikke tror på nogen sladder og ej heller bringer den videre uden at have sikkert grundlag for at tro, at den er sand. Som aldrig fra et nytår til det næste stiller urimelige fordringer til sin kone, sin nabo, sin tjenestepige, sin okse eller sit asen. Som i forretninger kun tragter efter den snævert begrænsede profit, som tolv mand som han selv vilde anse for fair, og betragter andre forretningsmænd, deres folk og deres varer med netop det mål af mistillid, som lovgivningen finder beundringsværdig. Som aldrig bander, spiller eller bliver ubehersket.«

Jeg fik lyst til at udbrede kendskabet til Herbert i Danmark, hvor hans ironi også vilde være frugtbar, og også gå i kast med at oversætte hans blomstrende jura-engelsk til dansk. Jeg fik de fornødne tilladelser og oversatte i forening med min ven, landsretssagfører *Palle Bruun* – vi havde i studenterdagene fundet hinanden i en fælles betagethed af Spenglers visioner. – Vi oversatte og udgav et udvalg af de berømte »Cases«. – Bogen er desværre totalt udsolgt og ikke til at opdrive.

En ganske interessant opgave fik jeg efter *Erwin Munch-Petersens* død, idet jeg i 1957 sammen med *v. Eyben* og *A. Vinding Kruse* fik overdraget udgivelsen af *H. Munch-Petersens* klassiske lærebog: *Den borgerlige Ret*. Jeg stod fra 14. udgave til 22. for afsnittene om person-, familie- og arveretten. Som bekendt har *Munch-Petersen* forstået fra bogens første udgave i 1901 at

skrive den sådan, at generationer af jurister siden har kunnet tilegne sig ikke blot begyndelsesgrundene, men i virkeligheden væsentlig mere gennem den. Der er et eller andet ved hans skrivemåde, som gør, at man husker det læste. I min studentertid trak vi nok lidt på smilebåndet, når han som eksempel på sådanne gaver mellem forlovede, som er til fælles brug – og derfor skal tilbageleveres, hvis forlovelsen hæves – nævnte en tandem. Men i en mere moden alder forstår man, hvor egnet sådanne eksempler var til at indprente stoffet. Jeg reviderede derfor mine afsnit med yderst nænsom hånd i hver ny udgave. Ganske vist tog jeg på et vist tidspunkt initiativet til at bogen blev »motoriseret«. Det var allerede i min studietid lidt forældet, når man i fremstillingen af reglerne om køb og mangler og meget andet stadig mødte heste, som enten var krybbebidere eller led af snive, dødkuller, staldkrampe eller spat. Nu er disse heste erstattet af biler, knallerter el.lign.

Derimod har jeg gennem alle udgaver – trods jeg lejlighedsvis har mødt kritik – bibeholdt Munch-Petersen's forklaring på, at gaver en mand giver bort i levende live, intet har med testamentsreglerne at gøre. Arvinger vil i almindelighed ikke kunne hindre, at deres arvelader formløst skænker alt bort til fremmede:

»Faren herfor plejer ikke at være stor, da folk krymper sig ved således at skille sig af med deres ting.« Som censor ved juridisk eksamen har jeg mange gange erfaret, at denne sætning er et pletskud, som letter det for manuduktørerne at forklare forskellen mellem døds-gaver og livsgaver for de unge mennesker. De naiveste serverer den ved eksamensbordet som »krympereglen«, og jeg har også hørt en student svare rigtigt på, om der i et opstillet eksempel forelå en gyldig livsgave, og troskyldigt begrundet svaret med et: »Nej, for der er ingen krymp« (!)

Mit medforfatterskab førte til at jeg efter anmodning gennem nogle år i forårssemestret holdt forelæsninger over den borgerlige ret for de statsvidenskabelige første dels studerende. Det var fem gange ugentlig fra kl.4-5, og det kunde være lidt anstrengende efter en dag i Højesteret fra kl.9-2. Men hvad, hvis man var lidt træt, kunde man jo gå ind og forfriske sig på *La Glace* og nyde den gammeldags hygge. I øvrigt var det en fornøjelse og inspirerende for den, der havde passeret de 50, ligesom at genopleve noget af sin studietid ved at udvikle for begynderne de gode og fornuftige grunde, der er for civilrettens regler.

I 1959 blev jeg æresdoktor ved Københavns Universitet. Det er den største glæde, jeg har haft i min løbebane som jurist. Jeg forstår meget godt, at min

kollega landsretssagfører *Axel H. Pedersen*, der blev æresdoktor ved Århus Universitet, græd af glæde da han fik meddelelsen, fortalte han mig. Vi blev i øvrigt pudsigt nok kandidater samme dag.

Selve handlingen under årsfesten, til hvilken man dengang gav møde i uniform eller kjole og hvidt, var meget højtidelig. Professor *Vinding Kruse* foretog promotionen af mig. Mine kolleger som æresdoktorer den dag var den norske professor *Arnholm*, som jeg var ven med, og prins Peter af Grækenland. Om aftenen var vi inviteret i Det kongelige Teater til gallaforestillingen, og efter den var der souper i Universitetets festsal og derefter dans.

Året efter at jeg var blevet doktor udsendte jeg min bog, *Risiko og Skyld*, hvor jeg efter en gennemgang af retspraksis – det drejer sig om flere hundrede domme – søgte at gøre op med, hvad det egentlig er domstolene gør i erstatningssager. I modsætning til, hvad tidligere fremstillinger af erstatningsretten havde gjort – nemlig at fremstille de almindelige erstatningsbetingelser – delte jeg praksis op efter arten af den *ting* der havde voldt skaden: Veje, hunde, kraner, huse, børn, forlystelsesarrangementer, etc., for at finde ud af, om ansvaret på alle områder er lige strengt – det er det nemlig ikke. Og jeg mente – som jeg lidt senere gjorde rede for det ved en gæsteforelæsning på Oslo Universitet – at ansvaret i visse tilfælde er endog meget mildt. Der er nemlig tilfælde, hvor den skadelidte behandles, som om han havde accepteret at løbe en risiko – f.eks. hvis han har begivet sig ind på et område, hvor han er uvedkommende, eller har indladt sig på at køre som passager med en påvirket bilist. Der foreligger så, hvad jeg kaldte, »accept af risikoen«, et begreb, der vist nu er almindelig anerkendt. – Bogen kom ti år senere i en suppleret og på nogle punkter omarbejdet og uddybet udgave. – Men om det sidste ord er sagt om, hvilke hensyn der i realiteten ligger bag erstatningsretten er vist tvivlsomt. I en del af de situationer, hvor jeg har hævdet, at der er et objektivt eller næsten objektivt ansvar – nemlig, når der er tale om ansvar for skade voldt af defekte dvs. fejlfabrikerede ting, taler man nu om produktansvar.

Fra januar 1959 blev jeg en af redaktørerne af Ugeskrift for Retsvæsen litterære afdeling ved siden af professor *Knud Illum* og højesteretssagfører *Adam Jacobi*. Landsretssagfører *Aage Spang-Hanssen* blev redaktionens sekretær. Senere tiltrådte også professor *Mogens Koktvedgaard*. Vi fra København holdt et månedligt møde på Jacobi's kontor. Disse møder var hyggelige og lærerige. Det var en interessant opgave at medvirke ved vurderingen af de indsendte artikler og ikke mindre at skønne over, om der var behov for be-

lysning af nye emner inden for juraen og finde frem til, hvem der vilde være egnet hertil. Her var min mangeårige virksomhed som censor mig til stor nytte. Ved mundtlig eksamen traf man en række yngre eksaminatorer, af hvilke mange havde en fremtid for sig i videnskaben, og fik et godt indtryk af deres person og kvalifikationer.

I de år, hvor jeg var medlem af Højesteret, skrev jeg et betydeligt antal kommentarer til højesteretsdomme af mere almindelig interesse. Danske højesteretsdomme er traditionelt kortfattede. Oprindeligt var det forbudt Højesteret at begrunde sine domme – man gik ud fra, at resultatet sprang umiddelbart frem af loven. Da dette forbud blev ophævet, var begrundelserne i begyndelsen meget korte, og det var de i lang tid, men nu er de nok noget længere, mest måske i beskrivelsen af det nye, der er kommet til, siden afsigelsen af Landsrettens dom. Men juridiske afhandlinger, som nogle fremmede domme er det, er danske domme ikke, og det bør og kan de efter min mening ikke blive. De bør det ikke, fordi man ikke på grundlag af en enkelt sag bør fastslå mere som principielt, end sagen tvinger til. Og de kan ikke blive afhandlinger, så længe de afsiges af 5-7 eller flere dommere – så mange dommere kan simpelt hen ikke enes om alle nuancer og ordvalg i en afhandling. De tvinges til at skrive om ikke hver sin afhandling, så dog flere afhandlinger, og hvis det sker, bliver det let ganske uforståeligt, hvad der egentlig er fastslået. Det hændte engang i begyndelsen af min tid i Højesteret, at Justitsministeriet bad om Højesterets syn på et spørgsmål af principiel interesse – jeg tror det var om offentlig votering. Der blev givet en række lange udtalelser med forskellige synspunkter og begrundelser og med forskellig grad af vægt tillagt forskellige momenter. Min erindring er, at det efter læsningen af alt det sagte, nok var klart, at Retten var imod offentlig votering i den norske form, men at det i øvrigt fortabte sig i det dunkle, hvad Retten lagde vægt på – udover nogle hovedtræk, som kunde have været fremstillet kort og enkelt.

Når det altså ligger sådan, at dommene er korte, og bør være det, og traditionelt aldrig henviser til juridisk litteratur, som man nødig vil give en slags retskraft, og kun sjældent citerer tidligere domme, kan en privat eller måske officielt kommentar være nyttig. Den kan dels til senere brug i andre sager give oplysning om den litteratur og den praksis, der er påberåbt i sagen, og dels i lidt større bredde, end dommen kan, ridse sagens problemer og begrundelsen for resultatet op. Jeg har derfor altid med fornøjelse skrevet

kommentarer og har efter bedste evne forsøgt at gøre dem så oplysende for eftertiden som muligt.

Efter min afgang har jeg ikke skrevet ret meget, og regner ikke med at gøre det i fremtiden. Man har tabt den daglige personlige forbindelse med konkrete sager, der er den vigtigste inspirationskilde, og som kun mådeligt erstattes ved læsning af domme, som andre har afsægt.

17. Grønland

LOVUDVALGET

I 1951 blev Lovudvalget for Grønland nedsat, og jeg blev dets formand, noget jeg er endnu den dag i dag. Udvalget har godt et halvt dusin medlemmer. Fra dets begyndelse medvirker endnu retspræsident *Topsøe-Jensen*, rigsadvokat *Lindegård*, politimester *Mogens Grau* og sekretæren, professor, dr. jur. *Agnete Bentzon*. Jeg fik i det udvalg at gøre med en række spændende retlige problemer.

Grønland er verdens største ø og dermed et umådeligt stort land – og tilmed et meget barskt land. Det er svært at forestille sig, hvad denne landets størrelse og barskhed betyder, og hvilken indflydelse disse faktorer har på en række spørgsmål. Der er fra Julianehåb i det sydlige ca. 500 km til Godthåb, som også ligger sydligt. Herfra bruger en god kystdamper omtrent af størrelse som de gamle Ålborgbåde ca. 12 timer til at sejle til næste by, Sukkertoppen, og så er der lige så langt til Holsteinsborg og så igen 12 timer til Egedesminde, og derfra igen til Umanak og igen til Upernavik. Når vi er nået så langt, er der så ca. 1000 km til Thule, hvad der omtrent svarer til fra København til München. Grønlands hele længde er som fra Skagen til et godt stykke ned i Afrika. Den del af landet, der ikke er dækket af is, og som i samlet areal er omtrent som Norge, er en kyststrækning indtil små 200 km bred, bestående mest af stejle fjelde, dybe fjorde og skærgårde, så at to steder, der i luftlinie ligger tæt ved hinanden, kan være adskilt ved adskillige timers motorbådssejlad, idet forbindelse over land de fleste steder ikke er brugbar.

Transport foregår med motorkuttere, der ofte hæmmes stærkt af is og tåge i de skærfyldte farvande, og om vinteren i det nordlige med hundeslæder. Under isens opbrud er det svært at bruge nogen af delene.

I dette umådelige land bor der – meget spredt – godt 40.000 mennesker, hvoraf ca. halvdelen er børn.

I 1951, da Lovudvalget blev nedsat, var Grønland en koloni, men det var meningen, at landet ved den ventede grundlovsrevision – som også kom i 1953 – skulde gøres til en del af Danmark. Når det skete, vilde den retlige

situation i Grønland, som den var, ikke være holdbar. Stillingen var den, at der for grønlænderne gjaldt grønlandsk sædvaneret, som for det meste var uskreven, mens danske i Grønland – og nogle i det offentlige ansatte grønlændere – var undergivet dansk ret. Denne stilling, som skyldtes, at forholdene i Grønland stadig var væsentligt forskellige fra dem i Danmark, kunde naturligvis ikke opretholdes i det lange løb. Både fra dansk og grønlandsk side ønskede man da også den størst mulige retsenhed ikke blot mellem beboere i Grønland, men også mellem de to lande. Det skulde være Lovudvalgets opgave at gennemføre denne retsenhed ved at gennemgå det danske lovstof – særlig de civilretlige love – og fremkomme med indstilling om, hvorvidt de kunde indføres i Grønland, eventuelt med sådanne ændringer og tilføjelser, som de særlige forhold i Grønland måtte nødvendiggøre.

I dette arbejde gjorde Lovudvalget en principiel sondring mellem på den ene side sådanne love, som stærkt berører den enkelte, love som han føler på sin krop, såsom familie- og arveretlige love og straffe- og retsplejelove, og på den anden side sådanne love, som den jævne mand sjældent har brug for eller selv med udbytte kan læse, såsom de fleste af de formueretlige love.

I den første gruppe stræbte vi efter at forenkle de danske love ved at udelade bestemmelser, der handlede om komplicerede og sjældent forekommende situationer for at lette hvervet for de læge kredsdommere, som jeg straks skal fortælle om nedenfor. Hvis det skulde ske, at et sådant sjældent tilfælde skulde forekomme, måtte det løses efter sagens natur, hvad der i praksis vilde sige, at kredsdommeren vilde forhandle med landsdommeren – eller sagen vilde blive hensendt til ham – og han vilde så rådføre sig med den danske lov. – Men i visse tilfælde kunde vi tilføje eller ændre noget af hensyn til særlige grønlandske sædvaner og forestillinger.

Imidlertid var det ønskeligt – politisk – at der skulde gælde samme ret for alle, der var bosat i Grønland, være sig, at de var født der eller i Danmark. Vanskelighederne ved at komme til en lovgivning, der væsentlig lignede den danske, viste sig at være mindre, end man kunde have frygtet, og der var da også blandt grønlænderne et vidtspredt ønske om legal enhed mellem Danmark og Grønland, hvor de danske retsprincipper gennem mange års samhørighed var tilvante.

Den lige omtalte sondring mellem lovene efter deres karakter havde man også lagt til grund, når man kom til spørgsmålet om oversættelse til grønlandsk af de love, man indførte.

Selv om en væsentlig del af den grønlandske befolkning forstår noget

dansk, er det kun et mindretal, der behersker sproget. Det skyldes dels den meget store forskellighed mellem de to sprog, og dels de uhyre vanskeligheder, der er og navnlig har været forbundet med at få egnede lærerkræfter til at lære alle børn i små fjerne udsteder dansk. Det vilde derfor i og for sig være ønskeligt, om alle love, som man anser det rimeligt i civiliserede stater, fandtes på befolkningens modersmål. Men det er imidlertid umuligt at gennemføre. Oversættelse fra dansk til grønlandsk frembyder betydelige vanskeligheder, ikke mindst når der er tale om lovsprog. En oversættelse ord for ord kan der ikke være spørgsmål om. Det grønlandske sprogs særlige konstruktion gør, at sætningerne helt må ombygges, og jo mere kompliceret en dansk lovs udtryksmåde er – og nogle ting er jo efter deres natur komplicerede – des større er sandsynligheden for, at en grønlandsk oversættelse ikke kommer til at stemme med originalteksten.

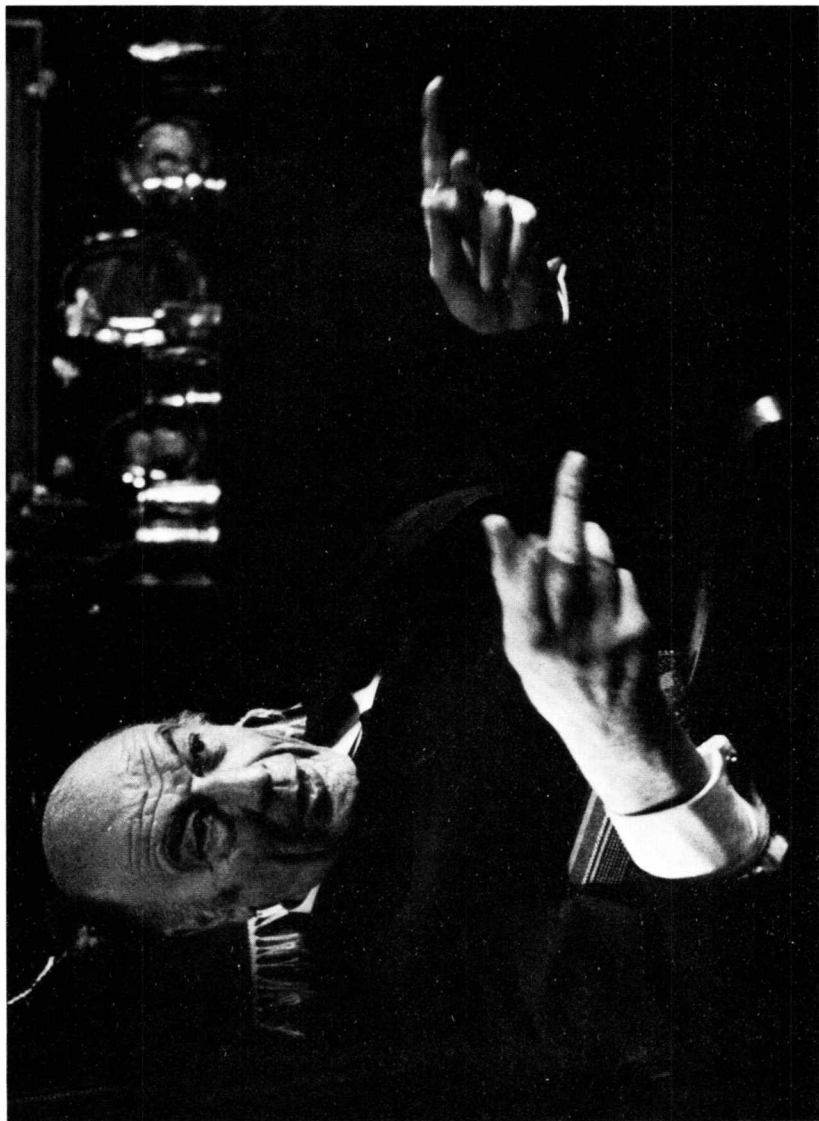
Hertil kommer, at det forhåndenværende antal af gode tolke er meget begrænset, som det må være at vente med en voksen befolkning på kun 20.000 mennesker. Og da grønlandsk er umådelig svært at lære for danske, kommer der også kun få fra den side. De fleste gode tolke er overbebyrdet med arbejde i forbindelse med den voldsomme tekniske udvikling og varetagelsen af administrative anliggender. Man har derfor fra første færd måttet spare tolkene ved at give første prioritet til den gruppe love, som befolkningen føler på sin krop. Ægteskabslov, arvelov, myndighedslov, kriminallov og retsplejelov foreligger derfor på grønlandsk, men de fleste formueretslove er ikke oversat. Man må trøste sig med, at danske også oftest må have sagkyndig bistand for at få noget ud af dem.

Selv om lovsproget således ikke er både dansk og grønlandsk, er dette imidlertid tilfældet med retssproget, som er både dansk og grønlandsk, noget der har forbindelse med særegenhederne med det grønlandske retsapparat.

Før 1952 var retsplejen – således som det var tilfældet her før 1919 – ikke adskilt fra forvaltningen. Det kunde naturligvis ikke vedblive at være sådan, og forholdene blev derfor ændret ved en lov om Rettens pleje for Grønland. Ved denne indførtes en nyskabning i Grønland, som nok er en af de mest betydningsfulde i reformperioden, selv om den ikke er så kendt og påagtet som mange af de andre nyskabelser af mere teknisk og økonomisk art.

Der oprettedes en landsret i Godthåb bestående af én landsdommer med fornødent personale af fuldmægtige, sekretærer og kontorfolk. Det var imidlertid klart, at denne ret og dens fuldmægtige ikke med de uhyre afstande, der er tale om, og de vanskelige rejseforhold kunde berejse og dække hele

Interviewet
som
præsident

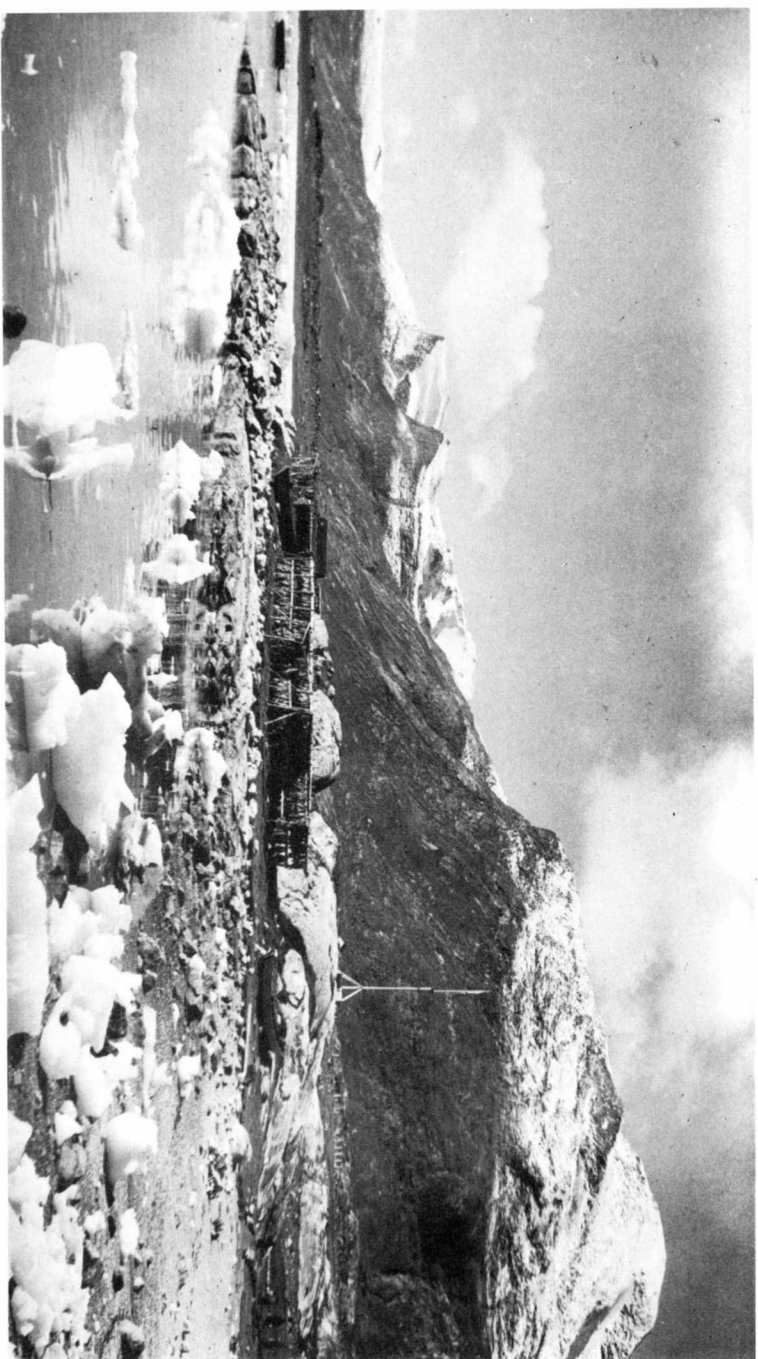

15 år efter. Niels Andersen og forfatteren
under Højesterets jubilæum 1961

H.B. 14/2-61.

– og i Hans Bendix' streg

Det nu nedlagte Ormoq i Godthåbsfjorden 1953

Grønland. Man valgte derfor at ansætte et antal læge, ikke-juridiske kredsdommere, mænd eller kvinder, 16 i Vestgrønland, 2 i Østgrønland og 1 i Nordgrønland (Thule). Disse kredsdommere er ansatte folk fra egnen, og som altovervejende regel er de grønlandere; men det fåtal, der er danske, har altid gennem et mangeårigt ophold i Grønland og eventuelt grønlandsk giftermål haft indgående kendskab til grønlandske forhold. Både grønlandske og danske kredsdommere forstår og taler begge sprog, mere eller mindre godt. De er og har som altovervejende hovedregel været deltidsbeskæftigede og har et andet hovederhverv. De kan være kateketer, lærere, tolke, kontorfolk fra handelen eller kærnevæsenet, værktøjsførere ved et skibsværft el.lign., chauffører eller medhjælpere. Kredsdommerne dømmer både i civile og kriminelle sager sammen med to domsmænd. Kredsrettens domme kan indankes for Landsretten, der også kan tage større og sværere sager i første instans.

Det er store krav, der stilles til disse kredsdommere, og der udfoldes da også fra landsdommerens side en betydelig vejledende virksomhed. Et led heri er de kredsdommermøder som jeg skal fortælle om i et følgende afsnit.

Det er muligt, at kredsdommersystemet oprindeligt har været tænkt som noget midlertidigt, og der har da også hen ad vejen rejst sig røster for, at kredsdommerne skulde erstattes af et lille antal juridiske dommerfuldmægtige i to-tre distrikter. Der er imidlertid ikke grønlandske jurister, som man kunde få dertil, idet det fåtal, der er, arbejder andetsteds. Disse stillinger som vilde kræve flere og længere rejser – måske næsten konstante rejser – kunde derfor kun ventes besat med yngre juridiske kandidater, der næppe kunde ventes at forblive i dem i mere end nogle år. De kunde derfor ikke få noget dybtgående kendskab til grønlandske forhold, det grønlandske folk og det grønlandske sprog. De måtte derfor foretage alt gennem tolk, og det er nu, selv med en god tolk, mindre betryggende end det nuværende system, hvor kredsdommerne alle taler og forstår grønlandsk, og selv i de tilfælde, hvor der ønskes bistand af tolk, kan forstå dansk. Og selv om sådanne juridiske fuldmægtige måtte kunne overkomme arbejdet – men tolkning sinker overordentligt – vilde den omstændighed, at arbejdet skulde udføres på lange og vanskelige rejser med forsinkelser på grund af vejrhindringer – uundgåelig betyde, at visse afsides egne kun kunde besøges en eller to gange årligt og så måske endda med den risiko, at de mennesker, man skulde træffe, var borte på fangst.

Det nuværende system frembyder omvendt den uhyre fordel, som det er, at menigmand i Retten taler til en dommer, som forstår hans sprog og ken-

der hans og landets forhold. Det er derhos i sig selv et gode, at et så vigtigt anliggende som retsplejen varetages af grønlændere når så mange tekniske opgaver varetages af danske. Og når den danske lovgivning – som det ønskes både fra dansk og grønlandsk side – skal indføres i Grønland, er det næsten nødvendigt eller i hvert fald ønskeligt, at anvendelsen af lovene er betroet til folk, der er kendt med grønlandsk tankesæt og så at sige ser loven gennem grønlandske briller.

Jeg har derfor altid været af den opfattelse, at kredsdommersystemet er noget, der bør bevares, og det har også været opfattelsen i Lovudvalget, hvor man gennem dets 25-årige eksistens har gjort alt, hvad der står i éns magt, for at styrke og støtte det. De vanskeligheder, der fra tid til anden har været forbundet med at få stillingerne besat med tilstrækkeligt gode folk, og som bl.a. har skyldtes, at kredsdommerne, der som nævnt, er deltidbeskæftiget, ikke altid har mødt fuld forståelse for de krav, dommergerningen stiller til ham hos hovedarbejdsgiveren, synes nu – ikke mindst takket være landsdommer *Brønsted*s indsats – stort set overvundet. Den anseelse, der efterhånden er knyttet til stillingen, og den forbedring i deres ydre kår, som er gennemført, synes at gøre stillingerne tilstrækkeligt tiltrækkende for egnede emner. Kredsdommerne har – kan jeg bevidne fra deltagelse i mange møder i de senere år – fået et betydeligt kendskab til deres stof og forstår at optræde med myndighed og praktisk sans for det, som er væsentligt.

Det er i de år, der er gået siden Lovudvalgets nedsættelse, lykkedes at få overført hele den danske civile retlige lovgivning til Grønland – med en enkelt undtagelse, som vil blive kort omtalt om lidt.

De mest interessante og spændende spørgsmål, som Lovudvalget har rådgivet om, har været dem, som er opstået hen ad vejen, inden et område blev dækket af lov – og alt har jo ikke kunnet gennemføres med ét slag – nemlig spørgsmålene om, hvad der egentlig gælder på et område, hvor ingenting gælder. Som eksempel kan nævnes, at søloven naturligvis er en lov, det var af vigtighed at få indført i Grønland. Den måtte imidlertid følges med en række andre love, navnlig skibsregistreringsloven. Den krævede anlæggelse af et register for Grønland kombineret med vort og særlige regler om telegrafiske anmeldelser og protester. Inden disse love var gennemgået og indført, kunde der opstå væsentlige spørgsmål, f.eks. om der havdes krav på bjærgeløn og efter hvilke regler. Og i bekræftende fald om der – når ingenting gjaldt andet end forholdets natur – var søpant for bjærgelønnen. Det ældgamle spørgsmål om groshaveri, som allerede klassisk græsk ret kendte

(lex rhodia de jactu) og som går ud på, at når skipperen i havsnød kaster dækslasten for at redde skibet, da skal tabet fordeles også på skibet og den øvrige ladning, er så vidt jeg husker ikke dukket op. I den sidste ende måtte slige spørgsmål naturligvis afgøres af domstolene – kredsretterne og Grønlands Landsret under appel til Østre Landsret og Højesteret. Men ministeriet for Grønland ønskede ikke sjældent lovudvalgets udtalelse om problemer af denne art. Man antog, at der også uden lovhjemmel efter almindelig versio in rem principper måtte være krav på bjærgeløn og søpant for det.

Et tilsvarende spørgsmål var, hvordan det forholder sig med konkurs, inden konkursloven blev gennemført, og det skete ret sent. Den er gammel, lang og kompliceret, og der var længe ikke brug for den. Dens indførelse måtte kræve en grundig gennemgang, som der var så meget mindre anledning til at foretage, som der sad en kommission, der skulde lave en ny lov for Danmark. For nogle år siden, dukkede imidlertid en konkurssituation op, og man antog i Grønlands Landsret og i Lovudvalget, at man nok kunde gå konkurs efter sagens natur, når det var nødvendigt. Så vidt jeg ved, udviklede sagen sig ikke så meget, men senere kom der et stort bo med væsentlige aktiver og passiver, og der dukkede naturligvis en række spørgsmål op. Da konkurs blev dekretet, blev der i første omgang ikke spørgsmål om, hvilke konkursbetingelserne er, men der var andre problemer. Man mente i lovudvalget, at massekrav, der opstår af boets behandling, måtte være privilegerede efter sagens natur og versio in rem princippet. Det samme måtte vel gælde separatist- og pantekrav. Andre privilegier var meget tvivlsomme. Ansattes lønkrav kunde muligt anerkendes for en kortere tid. Andet, såsom skatter kunde nok ikke anerkendes. Afkræftelse måtte vel nok kunde ske efter almindelige retsprincipper, som de er anerkendt her – men næppe efter alle de positive bestemmelser i konkursloven.

Man har gentagne gange i Lovudvalget drøftet, hvordan man giver pant i fast ejendom, når der ingen lov er om det, og der ikke er nogen tinglysning, og hvordan retsvirkningerne så egentlig er.

Efter at den økonomiske udvikling begyndte at sætte ind, og navnlig i de senere år, da bankerne og sparekasserne åbnede filialer i Grønland, blev behovet for at tage lån mod sikkerhed i fast ejendom stadig stærkere. Imidlertid var det ikke muligt straks at inføre et til det danske svarende system, simpelt hen fordi det nødvendige apparat manglede. Der var ingen matrikel over Grønlands udstrakte arealer, og de små ejendomme, der er, mest huse med en smule klippegrund omkring, havde ikke præcise grænser, og deres belig-

genhed var ikke let at skildre. Der manglede kyndigt personale til at foretage registrering, og der var i de fleste kredsdommerkontorer hverken plads til aktskabe og protokoller, og heller ikke tilstrækkeligt sikre opbevaringsmuligheder for dem.

Som følge heraf fandt der indtil for ca. 10 år siden praktisk set ingen registrering sted af adkomst til fast ejendom, og pantsætning var næsten ukendt. I tilfælde, hvor trangen hertil var særlig stor, kunde kredsdommeren – som det vist gjordes her i Danmark i ældgammel tid – indføre et pantsætningsdokument i retsbogen – imellem retssager og afhøringer – med en kort beskrivelse af, hvilken ejendom, der var tale om. Men hvilke retsvirkninger noget sådant havde, var tvivlsomt, og der var under manglen af positive regler en almindelig usikkerhed med hensyn til, hvordan eventuelle konflikter vilde blive løst. Heldigvis opstod sådanne slet ikke, men Lovudvalget udtalte i 1953 den mening, at aftaler om pantsætning af fast ejendom måtte betragtes som gyldige, så at pantet nød beskyttelse mod kreditorer og senere erhververe.

I 1958 skete der så det, at landet blev kortlagt ved luftfotografi efter et koordinatsystem, således at det blev muligt at beskrive enhver ejendoms beliggenhed ved henvisning til dets koordinater, på lignende måde som man kan angive en briks placering på et skakbræt ved f.eks. betegnelsen h 3. Lovudvalget tog derfor i 1961 initiativet til en beskeden begyndelse til en registreringsordning. Der er ikke anledning til at gå i tekniske detaljer her. Der skete det, at landsdommeren efter bemyndigelse af Grønlandsministeriet tilbød – og skabte mulighed for – registrering af fast ejendom i Godthåb kommune. Enhver kunde komme med sine beviser for sin ejendomsret til en fast ejendom, og hvis de blev fundet tilstrækkelige, blev den registreret. Ordningen var frivillig, og da den ikke havde lovgrundlag, men alene hvilede på landsdommerens tilbud, havde den ingen retsvirkninger udover den faktisk bevismæssige, som dokumentet og dets indførelse gav.

I 1967 mente man, at tiden var inde til at fæste systemet. Der blev givet en art tinglysningslov for Grønland nr. 154 af 10. maj 1967, en sød lille dukkelov på kun fire paragraffer med materielt indhold imod tinglysningslovens 54 og et par ikrafttrædelsesparagraffer. Den var ikke, og kunde ikke være, et fuldt tinglysningsystem. Et sådant måtte forudsætte, at alle ejendomme og adkomster til dem var registreret. Og dette vilde igen forudsætte, at man indkaldte alle adkomster til registrering og med præklusiv virkning, så at den, der ikke meldte sig, eventuelt fortabte sin ret. Det kunde man i sin tid gøre

på Færøerne, men i Grønland kunde det ikke lade sig gøre. De fleste adkomster er ikke registreret, og befolkningen har ikke været vant til at registrere overdragelser eller arv. Under disse omstændigheder, og når man henså til, hvor fjernt og øde mange små huse var beliggende, måtte man påregne, at en indkaldelse ikke vilde have tilstrækkelig effekt, og at et stort antal adkomster ikke vilde blive anmeldt. Og i øvrigt havde man ikke apparat til at tage imod de mange anmeldelser og foretage den nødvendige undersøgelse af dem.

Det nye system måtte derfor starte fra »scratch«, fra lovens ikrafttræden og lade ældre rettigheder uberørt. Ejendomsret måtte man lade være udenfor, så at loven alene kom til at vedrøre pant.

Der skal i øvrigt ikke her søges foretaget en trættende opregning af de mange love, Lovudvalget har udarbejdet udkast til. Kun skal jeg her for kuriositetens skyld nævne, at Grønland har sin egen færdselslov, der er forenklet meget kraftigt, som naturligt er, når henses til, at der kun i byerne er veje – af indtil 5-10 km's længde – som kan befærdes med motorkøretøjer. I loven er der en udtrykkelig bestemmelse om, at den ikke gælder på slædeveje. Denne bestemmelse har været nødvendig, fordi slædehundene – ingen ved hvorfor – er overbeviste venstrekørere og ikke kan bringes til at holde til højre.

REJSE 1953

I 1953 var jeg første gang i Grønland. *Topsøe-Jensen* og jeg skulde lære forholdene lidt at kende og navnlig med lokale folk drøfte, om man kunde sætte ægteskabsloven i kraft og dermed åbne mulighed for skilsmisse. Rejsen varede seks uger i august-september. Før man gik om bord bestilte man et større parti hollandske cigarer, cigaretter og chokolade, for der var ikke et eneste hotel i Grønland. Skulde man overnatte i land, måtte man indlogeres privat, og så var det skik at give en lille foræring. Vi havde også soveposer med til eventuelt brug i små kuttere, og kunde man ikke finde privat logi, blev der spørgsmål om at sove i et klasseværelse i den lokale skole.

Opturen foregik med *Disko*, der førtes af en af de rigtige gamle Grønlandsskipperne, der kaldtes »Mikkel Muk«. Vi løb straks i Nordsøen ud i en kraftig storm, der varede de første af de 11 dage, det tog at sejle til Godthåb. Men go'e gamle *Disko* klarede det udmærket; den satte efter sin vane i storm

næsen en smule skævt i søen og pløjede sig trøstigt frem gennem bølgerne med en fart af syv knob i timen – hvad der svarer til hurtigt cykelkørsel.

Vi havde endnu et par gange hård vind på turen, om hvilken der ikke er meget at berette. Nævnes bør dog måske, at vi ikke havde læge med, for det havde man kun pligt til i udenrigs fart, og sejlads mellem Danmark og Grønland var indenrigs fart! Da en blindtarm begyndte at murre hos en af passagererne, bestod den sagkundskab, man rådede over, alene af en tandlæge, der skulde op langs kysten for at se til tænder – der var ikke fast tandlæge i Grønland – en dyrlæge, der skulde udøve kødkontrol under slagtingen i fåredistrikterne, og en sygeplejerske. Hun gav ved hvert måltid rapport om patientens tilstand til kaptajnen, der ikke var meget for at skulle foretage en operation i søgang og vejledet gennem hovedtelefon fra et hospital i Reykjavik. Jeg husker, at sygeplejersken i en af sine rapporter oplyste, at patienten kun havde ondt i blindtarmen, når han prikkede på den, hvortil kaptajnen svarede: »Hvorfor Fa'en prikker han så på den?« Imidlertid klareredes tilfældet til alt held med varme omslag.

Da vi nåede frem til Kap Farvel, havde vi det held, at det var blikstille, så de store isfjelde lå solbeskinnet i det blanke blå vand på hvilket der – et sjældent fænomen – lå store flokke af storskråper. Da Kap Farvel kom i sigte, samlede de grønlandske passagerer sig på dækket og sang den grønlandske nationalsang. Det var meget stemningsfuldt.

Et par dage efter kom vi til Godthåb skibshavn, hvor *Topsøe-Jensen* og jeg blev kørt med vore kufferter på ladet af en lastbil ad Grønlands eneste vej – den fra havnen til den dengang ganske lille by – til landshøvdingen – den nuværende stiftamtmand *Lundsteen*. Hos ham blev vi indlogeret i den smukke gamle landsfogedbolig mellem kirken og Hans Egedes statue. Jeg boede i et nyindrettet værelse i kvistetagen, hvorfra der var en yndig udsigt over det grønne græs med blomstrende mælkebøtter, hvor snespurvene kvidrede i solen. Til belysning af forholdene beretter jeg, at værelsets døre hverken havde håndtag eller låse, for disse grejer var ikke kommet op med skibene. Det gjorde naturligvis ikke noget, men det var værre, at det også var tilfældet med det overfor liggende tørkloset.

I Godthåb traf vi hos landsdommer *Kisbye Møller* der lige var kommet godt fra at have siddet på et skær i en kutter – megen tid tilbragtes i Grønland med at sidde på skær – den meget tiltalende folketingsmand *Augo Lynge*, med hvem vi drøftede forskelligt. Han gik senere ned med »Hans Hedtoft«.

Fra Godthåb tog vi med en lille båd et par dages tur ind i Godthåbsfjorden, hvor vi besøgte forskellige steder bl.a. Kapisidlit, hvorfra vi gik over en sumpet lavning ind til isfjorden Kangersunneq, hvor der kunde skimtes meget beskedne nordboruiner. På turen var vi ledsaget af tegneren og maleren *Jens Rosing*, der bistod os som tolk, og som i en herlig blanding af Randersjysk og akademislang på levende vis kunde fortælle sagn og berette om eskimokulturerne. Han var samtidig meget kyndig og interesseret i fugle og var en god jæger og fisker. På hjemvejen, hvor vi gik i Jand på øen »Sadlen« nær ved Godthåb, førte han mig op på fjeldet, hvor et par havørne havde rede med en stor unge på en klippehylde. Det vakte de to gamle fugles vrede, som på lidet hyggelig vis slog ned over hovedet på os. Topsøe-Jensen, som blev tilbage og dasede, fandt en forekomst af *Linnea borealis*, som han sendte prøve af til sin klassekammerat professor *Tyge Bøcher*.

Fra Godthåb gik det videre med kystdamperen *Tikerak*, hvor vi den første nat sov under bakken i et syvmandsrum, der var fuldt af rensdykranier med geværer. Vask skete ved en fælles slagpumpe på dækket. Men derefter fik vi den mindste kahyt, jeg har set, hvor vi lå med sengeheste for ikke at trille ud af køjen. Vi blev sat af i Holsteinsborg, hvor vi skulde overnatte for næste morgen at tages op af en anden kystdamper, når den »anduvede«. Det lykkedes at slippe for at sove i et klasseværelse. Jeg blev indlogeret hos en lærer ved Teknisk Skole, der havde et nyt, men endnu umøbleret gæsteværelse, hvor jeg sov på en feltseng i min sovepose. Vi var nu i hundedistrikterne, og der var alle vegne store flokke af sultne hunde, der ingenlunde var ufarlige for børn og gamle og for folk, der tilfældigt faldt. Beboelseshusene var da overalt omgivet af høje gitre, inden for hvilke man kunde have børn og barnevogne. Fisk hang overalt til tørre på stativer så høje, at hundene ikke kunde nå dem – hundene fodredes med tørret hajkød. De måtte ikke få frisk hajkød: Det virker berusende, men tørret er det uskadeligt.

Næste morgen blev vi så roet ud til et skær og sat af, og da kystdamperen – det var *Julius Thomsen* – anduvede, viftede vi, og den sendte en jolle efter os. – Det kan lige så godt nævnes her, at der dengang kun var kaj, som et skib kunde anløbe, i Godthåb. Kajanlæg skulde være særdeles holdbare for at kunne klare isen, når den brød op om foråret. I Vajgattet, hvor Qudligssat lå, kunde den, når stormen kom ned gennem sundet, skrue op i en højde af 40 m. Man måtte derfor ind fra og ud til skibene med joller, i almindelighed mod betaling med cigaretter.

Turen gik så til Christianshåb i Diskobugten, hvor vi blev overgivet til en

rejefisker, der med sin kutter skulde sejle os gennem isfjorden til Jakobshavn. Det var en af de mest storslåede oplevelser, jeg har haft. Syd for Jakobshavn går en flere kilometer bred isfjord – en gletscher – ud til havet. Fra den afstødes store isfjelde – 20.000 tons i døgnnet, som flyder ud, til de standses af en banke, hvorfra de først kommer videre, når der er smeltet så meget af dem, at de kan komme løs og drive ud i Diskobugten. Der dannes derved mellem bræen og banken et smalt sund på begge sider indhegnet af lige afskårne og lodrette blanke kolosser – hvide og skinnende i blå og grønt – som rokker tungt i vandet. Det tog pusten lidt at sejle gennem dette smalle sund, noget man kun gør, når man er sikker på vejret. Vi ankom godt til Jakobshavn, hvor der i øvrigt fra Holms Bakke er en flot udsigt over fjorden og øen af strandede isfjelde. Her stødte vi igen til damperen, og rejefiskeren blev af skibet belønnet med et par rugbrød, en eftertragtet vare.

Jeg tror, at det var her i Jakobshavn – men i hvert fald i en af byerne i »Bugten« – at kolonibestyreren så snart skibet ankom, kom styrrende ned til det med sin kone ved hånden for at den længselsfuldt ventede tandlæge, som var med båden, kunde tage sig af et smertefuldt tilfælde.

I Diskobugten besøgte vi Godhavn og Qudligssat, begge på Diskøen, der er af størrelse som Sjælland. Den er pragtfuld og består af basaltfjelde, høje, stejle, lige afskårne foroven og med dybe brede dale. Den nedfaldne ur fra fjeldene er sort – strandbredden er sort – og bevoksningen er lav og grøn, men i august på sine steder lever rød, hvad der virker ejendommeligt på det sorte grus.

Sat i land i Godhavn gik vi et par kilometer ud til Arktisk Institut for at aflægge visit der. Det var en ældre træbygning, opført af botanikeren Porsild, og hvor nu hans fagfælle dr. *Gelting* havde ledelsen. Han viste os i de par timer, vi var der, tre ting, som man ikke så let glemmer. Den første var hans enestående samling af arktiske lavarter, som vi to jurister nu ikke helt kunde værdsætte efter fortjeneste. Men det kunde vi til gengæld med hensyn til den anden. Det var nemlig et vand-W.C. med rigtigt træk og slip, det eneste på hele Grønlands 2000 km lange kyststrækning. Dets eksistens var muligjort ved, at der forbi instituttet flød en »varm« kilde, der hele året holdt to grader. Doktoren trak egenhændigt i snoren, og vi iagttog alle tre, hvordan det brusede, som det skulde. Den tredje ting var mindre hyggelig. Vi hilste på hans 5-årige datter, som dagen før var blevet overfaldet af et hundespand, og lige reddet. Hun havde små sår i ansigtet. Hundene var på stedet blevet aflivet.

I øvrigt var vi en dejlig tur hen over Rødeelv og op ad fjeldet, hvorfra der var en vid udsigt over Diskobugstens blå vand oversået med isfjelde af domkirkestørrelse og af de mest forskellige former. Nogle mindre var gået på grund nær kysten. Af og til hørte man noget, der lignede kanonskud. Det var, når de revnede, eller når der faldt noget af. Så skiftede de langsomt stilling, og vandet omkring dem blev fyldt med hvide isstumper.

I Qudligssat så vi det nu nedlagte kulbrud, og derfra tog vi med motorbåd over Vajgattet for at mønsterudstedet Sarqaq på Nugssuaq-halvøens sydside, som båden fik kantet sig ind til gennem store isskoser. Det var et lille fangersamfund med kajaker på høje stativer. Flere kajaker kom ind med sæler til flænsning. Vi spiste en dejlig grønlandsk frokost med rensdyr, hellefisk etc. hos den kendte udstedsbestyrer *Hannibal Fencker* og hans grønlandske hustru.

Vi sejlede så gennem Vajgattet, rundede Nugssuaq og lå et par dage i Umanak, en lille ø med et højt bispehueformet fjeld. Her havde endnu nogle efter gammel grønlandsk skik taget de grønlandske festdragter på i anledning af »skibets« ankomst. Bådehavnen var fuld af hvalknogler af taburetstørrelse, som hundene strejfede rundt på og slikkede. De fik ikke ret meget andet om sommeren.

Derfra gik det videre mod nord til Upernavik, den nordligste koloni inden Thule, en stejl sort fjeldø. Her i det nordlige på Umanak og Upernavik var der næsten ingen vegetation, spredte småpuder af Stenbræk og pile»træerne« var som flade søstjerner.

Vandforholdene var overordentlig vanskelige. De små klippeøer har næsten ingen søer, og de fryser i den hårde frost om vinteren. Vandforsyningen foregik derfor simpelt hen ved, at man roede ud til det nærmeste isfjeld og med en økse huggede så meget is af, som man kunde transportere, og så tog det hjem og tøede det op. Det var også den måde, det store sygehus fik sit vand på!

Mange steder havde vi samtaler med lokale folk om retlige spørgsmål, navnlig om en ægteskabslovgivning. Når man spurgte, om det var rigtigt at åbne mulighed for skilsmisse, var det – særlig i det nordlige – ikke ualmindeligt, at svaret var, at det ikke burde gælde, hvis ægtefællerne var blevet gift i kirken.

Når man besøgte folk i de små huse, var der i dem alle et lille udbygget vindue, hvor der var et flor af sommerplanter og enkelte steder et par tomater.

– Karakteristisk var også de mange farvede postkort på væggene med billeder af kongefamilien, af Rådhuspladsen, garden, der trækker op, og danebrogsflag.

Da turen gik sydpå, mødte vi landshøvdingen i Umanak. Han havde i sin lomme et brev til mig fra min kone, adresseret efter krigstidens skik: »Et eller andet sted i Grønland«, og det ankom altså rigtigt. – Det var i øvrigt ikke ualmindeligt, at man, når man besøgte småsteder i fjorden, blev anmodet om at tage breve med til nærmeste postkontor.

Da vi igen passerede Vajgattet, viste professor i geologi *Rosenkrantz* nogle steder på Nugssuaq's basaltfjelde, hvor der var sorte flader. Her var det meget olieholdige fjeld kommet i brand ved selvantændelse. Man havde herved nu konstateret, at det var sandt – hvad man ikke havde troet – når det i nordboernes sagaer fortælles, at ved Bjørneøen (Disko) flyder der fjelde af is i vandet og på land står fjeldene i brand.

Fra Godthåb sejlede vi efter et par dages ophold i Ivigtut til København.

KREDSDOMMERMØDER

Der gik en ganske rum tid nemlig fra 1953 til 1964, inden jeg igen besøgte Grønland. Det var i anledning af *Kredsdommermøde*.

Der havde i tiden inden 1964 været holdt et eller to møder for kredsdommerne, men det var først efter, at *Henning Brøndsted* var blevet landsdommer, at disse møder blev sat i system og bragt ind under faste rammer. Det havde nok også sin forbindelse med, at kredsdommerinstitutionen, der, som berørt, måske i begyndelsen blev betragtet som noget foreløbigt, nu havde vokset sig stærk og måtte antages at være noget blivende. Det var derfor helt naturligt, at man vilde samle kredsdommerne og deres personale til drøftelser og undervisning under kursusagtige former. Møderne holdtes i begyndelsen hvert andet år, men senere hvert tredje. Jeg har deltaget i fem, derunder det sidste, som blev holdt i den sjællandske kursusejendom Sonnerupgård i 1976, jubilæumsåret for den grønlandske retsplejelov og kredsdommerinstitutionen. De andre møder har fundet sted i Grønland, i Holsteinsborg, Julianehåb eller Godthåb.

Allerede i 1964 var det en helt anden sag at komme til Grønland end i 1953. Nu var det med fly til Sdr.Strømfjord – det tager godt fire timer – og man slutter, hvis vejret er godt, med en pragtfuld tur over det isfyldte Dan-

marksstræde, ind over de sorte fjelde ved Angmagssalik med deres furede bræer, der udstøder, som det synes bittesmå isfjelde i det lavendelblå vand. Og så over indlandsisen, skiftevis kridhvid og rynket elefanthudsgrå med blændende lyseblå søer forbundet med blå bække. Derfra gik det i 1964 videre med skib til Holsteinsborg. Nu flyver man videre med Grønlandsflys helikoptere, der går i lav højde over det øde landskab. Da jeg sidst i 1974 fløj til Godthåb var vejret godt, så maskinen gik over den berømte Evighedsfjord, der med sine forrevne sneklædte fjelde og brede gletschere fotograferes til alle verdens tidsskrifter.

Kommer man i juli-august til Sdr.Strømfjord, som ligger meget smukt mellem fjelde i et bredt flodudløb i fjorden, lønner det sig at gå en tur enten mod indlandsisen eller over elven til vandsøen. På denne tid trækker renerne mod nord til deres vinteropholdssteder, og da de ikke er særligt sky, skal der ikke meget held til at få et godt blik på de smukke musegrå dyr med deres udstående kuglerunde sorte øjne, når de i let trav forcerer skrænterne.

Møderne er af ca. 14 dages varighed. Deltagerne er kredsdommere, tolke, sekretærer samt Landsrettens personale og politimesteren. De kommer langvejs fra. Ved et af møderne var kredsdommeren i Thule, der ikke selv kunde møde, repræsenteret ved Rettens sekretær, som var den lokale jordemoder. Hun hed noget, som på dansk betyder »lille isdråbe«. Hun havde rejst i seks dage for at komme frem, tre med hundeslæde, og derefter med båd og helikopter. (Under hendes fravær måtte lægen være fødselshjælper).

Møderne foregår i Holsteinsborg og Julianehåb på henholdsvis højskolen og efterskolen. Her indkvarteres deltagerne to og to i elevværelserne. Jeg var dog i Holsteinsborg indkvarteret i Sømandshjemmet, og i Julianehåb havde højesteretspræsident *Lorenzen*, der var gæst ved mødet, og jeg de to værelser, som i skoletiden bebos af husassistenterne, kivfak'erne. Mit var lillebitte med indbygget seng, på hvis hovedgærde den lille kivfak havde sat kongens portræt op. Det var i form af en ustemplet firblok af røde 60-øres frimærker – hun har nok syntes, at ét var lidt for lidt.

Mødedeltagerne påhører foredragene i skolelokalerne og indtager deres måltider i kantinen. I Julianehåb spiste vi dog frokost og middag i den beskedne restaurant Nanok (isbjørn), så vi to gange om dagen havde den fornøjelse, det er, at passere byens røde træhuse og elven med dens viftende kæruld. Dagen går med møder formiddag og eftermiddag og af og til om aftenen, med foredrag og diskussioner efter et forud af *Brøndsted* tilrettelagt program. Det er også ham, der – spinkel og elegant af ydre og venlig og

ligefrem af væsen – leder møderne med samme kompetence, som han bestyrer sit vanskelige og betydningsfulde embede med.

Mødeordningen var stort set den samme som til mødet i 1964 i Holsteinsborg, som blev tilrettelagt af Lovudvalgets sekretær, protokolfører i Højesteret, nu professor dr. jur. *Agnete Weis Bentzon* og professor *Torben Ager-snap*: Først et foredrag, under hvilket mødelederen trækker fire-fem spørgsmål ud til diskussion. Disse spørgsmål drøftes derefter i grupper på fire à fem. Så et møde, hvor gruppernes ordførere gør rede for gruppernes synspunkter og til sidst en almindelig diskussion. Det har vist sig at være en fortrinlig egnet metode til at få næsten alle mødedeltagerne, også dem, der er lidt tilbageholdende eller har lidt svært ved sproget, til at udtale sig. Som tidligere nævnt er de allerfleste kredsdommere grønlandere, og det samme gælder tolkene. Sekretærene ved kredsretterne og Landsrettens personale er blandet, dog vel flest danske. En del af kredsdommerne er dobbeltsprogede, og de fleste behersker dansk i hvert fald nogenlunde. Foredragene holdes på dansk og tolkes – efter korte perioder – til grønlandsk. Det samme gælder diskussionsindlæg, hvor dog en del af dommerne oversætter sig selv – og her begynder man med grønlandsk.

I hvert møde deltager et antal af Lovudvalgets medlemmer, som regel i den sidste uge, og de bidrager ved foredrag om aktuelle emner og ved diskussionsindlæg. Eller også kommenterer de den lille fingerede retssag om et på mødet drøftet emne, som man afslutter mødet med. Jeg holdt således et foredrag om dansk erstatningsret, under og efter hvilket der blev stillet en række spørgsmål om kredsdommernes syn på forskellige erstatningssituationer. Dette havde også den baggrund, at det havde været noget vanskeligt at få danske forsikringsselskaber til at oprette agenturer og tegne ulykkesforsikring og ansvarsforsikringer i Grønland, fordi de – som de sagde – ikke vidste, hvilke erstatningsretlige forestillinger der gjaldt i Grønland. På tilsvarende måde holdt jeg ved et andet møde et foredrag om loven om ægteskabets retsvirkninger for at få oplyst, om dens principper var acceptable for grønlandsk tankegang – hvad det viste sig, at de var.

Foruden Lovudvalgets medlemmer er der som regel inviteret en dommer fra Østre Landsret eller Højesteret, under hvilke de grønlandske retter sorterer.

Det personlige samvær med kredsdommerne og drøftelserne med dem er berigende og interessant, og har givet én den erfaring, at det virkelig er lykkes – trods de ringe ydre forhold, der længe har været budt kredsretterne

– at få dygtige og velansete folk til hvervene, og folk, der har udviklet forståelse for væsentlige spørgsmål i juraen. Jeg kan nævne et par eksempler:

Der var af *Topsøe-Jensen* blevet holdt et foredrag om børneloven. Som tidligere kort berørt er der ganske væsentlig forskel på den danske børnelov og den grønlandske – det eneste tilfælde, hvor det ikke er lykkedes at indføre retsenhed. I Danmark var det, som bekendt, tidligere sådan, at hvis der var flere mulige fædre til et barn uden for ægteskab, så blev de alle dømt til at svare bidrag – men ikke til faderskab. *Nu* har man en anden regel, som går ud på, at hvis en af de implicerede mænds faderskab er væsentlig mere sandsynligt end de andres, dømmes han til at være fader til barnet, som får arvet efter ham, mens de andre frifindes. Er der ikke nogen mand, hvis faderskab er væsentlig mere sandsynligt end de andres, frifindes de alle, og barnet får ingen fader, men dets moder kan naturligvis under almindelige betingelser få bidrag fra det offentlige. I Grønland gælder imidlertid stadig det samme princip som i den tidligere danske lov, hvorefter flere mulige fædre alle dømmes til bidragspligt.

Grunden til at man i Danmark gik over til det nye princip, at den meget sandsynlige dømtes til faderskab, mens barnet ingen fader fik, når der ikke var en, der var meget mere sandsynlig end de andre, var udviklingen af kendskabet til en række nye blodtyper og deres arvegang og fordeling i befolkningen. Dette kendskab var blevet så stort, at man ved benyttelse af alle de mange kendte blodtyper næsten altid vilde kunne udpege faderen blandt flere mulige. Det vilde derfor blive en sjælden undtagelse, at et barn ingen fader vilde få. Da denne lov blev givet, kunde den ikke uden videre gælde også i Grønland. Thi kendskabet til blodtyperne og deres fordeling i den lille grønlandske befolkning – der er ca. 1 pct. af den danske – var så lille, at man kun i et fåtal af tilfælde vilde kunne udelukke alle andres faderskab end en enkelt, og resultatet vilde derfor blive, at de fleste børn i Grønland, til hvilke der var flere faderskabsmuligheder – og det er relativt mange – ingen fader vilde få, og heller ikke nogen bidragspligt.

Da det foredrag blev holdt, som jeg nævnte, var kendskabet til blodtyperne vokset en del, så man vilde ved indførelse af den danske lovs princip kunne få faderskabet fastslået i en hel del tilfælde, men der vilde stadig være relativt mange tilfælde – og væsentligt flere ind i Danmark – hvor alle de udlagte mænd vilde gå fri.

Nu rejste *Topsøe-Jensen* under sit foredrag det spørgsmål, om man under disse omstændigheder desuagtet for retsenhedens skyld skulde indføre det

danske princip i den grønlandske lov. Da var det morsomt at se, at kredsdommerne om dette meget tvivlsomme spørgsmål delte sig i to næsten lige store grupper, der hver fra sin side – enkelt og med fynd – fremførte de relevante argumenter:

På den ene side, at det vilde være uheldigt, om adskillige børn ingen fader og ingen bidragspligtig fik. Det kunde let sætte ondt blod, og det kunde være til skade for forholdet mellem den grønlandske og den danske befolkning, hvis alt for mange danske håndværkere, der en sommer havde stået i forhold til en pige, helt slap for at betale til det barn, hun derved fik.

Fra den anden gruppe anførtes, at det nu, hvor så mange danske og grønlandere rejser frem og tilbage mellem Danmark og Grønland og har ophold begge steder, i det lange løb vilde være uheldigt at have forskellige regler – og så forskellige regler.

Under et andet møde blev der holdt et foredrag, hvorunder det blev anbefalet kredsdommerne, at de ved afsigelsen af en straffedom samtidig skulde afgøre mulige erstatningskrav mod den tiltalte, noget kredsdommerne ikke altid havde været tilbøjelige til at gøre. Under den efterfølgende diskussion var der et kvikt hovede iblandt dem – kredsdommeren i Egedesminde lærer *Nikolaj Fly Petersen* – der rejste det intrikate spørgsmål, om den købmand, som har fået stjålet nogle kartoner cigaretter eller et par kasser øl, skal have udsalgsprisen eller indkøbsprisen godtgjort. Hertil oplyste et af Lovudvalgets medlemmer, at man i Byretten i København altid giver indkøbsprisen (som er det forsikringen dækker); det erstatter tabet, da købmanden blot ringer til American Tobacco efter et nyt antal kartoner. – Det var de grønlandske kredsdommere for meget. Skulde hæderlige folk, der betaler butikspris for deres cigaretter og øller, se på, at tyvene får deres til en gros pris! Det vilde virke demoraliserende. Det var der jo noget om; forholdene er noget forskellige i små byer, hvor alle kender hinanden. Og er der kun én købmand, går han unægtelig glip af søgning fra dem, der har bestjålet ham. Man enedes efter nogen diskussion om, at man godt fortsat kunde dømme til at erstatte udsalgsprisen.

Ved samme møde kom det under drøftelsen af behandlingen af ægteskabs-sager frem, at det af og til hænder, at kredsretterne nægter separation, når sagsøgte modsætter sig den, mens praksis her i landet er blevet den, at man så at sige altid giver separation selv om sagsøgte ikke vil gå med hertil. – Over for en udtalelse fra dansk side, om det nu er værd at holde på et ægteskab som den ene absolut vil ud af, blev der fra kredsdommerside – og med

rette – henvist til, at to ægtefæller, der i Danmark mødes i Retten, har og gennem længere tid har haft hver sin sagfører, der har forsøgt at ordne sagen mellem dem. Når det først kommer til retssag, er forligsmulighederne derfor udtømt. I Grønland derimod starter en ægteskabssag med, at den ene part går til kredsdommeren og anmoder om udfærdigelse af stævning. Bortset fra mæglingen er derfor parternes møde i Retten det første skridt, og det var da kredsdommernes opfattelse, at det, når de havde talt med parterne og forsøgt dem forliget – men foreløbig uden held – meget vel kunde være fornuftigt foreløbig at nægte separation og give parterne lejlighed til at tænke sig om. Så kunde de komme igen, hvis de ikke fandt frem til en forsoning. Det måtte man jo erkende var rimeligt og fornuftigt.

En anden side af samme spørgsmål blev i øvrigt drøftet i en paneldiskussion i Godthåb radio med den nævnte kredsdommer *Nikolaj Fly Petersen* og mig. Han fremhævede, at en separation kan være en ganske anderledes alvorlig ting i Grønland end i Danmark. Hvis en separation af et ægtepar i Egedesminde i Nordgrønland efterfølges af, at den ene ægtefælle flytter hjem til f.eks. Nanortalik i Sydgrønland, er ægtefællerne og børnene adskilt ved mange dages meget dyr sejlads eller helikopterture, der er enormt dyre. Det vil sige, at der ikke er den samme mulighed for samkvem med børnene og for møde mellem ægtefællerne med en mulig forsoning til følge, som hvis de separerede ægtefæller kun er skilt ved en afstand som f.eks. fra København til Roskilde eller Aalborg. Det er noget, som i mange tilfælde gør det til en ganske anderledes alvorlig ting at give en separation i Grønland end i Danmark, og det kunde opfordre til en vis tilbageholdenhed.

Det måtte jo siges at være en højst fornuftig tilpasning af retspraksis til de ydre omstændigheder.

Disse 14-dages kurser med arbejde lange formiddage og eftermiddage og af og til om aftenen er en ganske hård belastning for deltagerne, så der må skaffes en vis adspredelse foruden det kammeratlige samvær uden for mødetiderne.

Søndagene er derfor fri, og der bliver arrangeret en fælles udflugt. Ved mødet i Julianehåb blev alle deltagere sejlet ud i fjorden til den bekendte Hvalsø Kirke, den eneste velbevarede ruin fra nordbotiden. Den er meget betagende at se, som den ligger ensom, lille og grå i det store øde landskab. Endnu et par ganske små vinduer bevaret, primitivt bygget med romansk runding foroven, som den fjerne europæiske byggestil krævede det.

I Holsteinsborg tog vi i mange hold i en motorbåd – der først måtte over-

vinde de i Grønland ikke usædvanlige startvanskeligheder – over fjorden til *Gl. Holsteinsborg* – det sted, hvor Holsteinsborg for mange år siden lå. Her gik man en snes meter op til et tun, hvor der blev bygget to ildsteder af flade sten. Pasningen af disse ildsteder blev forestået af vore to udmærkede og charmerende tolke *Guldborg Chemnitz* og *Trine Dalsgaard*. Og så blev alle sat i aktivitet. Nogle samlede brændsel, tør lyng og smågrene og det krævede konstant virksomhed for at den antændte ild kunde holdes vedlige. Andre samlede blæretang. Da stenene blev varme, blev der på det ene ildsted stegt rensdyrbøffer, på det andet blev der i marmeladedåser kogt suppe på benene. Bøfferne blev stegt under et tykt låg af blæretang. Det bevirker, at de bliver tilpas salte og ikke tørre, og de stegte tanglopper, som efter fjernelsen af tangen prydede deres overflade, forøgede velsmagen.

Under mødet i Julianehåb modtog retsvæsenet en udfordring. Den kom fra politiet og var til en fodboldkamp. Den blev modtaget med akklamation og begge parter rustede sig på det bedste. Både højesteretspræsident *Lorenzen* og jeg blev inviteret til at tage en fod med, men vi sagde et bæret nej-tak (vi var 67 og 63, og jeg havde aldrig spillet fodbold). Dommerholdet blev så stillet op uden os, bestående af kredsdommere og nogle yngre og – som det håbedes – stærke fuldmægtige og kontorister fra landsdommerens kontor.

Lorenzen og jeg kunde altså kun bidrage med vor sympati – og på kampdagen ved at heppe – og vore hjerter snørede sig sammen, da vi dagen før så politiets centerforward, en høj flot grønlandsk betjent ved navn *Kununguak Fountain* (*Kununguak* betyder Lille Knud og hentyder til Knud Rasmussen) i shorts og på meget muskuløse ben tage *Vatikanbakken* i lette fjedrende spring (*Vatikanbakken* hedder sådan, fordi der på toppen af den ligger et hus, der har det fabelagtige antal værelser af 13).

På kampdagen tog vi tilskuere plads på den lave klippeskråning, som angav det – ikke helt stenfri – stykke græsmark, som var kamppladsen.

Kampen var hård og kredsdommerne, hvoraf nogle ikke var helt unge og dertil lidt runde, udfoldede en utrolig energi og entusiasme, så man indimellem frygtede, at det kunde komme til et hjertetilfælde; men de var af godt grønlandsk stof og holdt til anstrengelserne. Dog kneb det at klare politiets unge, sportstrængede danske og grønlandske betjente. Det gjorde det ikke bedre, at dommeren – jeg mener det var pastor *Schultz-Lorenzen* – som for op og ned ad banen med sin fløjte, var utrolig partisk; det var først sent i sidste halvleg, at han fattede sine pligter over for retsvæsenet og retfærdigheden og et par gange sparkede til bolden i dommerpatiets favør.

Men det endte alligevel med et ærefuldt nederlag for retfærdigheden: 2-7.

Man kan sikkert om denne dyst sige det, som står i de islandske sagaer: Den kamp blev der talt meget om den vinter.

Naturligvis ender møderne med en fest. I Julianehåb foregik den på efterskolen. Vi – det vil sige fru *Brøndsted*s forskellige frivillige hjælpere – sørgede selv for fortæringen. Jeg kan endnu se den smukke og elegante frue i sin bedste kjole (i hvert tilfælde var det en god kjole) lidt opkrænget og med forklæde samtidig passe et lam, som blev stegt i den ene ende af det enorme køkken, og et andet, som blev kogt i den anden ende af det. Og hun tog det med en for en husmoder usædvanlig fatning, da det stadig trak ud med leveringen af 100 stk. smørrebrød, som var lovet fra »Nanok«. Men det var også hvad man kunde vente af en dame, som nogle år tidligere ved juletid i dagervis havde ligget underdrejet ved Kap Farvel og læst historier for søsyge børn.

Men så løb festen også vellykket af med taler og sange på dansk-grønlandsk. Efter bordet blev der danset med lidenskab og trampen.

Da vi nu er ved mødet i Julianehåb kan jeg lige så godt fortælle lidt om deltagernes hjemkomst. *Lorenzen* og nogle andre skulde se Godthåb, mens jeg der kendte Godthåb, skulde hjem over Narssarssuak. I de dage, det var i slutningen af juli, begyndte rejsesituationen at blive kritisk på grund af is. Den kom fra østkysten, rundede Kap Farvel og krøb nord på, hvor den blokerede først den ene og så den anden af de sydlige byer. Der var daglige meddelelser om dens fremtrængen, og om at den og den kutter sad fast i isen eller havde fået skrueskade, og om at kystbåden ikke kunde komme længere sydpå fra Godthåb. Mine kolleger måtte derfor flyve med helikopter, men her hindrede tågen, som længe lå i en højde af 100 m.

Der blev derfor arrangeret en tur med en af politiets kuttere ind i Igaliko fjorden (nordboernes Einars-fjord) for at vi kunde besøge det gamle bispesæde Gardar (Igaliko) i bunden af fjorden. Det var en dejlig dag, og da vi havde beset kirkeruinen, skulde jeg med min kuffert transporteres over en lav fjeldkam (det vilde tage én à to timer at gå) til den nord for liggende Eriks-fjord, i hvis bund Narssarssuak ligger. Der blev fremskaffet en traktor og en ladvogn, på hvilken min kuffert og jeg blev anbragt, og så kørte vi til Eriks-fjord, hvor Landsrettens kutter ventede for at transportere mig videre til flyvebasen.

Da jeg kom om bord, fandt jeg et muntert selskab på 3-4 personer ved den delikatesse, som matak er, når det dypes i sælspek, og jeg blev indbudt til

at deltage. Matak, der, som formentlig bekendt, er tørret hvalkød, lignede snoede lakridser, og sælspækken, der var i et glas, lignede den fedtsvulst, som min onkel kirurgen havde bortopereret fra et af sine børn, og som han sammen med andre lignende trofæer havde stående på skrivebordshylden i sit konsultationsværelse, hvor jeg i mine unge år havde betragtet dem med ærefrygt. Selskabets yndige kvindelige medlem rakte mig ligervis som Hebe på fristende vis et stykke matak dypet i spækket.

ANDRE REJSER

Når kredsdommermøderne var slut, plejede det at være sådan, at de medlemmer af Lovudvalget, som havde deltaget i mødet, foretog nogle dages rejse i Grønland for at få lidt nærmere kendskab til landet og befolkningen.

Efter mødet i Holsteinsborg i 1964 blev *Topsøe-Jensen* og jeg derfor overgivet til kredsdommeren i Julianehåb. Det var den ansete og kraftige *Klaus Lyng*e af den kendte grønlandske Lyngeslægt. Han var et par år ældre end jeg, og han har siden været min ven. Vi rejste først med kystdamperen til Godthåb. På vejen passerede vi Hamburgerlandet, en stor ø med høje takkede mørke fjelde imellem hvilke gletschere gik ned. Klaus Lyng fortalte mig, at han i sine unge dage havde roet her med konebåd.

Fra Godthåb tog vi med en af politikutterne til Julianehåb, idet vi skulde besøge fåreholderdistrikterne dér og tale med en række fåreholdere.

Disse politikuttere er der fire af, som er helt ens. Det er små røde skibe på 78 tons, bygget ikke blot til polititjeneste, men også til at kunne tjene som redningsfartøjer. De er derfor flade i bunden og ruller ad Pommern til, blot der har været lidt søgang, men heldigvis er *Topsøe-Jensen* og jeg søstærke.

De har en meget lille salon, hvor den 4-mands besætning og 2-3 passagerer kan spise, og om natten kan et par stykker sove på bænke. I to bitte kahytter kan der sove én. Denne specielle kutter havde i øvrigt en konstruktionsfejl ved toilettet, idet vandet havde en tilbøjelighed til at løbe ind, når man vilde pumpe det ud. Når man i det snævre rum af hensyn til rulningen måtte holde fast i et håndtag med den ene hånd, og der derhos skulde trædes på en pedal med den ene fod, var det svært stående på den anden fod at pumpe imod verdenshavet med den frie hånd. Somme tider krævede det bistand.

Jeg opholdt mig helst på agterdækket, der er af størrelse som en meget lille stue. Der var næsten ingen ræling, og man sidder på en ca. halv meter

opragende jernfirkant over maskinen. I søgang kan man holde fast i jernstængerne over maskintaget. Jeg tilbragte mange timer der – godt klædt på – med at betragte kystens fjelde, havet og søfuglene, malemukkerne, der glider lavt over bølgerne, måger og kjoever højt i luften og på vandet dykkende lomvier og tejster.

Fra Julianehåb tog vi først en lang dagtur ind i Igaliko-fjorden. Vi startede ved 6-tiden i en lille kutter med en salon så stor som et klædeskab og sejlede ind og besøgte en række fåreholdere. De bød i alle deres nydelige små huse på kaffe og hjemmebagte kager, når vi havde set de karrige marker, de med umådelig flid havde fået dyrket op af fjeldjorden.

Sent på eftermiddagen kom vi til Klaus Lynges søster, der var gift med den grønlandske fåreholder *Henning Lund* i Egaluit. Vi løb ind i en lille rund bugt og roede i land til en strand foran en lav fjeldrygning og blev modtaget af to drenge, der kom på nordbagger fra den anden side og sprængte ned til os. Vi gik over rygningen, og på den anden side var der en dal, hvor Henning Lunds hus og marker lå, og i dalen var der en vældig, 15-20 km lang smal sø, der sagdes at huse et søuhyre. Her spiste vi til middag: Lam med syltetøj af kvan, som nordboerne bragte med fra Norge; det ligner grøn rabarber, men smager godt. Klaus Lynges fik dog som en særlig venlighed sæl, og han viste mig, at han havde fået det stykke af sælen, som man giver en kær broder. Hvert stykke af sælen har nemlig sin betydning – et er til husfaderen, et til den elskede, et til venner og et til den, som man helst ser forlader huset.

Senere spillede fru Lund for os på et lille klaver, som hendes mand havde transporteret på slæde fra kysten ind hertil, hvor det var blevet sat sammen. Hun spillede en smuk lille sang, hun selv havde digtet på dansk til en melodi af Mozart.

Da jeg nogle år senere besøgte samme hjem, var der et stort skind af en isbjørn på væggen i udhuset. Lund havde truffet den på skrænten, hvor vi gik i land, og havde skudt den. (Disse bjørne, der af og til kommer til det sydlige Grønland, er displacerede individer, der er drevet for langt mod syd med isen langs østkysten og instinktmæssigt er søgt mod vest).

Vi måtte bryde tidligt op, for der var endnu et par fåreholdere, der ventede os med kaffe og småkager. Den sidst besøgte forlod vi ved 23-tiden, og vi kom godt om bord, uden at vi i tussmørket havde kollideret med de yakokser fra Thibet, som han havde gående i et forsøg på opdrætning af bjergvant kødkvæg.

Vi var først tilbage i Julianehåb ved to-tiden, hvor det trods det sene tids-

punkt lykkedes Topsøe og mig at slippe ind i vor fælles kahyt i gæstehjemmet (der lignede et vandrehjem). Det var imidlertid ikke for at finde ro, for vi blev kort efter, at vi havde lagt os, dundret op af en af beboerne i nabokahytten, der ikke kunde komme ind, da hans sluf havde låst døren og ikke åbnede: »Jeg tror, han er død«! Vi henviste ham imidlertid noget følelseskoldt til at søge at finde bestyreren og gik til ro. – Naturligvis viste det sig, at naboen ikke var død, men bare døddrukken.

Efter denne tur fulgte en længere tur på et par dage med politikutteren ind i Tasermiut (Ketils Fjord), hvor vi også besøgte en del fåreholdersteder. Mest spændende var imidlertid en udflugt, vi gjorde til nordboernes munkekloster i Quingua-dalen. Vi lagde først ind i Nanortalik, hvor vi tog kommunefogden om bord med samt hans lille hjemmelavede båd af krydsfinér med en påhængsmotor. Inde i fjorden kastede vi anker ud for en elv og gik i land. Vi blev først budt på at tage med kommunefogdens motorbåd, men dens motor vilde ikke rigtig gå i gang (det var en af dem, hvor man hiver i en snor og håber det bedste, ganske ligesom på en græsslåmaskine), så vi roede ind, men blev dog indhentet af kommunefogden, da han havde fået startet.

Så gik hele selskabet, mandskab og passagerer langs en elv af ca. 10-15 m's bredde, lav og fyldt med sten. Et par af mandskabet lirkede ved hjælp af tove og bådshager motorbåden op ad elven. Det hindrede dem dog ikke i at have øjnene med sig andetsteds, for pludselig så jeg en flot grønlander, der gik foran mig, lange ud med sin bådshage, og da han hævede den i luften, havde han en stor laks siddende på spidsen.

Da vi havde gået en god halv kilometer, kom vi op til en vidunderlig, stille sø, omgivet af høje stejle bjerge, Taserssuaq.

Her blev motorbåden sat i vandet, og Topsøe-Jensen og jeg blev inviteret tilsammen med Klaus Lyng og kommunefogden at sejle til Klosterdalen. Vi fyldte godt i den lille båd, men det var blikstille og vi tøffede af. Det var en pragtfuld tur over det blanke vand med høje bjerge på begge sider. Da vi kom til noget, jeg først havde troet var enden af søen, viste det sig, at den kun bøjede, og at vi endnu havde et langt stykke til dens ende (den er i luftlinie ca. 10 km lang, men sejladsen var længere, fordi den krummer).

Da vi kom til bunden af søen, var der en bred dal med en flod, der dannede et delta med sandstrand. Her trak vi båden op og gik gennem et krat af forvredne birketræer indad i dalen. Det var noget besværligt, for stier var der jo ikke, og grenene var sejge og filtrede. Vi kom dog igennem det og ud på en noget sumpet slette, hvor det var bagende varmt, og fortsatte indad

efter at have hængt de tunge parka'er fra os i et enligt stående træ, hvor de var lette at finde på tilbagevejen.

På et vist tidspunkt pegede *Klaus Lyng*e til venstre og sagde, at det for øvrigt var lige ovre på den anden side af den lille elv der, at en grønlandsk kvinde sidste år var blevet vækket ved, at en isbjørn var ved at skalpere hende. Og de to grønlandere talte så noget om forlydender, der havde været om, at der også i år var kommet en isbjørn til egnen. Kommunefogden var inde på, at det også var forkert, at han ikke havde taget sin salonriffel med. Man burde aldrig gå ubevæbnet i ødemarken. Jeg spurgte, hvad en salonriffel vilde hjælpe, hvis man mødte en isbjørn: Joh, det vilde den, forklarede Klaus Lyng, »hvis man ramte bjørnen i øjet.« Der havde forresten også været rygter om ulve – så man kunde filosofere over det hensigtsmæssige i, at vi havde hængt vore frakker i et træ synligt i miles omkreds. – Nå – jeg var nu ikke sikker på, at det hele ikke var på dril; grønlandere er lune, og Klaus Lyng er ikke en undtagelse.

Vi kom så til en ret lav klipperygning bevokset med spredt birk, og da vi havde forceret den og steg ned på den anden side, fandt vi resten af klostret og dets stalde, men det var næsten kun store sten. – Hvor har de munke haft det ufattelig ensomt oppe i den dal bag den lange sø!

Da vi gik tilbage, begyndte den lave sol at kaste lange kolde skygger af de høje fjelde på dalsiderne. Vi fik igen fat i vore frakker, kom igennem krattet og tilbage til båden. Men nu var det blæst op, og der var krappe bølger på søen, så krappe, at de to grønlandere ikke mente, at vi burde gå ud med den lille, tungtlastede båd. De håbede imidlertid, at det var »fjordvinden«, og at den vilde lægge sig om en times tid.

Topsøe-Jensen og jeg blev så lagt hen under nogle birke i krattet, så vi kunde hvile os, og jeg faldt i søvn. Efter en times tids forløb blev jeg vækket af Klaus Lyng, der sagde, at vinden havde løjet lidt af – det var nu ikke meget, syntes jeg – og de syntes, at vi skulde sejle – man skulde være dristig, men ikke dumdristig. Andet var der jo sådan set heller ikke at gøre – vi havde kun vort tøj og ingen proviant, og natten vilde blive kold.

Det blev ikke nogen behagelig sejltur; vi blev godt tilsjasket, navnlig Topsøe-Jensen, der sad forrest, men vi kom heldigt frem efter de ca. 12 km's sejlsads, gik tilbage langs elven og blev taget om bord i politikutteren. – Klaus Lyng spurgte mig, om jeg havde lagt mærke til, at kommunefogden på udturen havde sejlet midt i søen, men på hjemturen lige inde under kysten. Det havde jeg, og jeg havde tænkt, at det ikke var megen nytte til, hvis

båden fik for meget vand, for vi havde jo gummistøvler og tungt tøj på, og vandet var koldt og klipperne lodrette. Det var nu heller ikke af hensyn til et eventuelt skibbrud, at vi havde sejlet så tæt ved land, forklarede Klaus Lyngø. Det var fordi kommundefogden troede, at der var en ond ånd midt i søen; han var ikke så skadelig om dagen, men om aftenen var han slem, så man stod sig ved at holde sig langt fra søens midte.

På politikutteren fik vi en sen middag, og den skulde være god, sagde Klaus Lyngø, for han var meget lettet over, at vi var sluppet godt tilbage. (Ti år senere ved en middag, som kommunalbestyrelsen i Julianehåb gav for Lovudvalget, charmerede han fuldstændig et af udvalgsmedlemmernes unge hustru ved en dramatisk og lun beskrivelse af denne tur). Forretten til denne gode middag i kutterens salon var torskemaver. De anses som en delikatesse, og der blev talt en del om, at det var lykkedes kokken at købe nogle i sidste havn. Der kom et fad på bordet, topfyldt med noget der lignede erigerede drengøpenisser, hvide af farve som vaskekonefingre, når de en hel dag havde været i varmt sæbevand. Det så ikke indbydende ud, men jeg tog en skefuld på min tallerken, og vilde tage en med gafflen. Men så viste det sig, at de smuttede, når man søgte at harpunere dem. De var hårde og elastiske som tykt gummi. Da det endelig lykkedes at få dem i munden, havde de dog en god og ganske fin smag. Hovedretten var sæl, som Klaus Lyngø selv havde skudt og bragt med på turen. Jeg tror, det var klapmyds, store mørke kødklumper med ben ved, som smagte udmærket, krydret med fransk sennep.

En anden dag sejlede vi ind i Eriks-fjord, hvor Brattahlid, Erik den Rødes gård, ligger i bunden. Den gamle hedning har haft en storslået udsigt over sorte sneklædte fjelde og blåt vand med blinkende isskøsser, men ellers er der ikke meget at se, udover at man kan skønne at bygningerne og staldene har været store. Det mest interessante er han hustru Tjodhilds lille kirke, som blev fundet noget senere, og som jeg så ved et andet besøg, hvor fundamentet var rekonstrueret i sten og græstørv. Kirken var lillebitte og der var huller til fire træstokke af tykkelse som en robådsåre, som har båret taget. Man kan ved selvsyn konstatere, at sagaens udsagn om, at Erik var så vred over, at Tjodhild gik over til kristendommen, at hun måtte bygge kirken på et sted, hvor den ikke kunde ses fra gården er rigtigt. Den ligger nok tæt ved denne, men sådan, at den ikke har kunnet ses fra indgangen til hallen, hvor den berømte høvding har siddet og været sur.

Tæt ved brinken ud til fjorden er der i øvrigt afdækket en gammel eski-

moisk fangerhytte, som man kan se fra oven, med en smal rævegang, der fører fra et hul i brinken ind til et lille énmandsrum med en briks.

Efter opholdet i Julianehåb blev vi med politibåden sejlet tilbage til Godthåb, hvorfra vi skulde til Sdr. Strømfjord. Det var nu ikke så ligetil, for transporten foregik med vandflyver – gamle Catalina-maskiner – og de kunde kun flyve, hvis tågen på vandet var 300 m fra kysten, og det var den ingeplunde hver dag. Vi var imidlertid heldige og kom af sted næste morgen efter at have overnattet i en lejlighed, hvis beboere var bortrejst. Det var ikke nogen rar flyvetur. Maskinen prustede og stønnede, da den for af sted og kastede så meget vand op, at man troede, den var på vej til bunds i stedet for opad. Men den kom da i luften og fik sig med besvær hævet til 300 m's højde og speedometret viste 140 – men det var heldigvis miles. Til gengæld var turen gennem den ca. 100 km lange Sdr. Strømfjord meget betagende, for vi fløj ikke over, men igennem fjorden imellem de dramatiske fjelde. – Ved ankomsten til basen, var det også spændende, hvornår man kunde komme hjem – det ahang af, hvor mange passagerer der var med, når maskinen til København ankom fra San Francisco. Man stod i kø ved billethullet og håbede, at der ikke blev udsolgt, før éns tur kom. Men også her var vi heldige, så vi ikke kom til at tilbringe nogle dage i »Araberlejren«s barakker, hvis firemandsrum ikke var komfortable.

Efter kredsdommermødet i Holsteinsborg i juli 1971 tilbragte Topsøe-Jensen og jeg – denne gang ledsaget af vore koner – en uges tid på Arktisk Station. Den ligger, som før berørt, på Diskøen et par kilometer uden for Godhavn. Vi boede i to små gavlværelser på første sal, hvortil der var adgang over loftet. Værelserne rummede lige to senge og en lille kommode med et rødt plasticvandfad, til hvis benyttelse man om morgenen fik bragt en spand varmt vand.

Vi gik nogle pragtfulde ture enten ind i en blomsterfyldt dal bag ved stationen eller over Røde Elv til Skarvefjeldet og Kvandalen eller op ad Blåsedalen, der strækker sig bred og grøn ind i landet mod nord. Overalt er der udsigt over Diskobugten med dens mængder af enorme isfjelde. Middagsmaden spiste vi i hyggeligt samvær med de tre-fire videnskabsmænd, som arbejdede ved stationen. Om aftenen – det var lyst hele dagen rundt – gik vi aftentur på den sorte strand og så den lave sols lys på isfjeldene. Og så fik vi

ved hjælp af stenkast og en stok nogle isstumper bragt i land, som vi slog lidt af til at putte i godnat-whiskyen.

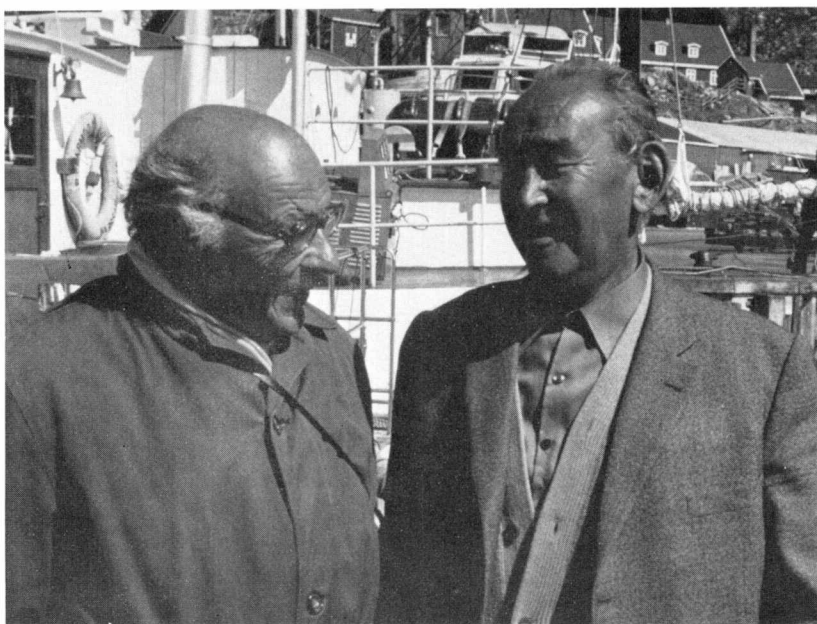
En dag tog vi til *Engelskmandens Havn*, en lille bugt, som ligger ganske kort vest for Godhavn. Vi blev sejlet derover i en speedbåd, og det var eventyrligt dejligt. Bugten er fyldt med stumper af isfjelde på størrelse med sommerhuse og af de mest forrevne og fantastiske former og farver. Dem sejlede vi igennem og blev sat i land på en smal strandrundning afgrænset af klippevægge på begge sider. Ned ad klipperne flød bække, som havde fremkaldt en frodig vegetation af kvan og allehånde farveprægtige blomster, deriblandt ensian og masser af de grønlandske orkideer: Satyrblomster og gøgeliljer.

Efter at vi havde spist frokost ved den ene bæk, blev Topsøes afhentet af båden, men min kone og jeg valgte at gå hjem, idet det var blevet min kone forklaret, at det var nemt og relativt kort at gå rundt om den østlige klippepynt tilbage til Godhavn. Det prøvede vi så, men det viste sig hurtigt, at vi var gået på en vildmand. Efter at have gået, hvor der var fremkommeligt, befandt vi os ret kort efter på en lodret klippevæg en snes meter over vandet, og vi besluttede at vende om. Da vi var kommet tilbage til stranden, måtte vi så forsøge os landværts, og vi kravlede så et par hundrede meter op langs kanten af en af bækkene, til vi – efter at have passeret under et mindre vandfald – kom op på jævnt terrain. Nu kendte vi retningen, men det var ikke så ligetil, for basalten er ofte lige afskåret. Vi måtte derfor flere gange, når vi kom til en lodret væg ned til en lavning, gå til siden eller tilbage for at finde et farbart sted. Men vi kom da – noget forsinket – hjem og nåede lige at møde en udgående hjælpeekspedition.

Under det næste møde måtte Lovudvalgets medlemmer igen sande, at i Grønland sker der ofte det uventede. Mødet havde været i Godthåb, og da det var forbi, sejlede *Topsøe-Jensen*, politimester *Grau*, landsdommer *Lichtenberg*, alle med koner, og jeg med kystdamperen til Julianehåb, hvor vi tilbragte en dag. Næste dag gjorde vi med politikutteren *Nukik* (udtales nugik) en tur i Igalikofjorden. Denne tur blev ledet af Klaus Lynges efterfølger som kredsdommer i Julianehåb, *Louis Jensen*, og sluttede om eftermiddagen i Igaliko (Gardar), hvor vi – som jeg havde gjort i 1968 – skulde gå eller køres med vor bagage over fjeldryggen til Eriks-fjord for at blive hentet af en motorbåd fra Narssarsuaq. Det gik også godt. Da vi kom op på ryggen top, så Louis Jensen og jeg, at motorbåden ganske rigtigt lå og ven-

Ankomst til Søndre Strømfjord

Kredsdommer Klaus Lyng og forfatteren 1974

På tur i Quingua-Dalen.
Kredsdommer Klaus Lyng og forfatteren 1964

tede på os, og vi gav derfor tegn ned til *Nukik*, at den kunde sejle, og det gjorde den. Og da *Nukik* gik, sage Grau: »Nu gik *Nukik*«! Det var en profetisk anelse, han der gav udtryk for. Thi da vi efter tre kvarters gang – hvor man ikke kunde se kysten, som man kunde fra rygningen – kom ned til stranden, var der ingen motorbåd. Og et par unge grønlandere med knalserter, som var dernede, sagde, at den lige var sejlet og havde rundet pynten til højre for os. Klokkeren var da henved 20. Et par af os gik op på en bakke til højre, hvorfra der var udsigt over resten af fjorden og over til *Narssarsuaq*, og der så vi lige lanterne af båden, der fjernede sig mellem de mange isskusser. Der blev en bevæget nat. Der stod vi, ni mennesker med kufferter på en øde stenet strand, der mindede om sidste akt i min barndoms *Kaptajn Grants Børn* på *Casino*, en lille bugt med en pynt på hver side. Gå tilbage til *Igaliko* kunde der ikke være spørgsmål om. Intet af de små huse kunde overnatte ni personer. Og det kunde jo også være, at motorbåden kom tilbage. Heldigvis var det ikke særlig koldt, og det regnede ikke, skønt det var overskyet.

Lidt oppe på fjeldskrånningen lå et halvfærdigt sommerhus, som to unge grønlandere var ved at bygge. Der fik vi lov at slå os ned på gulvet i en stue uden møbler, og *Topsø* læste for at trøste selskabet højt af *Maglekilde-Petersen* under indtagelsen af en whisky.

Imens gik *Louis Jensen* tilbage over fjeldet til *Igaliko* for at se, om han kunde få telefonforbindelse med *Narssarsuaq*. Det skete med samtidig opstilling af en art stafetter, idet en af os fra pyntens top holdt øje med fjorden mod *Narssarsuaq* for det tilfælde, at båden skulde komme tilbage, inden *Louis Jensen* kom over rygningen. En anden af selskabet og jeg med kikkert stod på stranden, sådan at vi både kunde se udkiggen og ses af *Louis Jensen*, så at vi i givet fald kunde kalde ham tilbage. Der skete imidlertid intet, og et par timer efter kom *Louis Jensen* tilbage. Han havde talt med folk på basen, der havde oplyst, at motorbådens fører sad fredeligt i kantinen ved en øl. Han var vendt tilbage, da vi ikke var kommet som lovet kl. 18. (Det har man af at tale om kl. 8 om aftenen). Han vilde nu komme, men kunde ikke nå frem før henad midnat.

Allerede klokken lidt over 23 kom der imidlertid en lille kutter frem bag pynten og sejlede søgende ind i vor lille vig. Vi styrtede ned til stranden og vinkede, men kutteren sejlede bare videre og forsvandt bag isskusserne til venstre. Vi fik af tang og lidt drivtømmer tændt et bål, og vi ventede så en rum tid. Så dukkede kutteren frem igen i det fjerne, og man kunde i kikkert

se på dens lanterneføring, at den var på vej tilbage imod os. Båden kom ind mod stranden, og en stemme spurgte om vi havde problemer. Det forklarede vi, at vi havde, men det kunde føreren ikke gøre noget ved, for han var ude at søge efter et par lystfiskere, hvis speedbåd havde fået skrueskade, og han kunde i øvrigt ikke have så mange mennesker, som vi var – og så forsvandt han bag pynten til højre.

Så herskede der noget mismod.

Ved 1-tiden kom kutteren, der hed *Polarbjørn*, igen. Fiskerne var fundet, og kutteren tilbød nu at tage os med, hvis vi vilde gå til pynten og springe om bord fra klippen – men det viste sig at være for farligt.

Så kom imidlertid den lovede politibåd, som var en lille motorbåd, der højst kunde rumme 4-5 personer foruden de to besætningsmedlemmer, og de to skippere enedes om at tage os i fællesskab. De varpede forsigtigt ind mod stranden, motorbåden, som havde mindre dybtgående, forrest. Der blev lagt et bræt fra dens fordæk ind til vandkanten, og så vandrede vi alle planken ud, heldigvis uden at falde i vandet, og vi blev fordelt på bådene. Så var motorbåden imidlertid gået på grund og kunde ikke komme løs ved egen hjælp, så *Polarbjørn* måtte trække den løs. Da det var passeret, havde den imidlertid fået trossen i skruen, og vi var vidner til, at en gummibåd blev sat i vandet og i nervepirrende lodret stilling cirklede rundt om skruen under chefens forsøg på at få trossen løsgjort. Men da det var lykkedes, kunde skruen ikke fungere, og det blev derfor besluttet, at motorbåden – hvor jeg sad med Topsøe og Grau – skulde slæbe kutteren. Så fik vi endelig startet mellem kl. 2½ og 3. Det gik langsomt; det fik endda være, men da vi havde rundet pynten og satte kursen mod Narssarssuaq, kom vi ud i et bælte af store skarpkantede isskoser af en halv snes meters længde og et par meter høje. Samtidig opstod der en kraftig blæst og en ret grov sø, så begge fartøjer rullede stærkt. Og da de ikke rullede i takt, hev og sled trossen i klydset, så der opstod nogen ængstelse for, at den vilde blive slidt over, så vi kunde tabe den slæbte båd med damerne iblandt isskosserne. Skipperen forsikrede imidlertid, at trossen kunde holde; han havde i øvrigt en til, og det vilde ikke være vanskeligt at få en ny trosse over på *Polarbjørn* og fange den igen. Men langsomt gik det, så jeg var på et vist tidspunkt inde i forlukafet, hvor jeg krumbøjet fik en halv times blund på en bæk. Da jeg kom ud igen, var vi fri af isen og var kommet i læ ved at sejle tæt under en lodret, sort klippe-side.

Kl. 4.30 kom vi frem til Narssarssuaqs kaj, og i lettelsen var der mange

omfavnelser. – Så tog det nogen tid at få en vogn fra Narssarsuaq, der kunde køre os til hotellet. Der måtte vi selv finde vore værelser, hvor vi gik i kassen, dog først efter en gennemgang af nattens begivenheder ved en meget kraftig whisky.

Vi havde derefter et par gode dage i Narssarsuaq inden hjemflyvningen.

Endnu i sommeren 1976 var jeg på en lille rejse i Grønland. Lovudvalget havde fået to nye medlemmer, byretsdommer *Frøsig* og afdelingschef *Pontoppidan* i Justitsministeriet. Disse skulde gøres bekendt med retsvæsenets forhold på stedet. Vi fløj til Sdr.Strømfjord, hvor vi blev modtaget af *Klaus Lyng*, der nu var gået af som kredsdommer. Han skulde ledsage os på en tolv dages tur med *Rink*, landshøvdingens kutter. Det gik til Holsteinsborg og op gennem Diskobugten til Umanak og Greenex. Vi havde en pragtfuld sejlads i strålende julivejr og med solskin hele døgnet rundt – ved midnatstid hænger solen flere solbredder over horisonten. Ikke mindst det isfyldte Vajgat mellem Disko og Nugssuaqs grønne og sorte basaltfjelde var en underdejlige oplevelse. Dagen tilbragte vi med samtaler med kredsdommerne og politiassistentene, der nu i vidt omfang er grønlandere, og med at overvære retssager.

Retsforhandlingerne foregår mønstergyldigt. Det gælder både retsledelsen og politiets og tolkenes indsats under forhandlingerne. Når retsmødet var slut, fik vi som regel en kop kaffe sammen med de agerende i sagen. Det måtte foregå i retssalen, da Rettens andre lokaler ikke kunde rumme – foruden os gæster – dommer, domsmænd, forsvarer, tolk og sekretær. Et par gange inviterede kredsretten på frokost. Det foregik i Sømandshjemmet, hvor man fik dagens ret, f.eks. frikadeller med rødkål og citronfromage og dertil enten lyst øl eller alkoholfri rødvin.

Samme år i oktober fandt der et kredsdommermøde sted. Det foregik denne gang – i anledning af den grønlandske retsplejelovs og Lovudvalgets 25-års jubilæum – i Danmark, på Sonnerupgård nær Tølløse.

Mødet sluttede med en fest i ejendommens mødelokaler i den ombyggede staldbygning. Hertil var foruden mødedeltagerne indbudt en række gæster, som havde eller havde haft forbindelse med det grønlandske retsvæsen. Der blev naturligvis holdt en række taler. Grønlanderne talte først på grønlandsk og gentog sig derefter på dansk. Efter bordet blev der dans, hvori alle kredsdommere, retspræsidenter, tolke og sekretærer og ministeriets folk deltog med liv og lyst. Kl.2 kom der natmad, hvor kredsdommerne sad samlet i

række ved tværbordet. Disse herlige mennesker så prægtige ud i deres hvide anorakker, adskillige med ridderkors og/eller fortjenstmedaille på de brede bryster.

Da natmaden var spist, rejste den tidligere kredsdommer i Egedesminde sig; det var den muntre og fornøjelige *Nicolaj Fly Petersen*, lærer og kateket. Han var gået af, fordi han – efter gennemgået kursus – var blevet udnævnt til præst i Julianehåb. Han sagde, at nu skulde vi synge, og så sang grønlanderne først, mens Nicolaj dirigerede med begge hænder, den kendte vise om Ukuardliranissá – den forsmåede svigerdatter – hvis omkvæd alle kan synge med på. Derpå sang vi den grønlandske og den danske nationalsang. Og så rejste *Klaus Lynge* sig og takkede og sagde, at nu skulde vi alle bryde op. Så skiltes vi alle efter denne smukke og værdige afslutning.

18. International voldgift

I slutningen af 1954 blev det over for *E. C. E.*'s (Economic Commission for Europa) handelskomité fra østeuropæisk side antydnet, at man fandt, at det gik noget tungt med handelsrelationerne mellem de østlige og vestlige lande i Europa, og særlig med handelsvoldgiften. Denne antydning af et ønske om forbedrede relationer over jerntæppet blev grebet med iver, og handelskomiteen besluttede derfor straks at nedsætte en arbejdsgruppe af »eksperter«, som det hed og hedder i slige forhold. Denne gruppe skulde studere voldgiftsforholdene. Jeg blev i begyndelsen af 1955 af Handelsministeriet spurgt, om jeg vilde repræsentere Danmark, og jeg sagde straks ja. Så tog jeg til det første møde, som fandt sted i Genève i februar. Det blev en spændende uge. Den første dag blev formiddagsmødet aflyst, for at den engelske og den russiske gruppe, der ikke havde kunnet enes om valget af mødets præsident, kunde forhandle. Det endte med, at de enedes om svenskeren *von Sydow*, dengang afdelingschef i Trafikministeriet, en høj elegant adelsmand, der talte fortrinligt fransk. Han ledede på udmærket vis dette og de følgende møder.

Da vi begyndte det første møde i en af Folkeforbundspalæets store mødesale med udsigt ud over Genfersøen, var stemningen spændt og vagtsom. Man talte ikke meget med hinanden, navnlig ikke østlandenes og vestlandenes delegerede indbyrdes. Vi skandinaver havde naturligvis talt sammen under den ledige formiddag og drøftet, om der vilde komme noget ud af det hele. Den østlige henvendelse kunde være et blot paradenummer, men det kunde jo også være, at man fra østlig side virkelig ønskede, at der blev gjort noget, og at man måske kunde komme frem til en fælles model til tosidige traktater om voldgift som dem, Danmark og Sverige havde med Sovjetunionen. En fælleseuropæisk konvention måtte anses som et fjernt og usandsynligt mål.

Det første der skete var, at den engelske delegerede under drøftelsen af dagsordenen rejste indvending imod, at sekretariatet havde skrevet, at gruppen foruden at afgive rapport til komiteen om forholdene, som de var, kunde fremkomme med forslag til forbedringer. Det var, sagde englænderen, uden for vor kompetance at gøre andet end at beskrive facts, vi kunde ikke frem-

komme med forslag. Det vilde sige, at det på forhånd var udelukket, at der kunde komme noget praktisk nyttigt ud af vore møder. Englænderen, der fik støtte fra hollandsk side, blev modsagt af repræsentanter for sekretariatet, men ingen af de delegerede, der havde stemmeret, tog ordet. Man så betænkeligt og prøvende på hinanden. *Von Sydow* spurgte et par gange, om nogen vilde have ordet og så sig om i salen. Da ingen sagde noget, og da jeg under mine drøftelser med Handelsministeriet og Udenrigsministeriet havde forstået, at man tillagde det stor betydning evt. at komme til en reform af de gældende regler, bad jeg om ordet og foreslog, at man skulde udskyde debatten, om hvorvidt man skulde fremkomme med anvisninger til en fremtidig løsning, til man var kommet gennem stoffet og havde set, hvad det var for vanskeligheder der var. Så var der på ny tavshed, og da ingen sagde mig imod, var mit forslag vedtaget.

Derefter gik et par dage med, at de delegerede, navnlig østlandenes, udførligt gjorde rede for og udførligt og på kedsommelig vis anpriste deres voldgiftssystemer – det lignede en art bekendelser. Og da det var sket, rejstes spørgsmålet, om der ikke skulde foretages en grundig undersøgelse af visse punkter. Den russiske chefdelegerede *Keilin*, fremkom med syv sådanne. Denne var en ældre professor fra zartiden af et meget victoriansk ydre, myndig og bred, klædt i et velsiddende jakkesæt og med en lang guldurkæde over vesten. Han viste sig, da man havde fået mod til at tale med ham – det var *von Sydow* og mig, der gjorde begyndelsen – at være en fornuftig og elskværdig mand. (Professor *Poul Andersen* fortalte mig siden, at han havde siddet i en voldgift med ham; og der havde *Keilin* på *Poul Andersen*s forespørgsel oplyst, at selvfølgelig rejste hans studenter sig op, når han kom ind i auditoriet og besteg katederet).

Til de syv russiske punkter føjede to andre østlande samt italienerne endnu et antal og så fulgte – som det da var skik på møder på højere plan mellem Øst og Vest – en lang og diffus debat om, i hvilken orden disse punkter skulde drøftes. Det varede det meste af formiddagens møde, uden at man kom til enighed. *Keilin* foreslog, at man skulde tage det første punkt fra hvert af de fire lande, der havde stillet forslag, hvilket vilde give en noget tilfældig orden, og der fulgte en del diskussion herom. Jeg fulgte viserne på salens ur, og da vi var tæt ved frokost, tog jeg ordet og foreslog, at man skulde drøfte punkterne i »kronologisk« orden, altså efter voldgiftssagens gang, således at man begyndte med voldgiftsaftalen og fortsatte med voldgiftsrettens udpegning osv. Det var så heldigt, at man så kunde begynde med rus-

sernes punkt 1. og derefter gå til et italiensk punkt, og så igen til et russisk. Da jeg havde gjort det, dekreterede von Sydow frokostpause, og at min liste skulde trykkes under frokosten. Under pausen talte jeg med russerne og von Sydow med italienerne. De vilde have deres punkt først, men da von Sydow og jeg mente, at det vilde volde vanskeligheder, hvis vi ikke fik det russiske punkt først, fik han dem til at lade dette punkt indgå som omfattet af det første russiske punkt. På eftermiddagsmødet blev opstillingen så vedtaget uden modsigelse.

Ved mødets slutning gjorde englænderne endnu et forsøg på at torpedere hele sagen, men nu blev de kraftigt modsagt af russerne, og det kom til en afstemning om to formuleringer af arbejdsgruppens hensigter. Da det nu var klart, at østlandene virkelig ønskede praktiske forbedringer, stemte den norske delegerede og jeg (von Sydow kunde som formand ikke stemme), for russernes forslag, hvilket også Belgien, Italien og Østrig gjorde. Det blev så vedtaget med elleve stemmer mod syv.

Da vi skiltes, sagde professor Keilin på en overordentlig venlig måde til mig, at det glædede ham, at vi åbenbart havde synspunkter tilfælles.

De følgende år frem til 1960 holdtes der endnu syv møder, gennemgående af en uges varighed. Om dem skal det kun kort fortælles, at englænderne stort set opgav deres modstand imod, at man kom til en reform. Den, der nu var deres delegerede, den elskværdige og meget kyndige voldgiftsekspert, *Neal Pearsson*, ydede mange gode bidrag både til saglig oplysning og formidling. Alle lande var indstillet på at nå resultater; først troede vi, at en model til tosidige traktater var det opnåelige, men det kom efterhånden dertil, at man stræbte hen imod en fælleseuropæisk konvention.

Vanskeligheden var imidlertid at komme til enighed om, hvad denne konvention skulde indeholde, og overvinde den gensidige mistillid, som herskede mellem østlandene på den ene side og vestlandene på den anden side, ikke mindst »De Seks«, som Fællesmarkedet dengang kaldtes. Før møderne mødtes jeg med de norske og svenske delegerede, og jeg har også på belgisk initiativ været til underhåndsmøder med Belgiens, Tysklands, Englands og Schweiz' repræsentanter. – Adskillige gange troede vi at være på randen af et sammenbrud, f.eks. når italienerne – deres natur tro – havde været så subtile, eller tyskerne så formelle eller kluntede i deres forslag, at det vakte russernes mistillid til deres gode vilje.

I øvrigt kunde møderne ind imellem være noget kedelige. Der var mange professorer mellem de delegerede, og når en af dem »rejste en hare«, kunde

man være sikker på at en række af de andre begejstret og utrætteligt fulgte den. Irriterende kunde det også være, at enkelte delegerede stædigt kæmpede for, at konventionen kom til at stemme overens med netop deres lands lovgivning. Vi skandinaver tog derimod fra begyndelsen det standpunkt at hvis en regel var god eller kunde samle almindelig tilslutning, så gik vi ind for den, uanset om den ikke stemte med vor lovgivning; den måtte i givet fald ændres, så den kunde passes ind i det almindelige hele.

Den væsentligste vanskelighed var hvordan man skulde få en voldgift sammensat, når parterne i to forskellige lande nok havde aftalt voldgift men ikke truffet bestemmelse om, hvor voldgiften skulde foregå og for hvilken voldgiftsret. Og her tænkte man naturligvis navnlig på sager mellem parter i et østland og et vestland. Efter uhyre besværligheder kom man til, at man vilde skabe en tremandskomité, der skulde træffe beslutninger om disse spørgsmål. Den skulde have to medlemmer, valgt for fire år, ét udnævnt af vestlandene, ét udnævnt af østlandene, samt en præsident, valgt for to år af vestlandene og i to andre år af østlandene. Jeg nævner det for at illustrere, hvor svært sådan noget kan være, at der forinden havde været forslag om en tomandskomité – én fra Øst og én fra Vest – i hvilken de to medlemmer skulde skiftes til at have den afgørende stemme. Det faldt på tysk modstand – og vi troede, at konventionen vilde blive sprængt. Imidlertid viste det sig, at tyskerne nok vilde gå med til den nævnte tremandskomité som blev resultatet. Da jeg spurgte dem, hvorfor de ikke havde villet gå med til tomandskomiteen, der jo gav ganske samme paritet mellem Øst og Vest, svarede de, at to mand, hvoraf den ene havde afgørende stemme, var diktatur. Men tre mand og majoritetsafgørelse er demokrati!

Konventionsudkastet blev stort set færdigt, men skulde pudses af i endnu et lille møde i arbejdsgruppen og umiddelbart derefter skulde der holdes en egentlig konference til vedtagelse af konventionen. Det fandt sted i april 1961. Her var jeg ledsaget af ekspeditionssekretær *Svend Hartlev* fra Handelsministeriet, som med sin hurtige opfattelse og sit lune var en fortrinlig forhandler. Da vi kom, var *von Sydow* ikke med, så det lille møde i arbejdsgruppen blev ledet af den tjekkiske næstformand.

Her havde vi under separate møder mellem vestlandene store vanskeligheder. »De Seks« indtog det standpunkt, at konventionen kun skulde anvendes i voldgiftsforhold mellem på den ene side østlandene og på den anden side vestlandene. Det var noget, der faktisk vilde umuliggøre konventionens gennemførelse, og som de andre vestlande derfor ikke vilde gå med til. Efter

lange og besværlige forhandlinger lykkedes det endelig for os andre at opløse »De Seks«'s front og ved en afstemning at få standpunktet forkastet. Under de officielle møder blev konventionen så pudset af.

Derefter gik man over til den egentlige konference, og medlemmerne af arbejdsgruppen blev forvandlet til »plenipotentiaries«, jeg for mit vedkommende med kgl. fuldmagt. Da von Sydow, som nævnt, ikke deltog, blev jeg på forslag af Ungarn og med tysk støtte, enstemmigt valgt til præsident. Til næstformand valgtes på italiensk forslag en tjekkisk delegeret.

På dette tidspunkt var professor *Keilin* ikke længere chef for den russiske delegation, idet han på de sidste to-tre møder var blevet remplaceret af en ministeriel embedsmand, hr. *Oussenko*.

Forhandlingerne varede i henved tre uger og var – trods vedtagelsen af udkastet – meget svære. Flere gange var det hele ved at bryde sammen. Jeg husker, at jeg før en afstemning, henstillede, at man ikke stemte for det alternativ, man selv foretrak, men for det, man anså for mest acceptabelt for alle, og det resulterede heldigvis i en stor majoritet for et mellemforslag. Vanskelighederne fortsatte lige til slutningen. En af de sidste aftener ordnede vi danske, at vi spiste til middag sammen med de norske, svenske, finske og schweiziske delegerede. Herunder aftalte vi, hvordan vi næste dag skulde stemme på en række punkter skiftevis med østlandene og »De Seks«, så vi kunde skabe majoritet for resultater, som vi skønnede vilde blive accepteret. Heldigvis viste det sig ikke at blive nødvendigt, da det samme aften var lykkedes italienerne at få et kompromis i stand med russerne.

Da alt således var klappet og klart, og kun den sidste dags forhandlinger stod tilbage, kom *Oussenko*, der boede på samme hotel som jeg, om morgenen hen til mig og betroede mig, at han ved mødets begyndelse vilde rejse det østtyske spørgsmål. Det betød, at han vilde kræve, at konventionen skulde kunne underskrives af Østtyskland. Det var noget, som alle vestlande måtte stemme imod, for en vedtagelse vilde betyde en anerkendelse af Østtyskland som selvstændig stat – og på det tidspunkt var Østtyskland ikke anerkendt. Jeg så derfor noget forfærdet på *Oussenko*, for det måtte jo betyde, at det hele vilde gå i stykker – og stemningen i palæet var i de dage i øvrigt spændt nok, idet Cuba-krisen var under fuld udvikling. *Oussenko* klappede mig imidlertid beroligende på armen og nikkede til mig, så jeg håbede, at der blot var tale om en nødvendig politisk demonstration.

Da mødet åbnede så jeg, at alle østlandspladserne var besat med delegerede – også Hvideruslands og Ukraines, som ikke hidtil var mødt. Vestlan-

denes var tyndt besat. Oussenko bad om ordet og rejste sit krav, og der blev kolossalt røre i forsamlingen – en masse mennesker for ud for at hidkalde delegerede. Efterhånden fyldtes salen med folk, vi aldrig havde set, embedsmænd fra faste delegationer fra lande, der slet ikke havde deltaget i forhandlingerne. Nå – det ordnede sig, det russiske krav blev sammen med et par andre punkter puttet ind i »Final Act.«

Så var der kun redaktionskomiteen tilbage, og her var det også ved at gå galt. Tyskerne som igen kom ind på at tage forbehold om, at konventionen ikke skulde gælde mellem »De Seks«. Det vidste jeg, at russerne umuligt kunde gå ind på, og *Oussenko* ilede da også over til mig for at sige det. Jeg tog straks den franske delegerede – en pragtfuld conseiller d'état – til side og sagde med kraft til ham, at han måtte gøre forstillinger hos tyskerne. Han forsikrede, at han nok skulde ordne dem. Det gjorde han, og så gled det.

Næste dag forelagde jeg Konventionen i Handelskomiteens store sal og holdt en lille tale, hvori jeg gav udtryk for ønsket om, at Konventionen vilde fremme udviklingen af europæisk handel og bidrage til at styrke forståelse, godt forhold og gensidig tillid mellem alle Europas lande. Derefter fulgte en række taler ikke mindst fra østlandene i samme ånd.

Da Konventionen var trådt i kraft og man derfor skulde nedsætte den lille komité, som jeg har omtalt, blev jeg spurgt, om jeg vilde være vestlandenes formandsemne. Det sagde jeg nej til, fordi Danmark på det tidspunkt ikke havde ratificeret Konventionen, som her i landet krævede en vedtagelse af en voldgiftslov. (Jeg blev senere formand for et udvalg som udarbejdede en sådan lov).

Imidlertid fik jeg noget senere igen en henvendelse, og denne gang en meget indtrængende, for de store vestlande havde ikke kunnet enes om en kandidat. Hvis jeg sagde ja, vilde alle vanskeligheder udjævnes. Jeg accepterede så og rejste derefter til Genève for at trække lod med østlandenes kandidat, om hvem der skulde have den første 2-års periode. Østlandenes kandidat var formanden for Det internationale Handelskammer i Sovjetunionen, en zartids professor *Nesterov*, der i øvrigt var ledsaget af en endnu ældre zartids-professor *Genkgin* på omkring de 80, der havde været hans lærer og var en kendt forfatter på den internationale rets område. Det var to tætte gamle, gæve mænd at se på, da de adræt steg ud af en lillebitte bil. De var elskværdige at tale med. *Genkgin* mindedes lidt vemodigt de tider, da man hyppigere rejste til Heidelberg for at studere.

Vi skulde altså trække lod om den første periode. Inden det skete, foreslog jeg *Nesterov*, at den, som vandt, skulde tilkalde den anden som observatør ved alle møder, så man kunde konferere om at lægge en fælles linie an. Det gik han ind på, og så trak vi lod, og han vandt. Der kom imidlertid ingen sager i hans periode, og heller ikke i min følgende periode.

Min deltagelse i Genève-forhandlingerne har i øvrigt ført til, at jeg nogle gange af Det internationale Handelskammer i Paris har været udnævnt til voldgiftsmand i internationale sager. I 1964 blev jeg således formand i en meget stor tysk-engelsk sag – efter at jeg havde ladet mig forsikre om, at den nok kunde tilendebringes på et års tid og med en hovedforhandling på et par dage. I den sad jeg sammen med en brillant og elskværdig Queen's Council, *Michael Kerr*, der nu er dommer og sir Michael, og formanden for det kanadiske sagførerråd i Montreal. Sagen viste sig imidlertid at svulme så meget op, at vi alle én efter én måtte træde ud. Den er endnu mens dette skrives, 13 år efter, ikke bragt til afslutning. I øvrigt har jeg i andre sager haft interessant samarbejde med schweiziske og franske jurister.

Kort før min afgang blev jeg af Interbanken i Washington udpeget til formand for en voldgift under bankens voldgiftscenter. Her sad jeg på ny med den lige omtalte sir Michael og en persisk jurist, *Fuad Roūhani*, tidligere rådgiver for OPEC. Han er en fremragende jurist og en uafhængig og objektiv dommer, og tillige en meget interessant mand – lige kyndig i såvel Mozart som i græsk og romersk poesi. Han er derhos levende interesseret i religionshistorie – især i Mithrasdyrkelsen. Den omtalte voldgift er nu ved at blive bragt til ende ved forlig. Men i den tid den har løbet, har jeg lært meget om international ret i kontraktsforhold mellem stater og private foretagender.

19. Kommissioner og udvalg

I det meste af min tid som jurist har jeg været beskæftiget med kommissions- og udvalgsarbejde, dels som medlem og dels som formand. Mine bedste erindringer om arbejde af denne art er dog måske dem, jeg har fra min tid som sekretær for Arveretskommissionen. Den blev nedsat i 1936 for at udarbejde udkast til en moderne arvelov, der skulde træde i stedet for Ørstedes ærværdige forordning fra 1845. Professor *O. A. Borum* blev kommissionens formand, og til medlemmer beskikkedes højesteretsdommer *Frølund*, senere præsident for Højesteret, og daværende fuldmægtig i Justitsministeriet *C. C. Dybdal*, senere direktør for Sparekassen for København og Omegn. På Borums forslag blev jeg kommissionens sekretær.

Det blev et intensivt og dejligt arbejde, der foregik de næste fem år, indtil kommissionen i 1941 afgav en fyldig betænkning. Møderne var langvarige. De foregik i Højesteret og begyndte oftest lørdag formiddag, hvor Frølund havde fri. Så spistes der frokost ikke sjældent på Fiskehuset, og så fortsattes der efter frokost. Jeg betalte frokosterne af mødediæterne, som var 6 kr. pr. møde; de slog til, når ikke alle møder varede både formiddag og eftermiddag. Diskussionerne var dybtgående og livlige og foregik formløst; der var jo kun tre medlemmer foruden mig, og jeg fik hurtigt lov at deltage i debatterne. Alle gjorde deres yderste for at formulere lovtteksterne så klart og smukt som muligt, så jeg lærte overmåde meget deraf. Når man vendte tilbage til en tekst – og det gjorde man adskillige gange – hændte det meget hyppigt, at en af os kunde foreslå en lille forbedring af ordlyden, der gjorde den klarere, kortere eller smukkere. Sådanne forslag blev altid diskuteret med iver og vedtaget, hvis man syntes, at det nye var blot en smule bedre end det hidtidige.

Nu er der grænser for, hvor meget, der kan nås på ugentlige møder hver anden uge, så Borum havde betinget sig, at kommissionen, når store sammenfatninger forestod, skulde kunne lægge sig på et hotel på tilsvarende måde som de samarbejdende skandinaviske udvalg gjorde det. Derfor tog vi som regel i september ophold på *Hornbækhus*. Mine kolleger i ministeriet var nok noget tilbøjelige til at have os mistænkt for mest at bade og sjaske vand på hinanden, men det var ganske ubegrundet. Der var møde om for-

middagen, så frokostpause på et par timer, og så møde hele eftermiddagen og ikke sjældent også om aftenen.

Det udkast, der kom ud af arbejdet, blev rost som meget smukt og var lige ved at blive gennemført. Det blev fremsat i Landstinget og vistnok vedtaget der, men så gik det i stå, jeg husker ikke af hvilken grund, og der skulde en ny kommission til, som i det væsentlige byggede på det første udkast, før forordningen af 1845 i 1963 blev afløst af vor nuværende arvelov.

Det var egentlig først nogle år senere, da jeg blev medlem af et andet udvalg, at det gik op for mig, hvor ideelle forholdene havde været i Arveretskommissionen. Dette andet udvalg havde som formand en afgået dommer. Han var højt anset, men han formulerede bestemt alt andet end godt. Det fik endda være, men det viste sig hurtigt, at ændringsforslag ikke som i Arveretskommissionen blev modtaget og drøftet med iver. De udløste ikke nogen diskussion, om det foreslåede var en forbedring, men om den først foreslåede ikke synderligt klare formulering ikke nok kunde forstås. Så jeg gav stort set op og det udkast, vi kom til døde stråddøden.

Tre gange har jeg haft den store fornøjelse, som det er at sidde i udvalg, der samarbejder med parallelle udvalg i de andre skandinaviske lande. Det var som medlem af udvalget angående Statens og Kommunernes Erstatningsansvar, der havde professor *Poul Andersen* som formand, og Ægteskabsudvalget og Voldgiftsretsudvalget, som jeg var formand for. Det var berigende og morsomt under møderne i de forskellige landes hovedstæder at træffe kolleger fra de andre skandinaviske lande. På svensk side var det næsten stående, at den dynamiske *Gösta Walin*, justitieråd og senere ordförande for Lagberedningen, var det svenske udvalgs formand. Han er en fremragende lovtekniker og hyggelig i samvær, om end noget tilbøjelig til at ville presse svenske synspunkter igennem i de parallelle lovtekster. Han er samtidig en god taler, hvad han beviste under et møde i Helsinki. Her var vi fem gange af private og af stat og kommune inviteret ud til frokost og middag. Og da han i Sverige har rang som generalløjtnant, mens de to professorer *Poul Andersen* (der var væsentligt ældre end Walin) og den norske formand professor *Kristen Andersen*, ikke er så højt oppe i rangen, havde han ved alle fem lejligheder værten til bords, og måtte derfor efter den gyselige svenske – men nu vist efterhånden alment skandinaviske skik – tacka för maten. Det gjorde han virkelig med elegance og uden at gentage sig selv ret meget.

Med Walin havde jeg i øvrigt en lille oplevelse ved et andet møde, som var i Reykjavik. Walin er ligesom jeg en stor fugleentusiast. Den islandske for-

mand, professor *Armann Snævar* forærede os hver et eksemplar af Petersons *Europæiske Fugle*, som lige var udkommet på islandsk, og han skaffede os i forbindelse med en af Islands bedste feltornitologer, en læge, som vilde køre os en tur. Den dag blev eftermiddagsmødet strøget, og Walin og jeg blev ved tolvtiden hentet af doktoren, efter at vi lige havde fået slugt en smule frokost.

Vi kørte så ud på Reykjanæs i et sort klippelandskab, hvor selv sandet var sort, og hvor der lugtede af svovl. Hist og her stod der damp op af jorden. Det mindede meget om Doré's illustrationer til Helvede i *Dantes Guddommelige Komædie*, som jeg i min Barndom havde gjort bekendtskab med hos min mormor. Det småregnede af og til. Vi kørte langt og stod af adskillige steder og fik af den begejstrede doktor forevist sjældne fugle, og vi kørte videre og stod igen af og så igen i kikkert, og yderst ude på Reykjanæs fandt vi på nogle øde strandenge to par af den yderst sjældne Thorshane. Vi kørte videre, og det blev senere og senere, uden at der var noget tegn på, at vi skulde have noget at spise. Så stod vi på ny af for at se på en klippeø, hvor den sidste geirfugl for godt 100 år siden var blevet dræbt, og Walin fik hvi-sket til mig: »Det begynder at kännes i magen,« og det syntes jeg også. Til sidst bestemte doktoren sig for at vende tilbage, og nu begyndte det at blive spændende, om vi kunde nå til hotel *Borg* før kl. 12, hvor al servering ubarmhertigt standsede. – Men det lykkedes i sidste minut.

Jeg har været formand for et par andre mindre udvalg på erstatningsrettens område, nemlig udvalgene om bygnings-skader og skader forvoldt ved vaccination, og uden for civilretten for forsikringskommissionen og registerudvalget. Det sidste udarbejdede udkast til en lov, som skulde yde borgerne beskyttelse mod misbrug af de i EDB-systemer lagrede personoplysninger. I øvrigt skal jeg ikke her fortælle nærmere om disse udvalg, hvor jeg lærte at samarbejde med folk af anden sagkundskab end min.

Der er mange forskellige måder at lede udvalg på – noget der måske hænger sammen med, at udvalg er af meget forskellig beskaffenhed. For mit eget vedkommende hører jeg ikke til de formænd, som begynder på klokkeslaget, tværtimod. Jeg møder ganske vist præcis – og det gør de fleste andre også. Men jeg lader ti minutter eller et kvarter gå med lidt almindelig snak om andet end dagens faglige emne. Det bringer én, når man har lært hinanden lidt at kende, på en venskabelig fod, som efter min mening mere bidrager til at fremme forhandlingerne, end hvis man straks går til sagen. – Jeg har aldrig holdt nogen fast ved noget, han har sagt i et tidligere møde – alle har lov

til at blive klogere, og derfor har jeg også altid givet enhver, der ikke har kunnet komme til et møde, ret til at udtale sig om det, der skete i det møde, hvor han var fraværende – det kunde jo være, at han kunde forbedre noget. Undtagelse fra det her sagte, har jeg kun gjort, når man var kommet til det stude, hvor der endeligt skulde sluttes.

I øvrigt skal jeg – men kort – omtale, at jeg i 1964 blev formand for det i 1963 af dagspressen nedsatte Pressenævn. Baggrunden for nævnets nedsættelse var den, at pressen her i landet som i andre lande havde været kritiseret for sin omtale af straffesager. Blandt andet havde statsminister *H. C. Hansen* nogle år før fremsat udtalelser om, at det var ønskeligt, at få gjort noget for at hindre, at den lille mand »fik ørene i maskinen«. Pressen ønskede at rette sig efter det i denne kritik, som var berettiget, og også at undgå eventuelle lovindgreb, som kunde indskrænke pressens frihed. I 1960 havde pressens organisationer derfor nedsat et udvalg til at udarbejde et udkast til regler for god presseskik ved omtalen af straffesager. Dette udvalg, som bestod af ombudsmanden professor *Hurwitz*, højesteretssagfører *Carl Ricard*, chefredaktør *Sv. Aage Lund* og mig, udarbejdede det ønskede udkast, som blev vedtaget af pressens organisationer. I 1964 blev sagen fulgt op ved, at man, som man havde gjort i andre lande bl.a. Sverige og England, skabte Dansk Pressenævn. Foruden af mig kom nævnet til at bestå af tre redaktører, som i første omgang var chefredaktørerne *Bent A. Koch*, *Kristeligt Dagblad*, *Ree*, *Vestkysten* og *Hans Rishøj*, *Demokraten* i Århus. Chefredaktør *Næsselund Ritzaus Bureau*, var nævnets sekretær. Derudover var der tre suppleanter som jeg, også uden at der var forfald, indkaldte til møder af større betydning.

Nævnet skulde altså, når nogen klagede over krænkende eller misvisende omtale af ham i en straffesag fremkomme med en udtalelse om, hvorvidt omtalen havde været i strid med reglerne for god presseskik. I bekræftende fald kunde nævnets udtalelse, som vedkommende blad var forpligtet til at bringe, have form af en beklagelse, en misbilligelse eller en kraftig misbilligelse. Bøder eller andre sanktioner kunde nævnet ikke pålægge.

Vi fik straks en del sager, og i adskillige af dem var det ikke så let at forene juristens synspunkter med bladfolkenes. Det var ikke svært, når talen var om, at et blad i en mindre sag havde omtalt en sigtet eller tiltalt ved navn. Pressen havde tidligere været slem til at referere småsager under navns nævnelse. Disse forhold blev hurtigt ændret af en enig presse, så at stillingen i dag er den, at selv personer, der er fængslet for alvorligt bankrøveri eller groft overfald, kun omtales som »en femogtyve-årig« el. lign. Det var heller

ikke så svært at få rettet op på bladenes dengang noget løse omtale af personer, som mistænkte, sigtede eller tiltalte. Der var megen uvidenhed blandt dem, som skrev kriminalreportagen – det var tit de yngste journalister, og de var ikke jurister. De kendte ikke den rette betydning af de forskellige stadier, en straffesag kan befinde sig på. Og de kunde have noget svært ved at skrive neutralt, så de ikke tilkendegav nogen mening om skyldsspørgsmålet. Her var det heller ikke så svært at komme til enighed, og det vigtigste var i øvrigt at holde nogle foredrag på journalistmøder, foredrag, som var en spød forløber for den senere stiftede journalisthøjskole i Århus. – Der, hvor meningerne mest stod imod hinanden, var de tilfælde, hvor et blad havde antaget en »sag«. Det kunde kæmpe for en tiltalt, som det mente var uskyldig. Eller omvendt kunde et blad mene, at en sag burde gennemføres imod en eller anden, f.eks. for åger el. lign. Det er måske ikke uforståeligt, at bladfolk mener, at det er en naturlig opgave for dem at skabe eller tage sig af sager, mens det modsat er juristens mening – som også har fundet udtryk i de presseetiske regler – at »Trial by Newspapers« for enhver pris skal undgås. Sagerne skal afgøres i Retten efter, at anklager og forsvarer er hørt, og dommere og domsmænd må ikke præpareres af presseomtale. Om disse spørgsmål kunde vi have livlige diskussioner, hvor *Bent A. Koch* og *Næsselund* samt redaktør *Asger Olsen*, Næstved, med stor dygtighed var formidlende elementer. Men jeg lærte hurtigt at sætte stor pris på kollegerne i nævnet, og trods meningsforskelligheder var det altid en fornøjelse at sidde ved kaffebord med en eller flere af dem efter den årlige middag, som pressen gav. Det var mig en stor glæde, at netop *Rishøj* – som vel var den blandt redaktørerne, hvis meninger var mest forskellige fra mine – var den, der ved min fratræden i 1971 holdt afskedstalen for mig ved en frokost i Det Berlingske Hus.

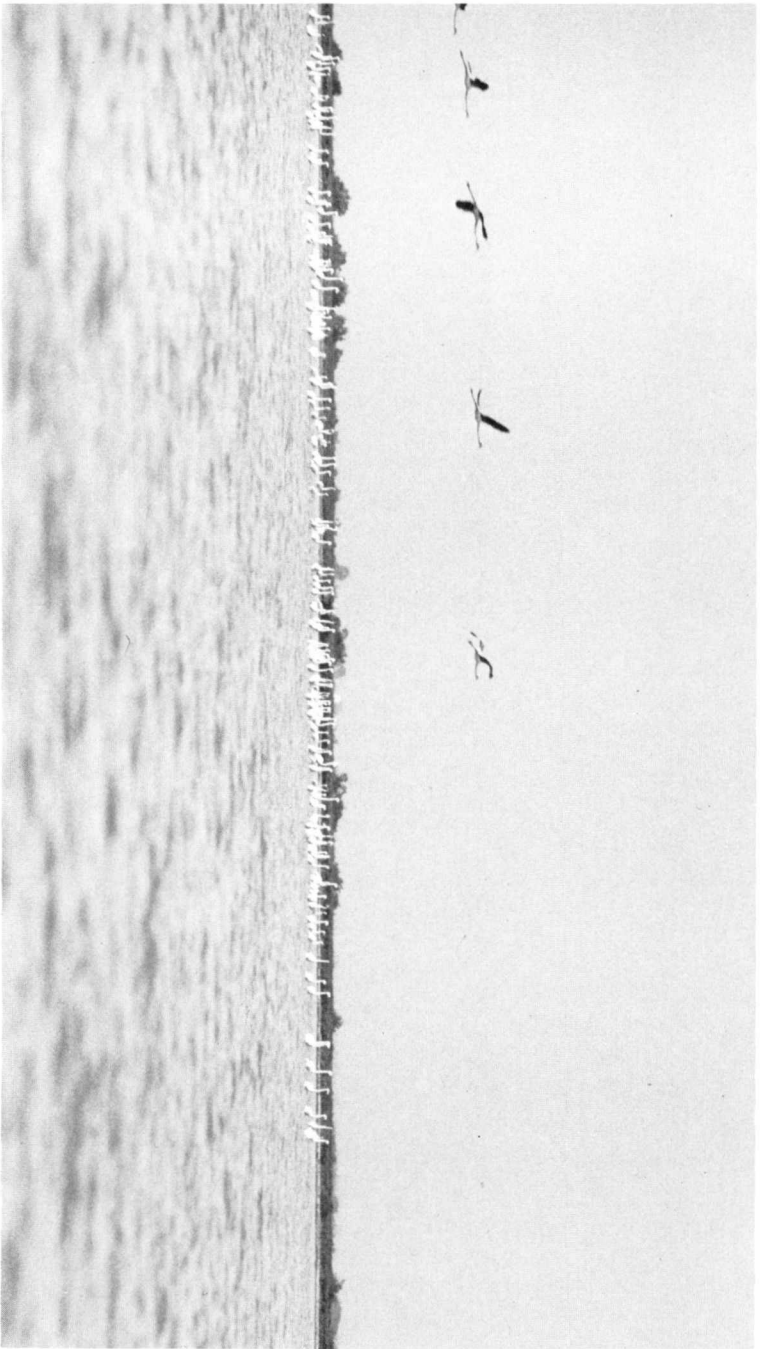
Jeg synes nok, at nævnet virkede efter sin hensigt: Forholdene er væsentlig bedre nu end for 10-15 år siden – og lovindgreb har kunnet undgås. Men det er unægtelig en stor svaghed, at et par større blade – navnlig »Ekstra Bladet« – bryder sig pokker om, hvad nævnet siger. Gang på gang forfølger det personer på et mere eller mindre løst grundlag. Her er det middel, de angrebne er henvist til, injuriersager, og der har da også været nogle af dem, hvor domstolene har vist en vis tendens til at gå op på noget større bøder og erstatninger end efter tidligere – beskeden – praksis.

Forfatteren og hans kone på fugletur

San Cataldo

Flamingoer i Camargue

20. Fritid, fugle, museer

Det er et par gange tidligere nævnt, at jeg fra min barndom har været meget interesseret i fugle. Hvor jeg kunde komme til, iagttog jeg dem i den gode kikkert, jeg fik til min konfirmation, og søgte at lære dem og deres stemmer at kende. Det var dengang ikke let, for det, man havde til vejledning, var en bog med dårlige farvetavler og uden nogen forklaring om, hvad man skulde se på for at skelne den ene fra den anden. Så er det helt anderledes, hvad man har i dag. Og så var der stemmerne, dem kunde man kun lære ved at se på en fugl, man kendte, mens den sang, og det er svært. Men lidt autodidakt blev jeg dog.

Jeg kom først noget videre, da jeg engang, efter jeg var blevet kandidat og gift, tog mod til mig og meldte mig ind i Ornitologisk Forening, som indtil nylig havde bestået af en snævrere kreds af ældre og kyndige amatører. Men kredsen var allerede noget udvidet, og den udvidede sig stadig gennem de mange år, hvor jeg var medlem – og også med adskillige nye medlemmer, som ikke ved ret meget, men blot ønsker at lære.

Det var dejligt at komme til at deltage i foreningens udflugter med bus, hvor man lærte mangt og meget, man ikke havde kunnet læse sig til selv. Disse udflugter, der kunde være ret anstrengende, gik til moser, skove og strandenge på Sjælland og af og til også til Skåne. Det er meget, jeg skylder foreningens mangeårige ekskursionsleder, grosserer *C. A. Blume*. Også inden han blev medlem af foreningens bestyrelse og dermed leder af dens ture, samlede han privat en mindre kreds til udflugter i bus, og til den kreds kom jeg til at høre. Jeg står – som mange andre – i stor gæld til ham for gode oplevelser gennem mange år. Hvilken tilfredsstillelse det var en forårs-, sommer- eller efterårsaften at komme tilbage til Den lille Hornblæser på Rådhuspladsen, træt, sulten og solskoldet og mudret på røjserne og tøjjet efter at have kørt og været i det fri 12-14 timer, og med sindet fyldt af landskaber med sol og vand og skov og fugle.

I 50'erne begyndte Blume at arrangere ture til udlandet. Den første, som jeg deltog i, var en bustur på et par uger i maj måned til Camargue, til sum-pene i Rhône-deltaet. Det var en vidunderlig oplevelse at bo i Arles og under kyndig ledelse at færdes i dette, dengang næsten uberørte område, hvor

små og halvville tyre og heste løb omkring. Der var rovfugle, der var rørdrum og yndefulde hejrer med grimme sorte ben og klodsede gule fødder. Og der var hærfugle og skrænter, hvor juvelskinnende biædere havde deres huller. Og sidst, men ikke mindst var der flamingoerne, som vel nok repræsenterer den ornitologiske oplevelse, jeg sætter højt.

Vi kom ad en dæmning ud til et stort fladt mudret vand, en »étang«, på hvis anden side der stod en stor flok af disse fugle, hvide med et let rosa skær som perler. Vi begav os langsomt vadende ud imod dem; vandet gik over gummistøvlerne. Da vi var kommet ret nær, lettede hele flokken, kaglende som gæs. Det var et pragtfuldt syn, for det så ud, som om der udbrød en brand. Flamingoernes vinger er nemlig, på undersiden – som de jo viser når de letter – skinnende flammerøde, og de udfoldede svingfjer er kulsorte. Man forstod pludselig, at fuglens latinske navn er phoenicopterus som mindelse om Fugl Phoenix, der rejser sig af ilden.

Der er imidlertid også små oplevelser, som er gode. Det er svært betagende, når man en iskold og blæsende februar dag ser lærketrækket ved Kulhus Havn på nordspidsen af Horns Herred. Fuglene kommer frem som trukket på et bånd, én og én med ca. et halvt minuts mellemrum. De flyver lavt over de grå bølger langs kysten til molens nordspids og går så over vandet til Lynæs for derfra at gå videre og sprede sig til ynglepladserne.

I mange år deltog min kone og jeg i foreningens udflugter. Men efterhånden som årene gik, voksede medlemstallet så meget, at der var lovlig mange deltagere på turene. Samtidig blev vi og nogle af vore venner så kyndige, og de fleste af os fik vogne, så at vi bedre selv kunde arrangere ture med en halv snes deltagere. På sådanne ture har vi ved daggry på Kongens Hede ved Viborg set de sorte urkokke danse med deres udslåede hvide haler. Og vi har mange gange i maj-juni tilbragt nogle dage på Öland, verdens dejligste ø, hvor orkideerne blomstrer i løvengene og hvor nattergalen slår, pirolen fløjter og gøgen kukker. Skovene omkring de grå kampestens fornborge er nyudsprungne: Lyst kobberfarvede ege og grønne linde med underskov af hassel, birk og enebær. Og skovbunden er fuld af blå og hvide anemoner med masser af gule kodrivere. Om aftenen cirkler skovsnuppen brummende over lysningerne. Enkelte steder vokser den eventyrlige fruesko og i en anden lund er der fuldt af smørgule adonis i store klumper.

Engang var vi på *Runde*, som er en lille rund klippeø, der ligger ud for Ålesund i Norge. Den har høje stejle fuglefjelde, tæt besat med alke, lomvier og søpapegøjer, andre med rider, mallebukker, suler og skarver.

Navnlig søpapegøjerne er festlige: Sort-hvide med lakrøde ben og et stort lakrødt papegøjenæb. De er ikke sky. Man kan kravle ned og sætte sig iblandt dem på noget græs. Så er man overalt omgivet af skarer af dem siddende på grå klippehylder og friskt grønsvær. De letter ustandseligt og cirkler i skarer under den knaldblå himmel ud over havet og kommer i snurrende flugt idet de knurrer med en lyd, der minder om en fjern motorsav, tilbage med deres fangst – en hel række af fisk i næbbet. Sådant en lille fyr, der sidder lidt pralende oprejst med sort hængeskæg af småfisk får én til at tænke på Agatha Christie's Poirot. På latin hedder de *Fratercula arctica*, og man ligger iblandt dem og føler sig som medlem af de små arktiske brødres menighed.

Som tidligere nævnt har jeg siden mine unge dage interesseret mig meget for malerkunst og grafik. Men jeg har også dyrket brugskunsten, navnlig keramik og stentøj. I den sidste del af krigens tid, hvor jeg syntes, at man i høj grad var omgivet af krudt og kugler, læste jeg – i oversættelse – de græske og romerske forfattere, som var behageligt uvidende om skydevåben, og samtidig læste jeg om den ældre kinesiske keramik, om brændtlerstingene fra Tang-perioden (ca.600-900) og stentøjet fra Sung-tiden (ca.900-1200). Navnlig det sidste er vel ikke overgået, hverken i formens finhed, glasurernes farve og glans eller dekorationens kraft. Dette stentøj er da også stadig en inspiration for moderne kunstnere.

Det var mig derfor en stor glæde, da jeg efter højesteretssagfører *Davids* død i 1961 blev opfordret til at træde ind i bestyrelsen for Kunstindustrimuseet som dets formand. Jeg sagde ja, skønt mine kundskaber på de kunstområder, museet beskæftiger sig med, var langt mindre end den kyndigere *Davids* . Men det kunstneriske var jo ikke min sag. Der var brug for en jurist, der kunde bistå ved administrationen, og en mand der kunde optræde sammen med direktøren, når der hos det offentlige eller hos private fonds skulde søges om penge. Jeg fik et godt og interessant samarbejde først med *Erik Zahle* og siden med *Erik Lassen* , der fulgte efter *Zahle* som direktør. For en lægmand var det meget spændende at se dette museum – nok Københavns mest aktive – indefra, færdes i det og følge dets udstillinger.

Morsomt var det også at medvirke ved museets mere betydningsfulde indkøb. Ved et af disse kom jeg desværre – ganske imod min vilje – til at lokke Toldvæsenets generaldirektør *Knud Korst* på glatis. Sagen var den, at museet kunde erhverve en guldkande, som havde tilhørt Christian IV's svigerdatter, *Magdalene Sibylle* (gift med den udvalgte prins Christian). Man kunde nok

fra to-tre private givere skaffe købesummen, men naturligvis vilde ingen privat give den oms – omsætningsafgift som det dengang var – til Staten, som måtte erlægges for, at man kunde erhverve denne kande til almenyttigt brug. Jeg gik derfor efter aftale med direktør *Zahle* op til Toldvæsenets generaldirektør for at bede om fritagelse for oms. Korst viste sig at være en djærv og gæv mand, som straks, da jeg havde opridset problemet, sagde: »Ja naturligvis.« Museet skulde blot søge om fritagelse for oms, så vilde det få den. Og det søgte vi så om og fik dagen efter et par ord om, at vi var fritaget. Men senere forstod jeg, at det var en forfærdelig fejl, der her var begået. Museet burde aldrig have fået fritagelse for oms: Det bragte kludder i mekanikken. Det skulde have betalt, og så søgt om refusion af det udlagte beløb, som det vilde have fået. Det var den rigtige metode, og sådan er det også i dag med museer og moms – man betaler og får refusion – det giver orden i sagerne og skaffer beskæftigelse for offentlige funktionærer. – Der var i øvrigt en overgang – jeg ved ikke, om det stadig er sådan – at moms på museers indkøb kun blev refunderet, hvis den købte ting var 100 år gammel eller mere. Det kunde nok bæres – men ikke af Zoologisk Have, hvis aber og giraffer er yngre. Det er kun sjældent, at den køber en kæmpeskildpadde på mere end 100 år.

Et par år tidligere var jeg blevet medlem af bestyrelsen for Thorvaldsens Museum. Ifølge fundatsen besætter Højesteret en af dennes syv pladser. Det var noget, justitsminister *Zahle* i sin tid fik indført i fundatsen, vistnok fordi man ønskede et formidlende element ind, der kunde bilægge de tvister som i tidligere tider kunde opstå mellem de tre af kommunen udpegede medlemmer og de tre af Akademiet valgte. Da jeg kom ind, var striden om Sonnes Frise heldigvis overstået, så alt var fredeligt til min udtræden i 1975. Hvervet var ikke byrdefuldt: 1 à 2 hyggelige møder årligt og så deltagelse i den årlige udflugt der tilrettelagdes af direktøren, først *Sigurd Schultz*, senere *Dyveke Helsted* og blev ledet af bestyrelsens formand, som altid er en borgmester. I mange år var det den myndige og gemytlige *Julius Hansen*. Han efterfulgtes senere af min kollega fra Ægteskabsudvalget *Edel Saunte*. Turen gik til et eller andet interessant sted, Dragsholm Slot, Nysø, Liselund, engang med fly til Aalborg og så til Skagens Museum. Derefter fulgte en opulent frokost, som nødvendiggjorde den fælles hvile i en høstak, som altid var *de rigneur*. Den derved skabte forbrødring vilde nok have kunnet virke til at bøjne sindene mod hinanden, hvis en strid skulde være dukket op. Så endnu en seværdighed, middag og hjem.

Jeg har lyst til at fortælle en lille anekdote om *Julius Hansen*, som må have været noget af en folkefører. Da restaureringen af Sonnes Frise var færdig, blev der givet en stor middag på Rådhuset for alle dem, der havde medvirket – og det var mange. Denne middag ledede Julius Hansen med bravour. Da middagen var spist, og kaffen skulde serveres, var det blevet ret sent. Så rejste Julius Hansen sig og sagde, at nu skulde vi alle begive os hen til Thorvaldsens Museum, gå rundt om det og bese frisen som var belyst (det var en dejlig sommeraften), og så skulde vi vende tilbage til kaffen. Og så sagde han, at han godt vidste, at det var noget sent, og mange vilde måske helst knibe ud, men det måtte de ikke, *alle* skulde komme tilbage til kaffen. Under turen derhen fulgte jeg med min kollega i bestyrelsen arkitekt *Hans Georg Skovgård*, og vi var noget i tvivl, om den parole vilde blive adlydt. Men det blev den. Der var praktisk set ingen tomme pladser ved bordene, da vi kom tilbage. Vi var imponerede, Skovgård og jeg.

I 1954 blev jeg af min ven fra ungdommen, landsretssagfører *Palle Bruun* spurgt, om jeg vilde gå ind i bestyrelsen for institutionen *San Cataldo*; det gjorde jeg, og 10 år senere blev jeg dens formand. Institutionen var 30 år tidligere oprettet af ingeniør *Carl Winstedt*, hvis ven og eksekutor Palle Bruun var. Winstedt havde efter i mange år at have rejst rundt i verden fundet og købt San Cataldo, som var et yderst forfaldent nonnekloster fra 1300-tallet, beliggende oven over landsbyen Scala som igen er ca. 500 m oven for Amalfi i Syditalien. I klostret, som har en stor have med stejle terrasser, hvor der dyrkes vin og grøntsager, levede Winstedt i mange år – noget fjernt fra verden, fordi man fra Scala kun kunde komme derop ad mange, mange trapper. Og her modtog han kunstnere og videnskabsmænd som gæster. Ved sit testamente oprettede han institutionen, der som gæster i et hjem skulde modtage kunstnere og videnskabsmænd. Da Winstedt imidlertid næsten ingen kapital efterlod, som klostret kunde drives for, så det en tid ud, som om planen ikke kunde realiseres. Men så stiftedes blandt andet på initiativ af *Thorkild Rovsing* støtteforeningen *San Cataldos Venner*, hvis kontingentindtægt bidrager til driften. Disse venner kan, når der er plads – og det er der, fordi der langt fra er råd til i hele sæsonen at belægge den halve snes pladser, man råder over – få ophold sammen med gæsterne for en moderat betaling.

San Cataldo er måske det skønneste sted jeg har set. Fra bjergskrånningen, hvor det ligger, er der en vid udsigt over det blå Middelhav, hvor efter mørkets frembrud lysene fra sardin fiskernes flåde blinker. Efter havet følger

horisonten rundt udsigten over Ravello, hvor der er en vidunderlig have, som skal gå tilbage til romertiden, og så er der stejle bjerge med vinbøndernes terrasser og skove med blandt andet kastanjetræer og i hvis skovbund der gror orkideer, alpevioler, juleroser og meget andet. Den gamle bygning med dens høje hvidkalkede celler, hvor gæsterne bor i uhyre beskedne møbler, var som anført oprindelig meget forfalden. Men takket være velvillig støtte fra institutioner og fonds er det efterhånden lykkedes at få den sat i rigtig pæn stand – og repareret, når uvejr har voldt alvorlige skader. Så man lever nu, når man er dernede – og det har jeg gennem årene været adskillige gange med min kone – under hyggelige og beskedne former i samvær med månedens andre gæster, kunstnere, videnskabsmænd og medlemmer af Vennerne. Der foretages ofte fælles udflugter med bil til Pæstum eller Pompeji og Herculanium. Eller man går op gennem skoven til højsletten på bjergets top, hvorfra man har den skønneste udsigt over golfen ved Napoli og Vesuv.

Min kone og jeg var der en eftersommer, da der udbrød kolera i Napoli – 100 km væk – og Bari, noget de danske aviser – deres vane tro – skrev ret alarmerende om. Tilstanden var nu ikke helt hyggelig. Man måtte give afkald på at indtage de sædvanlige drinks og granitier i de omliggende barer, da man ikke turde risikere forbindelse med andet vand til opvask end San Cataldos eget kildevand. Myndighederne greb ind med prisværdig energi og lod desinficere overalt i omegnens småbyer og enhver nydelse af muslinger blev forbudt, idet smitten antoges at stamme fra banker ved Tunis. Og så blev der sat vaccination i gang, efterhånden som de forhåndenværende sparsomme beholdninger af vaccine blev suppleret fra Indien og Sovjetunionen.

Alle vi gæster gav møde ved domkirken i Scala, hvor vi sammen med den øvrige befolkning under landsbyungdommens interesserede tilsyn blev stukket af lægen og jordemoderen. Natten efter var der en vis elendighed på klostret, den indiske vaccine har åbenbart været stærkere end den københavnske, som var blevet administreret på et par tilrejsende gæster. – Og så kunde vi i biblioteket læse Goldschmidts »Breve fra Choleratiden«, der begynder med at skildre, hvordan ethvert tilfælde af mavekneb afsætter forskrækkelse. – Nå, der kom ingen tilfælde på vor egn, så vi syntes ikke, at vi behøvede at lukke.

I øvrigt skete der en dag det – skrev de italienske aviser – at en fisker fik et madonnabillede i sit garn – og da det var tørt, da det kom op, var det jo et mirakel. Hans billede kom i avisen sammen med madonnabilledet. Og da nu Madonna havde taget sig af sagen, var den jo i orden, og en masse napolita-

nere gik igen i gang med deres livret muslingerne, og der kom nogle nye sygdomstilfælde, men altså kun i Napoli. Syditalien er og bliver Syditalien. Da vi ved denne lejlighed forlod San Cataldo skulde vi over Napoli med toget til Venezia – og på hele den lange strækning var jernbanesporene desinficeret.

Bagsiden af medaillen er for bestyrelsen – og navnlig dens formand – at det med den løbende inflation er stedse vanskeligere at skaffe de tilskud, som er fornødne til driften af institutionen. Men det er hidtil gået, og går vel også fremdeles, idet opholdene på klostret har været en sådan oplevelse for så mange, at det nyder velvilje i meget vide kredse.

21. Tanker om tilværelsen

Når man har taget sig for at skrive sine erindringer for at give et bidrag til billedet af sin tid, er det vel rimeligt at slutte med nogle ord om, hvilken mening man har dannet sig om tilværelsen, eller måske snarere, hvilke tanker man har gjort sig om den.

Karsten Meyer fortalte mig engang, at *Niels Bohr* i en samtale havde sagt til ham, at tilværelsen er et mysterium. Meget videre tror jeg ikke, at man kan komme, man ved ikke noget. Hvis man ikke var så vant til, at sådan er det, vilde det være forbavsende og lidt foruroligende, at der er andet til end ingenting. Det er en gåde, hvorfra virkeligheden, stoffet og vi selv kommer. For mit eget vedkommende forlader jeg mig på det, jeg kan forstå af det, astronomien siger os. Jeg forstår, at man er ved at opgive en teori om, at rummet er evigt, uforanderligt og under stadig udvidelse, idet nye brintatomer til stadighed bliver til af ingenting og udfylder de tomrum, der skabes ved, at galakseklusterne flygter fra hinanden med ufattelig hast. Og at det er nærmestliggende at tænke sig, at alt stof for nogle milliarder år siden var samlet i én superklode, der eksploderede, uden at man kan have nogen mening om, hvor den kom fra, og hvorfra de fysiske love kom, som fik den til at eksplodere. Det er det, der kaldes teorien om »The Big Bang«. Nu ser vi nogle milliarder ud i rummet – og det er jo meget, da blot et lyssekunds 300.000 km ikke kan fattes, for ikke at tale om et lysår. Og i rummet ser man i alle retninger, hvorend man vender kikkerten – både horisonten rundt i dens fire retninger og »op« og »ned« – og ligemeget hvor langt man kommer ud, klynger af galakser bestående af fra nogle stykker og op til flere hundrede. Og hver af disse galakser i klyngerne består af nogle milliarder stjerner.

Alle disse klynger fjerner sig bestandig, med stadig større hast jo længere de er borte, fra os og hinanden. Man kan vistnok finde ud af, om denne spredning vil blive ved altid, så at hver galaksekluster ender med at være kold og ensom i rummet, eller om rummets udvidelse på et vist tidspunkt holder op og afløses af en sammentrækning. Det sidste vilde medføre, at alt stof igen falder sammen på et sted, og så kan man tænke sig, det hele begynder forfra – ligesom efter den gamle lære, om den nye verden efter Ragnarok.

Når universet har denne størrelse, og når det ser ud til, at de samme fysiske love gælder overalt, må det være utænkeligt, at der ikke alle vegne i rummet er kloder, der rummer liv af lignende art som det på vor jord, og på stadier der både er yngre og langt ældre og mere udviklet end vort. Og man må opgive det, som astronomien mente i mine unge år, at det mest sandsynlige var, at Jorden var rummets eneste beboede klode – ligesom man tidligere har måttet opgive ideen om, at Jorden var universets centrum, og senere, at solen skulde være det.

Ligesom det er uforklarligt, hvorfra stoffet kom, er det uforklarligt, hvorfor det synes at have den egenskab, at når det fra nogle millioner grader's varme køles stærkt ned, danner det kemiske forbindelser. Og når det kommer ned på en temperatur mellem vands fryse- og kogepunkt, der kun er et par hundrede grader over absolut nul, kan det blive levende – danne liv. Og med liv følger – eller kan følge – bevidsthed, følelse og tanke og de gådefulde telepatiske fænomener. Det er lige så overraskende, som når jydepotten i eventyret begynder at tale og give udtryk for tanke og følelse.

Overraskende er det i og for sig også, at den menneskehed vi hører til, og som vist har en alder på en million år eller to, synes at have evne til at forstå og fatte mere end det er nødvendigt for opretholdelsen af vor eksistens. Vi kan fatte eller danne os forestillinger om universet og afspejle det i vor tanke. Der er en forbundethed mellem menneske og universet, som Goethe vistnok filosoferede over, når han talte om *Die grosse und kleine Welt*, Makrokosmos og Mikrokosmos. Men det forklarer i sig selv næppe noget.

Jeg mener ikke, at man – i hvert fald ikke med den udvikling vor forstand har – kan have nogen rimelig mening om hvorfra stof, energi, naturlove, organisk liv og bevidsthed kommer, eller hvad der er dets årsag. Det er naturligvis muligt, at alting ingen årsag har, selv om det for vor forstand er vanskeligt at fatte, at noget sådant skulde kunne være tilfældet.

Men jeg synes nok, at man kan sige, at det éns kristne børnelærdom lærte én, ikke kan stemme med virkeligheden. Det den lærte os, at der for kun 2000 år siden skulde være sket noget helt afgørende passer ikke ind i det verdensbillede, som man har i dag. Og det er i visse måder godt det samme, for der er adskilligt af det, vi lærte som børn, som fra et etisk, moralsk og menneskeligt synspunkt ikke kan accepteres.

Inden jeg går over til en drøftelse heraf, vil jeg gerne forudskikke, at jeg har al sympati for den kristne læres moralske og menneskelige sider, som den finder udtryk hos mange i dag og f.eks. i Ingemann's *Morgen- og Aftensange*.

Og jeg finder det stødende, når kristendommen forhånes på blasfemisk vis. Men desuagtet kan man meget vel kritisk drøfte den tankebygning, som vi lærte i vor barndom. Og her ser jeg et øjeblik bort fra det lige sagte, at læren ikke kan stemme med den virkelighed, vi ser i rummet, men ser alene på etisk værdi.

Det læres, at Jesus er Frelseren, og det rejser straks nogle spørgsmål. Næmlig om fra hvad der skal frelses, og hvem der skal frelses, og hvorfor der skal frelses. Hvad nu det første af disse spørgsmål angår, er der vist ikke andet svar derpå end det ubehagelige, at det er fra fortabelsen. Eller med et mere stødende udtryk, at det er fra Helvede, fra djævelens magt, som det endnu kan læses i *Luthers lille Katekismus*. Denne tanke om evig pine er i sin idé værre end opfindelsen af koncentrationslejre, der dog kun varer i begrænset tid. Og det er mærkeligt, at tanken kan trives i dagens samfund, hvor der er almindelig enighed om, at man nok til en vis grad kan straffe for at forebygge, men at straffen skal forbedre og ikke må stå i misforhold til brøden.

Nu sagde min gamle lærer i Metropolitanskolen – den skikkelige *Axel Sørensen* med det hvide skæg, som endnu i sine sene år færdedes muntert i Studenterforeningen, ganske vist noget om, at der ikke var tale om egentlige pinsler, men kun om samvittighedskvaler! Det lettede noget, selv om han tilføjede, at det var meget værre. Og jeg havde en gammel onkel, som var sognepræst, og om ham sagde man i familien, at når man gik ham hårdt på klingen, måtte han erkende, at han ikke troede på Helvede.

Sådan går det vel mange i dag – eller de skyder tanken om straf og pinsler bort. Men hvis man tager det skridt at benægte fortabelsen eller Helvede, er det svært at se, hvad det er Frelseren egentlig frelser fra. Og dermed bliver det uforståeligt for mig, hvad der nødvendiggjorde lidelseshistorien. Imidlertid er det vel sådan, at tanken om Helvede hos adskillige har – og navnlig rundt omkring i verden – lever endnu. Jeg kan ikke sige andet om den, end jeg finder den oprørende.

Det næste spørgsmål var, hvem der skulde frelses eller rettere, hvem der har frelse behov. Og her er svaret vist, at det har alle, og der tales om arvesynden, som alle er født med. Og der var i min barndom noget om, at det var en betingelse, at man troede og blev døbt. Og så talte man lidt forlegent om de udøbte børn, og skød tanken bort om alle de mennesker, der levede og døde i tiden før Kristi – i de 10.000, 100.000 eller en million år, menneskeheden har eksisteret.

Jeg skal ikke gå nærmere ind herpå, men blot sige, at det forekommer mig

en noget barbarisk tanke, at fædrenes synder skulde hjem søges på børnene og også på uskyldige småbørn, så de måtte have hjælp for at frelses fra fortabelsen.

Det tredje spørgsmål var, hvorfor frelse var nødvendig, eller man kunde spørge, hvem det var der forlangte, eller hvad var det, der gjorde det nødvendigt, at Jesus skulde underkastes de fornedrende og gyselige pinsler der læres om, for at mennesker kunde blive frelst. Det er et spørgsmål, som det er meget svært at se et rimeligt svar på. Det er ikke let at forstå, at det skulde være Vorherre, der havde stillet sin søns lidelseshistorie som en betingelse over for sig selv for at tilgive og frelse menneskene. Og selve det, at død og lidelse skulde til, minder én på en måde, man ikke bryder sig om, om de oldtidsreligioner, hvor ofring af mennesker var nødvendige for at forsoner guderne. I visse oldtidsreligioner lærte man noget i retning af, at den Vorherre, der havde skabt Jorden, kun var demiurgen, en gud der kun havde begrænset magt, og som havde en almægtig Gud over sig, men det er der ikke noget om i den kristne lære. Det er og bliver uforståeligt, hvad der nødvendiggjorde lidelseshistorien.

Som sagt, selv om jeg synes om den fløj af kristendommen, som man kunde kalde den Ingemann'ske, forekommer lærens dogmatiske opbygning mig uacceptabel. Den fører til – og har gennem historien ført til – meninger og handlinger, som ikke kan forsvares. Men det spiller for mig kun en sekundær rolle, da jeg – som lige drøftet – må anse den som uforenelig med den virkelighed, vi lever i.

Man kan altså efter min opfattelse ikke vide, hvad der ligger bag tilværelsen, om der er en personlig magt – eller magter – eller ingenting. Selve det at vi har personlighed kunde muligt tyde på det første men ikke dermed på, at vi mennesker skulde interessere en så vældig fysisk eksperimentator. Imidlertid kan en sådan magt næppe, som Stuart Mill har drøftet det, både være almægtig og tillige, hvad vi vilde forstå ved algod, dertil er der for meget ondt til, som enten tillades eller ikke kan hindres.

Imidlertid anser jeg tilværelsen som værende langt overvejende god. For det store flertal af levende væsener er de gode stunder sikkert langt talrigere end de onde. Og altet og naturen ånder stort set harmoni. Både vi og de andre levende væsener er gennem lang tids udvikling inderligt tilpasset de omgivelser, vi og de lever i.

Man kunne så spørge, hvilken moral man skal leve efter, når man ikke mener at vide noget om altings opståen og livets (eventuelle) mening, og hvilke forestillinger man i retslivets verden kan gøre sig om retfærdighed. Efter min mening er svaret herpå ganske jævnt og ligetil: Man skal leve efter det, som er moralsk rigtigt, og inden for juraen efter det, som er retfærdigt. Og det er ikke så svært at vide, hvad det er. Det ved de fleste, det ved børn, og det ved i almindelighed også de, som handler imod det, for de forstår altid at appellere til andres moral og følelse for retfærdighed. Begreberne moral og retfærdighed er meningsfyldte og i nøje harmoni med tilværelsen, hvoraf menneskelivet er en bestanddel. Nu er der ganske vist på filosofisk og retsfilosofisk hold dem, der hævder, at begreber som moral og retfærdighed er ganske tomme og uden ethvert indhold og kan bruges til alt. Man kan hos forfattere af denne skole læse noget i retning af, at moral er noget, som i tidernes morgen er opstået hos det primitive menneske som følge af angsten for det vekslende og usikre i tilværelsen. Efter min mening er sligt ganske uvidenskabeligt og alene noget, man har læst hos andre, eller tænkt sig til, for der er jo ikke nogen, som kan have undersøgt eller interviewet hulemennesker, som levede for 20-40.000 år siden. Slige postulater beror formentlig på en manglende solid viden om moderne naturvidenskab og dens i hovedtræk såre let overskuelige resultater.

Det eneste realistiske som der er hold i, er at kaste et blik på dyrenes udvikling. Der er nu dem der mener, at der bag ved denne udvikling er en kraft, der driver tilværelsen frem mod et mål, mens der er andre som benægter dette, og mener at det er tilfældige omskiftelser, der puffer udviklingen fremad gennem de bedst egnede former overleven. Men hvad enten det ene eller det andet ligger bag udviklingen, så er de overlevende former egnede til at eksistere – for hvis de ikke var det, var de simpelt hen forsvundet. Alle levende former er gennem en lang proces tilpasset til naturen, så de kan klare sig under de ydre forhold som de lever under – i den »biologiske niche«, de udfylder. Blandt denne tilpasnings resultater er hos alle dyr – insekter, fisk, fugle, pattedyr – instinkterne, som har opnået en utrolig finhed i tilpasningen og en næsten uimodståelig styrke og upåvirkelighed. Der kan således i dyreflokke herske en vis social orden, som de førende håndhæver, og som de andre underkaster sig. Mange arter hævder en »ret« til et territorium, som ejeren forsvarer, og som andre er tilbøjelige til at respektere.

Jeg skal forskåne læseren for en række nærmere eksempler på samlivs- og seksualformer hos forskellige dyrearter, som gør netop den konkrete art

egnet til at leve i sin »niche«, men blot sige, at det i naturvidenskaben er en fast, og som det synes velbegrundet antagelse, at instinkterne tjener til opretholdelse af individet og navnlig arten. Når dette er tilfældet, er det nærliggende at slutte, at moral og retsinstinkter på tilsvarende vis tjener det menneskelige samliv i den fælles kamp mod den omgivende natur, eller at de for at tale naturhistorisk har deres biologiske årsager og deres biologiske betydning: De har »survival value«. Og derfra kommer jeg til, at man bør følge de kraftige impulser, som man oplever som rigtige, og leve efter de overleverede moral- og retsforestillinger. Det er meningsfyldt at skærme børn og unge, at holde sit ord, at støtte hinanden og vise gensidig hensyntagen. Hermed er man ganske enkelt i harmoni med tilværelsen og dens mening.

Navneregister

- Abrahamsen, Svend*, Landsretssagfører 56
- Agersnap, Torben*, Professor, Dr. oecon. 228
- Agranat, Frue*, Israel 201
- Agranat, Shimon*, Højesteretspræsident i Israel 200
- Andersen, Ernst*, Professor, Dr. jur. 204
- Andersen, H. C.*, Kriminalassistent 122
- Andersen, Kristen*, norsk Professor, Dr. jur. 253
- Andersen, Niels*, Landsretssagfører, senere Højesteretssagfører 50, 56, 104, 108, 110, 135, 138 f, 145, 147 ff, 152 f
- Andersen, Poul*, Professor, Dr. jur. 155, 174, 246, 253
- Andrup, Otto*, Magister, Museumsdirektør 14 f
- Andrup, Zelia*, f. Hindenburg, Frue 14
- Anker-Jensen, K.*, Overretssagfører 150, 154, 160
- Arnholm, Hans Jacob*, norsk Professor, Dr. jur. 211
- Asmussen, F.*, Højesteretssagfører 11 f, 174
- Bach, A.*, Statsadvokat, senere Civildommer 153
- Bache, Henrik*, Højesteretssagfører 183
- Bang, C.*, Landsdommer, senere præsident for Vestre Landsret 170, 173
- Bentzon, Agnete Weis*, Dr. jur. Protokolekretær, senere Professor 214, 228
- Bentzon, Asbjørn Drachmann*, Højesteretspræsident 179 ff, 184
- Bentzon, Viggo*, Professor, Dr. jur. 37, 41 f, 72, 207
- Berlin, Knud*, Professor, Dr. jur. 40
- Bindslev, Alfred*, Præst, Borgmester 161
- Birck, L. V.*, Professor, Dr. polit. 40, 197
- Birkedal-Hansen*, fhv. Kaptajnløjtnant – i tysk tjeneste 116
- Bjöl, Erling*, Redaktør 142
- Blom-Andersen, A.*, Højesteretsdommer 200
- Blume, C. A.*, Grosserer 257
- Bohr, Else*, Protokolekretær 200
- Bohr, Niels*, Professor, Atomfysiker 264
- Borgbjerg, J. F.*, Minister 48
- Borum, O. A.*, Professor, Dr. jur. 45, 252
- Brandt, Frithiof*, Professor i Filosofi 39, 45
- Bridge, Nigel*, Sir, engelsk Dommer 200
- Bruun, H. H.*, Højesteretssagfører 155
- Bruun, Palle*, Landsretssagfører 209, 261
- Brøndsted, Henning*, Landsdommer i Grønland 218, 226
- Brøndsted, Mirjam*, Frue 233
- Buhl, Vilhelm*, Statsminister 152
- Busch-Jensen, N.*, Overretssagfører, Justitsminister 153
- Böcher, Tyge*, Professor i Botanik 223
- Cappelen, Hans*, (Hasse) norsk Direktør 144 ff
- Chemnitz, Guldborg*, grønlandsk Tolker, kgl. Translatør 232

- Christiansen, Poul*, Landsretssagfører 152
- Clemmesen, Erik*, Maler, Kunstkritiker 32
- Cohn, Arne Georg*, tysk Advokat 65
- Dalsgaard, Trine*, grønlandsk Tolk 232
- David, L. C.*, Højesteretssagfører 155, 259
- Dietrichson, Harald*, Højesteretssagfører 9
- Duboste*, fransk Advokat 146 f
- Due-Petersen*, Leder af »Tosca-Banden« 116 ff
- Dybdal, Bodil*, Højesteretsdommer 80, 170, 176, 180 f
- Dybdal, C. C.*, Fuldmægtig i Justitsministeriet, senere Sparekassedirektør 252
- Dönitz*, tysk Admiral 143
- Ekeberg, Birger*, svensk Riksmarskalk 38
- v. Eyben, W. E.*, Professor, Dr.jur. 209
- Fagereng, Jens*, norsk Kontorchef, senere Lagmann 144 f, 147
- Faure, Edgar*, fransk Advokat, senere Minister, Premierminister, Præsident for l'Assemblée Nationale 133 f, 140, 145 f
- Federspiel, Per*, Landsretssagfører, Minister 138, 144
- Fencker, Hannibal*, Udstedsbestyrer i Grønland 225
- Fly-Petersen, Nikolaj*, grønlandsk Kredsdommer, Kateket, senere Præst 230 f, 244
- Fog, Mogens*, Professor, Dr.med., Universitetsrektor 150
- Fontain, Kununguak*, grønlandsk Politibetjent, Centerforward 232
- Franck*, tysk Nazist, Generalguvernør i Polen 143
- Frederik den Niende* 198 f
- Freuchen, Peter*, Polarforsker 52
- Frick*, tysk Nazist, Generalguvernør 143
- From, Tage*, Lagationssekretær 132 f
- Frörlund, Th.*, Højesteretspræsident 52, 252
- Frösig, Kr.*, Byretsdommer 243
- Funck*, tysk Nazist, Erhvervsminister 143
- Fyfe, Maxwell*, Sir, engelsk Solicitor-general og Anklager 143 f
- Gamborg, Leif*, juridisk Manuduktør, senere Højesteretssagfører 39, 84, 183
- Gammeltoft, Poul*, Højesteretsdommer, tidl. Statsadvokat for Kbhvn. 81 f
- Gelting, Poul*, Botaniker, Dr.phil. 224
- Genkgin*, russisk Professor 250
- Gerthoffer*, fransk Advokat 140
- Gjellerup, R.*, Byretsdommer, Frue 58
- Goll, August*, Rigsadvokat 85, 154
- Gram, R. S.*, Højesteretspræsident, Dr.jur. 47
- Grau, Mogens*, Politimester 214, 240 ff
- Gundel, Leif*, Redaktør 142, 157
- Gyldén*, svensk Kaptajn 134
- Göring, Hermann*, tysk Nazist og Riksmarskalk 130, 142 f
- Haack, O.*, Landsretspræsident 154
- Hansen, H. C.*, Statsminister 252
- Hansen, Ingeborg*, Landsretssagfører, Landstingsmedlem 153
- Hansen, Julius*, Borgmester 260 f
- Hansen, Victor*, Højesteretsdommer, Dr.phil. 184 f
- Hartlev, Svend*, Ekspeditionssekretær i Handelsministeriet 248
- Haslund, A.*, Politinspektør 154

- Hauchecorne*, tysk Kammergerichtsrat, Geheim- und Justizrat 63 ff
- Heineke, Svend*, Fabrikant, Formand for Arbejdsgiverforeningen 35
- Heise, Carl*, Højesteretssagfører 184
- Helweg, Hjalmar*, Professor, Overlæge, Dr.med. 93, 154
- Helweg-Larsen, Jørgen*, Landsretssagfører 56
- Helsted, Dyveke*, Museumsdirektør 260
- Henriques, C. B.*, Højesteretssagfører 48 ff, 56 ff, 85, 153, 155, 159, 187, 196
- Henriques, Ellis*, Overretssagfører 42, 48, 50
- Hermann, Poul*, Højesteretsdommer 184
- Hess, Rudolf*, tysk Nazist, Hitlers Stedfortræder 130, 143
- Hindenburg, A. L.*, Højesteretsadvokat, Dr.jur. 10 ff
- Hindenburg, Theodor*, Overretsassessor 11
- Hjejlé, Bernt*, Højesteretssagfører, Dr.jur. 9
- Holm, A. J.*, Guvernementssekretær, Etatsråd 12
- Hove, Robert*, Kontorchef i Justitsministeriet, senere Præsident i Sø- og Handelsretten 77 ff
- Hurwitz, Stephan*, Professor, Dr.jur. Ombudsmand 154, 156, 255
- Hvidt, E. T. D.*, Højesteretsjustitiarius 47
- Høst-Madsen, Poul*, Fuldmægtig, senere Vicedirektør 136
- Høyrup, Paul*, Højesteretsdommer 199
- Illum, Knud*, Professor, Dr.jur. 211
- Ipsen, Bodil*, Skuespillerinde 45
- Ipsen, E.*, Vicepræsident i Sø- og Handelsretten 74
- Iversen, Carl*, Manuduktør, Professor, Dr.polit., Universitetsrektor 40
- Jacobi, Adam*, Højesteretssagfører 211
- Jacobsen, Børge*, Overretssagfører 10
- Jacobsen, Hartvig*, Højesteretssagfører, Dr.jur. 159
- Jacobsen, Svend Aage*, Statsadvokatfuldmægtig, senere Dommer i Glostrup 103, 121, 123, 125
- Jacobsen, Thune*, Politidirektør, Justitsminister 88
- Jarner, Knud*, Overretssagfører 155
- Jensen, Erik*, Statsadvokatfuldmægtig, senere Landsdommer 90, 103, 109, 115, 125 ff
- Jensen, Kaj*, Fængselsinspektør 154
- Jensen, Louis*, Kredsdommer i Grønland 240 ff
- Jodl*, tysk General 130, 143
- Johannsen, Wilhelm*, Professor, Arvelighedsforsker 40
- Jørgensen, Poul Johannes*, Professor, Dr.jur. 40
- Jørgensen, Troels G.*, Højesteretspræsident, Dr.jur. 47
- Keilin*, russisk Professor 246 f, 249
- Keitel*, tysk Generalfeltmarskalk 130, 143
- Kerr, Michael*, Sir, Q.C., senere engelsk Dommer 251
- Kirketerp, M. V.*, Højesteretsdommer 46
- Kisbye-Møller*, Landsdommer i Grønland, senere Dommer 222
- Kjærboel, Johs.*, Minister 48
- Klerk, Niels*, Højesteretssagfører 87
- Knudsen, Helge*, Redaktør 139, 142, 146
- Knudsen, Ove*, Kriminalassistent 98, 122, 160
- Koch, Bent A.*, Chefredaktør 255 ff
- Kokvedgaard, M.*, Professor, Dr.jur. 211
- Korst, Knud*, Generaldirektør 259 f

- Krabbe, Agnete*, f. Hindenburg, Cand. jur., Frue 14
- Krabbe, Knud*, Overlæge, Dr.med. 14
- Krabbe, Oluf*, Professor, Dr. jur. 154 f
- Krag, Jens Otto*, Statsminister 199
- Krohn, J.*, Skolebestyrer 30 f
- Kruse, A. Vinding*, Professor, Dr.jur. 209, 211
- Kruse, J. C. W.*, Gesandt 133 f
- Larsen, Ejvind*, Departementschef i Justitsministeriet, Politidirektør 77, 88, 158
- Larsen, Melchior*, Chef for Vagtværnet 161 f
- Lassen, Erik*, Museumsdirektør 259
- Lassen, Niels*, Højesteretsjustitiarius, Dr.jur. 47
- Lawrence, Geoffrey*, Sir, Dommer i Nürnbergsagen 146 f
- Leth-Rasmussen, Frk.*, Kontorfuldmægtig 71
- Lichtenberg, Frans*, Landsdommer 240
- Lindegaard, Per*, Rigsadvokat 214
- Lockland*, amerikansk Oberstløjtnant 142
- Lorenzen, Aage*, Højesteretspræsident 181, 198 ff, 227, 232
- Lucas, F.*, Landsdommer 150 f, 154, 160, 174
- Lund, Henning*, grønlandsk Fåreholder 235 f
- Lund, Svend Aage*, Chefredaktør 255
- Lund, Vilhelm*, Landsdommer 170, 173
- Lundsteen, Poul Hugo*, Landshøvding i Grønland, senere Stiftamtmand 222, 225
- Lynge, Augo*, grønlandsk Folketingsmand 222
- Lynge, Klaus*, grønlandsk Kredsdommer 234 ff, 243 f
- Lyngsie, Fagforbundsformand* 48
- Løgstrup, K. E.*, Professor, Dr.theol. 32
- Madsen, Carl*, Landsretssagfører 154
- Margrethe den Anden* 198
- de Menthon*, fransk Anklager 133
- Meyer, Cosmus*, Højesteretspræsident 47
- Meyer, Karsten*, Højesteretssagfører 48, 50 ff, 154, 179, 196, 207 f, 260
- Mikkelsen, Malte*, Landsdommer 103
- Mikkelsen, Thorvald*, Overretssagfører 45
- Mose, Svend*, Landsdommer 174
- Munch-Petersen, Erwin*, Professor, Dr.jur. 209
- Myrdahl, T. C.*, Byretspræsident, tidl. Fuldmægtig i Justitsministeriet 68, 126
- Nansen, Betty*, Skuespillerinde 49
- Neiiendam, Michael*, Dr.theol., senere Holmens Provst 33 f
- Nesterov*, russisk Professor 250 f
- Nissen, Volmer*, Statsadvokatfuldmægtig, senere Politiadvokat 111, 121
- Næsselund, G.*, Redaktør 142, 255 f
- Nørvig, J.*, Overlæge, Dr.med. 154
- Odel, Aksel*, Direktør 136
- Olesen, S.*, Vagtmester i Højesteret 46, 179
- Otrik, Elias*, Civildommer 176 f
- Olsen, Asger*, Chefredaktør 256
- Oussenko*, russisk Ministerialembetsmand 249 f
- Panum, Frk.*, Translatør 136, 138, 148
- v. Papen*, tysk Diplomat 130, 143 f
- Pearson, Neal*, engelsk Solicitor 247
- Pedersen, Axel H.*, Landsretssagfører, Dr.jur., h.c. 211
- Petersen, Harald*, Statsadvokat, Civildommer, Justitsminister 77, 80 ff
- Pihl, F.*, Rigsadvokat 85, 151, 153, 157 f
- Poulsen, Ulla*, Danserinde 85

- Pontoppidan, N.*, Afdelingschef i Justitsministeriet 243
- Raeder*, tysk Admiral 143
- Ree, Kn.*, Chefredaktør 255
- Reventlow, Ludvig*, Statsadvokatfuldmægtig 123
- Rheinstein*, Dr.jur., tysk Professor 67
- Ribbentrop, J.*, tysk Udenrigsminister 143
- de Ribes*, fransk Minister og Anklager 145
- Ricard, Carl*, Højesteretssagfører 255
- Ringsted, Henrik V.*, Redaktør 142
- Rishøj, Hans*, Chefredaktør 255 f
- Roos, Carl*, Professor, Dr.phil. 14
- Rosenberg*, tysk Nazist, Rigsminister 143
- Rosenkrantz, A.*, Professor i Geologi, Dr.phil. 226
- Rosing, Jens*, grønlandsk Maler, Tegner 222
- Ross, Alf*, Professor, Dr.jur.et phil. 156
- Rouhani, Fuad*, persisk jurist, forhenværende økonomisk rådgiver for O.P.E.C. 251
- Rovsing, Thorkild*, Professor, Kirurg, Dr.med. 261
- Rudenko*, russisk General, Anklager 144
- Rytter, Svenning*, Justitsminister, Byretspræsident 47, 58, 103, 153, 155
- Salomonsen*, Statsadvokatfuldmægtig 115, 126 f
- Saunte, Edel*, Landsretssagfører, Borgmester 260
- Schacht*, tysk Finansminister 143
- Schaumburg, H.*, Højesteretsdommer 103
- Scherfig, Hans*, Maler, Forfatter 32
- Schlyter, Karl*, svensk Hovrättspræsident 160
- Schmidt, Erik*, Skolebestyrer 30
- Schmidt, Max*, Dr.med., psykiatrisk Overlæge for Kbhvn's Politi 117 f, 124 f
- Schulin, O.*, Højesteretsdommer 71, 181
- Schultz, Sigurd*, Museumsdirektør 260
- Schultz-Lorentzen, H.*, Præst i Grønland 232
- Schwerin von Krosigck*, tysk Finansminister 64
- Schyberg, Frederik*, Teaterkritiker, Dr.phil. 32, 35
- Seidenfaden, Aage*, Politidirektør 161
- Seligmann, E.*, Direktør for Prisdirektoratet 85
- Seyss-Inquart*, tysk Nazist, Rigskommissær i Holland 143
- Shaw, C.*, Højesteretssagfører 9
- Shaw, Guy*, Højesteretssagfører 9
- Siciliano, Saverio*, italiensk Jurist 129
- Skovgaard, Hans Georg*, Arkitekt 261
- Skytte, Karl*, Folketingets Formand 199
- Slotu-Møller, Harald*, Maler 52
- Snævarr, Arman*, islandsk Professor, Dr.jur. 254
- Spang-Hanssen, Aage*, Landsretssagfører 211
- Stauning, Thorvald*, Statsminister 159
- Steglich-Petersen, K.*, Højesteretssagfører 183
- Stenbeck, E.*, svensk Justitieråd 38
- Steincke, K.K.*, Justitsminister 47, 74 f, 85, 153
- Sthyr, Jørgen*, Kunsthistoriker 32, 45
- Streicher*, tysk Nazist, Gauleiter og Redaktør af det antisemitiske blad: »Der Stürmer« 143
- Svane, Oscar Bondo*, juridisk manduktør, senere Højesteretssagfører 40, 121, 183
- Svensden, Aage*, Departementschef i Justitsministeriet 73, 76

- v. Sydow*, svensk Departementschef, nu Landshövding 245 ff
Sørensen, Axel, Lektor 266
- Tamm, Henrik*, Højesteretsdommer 190
- Thestrup, Knud*, Justitsminister 75, 200
- Thiele, Nikolaj*, Professor, Astromon 10
- Thrige*, Lektor 60
- Tobiesen, Erik*, Landsretssagfører 104
- Topsøe-Jensen, Hans*, Præsident i Sø- og Handelsretten 174, 214, 221 ff, 229, 234 ff, 240 ff
- Topsøe-Jensen, Vilhelm*, Højesteretsdommer 47, 85, 155
- Torgersen, Rolf*, norsk Sekretær i Justitsministeriet, senere Vejdirektør 144
- Trolle, Axel*, Dr. med. 10
- Trolle, Birgit*, mag. scient. 10, 42
- Trolle, Erik*, Højesteretsdommer 9, 16, 45 ff
- Trolle, Esbern*, Højesteretssagfører 10
- Trolle, Eva*, Frue 15, 69, 173, 199, 226, 239, 257, 262
- Trolle, Ib*, Politimester 16
- Trolle, Lars*, Godsejer, Justitsråd 9
- Trolle, Marius*, Højesteretsassessor, Overformynder 9 f, 24
- Tybjerg, E.*, Højesteretsdommer, Dr. jur. 47
- Ussing, Elise*, Landsdommer 169
- Ussing, Henry*, Professor, Dr. jur. 40, 66 f, 156, 203
- Walín, Gösta*, svensk Justitieråd, senere formand for Lagberedningen 253
- Walløe, Chr. Pedersen*, Toldkasserer, Justitsråd 12
- Wechselmann, Sigurd*, Amtmand, Forligsmand 68, 163
- Werner, Johannes*, Overretssagfører 10
- Westring, Hjalmar*, svensk Justitieråd 38
- Vinding Kruse, A.*, Professor, Dr. jur. 209, 211
- Wiinstedt, Carl*, Ingeniør 261
- Zahle, C. Th.*, Stats- og Justitsminister 37, 47, 70 f, 74, 260
- Zahle, Erik*, Museumsdirektør 259 f
- Zieler, Mogens*, Maler, Grafiker 32